

ISSN 2310 – 9513

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

**Серія «Міжнародні відносини. Економіка.
Країнознавство. Туризм»**

Випуск 10

Започаткована 2013 р.

Харків – 2019

Висвітлюються результати наукових досліджень у галузі міжнародних відносин, світового господарства та міжнародних економічних відносин, економіки, туризму та готельного господарства.

Для науковців, викладачів, аспірантів та студентів.

Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм» є науковим фаховим виданням з економічних наук (наказ МОН України № 241 від 09. 03. 2016 року).

*Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(протокол № 12 від 25 листопада 2019 р.)*

Головний редактор:

В.О. Бабенко – доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна

Заступники головного редактора:

Н.А. Казакова – кандидат географічних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна

А.Ю. Парфіненко – кандидат історичних наук, доцент, ХНУ імені В.Н. Каразіна

Відповідальний секретар:

Г.І. Гапоненко – кандидат економічних наук, ХНУ імені В.Н. Каразіна

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Н.В. Антонюк – доктор історичних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка

О.А. Біловодська – доктор економічних наук, доцент, Київський національний університет технологій та дизайну

В.В. Гончаренко – доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна

А.Г. Гончарук – доктор економічних наук, професор, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

І.М. Грабінський – доктор економічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка

О.А. Довгаль – доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна

С.М. Козьменко – доктор економічних наук, професор, Університет митної справи та фінансів

О.О. Любіцева – доктор географічних наук, професор, академік АН вищої освіти України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

І.Ю. Матюшенко – доктор економічних наук, професор, ХНУ імені В.Н. Каразіна

Т.В. Пономаренко – доктор економічних наук, доцент, ПВНЗ «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая

О.В. Прокопенко – доктор економічних наук, професор, Міжнародний гуманітарний університет, University of Bielsko-Biala, Poland

М.М. Рижков – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

С.А. Циганов – доктор економічних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Л.М. Черчик – доктор економічних наук, професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

І.В. Шкодїна – доктор економічних наук, доцент, ХНУ імені В.Н. Каразіна

Т.В. Шталь – доктор економічних наук, професор, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

С.О. Якубовський – доктор економічних наук, професор, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

МІЖНАРОДНА РЕДАКЦІЙНА РАДА

Ted Azarmi, PhD, Professor, University of Tübingen, German

Anna Aleksandrova, Dr. of Geography, PhD of Economics, Professor, Lomonosov Moscow State University, Russia

Abdel-Badeeh M. Salem, PhD, Professor, Ain Shams University, Egypt

Dang Van Phan, PhD, Associate Professor, Mekong University, Vietnam

Leonid Gaidukevich, D.Sc. (Historical Sciences), Associate Professor, Belarusian State University, Belarus
Suren Gevorgyan, Dr. of Economics, Professor, Armenian State University of Economics, Armenia
Jakub Koralewski, D.Sc. (Historical Sciences) Wyższa Szkoła Hotelarstwa i Gastronomii w Poznaniu, Poland
Kailash C. Kapur, Dr., Professor, University of Washington, USA
Marina Kudinskaja, Dr. of Economics, Associate Professor, University of Latvia, Latvia
Inese Mavlutova, Dr., Professor, BA School of Business and Finance, Latvia
Grigor Nazaryan, Dr. of Economics, Associate Professor, Armenian State University of Economics, Armenia
Tanova Petia, Dr. of Economics, Associate Professor, Frederick University of Cyprus, Cyprus
Vesselin Popovski, D.Sc., Professor, Centre for the Study of United Nations, Jindal Global University, India
Zenon Stachowiak, D.Sc., Professor, Cardinal Stefan Wyszyński University, Poland
Jan-Urban Sandal, D.Sc., Professor, Fil. Dr. Jan-U. Sandal Institute, Norway
William H. Meyers, Dr., Professor, University of Missouri-Columbia, USA

Адреса редакційної колегії:

61022, м. Харків, пл. Свободи, 6, факультет міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, ауд. 366а
тел. (057) 707 53 06, www.irtb.karazin.ua, www.periodicals.karazin.ua/irtb, meo.vestnik@karazin.ua

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність
за добір, точність, достовірність наведених даних, фактів, цитат,
інших відомостей.

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21560-11460Р від 20.08.2015.

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, оформлення, 2019

ЗМІСТ

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

- І.Ю. Матюшенко, О.С. Прасол, Е.Л. Саргсян**
ІННОВАЦІЙНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇН
В УМОВАХ НОВОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ11
- І.Ю. Матюшенко, М.П. Твердохлебова**
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ КРАЇН
ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ ТА УКРАЇНИ В УМОВАХ НОВОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ24
- Г.С. Панасенко, С.Є. Ковальчук**
ГЕОКОНФЛІКТНЕ ПОЛОЖЕННЯ УКРАЇНИ: СУСІДСЬКИЙ РІВЕНЬ36
- О.І. Решетняк**
ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇН СВІТУ41
- Т.А. Родіонова, М.М. Сісоян**
АНАЛІЗ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КРАЇНАХ БАЛТІЇ.....52
- І.М. Шамара, Д.Р. Костанді**
СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США: МОЖЛИВОСТІ ТА РЕАЛЬНІСТЬ58

ЕКОНОМІКА

- Адеволь Джозеф Адейінка, Муфутау Аканму Попола, Ідачаба Одекіна Іннокент**
ФІНАНСОВЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО В ДЕПОЗИТНИХ ГРОШОВИХ БАНКАХ
ТА НІГЕРІЙСЬКІЙ ЕКОНОМІЦІ66
- Адеволь Джозеф Адейінка, Акінде Джон Абідун, Огуніємі Джозеф Кайоде**
КРЕДИТНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕПОЗИТНИХ ГРОШОВИХ БАНКІВ У НІГЕРІЇ84
- В.О. Бабенко**
МИТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЛОГІСТИКИ В МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМАХ95
- В.В. Глущенко, Є.А. Ломака**
ОПТИМІЗАЦІЯ ОПОДАТКУВАННЯ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В НАЦІОНАЛЬНІЙ
ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ102
- П.О. Гринько**
МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІАГНОСТИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ
ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....113
- В.Л. Гура**
ВПЛИВ ДЕМОКРАТІЇ НА СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО.....122
- Н.А. Казакова, А.К. Доброскок**
МІЖНАРОДНІ ІНВЕСТИЦІЇ УКРАЇНИ. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ УТВОРЕННЯ.....132
- Т.Л. Кльоба**
ФІНАНСОВІ ДИСБАЛАНСИ В ЕКОНОМІЦІ РЕГІОНІВ: АНАЛІЗ ПРИЧИН ТА НАСЛІДКІВ139

Ю.Г. Лисенко, Д.В. Біленко

УМОВИ СТВОРЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО КОМПЛЕКСУ:
ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ОЦІНКИ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВНЗ..... 151

Н.В. Непрядкіна

ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВ..... 160

І.В. Перезовова, Н. В. Шиловцева, Т. О. Максименко

ОЦІНКА СОЦІАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕРЕХОДУ
НА АЛЬТЕРНАТИВНІ ДЖЕРЕЛА ЕНЕРГІЇ..... 167

С. С. Турлакова

ІНФОРМАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ РЕФЛЕКСИВНОГО УПРАВЛІННЯ
СТАДНОЮ ПОВЕДІНКОЮ НА ПІДПРИЄМСТВАХ 175

ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Д.В. Богдан, В. О. Ісаєнко, А.С. Перепелиця

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ КОСМІЧНОГО ТУРИЗМУ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ 186

Г.І. Гапоненко, В.Ю. Василенко

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ БЛОКЧЕЙНУ В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ 193

Н.І. Данько, А.О. Чубаха

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАКЛАДІВ ЗДОРОВОГО ХАРЧУВАННЯ НА РИНКУ
РЕСТОРАННИХ ПОСЛУГ МІСТА ХАРКІВ 200

М.М. Покоłodна, С.Г. Корнеєва, Д.В. Коваленко

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЙ ДЛЯ ОСІБ
З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ..... 209

І.М. Шамара, М.Г. Савченко

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ НА РОЗВИТОК ТУРИЗМУ
В КРАЇНАХ БЛИЗЬКОГО СХОДУ..... 219

CONTENTS

THE WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

I. Matyushenko, A. Prasol, E. Sargsyan INNOVATION COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND SCANDINAVIAN COUNTRIES UNDER CONDITIONS OF A NEW INDUSTRIAL REVOLUTION	11
I. Matyushenko, M. Tverdohlebova INNOVATIVE INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT PROSPECTS OF SOUTHEAST ASIA COUNTRIES AND UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE NEW INDUSTRIAL REVOLUTION	24
H. Panasenko, S. Kovalchuk UKRAINIAN GEO-CONFLICT POSITION: NEIGHBOURHOOD-LEVEL	36
O. Reshetnyak RESEARCH OF THE STATUS OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL DEVELOPMENT OF THE COUNTRIES OF THE WORLD	41
T. Rodionova, M. Sisoian ANALYSIS OF INVESTMENT ACTIVITY IN THE BALTIC REGION	52
I. Shamara, D. Kostandi CONTEMPORARY CONCEPTS OF US FOREIGN POLICY: OPPORTUNITIES AND REALITY.....	58

ECONOMICS

Adewole Joseph Adeyinka, Popoola Mufutau Akanmu, Idachaba Odekina Innocent FINANCIAL INTERMEDIATION IN DEPOSIT MONEY BANKS AND NIGERIAN ECONOMY	66
Adewole Joseph Adeyinka, Akinde John Abiodun, Ogunyemi Joseph Kayode CREDIT MANAGEMENT AND PERFORMANCE OF DEPOSIT MONEY BANKS IN NIGERIA	84
Vitalina Babenko CUSTOMS REGULATION OF LOGISTICS IN INTERNATIONAL ECONOMIC SYSTEMS.....	95
V. Glushchenko, Y. Lomaka OPTIMIZATION OF TAXATION OF INDIVIDUALS IN THE NATIONAL ECONOMY OF UKRAINE: METHODOLOGICAL TOOLS	102
P. Grynko METHODOLOGICAL DIAGNOSTICS OF EFFICIENCY OF EXPORT AND IMPORT ENTERPRISE ACTIVITIES	113
V. Gura THE IMPACT OF DEMOCRACY ON SOCIAL ENTREPRENEURSHIP	122
N. Kazakova, A. Dobroskok INTERNATIONAL INVESTMENT ACTIVITY OF UKRAINE. PROBLEMS AND PERSPECTIVES OF ITS FORMATION	132

T. Kloba

FINANCIAL DISBALANCES IN THE REGIONAL ECONOMY: ANALYSIS
OF CAUSES AND CONSEQUENCES 139

Y. Lysenko, D. Bilenko

CREATING AN INNOVATIVE UNIVERSITY COMPLEX CONDITIONS: EVALUATING
THE UNIVERSITIES INNOVATIVE POTENTIAL ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELS 151

N. Nepriadkina

THE IMPORTANCE OF HUMAN CAPACITY IN TERMS OF COUNTRIES DEVELOPMENT 160

I. Perevozova, N. Shylovtseva, T. Maksimenko

ASSESSMENT OF THE SOCIAL COMPONENT OF THE EFFECTIVENESS
OF THE TRANSITION TO ALTERNATIVE ENERGY SOURCES..... 167

S. Turlakova

INFORMATION MODELING OF PROCESSES OF REFLEXIVE MANAGEMENT
OF HERD BEHAVIOR AT ENTERPRISES 175

TOURISM AND HOSPITALITY RESEARCH

D. Bohdan, V. Isaienko, A. Perepelytsia

RESEARCH ON THE DEVELOPMENT OF SPACE TOURISM: PROBLEMS AND PROSPECTS 186

H. Haponenko, V. Vasylenko

PROSPECTS FOR THE USE OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY IN THE TOURISM INDUSTRY 193

N. Danko, A. Chubaka

PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT HEALTHY FOOD INSTITUTIONS IN THE RESTAURANT
SERVICES MARKET IN KHARKIV 200

M. Pokolodna, S. Kornieieva, D. Kovalenko

FEATURES OF ORGANIZING AND CONDUCTING EXCURSIONS
FOR PERSONS WITH DISABILITIES..... 209

I. Shamara, M. Savchenko

INFLUENCE OF POLITICAL INSTABILITY ON THE MIDDLE EAST
COUNTRIES TOURISM DEVELOPMENT 219

СОДЕРЖАНИЕ

МИРОВОЕ ХОЗЯЙСТВО И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

И.Ю. Матюшенко, Е.С. Прасол, Э.Л. Саргсян

ИННОВАЦИОННОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО УКРАИНЫ И СКАНДИНАВСКИХ СТРАН
В УСЛОВИЯХ НОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОЙ РЕВОЛЮЦИИ 11

И.Ю. Матюшенко, М.П. Твердохлебова

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ СТРАН
ЮГО-ВОСТОЧНОЙ АЗИИ И УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ НОВОЙ
ПРОМЫШЛЕННОЙ РЕВОЛЮЦИИ..... 24

А.С. Панасенко, С.Е. Ковальчук

ГЕОКОНФЛИКТНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ УКРАИНЫ: СОСЕДСКИЙ УРОВЕНЬ 36

Е.И. Решетняк

ИССЛЕДОВАНИЕ СОСТОЯНИЯ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СТРАН МИРА 41

Т.А. Радионова, М.М. Сисоян

АНАЛИЗ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СТАНАХ БАЛТИИ..... 52

И.Н. Шамара, Д.Р. Костанди

СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ США:
ВОЗМОЖНОСТИ И РЕАЛЬНОСТЬ..... 58

ЭКОНОМИКА

Адеволь Джозеф Адейинка, Муфутау Аканму Попоола, Идачаба Одекина Иннокент

ФИНАНСОВОЕ ПОСРЕДНИЧЕСТВО В ДЕПОЗИТНЫХ ДЕНЕЖНЫХ БАНКАХ
И НИГЕРИЙСКОЙ ЭКОНОМИКЕ..... 66

Адеволь Джозеф Адейинка, Акинде Джон Абиодун, Огуниеми Джозеф Кайоде

КРЕДИТНОЕ УПРАВЛЕНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДЕПОЗИТНЫХ ДЕНЕЖНЫХ
БАНКОВ В НИГЕРИИ 84

В.А. Бабенко

ТАМОЖЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЛОГИСТИКИ В МЕЖДУНАРОДНЫХ
ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМАХ 95

В.В. Глущенко, Е.А. Ломака

ОПТИМИЗАЦИЯ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ В
НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ УКРАИНЫ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТАРИЙ.... 102

П.О. Гринько

МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ДИАГНОСТИКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ
ЭКСПОРТНО-ИМПОРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ..... 113

В.Л. Гура

ВЛИЯНИЕ ДЕМОКРАТИИ НА СОЦИАЛЬНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО 122

Н.А. Казакова, А.К. Доброскок МЕЖДУНАРОДНЫЕ ИНВЕСТИЦИИ УКРАИНЫ. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ ОБРАЗОВАНИЯ.....	132
Т.Л. Кльоба ФИНАНСОВЫЕ ДИСБАЛАНСЫ В ЭКОНОМИКЕ РЕГИОНОВ: АНАЛИЗ ПРИЧИН И ПОСЛЕДСТВИЙ	139
Ю.Г. Лысенко, Д.В. Беленко УСЛОВИЯ СОЗДАНИЯ ИННОВАЦИОННОГО УНИВЕРСИТЕТСКОГО КОМПЛЕКСА: ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ОЦЕНКИ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ВУЗОВ	151
Н. В. Непрядкина ФОРМИРОВАНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВ.....	160
И. В. Перезовова, Н. В. Шиловцева, Т. А. Максименко ОЦЕНКА СОЦИАЛЬНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПЕРЕХОДА НА АЛЬТЕРНАТИВНЫЕ ИСТОЧНИКИ ЭНЕРГИИ	167
С. С. Турлакова ИНФОРМАЦИОННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРОЦЕССОВ РЕФЛЕКСИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ СТАДНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ.....	175
ИССЛЕДОВАНИЕ ТУРИЗМА И ГОСТИНИЧНОГО ХОЗЯЙСТВА	
Д.В. Богдан, В.А. Исаенко, А.С. Перепелица ИССЛЕДОВАНИЕ РАЗВИТИЯ КОСМИЧЕСКОГО ТУРИЗМА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ	186
А.И. Гапоненко, В.Ю. Василенко ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИИ БЛОКЧЕЙНА В ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ.....	193
Н.И. Данько, А.А. Чубаха ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ЗДОРОВОГО ПИТАНИЯ НА РЫНКЕ РЕСТОРАННЫХ УСЛУГ ГОРОДА ХАРЬКОВ.....	200
М.Н. Покогодная, С.Г. Корнеева, Д.В. Коваленко ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОВЕДЕНИЯ ЭКСКУРСИЙ ДЛЯ ЛЮДЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ.....	209
И.Н. Шамара, Н.Г. Савченко ВЛИЯНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ НА РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА В СТРАНАХ БЛИЖНЕГО ВОСТОКА.....	219

**СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО
І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ
ВІДНОСИНИ**

ІННОВАЦІЙНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇН В УМОВАХ НОВОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Матюшенко Ігор Юрійович

докт.екон.наук, професор
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: imatyushenko@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9866-9025>

Прасол Олена Сергіївна

магістр
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: miss.prasol@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3726-6729>

Саргсян Ельвіра Левонівна

магістр
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
м. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: elvira.sargsyan@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2892-5761>

Сучасний досвід розбудови глобальної економічної системи в умовах нової промислової революції доводить, що економічне зростання і конкурентоспроможність держав-лідерів головним чином зумовлюються посиленням ролі інновацій. Тому вивчення питань інноваційного співробітництва між Скандинавськими державами, як технологічними лідерами, і Україною є надзвичайно актуальним. Метою статті є оцінка сучасного стану співробітництва України та Скандинавських країн і надання рекомендацій щодо його розвитку. В статті було поставлено і вирішено наступні завдання: охарактеризувати особливості інноваційного розвитку і перспективи співробітництва у цій сфері вказаних країн; оцінити компаративні переваги у високотехнологічній торгівлі між ними; визначити перспективи та розробити рекомендації щодо інноваційного співробітництва України та Скандинавських держав. Матеріали та методи, що застосовувалися для досягнення мети дослідження, були: статистичний метод, аналіз компаративних переваг, порівняння та метод екстраполяції. У результаті дослідження було виявлено, що основними напрямками інноваційного співробітництва вказаних країн є інноваційно-інвестиційні проекти, ініціативи з надання технічної допомоги, перейняття досвіду та технологій. Співпраця переважно реалізується в енергетиці, інформаційних технологіях, освіті, науці та високотехнологічній торгівлі. Україна має конкурентні переваги в експорті товарів авіакосмічної галузі, інформаційно-комунікаційних послуг до Скандинавських держав. Висновки. Для поглиблення інноваційного співробітництва між Україною та Скандинавськими країнами доцільно: (1) розширення сфер співпраці у спільних інфраструктурних проектах, в авіакосмічній та фармацевтичній промисловості, виробництві комплектуючих для автомобілів; (2) проведення спільних наукових досліджень з біо- та нанотехнологій; (3) укладення угод з метою встановлення партнерських відносин між університетами вказаних країн; (4) запровадження державної підтримки авіакосмічної промисловості та створення науково-виробничих кластерів у цій галузі; (5) подальшого розвитку та диверсифікації українського ринку ІТ-послуг та взаємодії з країнами Скандинавії в цій галузі.

Ключові слова: інноваційне співробітництво, нова промислова революція, Скандинавські країни, високотехнологічна торгівля, компаративні переваги в експорті.

В епоху утворення глобальної економічної системи на підвалинах постіндустріалізації та розгортання нової промислової революції зростання економік держав і їхня конкурентоспроможність у світогосподарських зв'язках головним чином зумовлюються інтелектуалізацією центральних чинників виробництва, присутністю чималого

інноваційного потенціалу. Важлива роль фактору інновацій в економічному розвитку пояснюється й тим, що частка нових знань, які матеріалізуються в продукції, технологіях, освіті, налагодженні виробництва, в провідних країнах дорівнює 70-85 % їхнього валового внутрішнього продукту.

Перемога над існуючою кризою й рух до стабільного зростання знаходяться в прямій

залежності від дієвості старань державного й приватного секторів у світлі розвитку процесів економічної диверсифікації, збільшення здатності до створення інновацій та організації втілення в життя творчих здібностей населення. Тому зараз перед Україною постає проблема нагальності якнайшвидшого переходу до курсу на інноваційний розвиток. У свою чергу, цьому сприяє ефективна міжнародна інноваційна співпраця, яка стимулює залучення іноземного капіталу та активізацію інноваційної діяльності.

Країни, що розвиваються, під час такого співробітництва з розвинутими державами отримують максимальні вигоди. Скандинавські ж країни, до яких входять Данія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія та Швеція, на даному етапі виступають не тільки європейськими, а й одними зі світових лідерів за рівнем інноваційності. Звідси випливає актуальність та доцільність дослідження *проблеми* інноваційного співробітництва між ними та Україною.

Зазначеною проблемою займаються багато сучасних іноземних науковців, таких як П. де Фарія, Ф. Ліма, Р. Лукас, Р. Сантос, Дж. Гюнтер, С. Геннеманн, Ожигіна В., Лук'янович М., Шурубович О., а серед українських дослідників необхідно виділити Ілляшенко С., Скілько В., Мельник Т., Зубко О., Федулову Л., Саліхову О., Поручника А. тощо. Однак, питання інноваційного співробітництва України та Скандинавських країн у літературі розроблене недостатньо й потребує подальшого вивчення.

Метою статті є оцінка сучасного стану співробітництва України та Скандинавських країн та розробка рекомендацій щодо його розвитку.

1. Характеристика інноваційного співробітництва України та Скандинавських країн

Співпраця України з державами Скандинавського регіону ґрунтується на 150 чинних документах, котрі включають міждержавні, міжурядові та міжвідомчі угоди та меморандуми [8]. Для сфери інноваційного співробітництва особливий інтерес представляють наступні договори: Угода між Урядом України та Урядом Королівства Данія про розвиток економічного, промислового та науково-технічного співробітництва від 23.10.1993 року; Угода між Україною і Королівством Данія про сприяння та взаємний захист інвестицій від 23.10.1992 року; Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Королівства Норвегія про технічне та фінансове співробітництво від 18.10.2016 року; Угода між Урядом України та Урядом Королівства Норвегія про торговельні зв'язки та економічне співробітництво від 27.01.1998 року; Угода між Урядом України та Урядом Фінляндської Республіки про сприяння та взаємний захист інвестицій від 07.10.2004 року;

Меморандум про взаєморозуміння стосовно співробітництва між Міністерством освіти України та Міністерством освіти Фінляндії у сферах освіти, навчання та наукових досліджень від 31.03.1998 року; Угода між Урядом України і Урядом Фінляндської Республіки про торгівлю і економічне співробітництво від 01.03.1993 року; Угода між Урядом України та Урядом Королівства Швеція про співробітництво у сфері розвитку від 11.03.2015 року; Угода між Урядом України та Урядом Королівства Швеція

про сприяння та взаємний захист інвестицій від 15.08.1995 року тощо [9; 10; 11; 12; 13].

Головними напрямками в інноваційному співробітництві України та держав Скандинавського регіону є ініціативи з надання технічної допомоги, інвестиційні проекти, перейняття досвіду та технологій, спільні наукові дослідження тощо [8].

Відповідно до порталу «Open Aid Ukraine» Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, на даний момент налічується 34 проекти технічної допомоги зі Скандинавських країн на загальну суму 554,857 мільйонів доларів США (9,4 % від загального обсягу технічної допомоги в Україну), які знаходяться на різних етапах здійснення.

Донорами такої допомоги є різноманітні міжнародні інститути та державні установи країн-партнерів. Скандинавські держави представлені такими організаціями, як Данське агентство з міжнародного розвитку (DANIDA), Міністерство закордонних справ Королівства Данія, Міністерство закордонних справ Норвегії, Норвезьке агентство з радіаційного захисту, Уряд Королівства Данія, Уряд Королівства Швеція, Уряд Королівства Норвегія, Шведська міжнародна агенція з розвитку і співпраці (SIDA) і Шведський орган по радіаційній безпеці (SSM).

З 2011 року найбільші обсяги технічної допомоги надали Швеція – 267,107 млн дол. США, і Норвегія – 245,308 млн дол. США. Данія реалізувала проектів на 42,442 мільйонів доларів США, а Фінляндія – на 34,268 мільйонів доларів США [5].

Проекти технічної допомоги спрямовуються на впровадження реформ та інновацій у сферах дерегуляції та розвитку підприємництва, посилення демократії, децентралізації, податків та мита, державного управління, державних закупівель, оборони та захисту національної безпеки, забезпечення прав людини, охорони здоров'я, судочинства, розвитку торгівлі та інвестицій, сільського господарства, освіти, удосконалення трудових ресурсів, гендерної рівності, протидії корупції, ядерної безпеки, захисту довкілля тощо [18].

Після того, як в Україні підвищилися ціни на традиційні енергоносії, перед нашою державою особливо гостро постала енергетична проблема. Тому скандинавські донори зацікавлені в аспектах енергоефективності та використання

альтернативних джерел енергії в Україні. Наразі державними органами країн Скандинавського регіону реалізується чотири проекти в цих галузях [5].

Даний напрямок закріплюється в офіційних програмах співробітництва.

Наприклад, Данське агентство з міжнародного розвитку (DANIDA) у рамках Данської програми сусідства (DANEP) розробила стратегію співробітництва з Україною на 2017-2021 роки з бюджетом у 63,9 мільйонів євро. З десяти основних цілей її виконання дві стосуються енергетики. До 2021 року на них планується витратити 17,2 мільйонів євро. Головними завданнями цієї установи є: інвестування у відновлювальну енергетику та технології, підвищення енергоефективності, розробка програмного забезпечення для створення прогнозів, підвищення споживання відновлювальної енергетики з 8% у 2017 році до 11% в 2021 році [25]. Зокрема, МЗС Королівства Данії та Урядом Данії вже створений Українсько-данський енергетичний центр, діяльність якого спрямована на удосконалення методології реєстрації, оцінки та моделювання розвитку енергетичного сектору України задля забезпечення правдивості інформації та формування обґрунтованих програм та планів дій [23]. Цією організацією був створений «UA Мар» — інформаційний веб-ресурс, який збирає дані про поточні проекти в сфері відновлювальної енергетики й підвищення енергоефективності та сприяє налагодженню комунікації між їхніми ініціаторами та потенційними інвесторами [43].

Окрім цього, за допомогою фінансування Данського інвестиційного фонду для країн, що розвиваються (IFU) у 2017 році була відкрита вітрова електростанція «Старий Самбір - 2» у Львівській області загальною потужністю 20,7 МВт [4].

Ілюстрацією недержавного данського фінансування енергетики України є те, що в 2018 році розпочалося будівництво сонячної електростанції на 19 МВт у Бердичівському районі Житомирської області, ініційоване данською компанією «Better energy» [3].

У технічному сприянні Україні в галузі енергетики шведський державний сектор представляє Шведська міжнародна агенція з розвитку і співпраці (SIDA), котра підпорядковується Міністерству закордонних справ Швеції та здійснює адміністрування і координацію шведської допомоги в цілях розвитку. Координація проектів, що реалізуються за сприяння SIDA в Україні здійснюється Посольством Королівства Швеція. У 2017 році допомога агенції оцінювалася в 27,9 мільйонів доларів США, з них 4,0 мільйонів доларів США були вкладені в енергетику [37]. У 2017 році SIDA завершила процес фінансування невеликих проектів з питань централізованого

теплопостачання, в межах яких були представлені новітні технології з метою покращення сталості та ефективності надання комунальних послуг в Кам'янці-Подільському, Івано-Франківську, Тернополі та Полтаві [7].

Україна має великий потенціал для розвитку гідроенергетики завдяки чималій кількості річок, особливо в західних регіонах. За радянських часів в Україні знаходилося в експлуатації близько тисячі гідроелектростанцій. Сьогодні ж їх налічується менше 60, тому підтримка цієї сфери є дуже важливою.

Норвегія розглядає можливість реалізації невеликих проектів з відновлення старих та зведення нових гідроелектростанцій головним чином у Львівській області. Зараз вони знаходяться на стадії техніко-економічного обґрунтування рентабельності. Згідно з планом, фаза будівництва буде завершена до 2021 року. Бізнес-модель спорудження даних об'єктів спирається на поєднання скандинавського та українського капіталу, а також послуг норвезьких постачальників [36; 38].

У випадку Фінляндії в 2017 році МЗС Фінляндії та корпорацією «NEF-CO» був створений Трастовий фонд з енергоефективності, відновлювальної енергії та альтернативних джерел енергії. На нього виділено 6 мільйонів євро з виплатою до 2021 року [29].

Ісландія працює в напрямку передачі свого досвіду з питань геотермальної енергетики. Для цього в 2015 році був укладений Меморандум про взаєморозуміння у сферах енергоефективності та відновлювальної енергетики між Державним агентством України з питань енергоефективності та Національною енергетичною адміністрацією Ісландії [8].

Наступним напрямком українсько-скандинавського інноваційного співробітництва виступають інноваційні проекти. Попри складну внутрішню політичну та економічну ситуацію в Україні скандинавські інвестори продовжують розглядати її, як місце для вкладання капіталу, через велику місткість ринку, близькість до кордонів з ЄС, сільськогосподарський та промисловий потенціал, швидкі темпи розвитку IT-індустрії тощо [2, с. 37].

На рисунку 1. зображена динаміка прямих іноземних інвестицій держав Скандинавії в економіку України за 2010-2017 роки. Найбільші розміри іноземного капіталу потрапляють в Україну з Швеції, яка у 2017 році здійснила інвестиції на 322,1 мільйонів доларів США. Також крупними інвесторами в Україну серед Скандинавських країн виступають Данія та Фінляндія. Їхні загальні обсяги акціонерного капіталу в українській економіці в 2017 році дорівнювали 137,6 та 110,2 мільйонів доларів відповідно. Найменші капіталовкладення в Україну зробили Ісландія — 11,1 мільйонів доларів США, та Норвегія — 6,3 мільйонів доларів США.

Зараз в Україні діють 150 данських, більше 100 шведських, 51 норвезька та близько 40 фінських компаній, котрі інвестують в такі галузі, як сільське господарство, енергетика, машинобудування, виробництво електроніки, легка промисловість, інформаційні та телекомунікаційні технології, транспорт, консультаційні послуги тощо [19; 22; 34; 43].

Залученню прямих іноземних інвестицій сприяє проведення бізнес-конференцій та форумів, на яких представники бізнесу та потенційні інвестори можуть обговорити проекти та домовитися про їхнє фінансове забезпечення. Починаючи з 2012 року, проводиться щорічний

Шведсько-український бізнес форум в Києві, що створює умови для поглиблення двосторонніх відносин між державами [21]. У 2015 році відбувся Шведсько-український бізнес-форум з інформаційних та комунікаційних технологій в Одесі та Норвезько-українська конференція з інформаційно-комунікаційних технологій та інвестування в Осло. Вісімнадцятого жовтня 2016 року був проведений Норвезько-український бізнес-форум в Осло. Значними подіями 2018 року стали Шведського-український форум зі співробітництва в галузі біотехнологій (23 жовтня, Стокгольм) та Тиждень української енергетики 2018 (19-21 листопада, Київ).

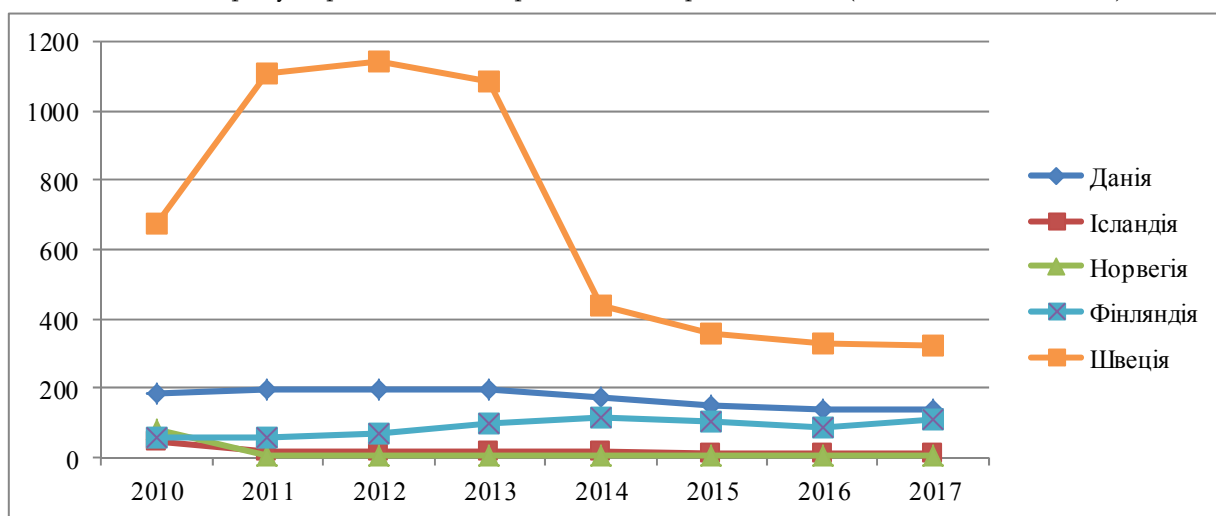

Рис. 1. Динаміка обсягів прямих іноземних інвестицій Скандинавських держав в економіці України за 2010-2017 роки (млн дол. США)

Розроблено авторами за матеріалами: [15]

Утім, рівень прямих іноземних інвестицій зі Скандинавських країн схильний знижуватися. Причинами цьому послужило погіршення інвестиційного клімату в нашій державі, пов'язане з окупацією АР Крим Росією та початком воєнних дій на сході [8]. Так, у період з 2010 до 2017 року обсяги ПІІ Норвегії в Україну скоротилися на 92,1 %, Ісландії – на 76,9 %, Швеції – на 52 %, а Данії – на 26 %. Лише Фінляндія продемонструвала поступове збільшення значень показника – приріст за останні сім років склав 85,5 %. Разом з тим, чимала кількість представників бізнесу Скандинавських країн очікує стабілізації становища в Україні, а також здійснення реальних економічних й інвестиційних реформ [8].

Будучи одним з лідерів країн Центральної та Східної Європи за обсягом ІТ-ринку та кількістю кваліфікованих кадрів, Україна пропонує одне з найкращих у світі співвідношення компетентності та витрат. Згідно з даними Світового банку, щороку галузь демонструє 10 % зростання. Маючи близько 90 тисяч фахівців з інформаційних технологій, наша країна займає четверте місце в світі. Дев'ять з десяти компаній пропонують

послуги за 30 і менше доларів за годину роботи. Тому Скандинавські держави прагнуть співпрацювати з Україною і в цій галузі [24; 34].

Приміром, Швеція за період з 2018 до 2021 року співпрацюватиме з українською некомерційною організацією «Beetroot Academy» у відкритті 10 ІТ-шкіл по всій Україні, у тому числі в малих містах на сході держави [43].

На поприщі спільних наукових досліджень між Україною та Скандинавськими країнами яскравим прикладом є співробітництво норвезького Міжнародного фонду «Енергія ферм» (EFIF) та НТЦ «Біоенергія» у 2015-2018 роках у місті Борщів, що на Тернопільщині. Вони досліджують вирощування енергетичної сировини та застосування біомаси для виготовлення біопалива [26].

Станом на 2015 рік в Україні налічувалося 129 науково-дослідних центрів (НДЦ) провідних світових компаній. Найбільш популярними містами для відкриття НДЦ є Київ, де розташовано 52 з них. Головними за концентрацією таких центрів також є Дніпропетровськ (15), Львів (15), Одеса (13), Харків (11) та Вінниця (6). Більшість їхніх інженерів працюють над інноваціями в програмному забезпеченні, ігровій галузі, телекомунікаціях та електронній комерції.

Скандинавські корпорації також беруть участь в розширенні мережі НДЦ України. Зокрема, в нашій країні працюють НДЦ данської компанії зі створення програм для управління фінансовими активами різноманітних організацій і фондів «SimCorp», данського розробника систем управління Інтернет-контентом для середнього бізнесу «Sitecore», норвезького розробника Інтернет-браузера «Opera software», данського розробника систем промислового контролю «Mita-teknik», данської компанії 3D-технологій «3Share», данського розробника інструментів менеджменту технічними засобами [33, с. 144-147].

У 2017 році шведський виробник телекомунікаційного обладнання, компанія «Ericsson», заснувала науково-дослідний центр на базі львівського філіалу українсько-польської ІТ-фірми «Eicropol». У даному центрі залучені 120 програмістів. Основне завдання НДЦ – випуск систем підтримки операцій та бізнесу (OSS- та BSS-). Пізніше центр приєднається до роботи над зв'язком четвертого покоління 4G (LTE), електронного уряду та Інтернету речей [20].

Україна та Скандинавські держави взаємодіють й у сфері освіти. Наприклад, Фінляндія підтримує освітню реформу «Нова українська школа» на основі угоди, котру підписали уряди країн. Проект розрахований на період з 2018 до 2022 року й буде фінансуватися за рахунок асигнувань Фінляндії на розвиток співробітництва, а загальний обсяг інвестицій складатиме 6 мільйонів євро. За практичну реалізацію відповідатиме фінська консалтингова компанія «FCG International» та Гельсінкський університет. Проект спрямований на підвищення якості освіти та рівня громадської обізнаності щодо реформи, яка проводиться. Це буде досягнуто за допомогою трьох кластерів: підготовка викладачів початкової школи до нового навчального плану, заснованого на компетенціях; зміна сприйняття освіти; покращення навчального середовища шляхом розробки навчальних матеріалів, особливо цифрових [27; 28].

У сфері вищої освіти Україна активно співпрацює з Норвегією. Київський національний університет імені Тараса Шевченка та Університет Нурланд (м. Будьо) у межах «Норвезько-української співпраці в галузі освіти та досліджень у сфері стійкого управління» реалізують спільні програми підготовки магістрів та кандидатів наук. Крім цього, був укладений Меморандум про порозуміння між цим норвезьким освітнім закладом та дванадцятьма українськими вишами. Спільними зусиллями Національного технічного університету «КПІ» та Університетського коледжу м. Йовік був створений електронний навчальний центр зі стійкого розвитку в місті Київ.

У 2006 році національний університет «Кисво-Могілянська академія» уклав угоду з Норвезькою школою менеджменту ВІ (м. Осло), відповідно до якої, кожного року близько десяти українських студентів здобувають там ступінь магістра. Ще

одним проектом є співпраця у використанні динамічного моделювання у вивченні економіки з Бергенським університетом [14].

Окрім вищезазначеного, Україна досить плідно взаємодіє з країнами Скандинавського регіону в сфері торгівлі високотехнологічними товарами та послугами.

Організацією економічного співробітництва та розвитку розроблена Класифікація виробничих галузей за інтенсивністю науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт. Так, до високотехнологічних галузей належать виробництво авіакосмічного, конторського й телекомунікаційного обладнання, фармацевтичної продукції та приладобудування [32]. У третьому переглянутому варіанті Міжнародної стандартної торгової класифікації (SITC Revision 3), підготовленій ООН, високотехнологічні товари відповідають наступним кодам: авіакосмічне обладнання – 714, 792; фармацевтична продукція – 541, 542; конторське обладнання – 751, 752, 759; телекомунікаційне обладнання – 761, 762, 763, 764; приладобудування – 774, 776, 871, 872, 873, 874, 881, 882, 883, 884, 885 [40].

Як вказано в другій редакції Класифікації видів економічної діяльності Європейського співтовариства (NACE Revision 2), до високотехнологічних наукоємних послуг належать: виробництво кінофільмів, відео та телевізійних програм, звукозапис та музична видавнича діяльність; програмування; телекомунікації; комп'ютерні, консультаційні та суміжні види діяльності; інформаційні послуги; наукові дослідження та розробки [30]. Проте, згідно з методикою, що використовується Державною службою статистики України, усі перераховані види послуг об'єднуються в одну групу – послуги в сфері телекомунікацій, комп'ютерні та інформаційні послуги.

У 2017 році найбільша частка високотехнологічної продукції в загальному українському експорті товарів у зазначені держави припадала на Норвегію (0,69 %) (див. табл. 1). Це пояснюється значними обсягами експорту приладів та інструментів для медичних, хірургічних, стоматологічних та ветеринарних цілей, які становили 2443,9 тисяч доларів США.

У розрізі країн Скандинавії аерокосмічне (турбореактивні двигуни, турбогвинтові й газові турбіни), конторське та телекомунікаційне обладнання Україна експортує переважно до Швеції (103,5, 61,6 та 677,8 тисяч доларів США), фармацевтичну продукцію – до Данії (0,1 тисяч доларів), а прилади – до Норвегії (2443,9 тисяч доларів). Найбільша питома вага подібних товарів в експорті з України в Норвегію становила 13,02 %. В експорті до Швеції на високотехнологічні товари приходилося 1,36 %. В інших державах Скандинавії частка не досягала 1 %. В Ісландії цей показник дорівнював 0,59 %, у Фінляндії – 0,53 %, а у Данії –

0,39 %. Сукупний експорт високотехнологічної продукції до Скандинавського регіону становив 4,736 мільйонів доларів США.

Лідерами за високотехнологічним імпортом товарів в Україну зі Скандинавських країн є Фінляндія та Швеція, загальні обсяги котрих у 2017 році дорівнювали 39,3 та 25,3 мільйонам доларів США, що складає 15,54 % та 5,95 % в їхньому загальному експорті товарів в Україну. Найбільші обсяги фармацевтичної продукції наша держава купує в Данії (18,4 мільйонів дол. США), аерокосмічного, конторського та телекомунікаційного обладнання – у Швеції (307,1, 278,2 та 2968,7 тисяч дол. США), а різноманітні прилади – у Фінляндії (26,9 мільйонів дол. США).

Сукупний імпорт високотехнологічних товарів з держав, що розглядаються, значно більший за

експорт, що забезпечує від'ємне сальдо, котре в 2017 році становило 87,81 мільйонів доларів США. Зовнішньоторговельний оборот дорівнював 97,24 мільйонів доларів США. У випадку зовнішньої торгівлі високотехнологічними послугами України та Скандинавських країн ситуація дещо інакша. Зовнішньоторговельне сальдо таких послуг у 2017 році становило 88,36 мільйонів доларів США, що підтверджує переважання вартості експорту над імпортом. А зовнішньоторговельний оборот склав 133,196 мільйонів доларів США [7].

Рисунок 2. ілюструє динаміку зміни часток високотехнологічних послуг у загальному обсязі експорту послуг України до Скандинавських країн за період з 2013 до 2017 року. З нього видно, що надання такого роду послуг, у тому числі й у сфері ІТ, є помітною перевагою держави.

Таблиця 1

Обсяги зовнішньої торгівлі високотехнологічними товарами України зі Скандинавськими державами у 2017 році (тисяч дол. США)

	Галузі	Країни				
		DNK	ISL	NOR	FIN	SWE
Експорт	Аерокосмічне обладнання	5,3	0	22,9	4,9	103,5
	Фармацевтична продукція	0,1	0	0	0	0
	Конторське обладнання	5,0	0	31,4	1,4	61,6
	Телекомунікаційне обладнання	2,8	0	21,6	289,6	677,8
	Приладобудування	728,5	3,9	2443,9	121,7	210,5
	Усього	741,6	3,9	2519,8	417,6	1053,4
Імпорт	Аерокосмічне обладнання	29,2	0	0,7	0	307,1
	Фармацевтична продукція	18370,9	0	502,5	10879,9	14891,3
	Конторське обладнання	145,5	3,2	58,9	58,1	278,2
	Телекомунікаційне обладнання	1051,9	7,9	713,1	1499,6	2968,7
	Приладобудування	5510,9	34,2	1409,6	26881,5	6872,8
	Усього	25174,1	45,3	2684,6	39319,1	25318,2

Розроблено авторами за матеріалами: [46]

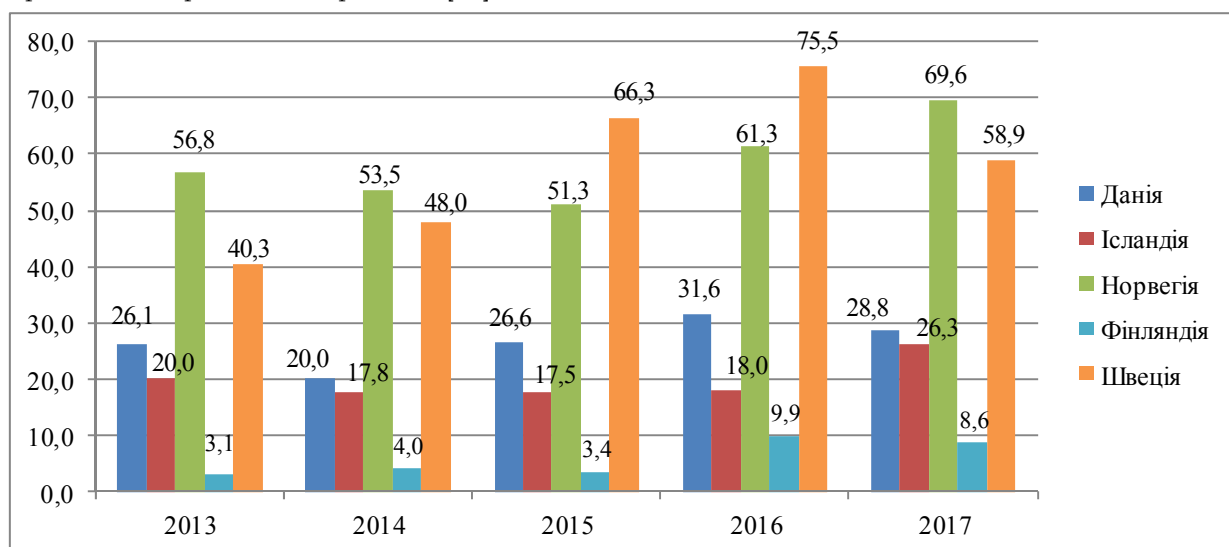

Рис. 2. Частки телекомунікаційних, комп'ютерних та інформаційних послуг у сукупному обсязі експорту послуг України до Скандинавських країн (%)

Розроблено авторами за матеріалами: [7]

Особливо чітко це прослідковується в торговельній співпраці зі Швецією та Норвегією. За останні п'ять років у Швеції вони займали від 40,3 % до 75,5 % (у середньому 57,8 %) загального експорту послуг України, а в Норвегії – від 53,5 % до 69,6 % (у середньому 58,5 %). Досить великі вартісні обсяги експорту високотехнологічних послуг надходять до Данії (від 20 % до 31,6 %) та Ісландії (від 17,5 % до 26,3 %). Найменші значення показника притаманні Фінляндії – від 3,1 % до 9,9 %.

У сукупному імпорті послуг України питома вага телекомунікаційних, комп'ютерних та інформаційних послуг з країн Скандинавії трохи

менша, ніж у їх експорті. У 2017 році на фоні решти держав, що розглядаються, виділялася Ісландія з часткою 31,4 % (Див. рис. 3.). За п'ять років їй вдалося наростити експорт високотехнологічних послуг в Україну на 29,1 %, що у вартісному вираженні дорівнює 111,5 тисячам доларів США.

Великі обсяги в українському імпорті високотехнологічних послуг мають і Швеція з Фінляндією. Але порівняно з 2015 роком, коли вони продемонстрували безпрецедентні результати (30,8 % та 36,5 % відповідно), значення показника знизилися в Швеції на 6,1 %, а у Фінляндії – на 17 %.

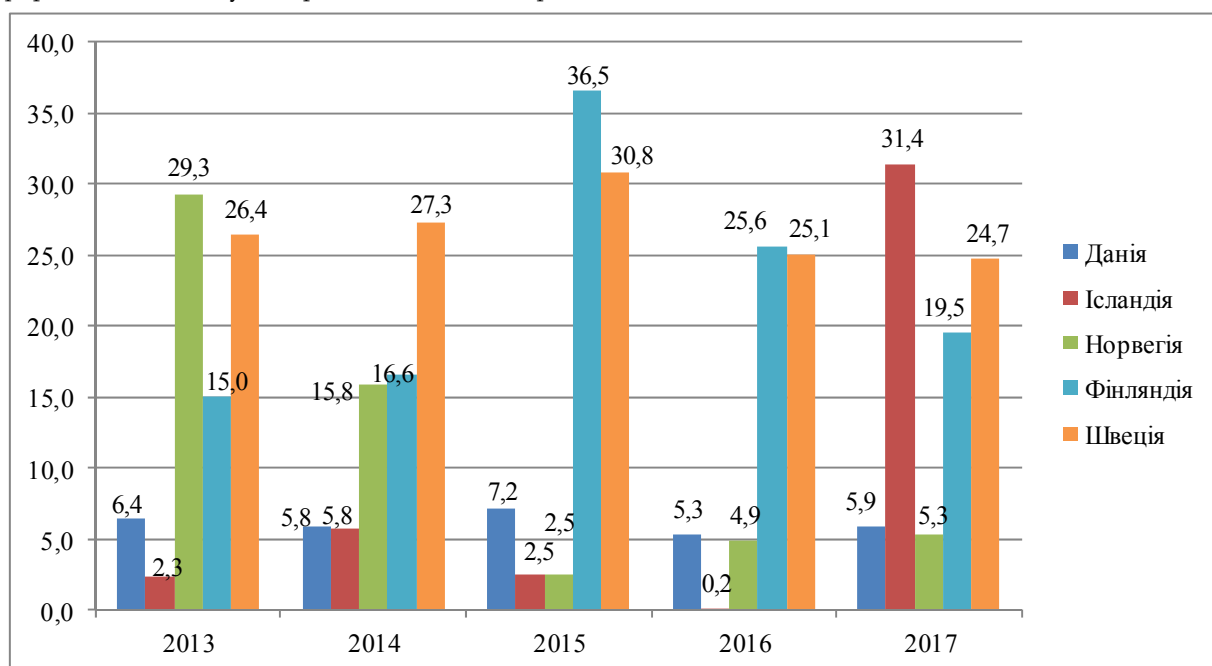

Рис. 3. Частки телекомунікаційних, комп'ютерних та інформаційних послуг у сукупному обсязі імпорту послуг України зі Скандинавських країн (%)

Розроблено авторами за матеріалами: [7]

З 2013 до 2017 року норвезький експорт телекомунікаційних, комп'ютерних та інформаційних послуг в Україну також скоротився: з 29,3 % до 5,3 % від загальних обсягів. Стосовно Данії можна сказати, що за той же період вона експортувала в нашу країну відносно незначні обсяги високотехнологічних послуг. У 2013-2017 роках її обсяги експорту таких послуг коливалися від 5,3 % до 6,4% від сукупної вартості експортованих послуг.

2. Компаративні переваги у співробітництві України та державами Скандинавського регіону

Розглянувши вартісні обсяги вхідних та вихідних торговельних потоків високотехнологічної продукції між Україною та країнами Скандинавії у 2017 році, проведемо оцінку компаративних переваг та аналіз показників ефективності їхньої взаємної високотехнологічної торгівлі за 2013-2017 роки. Для цього пропонуємо використовувати методику

Т.М. Мельник. Згідно з нею, формула для розрахунку показника компаративної (виявленої відносної) переваги за окремою товарною групою така:

$$КП_{ij} = \ln [(Ex_{ij} / Im_{ij}) / (Ex_i / Im_i)], \quad [1, \text{с. 257}]$$

де $КП_{ij}$ – показник компаративної переваги i -ї країни за j -тим товаром; Ex_j , Im_j – експорт та імпорт j -того товару i -ї країни; Ex_i , Im_i – експорт та імпорт i -ї країни. При $КП_{ij} > 0$ i -та країна має компаративну перевагу в експорті j -того товару до інших країн. Якщо $КП_{ij} < 0$, то компаративну перевагу мають закордонні партнери [1, с. 257]. Вихідні дані для обчислень містяться в таблиці 2.

Із рисунку 4. зрозуміло, що найбільші компаративні переваги Україна має в торгівлі авіакосмічним обладнанням, тому що у 2013-2017 роках показник був додатнім і коливався від 0,25 до 5,44 одиниць. Це й не дивно, тому що Україна – це одна з небагатьох країн, які здатні виробляти цивільні, військові та вантажні літаки, а також розроблювати космічні технології. У нашій країні

діє ДП «Антонов», котре відоме на весь світ створенням найбільшого в світі літака АН-225 «Мрія». В Україні налагоджене серійне виробництво середньо магістрального пасажирського літака АН-178, турбінних двигунів для світового виробництва літаків, гвинтокрилів та космічних літальних апаратів. Також держава є виробником ракетоносіїв, космічних апаратів та систем управління космічними об'єктами, вимірювання напрямку та траєкторії. За час незалежності країні вдалося створити 380 космічних апаратів для 24 держав, кожного року забезпечуючи від 6 % до 10 % усіх запусків світу [16]. Україна була однією з чотирьох країн (разом з

США, Росією та Норвегією), котрі брали участь в програмі «Морський старт». Вона відповідала за виготовлення ракетоносія «Зеніт-2». До того ж, вісім українських університетів готують інженерів для авіакосмічної промисловості, котрі щороку випускають близько 5000 фахівців [31].

Другою галуззю за її компаративною перевагою для України є приладобудування. За даною сферою з 2013 до 2015 року зберігалися позитивні значення (від 0,06 до 0,5). Однак, у 2016-2017 роках наша держава почала втрачати перевагу в експорті приладами. Тоді показник відносної переваги дорівнював -0,45 та -1,29 відповідно.

Таблиця 2

Вихідні дані для розрахунку компаративних переваг для України у торгівлі зі Скандинавськими країнами за основними високотехнічними галузями у 2013-2017 роках (тис. дол. США)

Галузі	Країни					
	2013	2014	2015	2016	2017	
Експорт	Авіакосмічне обладнання	94,46	105,38	2081,45	27,76	136,52
	Фармацевтична продукція	2,42	13,56	0,295	0	0,047
	Конторське обладнання	189,24	41,15	9,74	86,07	99,42
	Телекомунікаційне обладнання	172,37	322,16	227,53	1238,32	991,92
	Приладобудування	5975,28	4054,17	2424,88	2931,481	3508,41
	Сукупний експорт	349191,6	273531,7	266383,9	305064,9	365889,4
Імпорт	Авіакосмічне обладнання	308,13	58,33	48,2	6,394	336,99
	Фармацевтична продукція	81616,46	60545,22	27117,09	33824,42	44644,55
	Конторське обладнання	1263,78	728,24	364,05	767,77	543,87
	Телекомунікаційне обладнання	13486,7	16614,28	24193,49	4184,02	6241,21
	Приладобудування	22749,88	13952,09	12176,78	15736,46	40774,7
	Сукупний імпорт	1738239	1554297	1416975	1047300	1160385

Розроблено авторами за матеріалами: [46]

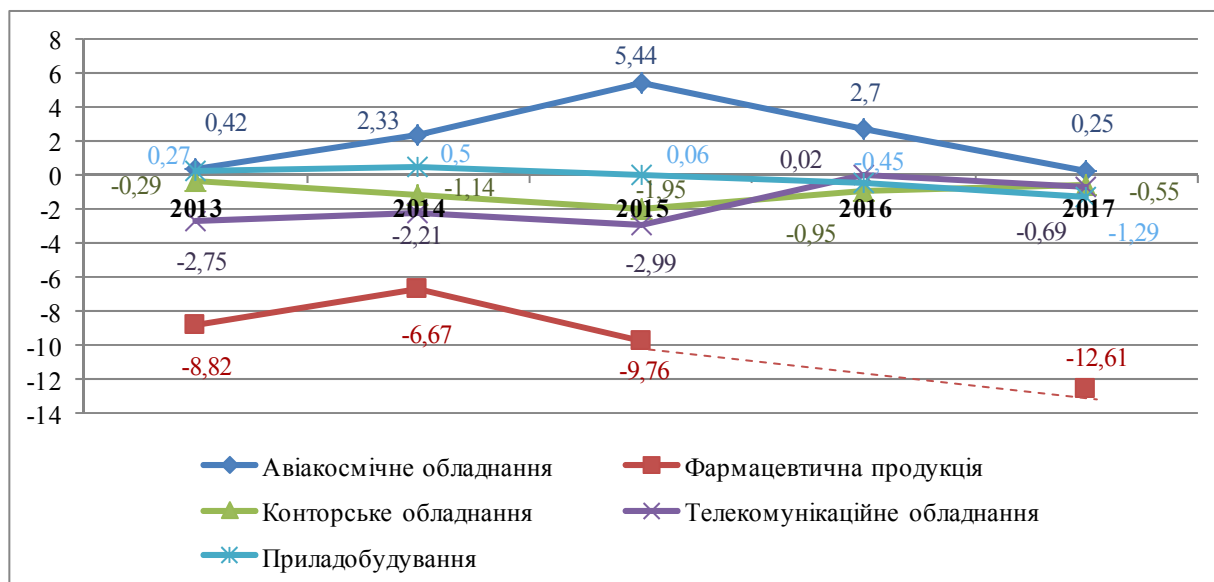

Рис. 4. Динаміка компаративних переваг України в торгівлі зі Скандинавськими країнами за основними високотехнічними галузями

У торгівлі продукцією інших високотехнологічних галузей перевагами користуються Скандинавські країни, про що

свідчить від'ємні значення коефіцієнтів. При цьому, найменші компаративні переваги Україна має в сфері фармацевтики, адже експорт

вироблених на її території лікарських засобів у Скандинавські держави носить епізодичний характер, а в 2016 році був зовсім відсутній. Експортний потенціал цієї галузі в 3-4 рази менший, ніж в решті високотехнологічних виробництв.

Серед п'яти основних галузей тенденція до зростання відносної переваги експорту спостерігається лише в галузі телекомунікаційного обладнання, яка продемонструвала збільшення з -2,75 одиниць у 2013 році до -0,69 у 2017 році.

Також за статистичними даними, розміщеними в таблиці 3 були розраховані компаративні переваги України в експорті високотехнологічних (телекомунікаційних, комп'ютерних та

інформаційних) послуг до Скандинавських держав.

За цими видами послуг Україна має невелику компаративну перевагу, про що свідчать додатні значення показника (див. рисунок 5.). З 2013 до 2016 року коефіцієнт відносної переваги зростав щорічно на 0,01-0,43 одиниць та у середньому дорівнював 0,70. У 2017 році відбулося незначне зменшення переваги в торгівлі високотехнологічними послугами на 0,20 одиниць. Проте, у майбутні три роки відбуватиметься стабільне збільшення даного показника. У першу чергу, це пояснюється зростанням українського ринку комп'ютерних та інформаційних послуг. Уже в 2018 році об'єм експортної виручки цих галузей збільшився на 29 % порівняно з 2017 роком [6].

Таблиця 3

Вихідні дані та результати розрахунку компаративних переваг для України у торгівлі високотехнологічними послугами зі Скандинавськими країнами у 2013-2017 роках (тис. дол. США)

	Сфери	Країни				
		2013	2014	2015	2016	2017
Експорт	Телекомунікаційні, комп'ютерні та інформаційні послуги	91605,9	78323,7	96209,0	138896,3	110776,4
	Сукупний експорт послуг	309471,2	282791,1	242347,8	263221,2	263223,7
Імпорт	Телекомунікаційні, комп'ютерні та інформаційні послуги	34219,9	26006,8	25981,1	20569,9	22420,0
	Сукупний імпорт послуг	170943,0	137773,3	143942,6	132285,0	148132,3

Розроблено авторами за матеріалами: [15]

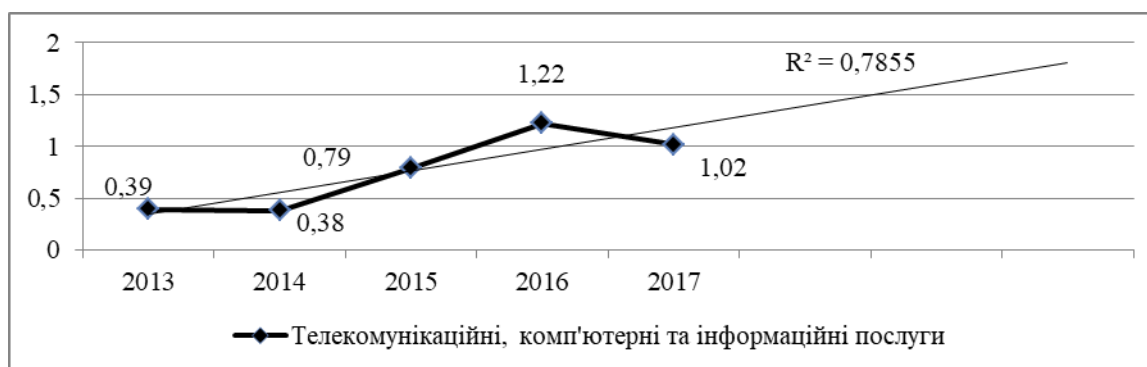

Рис. 5. Динаміка компаративних переваг України в торгівлі високотехнологічними послугами зі Скандинавськими країнами

3. Рекомендації щодо подальшого інноваційного співробітництва України з країнами Скандинавії

Під час дослідження інноваційного співробітництва України та Скандинавських країн був проведений аналіз його існуючих напрямків та

здійснена оцінка компаративних переваг в одній з ключових сфер – високотехнологічній торгівлі.

Результатом проведених аналітичних досліджень і розрахунків є розробка рекомендацій щодо подальшої інноваційної співпраці між

вказаними державами, які представлені в таблиці 4. Слід вказати на те, що дані рекомендації мають бути застосовані за допомогою комплексного та системного підходів.

Таким чином, можна зробити *висновки*, що для майбутнього поглиблення інноваційного співробітництва між Україною та Скандинавськими країнами автори вбачають необхідність у: (1) розширенні сфер співпраці за рахунок впровадження спільних проектів в інфраструктурі, авіакосмічній та фармацевтичній промисловості, виробництві комплектуючих для автомобілів; (2) проведенні спільних наукових

досліджень з біо- та нанотехнологій; (3) укладенні угод з метою встановлення партнерських відносин між університетами Скандинавських країн та України; (4) запровадженні державної підтримки авіакосмічної промисловості, створення науково-виробничих кластерів у цій галузі; (5) подальшому розвитку та диверсифікації українського ринку ІТ-послуг та взаємодії з країнами Скандинавії в цій галузі. Для підвищення інноваційності України та загального розвитку високотехнологічних галузей необхідно вдосконалювати українську систему оподаткування, фінансування НДДКР й підготовки кадрів та інноваційну інфраструктуру.

Таблиця 4

Висновки та рекомендації щодо співробітництва України та Скандинавських країн

Виконані дії	Висновки	Рекомендації
Аналіз існуючих напрямків співпраці	<p>1. Співробітництво між Україною та Скандинавськими країнами ґрунтується на численних двосторонніх угодах.</p> <p>2. Основними видами інноваційної взаємодії між ними є інвестиційні проекти, співпраця в межах ініціатив з надання технічної допомоги, спільні наукові дослідження (в енергетиці), підтримка реформ, високотехнологічна торгівля тощо.</p> <p>3. Значна частина коштів спрямовується в розвиток альтернативної енергетики України та захист навколишнього середовища. Плідна співпраця країн спостерігається також в сфері освіти, інформаційних технологій, відкриття науково-дослідних центрів.</p> <p>4. Головним недоліком інноваційного співробітництва України та Скандинавських країн – спрямованість на вузький перелік галузей та низький рівень промислової інноваційної кооперації.</p>	<p>1. Розширення сфер співпраці за рахунок впровадження спільних проектів в інфраструктурі, авіакосмічній та фармацевтичній промисловості, виробництві комплектуючих для автомобілів.</p> <p>2. Проведення спільних наукових досліджень з біо- та нанотехнологій.</p> <p>3. Підписання угод з метою встановлення партнерських відносин між університетами Скандинавських країн та України.</p>
Оцінка компаративних переваг у торгівлі високотехнологічними товарами та послугами	<p>1. При розрахунку компаративних переваг було виявлено, що невеликі переваги в експорті високотехнологічної продукції Україна має лише в авіакосмічній промисловості (0,25- 5,44).</p> <p>2. Україна, як держава з розвинутим ІТ сектором, має компаративну перевагу в експорті телекомунікаційних, комп'ютерних та інформаційних послуг (у 2017 році 1,02 одиниць).</p>	<p>1. Запровадження державної підтримки авіакосмічної промисловості, створення науково-виробничих кластерів у цій галузі.</p> <p>2. Подальший розвиток та диверсифікація українського ринку ІТ-послуг.</p> <p>3. Метою підвищення інноваційності України та загального розвитку високотехнологічних галузей необхідні:</p> <p>1. Зниження податків та надання кредитів з низькими відсотками експортерам високотехнологічних товарів або послуг.</p> <p>2. Збільшення загальних витрат на НДДКР до встановленого європейського рівня (3 %).</p> <p>3. Розширення системи інструментів фінансування науково-дослідних робіт (гранти, податкові кредити, субсидування, дотації).</p> <p>4. Заснування національного фонду з наукових досліджень та розробок.</p> <p>5. Створення технологічної інфраструктури.</p> <p>6. Збільшення видатків на підготовку кадрів.</p>

INNOVATION COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND SCANDINAVIAN COUNTRIES UNDER CONDITIONS OF A NEW INDUSTRIAL REVOLUTION

Igor Matyushenko, Doctor of Economic Sciences, Professor, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: imatyushenko@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9866-9025>

Olena Prasol, master, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: miss.prasol@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3726-6729>

Elvira Sargsyan, master, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: elvira.sargsyan@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2892-5761>

The current experience of building up a global economic system in the context of a new industrial revolution proves that economic growth and the competitiveness of the leaders of the state are mainly conditioned by the strengthening of the role of innovation. Therefore, the study of innovation cooperation between Scandinavian countries, both technological leaders and Ukraine is extremely relevant. The purpose of the article is to assess the current state of cooperation between Ukraine and the Scandinavian countries and provide recommendations for its development. The article set out and solved the following tasks: to characterize features of innovative development and prospects of cooperation in this area of the specified countries; to estimate comparative advantages in high-tech trade between them; identify prospects and develop recommendations for innovative cooperation between Ukraine and the Scandinavian countries. The materials and methods used to achieve the research goal were: statistical method, comparative analysis, comparison and extrapolation method. As a result of the study, it was discovered that the main directions of innovation cooperation of these countries are innovation-investment projects, technical assistance initiatives, experience transfer and technologies. Cooperation is mainly implemented in energy, information technology, education, science and high-tech trade. Ukraine has competitive advantages in the export of goods in the aerospace industry, information and communication services to the Scandinavian countries. Conclusions In order to deepen innovation cooperation between Ukraine and Scandinavian countries, it is expedient: (1) to expand the areas of cooperation in joint infrastructure projects, in the aerospace and pharmaceutical industries, and the production of components for automobiles; (2) joint research on biotechnology and nanotechnology; (3) concluding agreements in order to establish partnerships between the universities of the specified countries; (4) the introduction of state support to the aerospace industry and the creation of scientific and production clusters in this field; (5) further development and diversification of the Ukrainian IT market and interaction with Scandinavian countries in this area.

Key words: innovation cooperation, Ukraine, Scandinavian countries, high-tech trade, comparative advantages in export.

ИННОВАЦИОННОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО УКРАИНЫ И СКАНДИНАВСКИХ СТРАН В УСЛОВИЯХ НОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Матюшенко Игорь Юрьевич, д-р экон. наук, профессор, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: imatyushenko@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9866-9025>

Прасол Елена Сергеевна, магистр, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: miss.prasol@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3726-6729>

Саргсян Эльвира Леоновна, магистр, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: elvira.sargsyan@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2892-5761>

Современный опыт развития глобальной экономической системы в условиях новой промышленной революции доказывает, что экономический рост и конкурентоспособность государств-лидеров главным образом обусловлены усилением роли инноваций. Поэтому изучение вопросов инновационного сотрудничества между Скандинавскими государствами, как технологическими лидерами, и Украиной является чрезвычайно актуальным. Целью статьи является оценка современного состояния сотрудничества Украины и Скандинавских стран и предоставление рекомендаций по его развитию. В статье были поставлены и решены следующие задания: охарактеризовать особенности инновационного развития и перспективы сотрудничества в этой сфере указанных стран; оценить компаративные преимущества в высокотехнологичной торговле между ними; определить перспективы и разработать рекомендации по инновационному сотрудничеству Украины и Скандинавских стран. Материалы и методы, применявшиеся для достижения цели исследования, были: статистический метод, анализ компаративных преимуществ, сравнения и метод экстраполяции. В результате исследования было выявлено, что основными направлениями инновационного сотрудничества указанных стран являются инновационно-инвестиционные проекты, инициативы по оказанию технической помощи, перенятия опыта и технологий. Сотрудничество преимущественно реализуется в энергетике, информационных технологиях, образовании, науке и высокотехнологичной торговле. Украина имеет конкурентные преимущества в экспорте товаров авиакосмической отрасли, информационно-коммуникационных услуг в Скандинавские государства. Выводы. Для углубления инновационного сотрудничества между Украиной и скандинавскими странами целесообразно: (1) расширение сфер сотрудничества в совместных инфраструктурных проектах, в авиакосмической и фармацевтической промышленности, производстве комплектующих для автомобилей; (2) проведение совместных научных исследований по био- и нанотехнологиям; (3) заключение соглашений с целью установления партнерских отношений между университетами указанных стран; (4) введение государственной поддержки авиакосмической промышленности и создание научно-производственных кластеров в этой области; (5) дальнейшего развития и диверсификации украинского рынка ИТ-услуг и взаимодействия со странами Скандинавии в этой области.

Ключевые слова: инновационное сотрудничество, Украина, Скандинавские страны, высокотехнологичная торговля, компаративные преимущества в экспорте.

References

1. Melnyk, T. M. (2008). Eksportnyi potensial Ukrainy: metodolohiia otsinky ta analiz [Ukraine's export potential: assessment methodology and analysis]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka*, 1-2, 241-271. (in Ukrainian)
2. Reznikov, V. V. (2015). Vneshneekonomicheskoe sotrudnichestvo Ukrainy i stran Skandinavii: ekonomiko-diplomacheskiiy aspekt [Foreign economic cooperation of Ukraine and the countries of Scandinavia: economic and diplomatic aspect]. *Biznesinform*, 5, 35-41. (in Russian)

3. Uriadovyi portal. (2017). Derzhenerhoefektyvnosti ta investytsiyni fond Daniï «IFU» rozghliadaiut mozhlyvosti finansuvannya proektiv z vidnovliuvanoi enerhetyky v Ukraini [Denmark's Energy Efficiency and IFU Investment Fund Consider Financing Renewable Energy Projects in Ukraine]. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/> (in Ukrainian)
4. Donory Open Aid Ukraine. (n. d.). Available at: <http://openaid.gov.ua/uk/donors> (in Ukrainian)
5. IT Ukraine Association. (2018). *Eksport komp'juternykh poslugh vyris na 29 %* [Exports of computer services grew by 29%]. Available at: <https://itukraine.org.ua/> (in Ukrainian)
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2017). *Zovnishnia torhivlia posluhamy Ukrainy z krainamy svitu (za vydamy posluh)*. [Foreign trade in services of Ukraine with countries of the world (by types of services)]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (in Ukrainian)
7. Klishchuk, L. (2017). *Daniia investuie v budivnytstvo soniachnoi elektrostantsii na Zhytomyrshchyni* [Denmark is investing in the construction of a solar power plant in Zhytomyr]. Available at: <https://nachasi.com/> (in Ukrainian)
8. Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy (n. d.). *Krainy Yevropy* [European countries]. Available at: <https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/bilateral-cooperation/european-countries> (in Ukrainian)
9. Verkhovna Rada Ukrainy. (n.d.). *Mizhnarodni dokumenty (Korolivstvo Daniia)* [International Documents (Kingdom of Denmark)]. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/c212> (in Ukrainian)
10. Verkhovna Rada Ukrainy. (n.d.). *Mizhnarodni dokumenty(Korolivstvo Norvehiia)* [International instruments (Kingdom of Norway)]. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/c310> (in Ukrainian)
11. Verkhovna Rada Ukrainy. (n.d.). *Mizhnarodni dokumenty(Korolivstvo Shvetsiia)* [International Documents (Kingdom of Sweden)]. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/c357> (in Ukrainian)
12. Verkhovna Rada Ukrainy. (n.d.). *Mizhnarodni dokumenty (Respublika Islandiia)* [International Documents (Republic of Iceland)]. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/c249> (in Ukrainian)
13. Verkhovna Rada Ukrainy. (n.d.). *Mizhnarodni dokumenty (Respublika Finliandiia)* [International Documents (Republic of Finland)]. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/c223> (in Ukrainian)
14. Ukrainskyi SVIT. (n.d.). *Norvehiia* [Norway]. Available at: <http://ukrsvit.org/%D0%BD%D0%BE%D1%80%D0%B2%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F/> (in Ukrainian)
15. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2018). *UKRSTAT*. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (in Ukrainian)
16. HUB4.0. (2018). *Problemy innovatsionnogo razvitiya ukrainskoy kosmicheskoy otrasli* [Problems of innovative development of the Ukrainian space industry]. Available at: <https://4hub.com.ua/> (in Ukrainian)
17. Ofitsiyni portal koordynatsii mizhnarodnoi dopomohy Ukrainy (n. d.). *Proekty Open Aid Ukraine* [Open Aid Ukraine projects]. Available at: <http://openaid.gov.ua/uk/projects> (in Ukrainian)
18. Ofitsiyni portal koordynatsii mizhnarodnoi dopomohy Ukrainy (n. d.). *Reformy Open Aid Ukraine*. [Open Aid Ukraine reforms]. Available at: <http://openaid.gov.ua/uk/reforms> (in Ukrainian)
19. Ukrinform. (2018). U Ukraini i Daniï shirokiy spektr sfer dlya sotrudnichestva – Groysman [Ukraine and Denmark have a wide range of areas for cooperation – Groysman]. Available at: <https://www.ukrinform.ru/> (in Ukrainian)
20. UNIAN. (2017). Shvedska kompaniia Ericsson vidkryla u Lvovi naukovu-doslidnyi tsentr [Sweden company Ericsson has opened a research center in Lviv]. Available at: <https://www.unian.ua/> (in Ukrainian)
21. Torhovo-promyslova palata Ukrainy. (2018). Shvedsko-ukrainskyi biznes-forum [Swedish-Ukrainian Business Forum]. Available at: <https://www.ucci.org.ua/> (in Ukrainian)
22. OBOZREVATEL.UA. (2009). 42 finskie kompanii khotyat vesti biznes v Ukraine [42 Finnish companies want to do business in Ukraine]. Available at: <https://www.obozrevatel.com/> (in Ukrainian)
23. Ukraine Denmark Energy Centre. (n.d.). *About cooperation*. Available at: <http://www.udec.org.ua/en/about-cooperation/>
24. Business Sweden. (n.d.). Business Opportunities. Available at: <https://www.business-sweden.se/en/Trade/international-markets/europe/Ukraine/business-opportunities/>
25. DANEP 2017-2021. (2017, Octobr). Ukraine Country Programme Document. Available at: <http://um.dk/-/media/UM/Danish-site/Documents/Danida/DANEP%20-%20Ukraine%20programme.pdf?la=en>
26. Energigarden Centre for Bioenergi. (n.d.). Energy Farm etableres i Ukraina. Available at: <http://www.energigarden.no/energy-farm-etableres-i-ukraina/>
27. Ulkoministeriö. (2018). Finland takes part in Ukrainian school reform. Available at: <https://um.fi/>
28. NEFCO. (n.d.). *Finland Ukraine Trust Fund*. Available at: <https://www.nefco.org/work-us/our-services/grants/finland-ukraine-trust-fund>
29. Eurostat Statistics Explained. (n.d.). *Glossary: knowledge-intensive services (KIS)*. Available at: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Knowledge-intensive_services_\(KIS\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Knowledge-intensive_services_(KIS))
30. NUCC. (n.d.). Invest in Ukraine now. Available at: <https://nucc.no/wp-content/uploads/2018/10/Ukraine-NOW-investment-booklet.pdf>
31. OECD.org. (2011, July 7). *ISIC Rev. 3. Technology intensity definition*. Available at: <https://www.oecd.org/sti/ind/48350231.pdf>
32. Ukraine Digital News (2016, April). IT Ukraine. IT services and software R&D in Europe's rising tech nation. From A to Z. Available at: http://www.uadn.net/files/ua_hightech.pdf
33. NUCC. (2017). IT case: Ukrainian IT-services for Norwegian start-ups. Available at: <https://nucc.no/>
34. Niskanen, A. (2018). *FCG International launched a four-year school reform project in Ukraine*. Available at: <http://www.fcg.fi/>

35. Sidorov V.I., Babenko V.A., Perepelitsia A.S. (2016). Clusterization the Countries by the Level Information in the Conditions of International Globalization. International Scientific Conference. *The Development of International Competitiveness: State, Region, Enterprise*: Conference Proceeding, Part 1, December 16, 2016. Lisbon, Portugal: Baltija Publishing, pp. 11-15.
36. The Norwegian Ministry of Foreign Affairs. (n.d.). Norwegian companies in Ukraine. Available at: <https://www.norway.no/en/ukraine/norway-ukraine/trade-and-economic-cooperation/norwegian-companies-in-ukraine2/>
37. NUCC. (2016). Norwegian energy developers looking to Ukraine. Available at: <https://nucc.no/>
38. Babenko, V., Perevozova, I., Mandych, O., Kvyatko, T., Maliy, O., Mykolenko, I. (2019). World informatization in conditions of international globalization: Factors of influence. *Global Journal of Environmental Science and Management*, 5 (SI), pp. 172-179. doi: 10.22034/gjesm.2019.05.SI.19
39. Babenko V., Sidorov V., Pankova Ju. (2017). Modern imperatives of the development of the integration of foreign economic policy of Ukraine in the modern world economic space: monograph, *International economic relations and sustainable development* [edited by Dr. of Economics, Prof. O. Prokopenko, Ph.D in Economics T. Kurbatova], Ruda Śląska: Drukarnia i Studio Graficzne Omnidium, pp. 51-70.
40. Sida. (2015). Our work in Ukraine. Available at: <https://www.sida.se/>
41. Nucc. (2016). Roadmap for small-scale hydropower projects in Ukraine. Available at: <https://nucc.no/>
42. UNCTADstart. (2018, June 22). Standard International Trade Classification (SITC) Revision 3. Available at: http://unctadstat.unctad.org/EN/Classifications/DimSitcRev3Products_Official_Hierarchy.pdf
43. UNIAN. (2018). Sweden extends support to IT education in Ukraine. Available at: <https://www.unian.info/>
44. UA Map. (2018). Investment Energy Efficiency. Available at: <http://uamap.org.ua/>
45. Business Sweden. (n. d.). Ukraine: An introduction to the market. Available at: <https://www.business-sweden.se/contentassets/e9b09383453041dc869cf6ef71751c91/ukraine-an-introduction-to-the-market.pdf>
46. UN Comtrade Database. (2018). *UN Comtrade Database*. Available at: <https://comtrade.un.org/>

INNOVATIVE INFRASTRUCTURE DEVELOPMENT PROSPECTS OF SOUTHEAST ASIA COUNTRIES AND UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE NEW INDUSTRIAL REVOLUTION

Igor Matyushenko

Doctor of Economic Sciences, Professor
V.N. Karazin Kharkiv National University
Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022
e-mail: imatyushenko@karazin.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9866-9025>

Maria Tverdokhliebova

Master
V.N. Karazin Kharkiv National University
Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022
e-mail: zumrudeagle@gmail.com

In the global economy, the foundation of which is increasingly knowledge, the innovation infrastructure becomes the engine of economic growth, it will become the lever that will help transform the economic recovery into long-term growth. The purpose of the article is to analyze the characteristics of the development of the innovation infrastructure of the leading countries of Southeast Asia and to develop recommendations for Ukraine in the context of the new industrial revolution. The article has set and solved the following tasks: to analyze the features of the transformation of the innovation infrastructure in the countries-technological leaders in the conditions of the new industrial revolution both in Southeast Asia and in other developed countries; explore the features of innovation policy and infrastructure of the leading countries of Southeast Asia on the example of Japan, South Korea and China; perform correlation and regression analysis for modeling and forecasting the development of the innovation potential of the countries of Southeast Asia and Ukraine; to assess the prospects for the development of innovation infrastructure in the countries of South-East Asia and to develop recommendations for Ukraine in the conditions of the new industrial revolution. The research methodology includes the processing and study of statistical information, the implementation of trend analysis, the calculation of the model of development of innovative potential by the method of correlation and regression analysis. The results of the trend analysis showed that from Ukraine and the leading countries of Southeast Asia, China has the best prospects for the development of innovative infrastructure. During the correlation-regression analysis, the strongest dependence was revealed when calculating indicators for China between GDP and indicators of the Innovation Infrastructure group. Prospects for the implementation of a new industrial revolution in the leading countries of South-East Asia and Ukraine were identified and recommendations for Ukraine were developed. Conclusions. For the successful development of the innovation infrastructure in Ukraine, the following measures can be applied: attracting investment in R & D and innovation centers; attracting universities to research and development; strengthening environmental policy; concentration of innovation in industry; development of the IT sector.

Key words: innovative infrastructure, the fourth industrial revolution, innovative potential.

The science is replacing capital today, as long ago labor was replaced by capital. More and more attention is being paid to science and new technologies. This is the basis of TNCs' and even state's activities. Innovative infrastructure is a key tool to support the productivity growth needed to meet the growing demand. And to promote the expansion of networks that integrate sustainable production, processing, distribution and consumption. Innovative infrastructure is a set of organizations, enterprises, institutions and their integrations, associations of any form of ownership, providing services to ensure innovation. It can be consulting, marketing, juristic, financial, information and communication, educational and other institutions.

Such outstanding scientists of our time, as Matyushenko I. Yu., Dovgal O. A., Kolesnikova T. V., Mazur A. A., Gagauz I. B., Malyutin D. L., Mindeli L. E., HoleB., Lundvall B., Malerba F., Oh Deog-Seong, Alstrom, D., and others engaged in research of

innovative infrastructure, in particular, in research of the characteristics of its development in the countries of Southeast Asia in the new industrial revolution conditions and of the characteristics of the innovation policy of countries-technological leaders.

The purpose of the article is to analyze the features of Southeast Asian countries-leaders innovative infrastructure development and study the prospects of Southeast Asia countries-leaders and Ukraine innovation infrastructure development in the new industrial revolution conditions.

1. Methodological approaches to the analysis of the world countries innovative infrastructure development

The formation of the innovation system is based on forecasts and innovative strategy, which determine the key priority areas of science and technology. In the state innovation policy strategic priorities are an integral part of the national concept of countries

socio-economic development. The innovation strategy of industrialized countries restructuring their economies differs for each country [1].

At the same time, even for countries with economies in transition, including Ukraine, only an innovative strategy determines the path of socio-economic reforms. That said, economic development innovative mechanisms consider national scientific and technical potential using and enhancement, the formation of a quality state innovative strategy and the corresponding innovation infrastructure of developed countries. The state innovation programs and individual projects development and implementation are based on the relevant organizational formations (structures). They provide interaction between the subjects of the innovation process [2]. The study conducted a comparative trend analysis on three indicators: GDP, The Global Competitiveness Index and The Global Innovation Index. The method of correlation regression analysis was chosen to model the innovative infrastructure development. Research of Southeast Asian countries innovative infrastructure development features was carried out in several stages. The diagram shows the sequence of research degrees (Fig. 1.). At the first stage, the essence of the concept of innovative infrastructure, especially its development in the countries-technological leaders in the new industrial revolution context, was determined.

At the second stage, the features of innovation policies models and innovative infrastructures of Japan, South Korea and China in the new industrial revolution context were analyzed. The trend analysis method was used to compare the effectiveness of these models. Three indicators were selected for the trend analysis: GDP of countries (billion US dollars), The Global Competitiveness Index and The Global Innovation Index. Charts with the dynamics of indicators changes were built and forecasting for three years using a linear trend was made on the basis of the trend analysis. In General, the approximation index was quite high, which testified to the high reliability of the forecast.

At the same time, the approximation index was too low in several cases. This meant that the probability of the forecast execution is not available. A trend analysis was also carried out for the three above indicators for Ukraine to compare the models. However, the trend analysis on these three indicators does not consider the presented models sufficiently.

After the trend analysis execution, it was decided to conduct a correlation and regression analysis of the connection between the indicators of the Innovation Infrastructure group and GDP. The indicators of this group are part of 82 indicators, which are calculated to find out the Global Innovation Index of countries. These indicators most fully demonstrate the connection of the GDP of countries with the components of the innovative infrastructure of states.

The following indicators were selected for correlation and regression analysis [11]: GDP of countries (billion US dollars); The Information and Communication Technology Access Index (ICT); The Information and Communication Technology Usage Index (ICT); Gross Capital Formation (% of GDP); Environmental Performance Index; The Logistics Performance Index. The study was conducted for four countries: Ukraine, Japan, South Korea and China.

To begin with, the Ukrainian indicators of GDP, The Global Competitiveness Index and The Global Innovation Index for 6 years were compared with the indicators of Southeast Asian leading countries, trend analysis and correlation and regression analysis were calculated for the following 6 selected indicators from the Innovation Infrastructure group, and recommendations for the development of innovative infrastructure were worked out. The next step included the calculation of the correlation between the selected indicators for the three Southeast Asian leaders. For most indicators a strong and medium correlation was determined. After calculating the correlation, the regression between the countries' GDP and other selected indicators was calculated. And the last step was to analyze the results of the study and work out prospects forecast and recommendations for the innovative infrastructure development of South-East Asian leading countries and Ukraine.

2. Southeast Asian leading countries innovative infrastructure development in modern conditions

Japan. Japan was the first in the implementation of the Asian innovation model, proving that the rational use of imported scientific and technological achievements can provide both a significant increase in the national economic potential and will contribute to the output of its complex or in certain areas to the qualitatively highest level of the advanced states of the world. The project of technopolises creation is one of the most important directions of the government to gain a strong position of the technological leader by Japan. The project was worked out by central and local authorities, academic and business circles under the auspices of the ICC of Japan.

The strategy of Japanese technopolises is a strategy of breakthrough into new spheres of activity on the basis of the regional centers network development at the highest technological level. Thus – it is a strategy of intellectualization of the whole Japanese production. In Japan the government lends 50% of the company's R & D expenditures, followed by interest-free return after reaching the profitability of the new product production. Direct budget (government) expenditure on R & D is about 30% of total expenditure on research and development. As a result, the predominant work of an applied nature and the share of search operations is about 8% [2]-[5].

South Korea. The Republic of Korea is a good example of how the competent innovation policy implementation has allowed the country to become

one of the most economically developed countries in a short historical period. The Ministry of Science and Technology, the Korean Institute of Science and Technology and more than 20 government-supported research institutes are developing their own research

and technology base. South Korea has chosen a strategy of socio-economic development based on innovation policy as the main factor and conditions for the modernization of the economy.

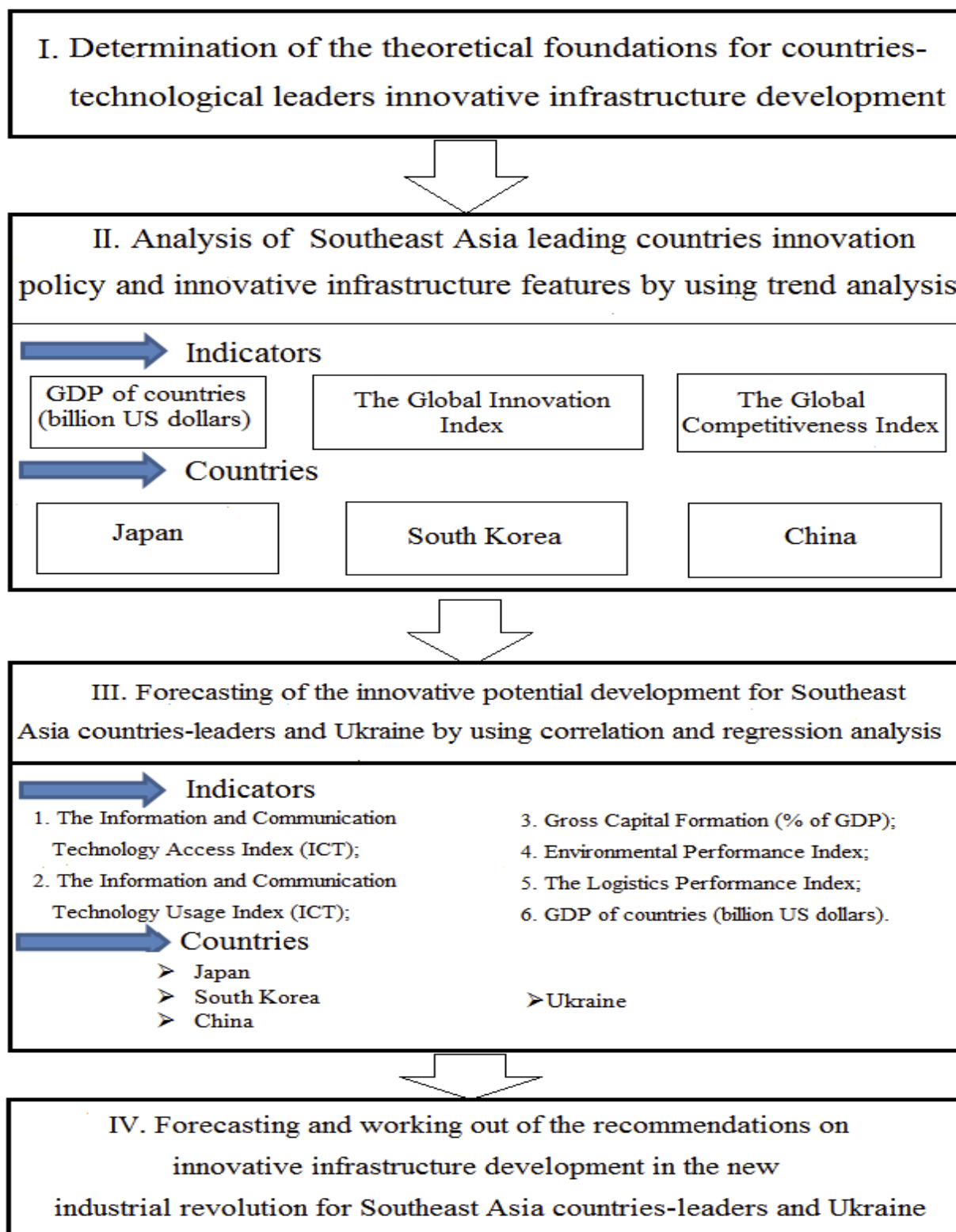

Fig.1. The scheme of Southeast Asia leading countries innovative infrastructure development analysis in the new industrial revolution context

One of the first steps to initialize the creative economy was the creation of Ministry of Science, ICT and Future Planning (MSIP). MSIP released a plan for the creative economy implementation in July 2013, aimed at the installation and adaptation of a new paradigm. The plan describes three goals, six strategies and 24 objectives. Three main objectives include [13]: creation of new jobs and markets through the development of innovations; The Korean Republic formation as a world leader in innovation; creation of a society in which creative thinking is a priority – in contrast to traditional conservative Korean thinking [5, 6].

China. Local governments are driven by a desire to raise the country's ranking of innovative states as resources for the economic growth and social development of their regions at the time when resources such as land are being depleted. In addition, they are caused by the necessity of modernization of goods and services with the aim of preserving the dynamics of export because of decreasing low wages preference and worsening conditions of international trade. China attaches great importance to technoparks.

Most of them were created by the decision of the State Council of China. National and foreign investments in them amount to billions of dollars. On the basis of the accumulated experience, the State Council of China approved a plan for the high technology zones development in March 1991.

The purpose of their creation is the commercialization of national scientific and technological achievements, the development of advanced industries, attracting national and foreign capital in the development of new technologies and materials, the organization of high-tech products industrial production [2, 10, 12].

The graph in figure 2 shows the dynamics of Japan's GDP – significant changes over the past 6

years. Natural disaster influenced at the country's economy. In 2016, GDP growth began, but the volume decreased again in 2017. Trend analysis predicts a further GDP decline in the next 3 years, but the approximation coefficient shows the unreliability of the forecast. Perhaps it is due to the fact that the indicators were at a fairly high level before. The chart of Korea's GDP indicators shows the dynamics of changes in the volume of GDP of the country with their rapid reductions and growth. Over the past 6 years, the country's GDP fell rapidly (in 2014), and then also grew rapidly. The forecast with a high approximation coefficient demonstrates the further growth of Korea's GDP.

The volume of China's GDP has been growing almost all the time, and the approximation coefficient is high (0.94), this indicates a high reliability of the forecast. The trend analysis for Ukraine shows a further decline of Ukraine's GDP over the next 3 years. The approximation index has an average accuracy of 72%. Therefore, we cannot unambiguously assert the unambiguity of this forecast. According to the constructed schedule (Fig. 3.), Japanese Global Innovation Index was distinguished by constant growth for a 6-year period, since the level of being 52.12 in 2012, and to the level of the index 54.72 in 2017. At the same time, the Innovation Index shows some slowdown in the development of the country's innovation sector in this period. This may be due to a technogenic disaster, which occurred due to the disruption of the Fukushima nuclear power plant as a result of natural impact. The trend analysis predicts the further growth of indicators, and hence improvements in the innovation sector, and perhaps the return of Japan's positions returning in the rankings. The coefficient of approximation thus shows very high probability of the forecast.

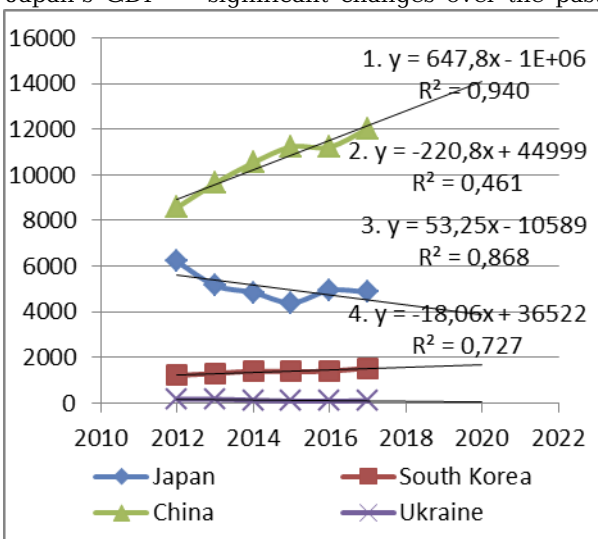

Fig.2. GDP dynamics of Japan, South Korea, China and Ukraine for the period of 2012-2017, trend analysis for the period up to 2021

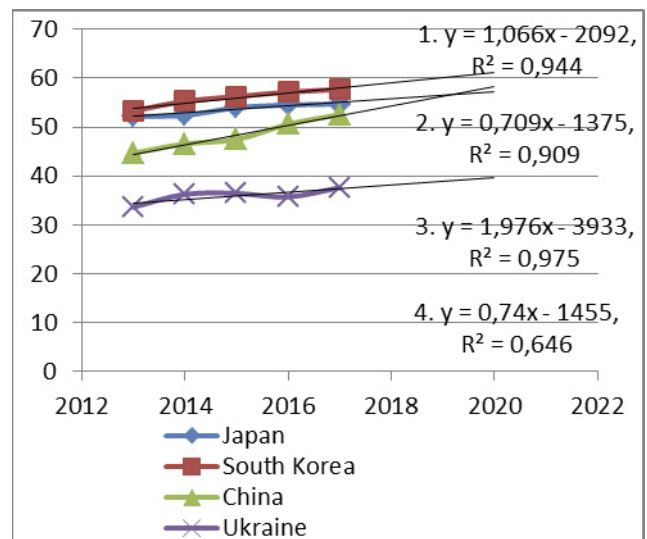

Fig.3. Indicators rates of Japan, South Korea, China and Ukraine in the ranking of The Global Innovation Index for the period of 2012-2017, trend analysis for the period up to 2021

South Korea takes the 11th place in the innovation ranking in 2017, with an index of 57.7 points. It is more than one year ahead of Japan, although it is still a country of a new industrial wave, that is, a country that is developing, unlike highly developed Japan. The pace of innovation development in the country is steadily growing. Trend analysis with a high approximation index shows a high probability that the country will continue to develop rapidly.

Innovative development of China in the last 5 years is characterized by some slowness, but still remains stable.

Forecasting made on the basis of trend analysis shows a tendency to further rapid development of the innovative sphere of the country. A coefficient of

approximation allows us to assert the high reliability of the forecast. Ukraine is far from the first place in the innovative development rankings, but the indicators of The Global Innovation Index and its components are growing periodically. Competitiveness indicators (Fig.4.) showed rapid growth in 2013-2014, but development slowed slightly. The prediction has a positive direction, but the approximation coefficient is not high enough to confirm the further growth of indicators. South Korea's Global Competitiveness Index has a steady upward trend. The Global Innovation Index has been constantly changing, occupying a higher and lower position. But the approximation coefficient is too low to make the forecast for this indicator.

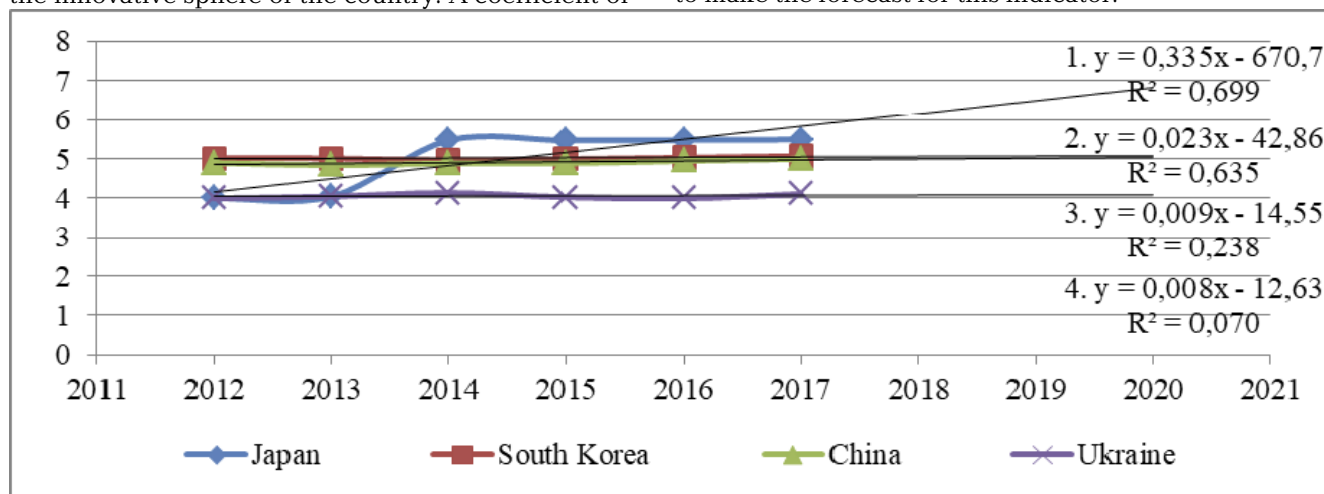

Fig.4. The Global Competitiveness Index indicators dynamics of Japan, South Korea, China and Ukraine for the period of 2012-2017, trend analysis for the period up to 2021

3. Innovative potential development modeling of South-East Asia leading countries and Ukraine

The trend analysis revealed that such indicators as the country's GDP, The Global Innovation Index and The Competitiveness Index demonstrate the level of innovative development of the state and provide an opportunity to make a forecast for several years ahead, based on the dynamics of indicators for a certain period of time. However, The Global Innovation Index most extensively and comprehensively demonstrates the level of innovation policy and innovative infrastructure development, because the indicators included in its composition relate to all areas of development of the state. Based on this, we have selected the indicators of the Innovative Infrastructure group for a more in-depth analysis.

The study was conducted for three South-East Asia countries-leaders (Japan, South Korea and China) and the values selected from the group of indicators, which are used to account Innovative Infrastructure in The Global Innovation Index for the period from 2012 to 2017. The following indicators were selected to conduct the study and to identify the interdependence between the indicators: GDP (billion dollars); The Information and

Communication Technology Access Index (ICT); The Information and Communication Technology Usage Index (ICT); Gross Capital Formation (% of GDP); Environmental Performance Index; The Logistics Performance Index [11]. The method of correlation and regression analysis was chosen for the study. With the help of the necessary data, the correlation dependence of the indicators of innovation infrastructure was calculated.

For convenience, the initial data and the results of correlation and regression analysis were collected in tables. Correlation analysis for Ukraine shows quite significant interdependence of GDP and Gross Capital Formation (0.76).

Also, a significant correlation between GDP and Logistics Performance Index was revealed. The Environmental Performance Index and GDP have an inverse connection. From the results of the correlation calculations in the table, it can be concluded that Japan's GDP has a very strong feedback to The ICT Access Index. During the study period, Japan's GDP decreased rapidly between 2013 and 2015, and The ICT Access Index, in turn, increased, which confirms the inverse correlation. There is also an average inverse correlation with Gross Capital Formation.

With the growth of GDP, Gross Capital Formation indicators decreased, and with a decrease in GDP, on the contrary, increased. From the results of the correlation analysis for South Korea presented in the correlation matrix, it is clear that the strongest relationship is established in GDP and The ICT Access Index, as well as The Environmental Performance Index. Based on the initial data, these indicators did change in one direction in one period. The Logistics Performance Index has an average reverse correlation with GDP.

In the baseline table, this indicator has the lowest performance in 6 years with a high level of GDP, indicating an inverse correlation. From the results of the correlation calculation for China it can be seen that the interdependence of GDP and the selected indicators is very high to the direct, and the reverse.

The results of the correlation calculation show a very strong correlation between GDP and the Index of Access to Information and Communication Technologies. There is a very strong connection between GDP and The ICT Usage Index. GDP and

The Environmental Performance Index have a high correlation value.

There is also a direct correlation, but of a moderate degree, between GDP and The Logistics Performance Index. The value of Gross Capital Formation has a strong inverse correlation. Correlation analysis for Ukraine shows quite significant interdependence of GDP and Gross Capital Formation (0.76). Also, a significant correlation between GDP and The Logistics Performance Index was revealed. The Index of Environmental Performance and GDP have an inverse relationship. The next step of the study is to calculate the regression between GDP and selected innovative infrastructure indicators. To obtain the necessary results of regression calculation, the pairwise calculation of the parameters was performed at the first stage. Analyzing the results of the regression calculation (Table 3), it can be argued that The ICT Access Index does have a connection with GDP, which was revealed during the correlation analysis.

Table 1

Initial data for the correlation and regression study for Japan, South Korea, China and Ukraine (for the period 2012-2017)

Japan						
Year	GDP of countries (billion US dollars)	Information and Communication Technology Access Index (ICT)	Information and Communication Technology Usage Index (ICT)	Gross Capital Formation (% of GDP)	Environmental Performance Index	Logistics Performance Index
2012	6203,21	8,26	7,78	22,4	67,43	3,93
2013	5155,72	8,4	7,8	23,3	71,94	3,91
2014	4850,41	8,6	7,89	23,9	72,35	3,91
2015	4394,98	8,85	7,98	23,4	76,34	3,95
2016	4949,27	8,73	8,07	23,1	80,59	3,97
2017	4872,14	8,8	8,15	23	83,06	4,03
South Korea						
Year	GDP of countries (billion US dollars)	Information and Communication Technology Access Index (ICT)	Information and Communication Technology Usage Index (ICT)	Gross Capital Formation (% of GDP)	Environmental Performance Index	Logistics Performance Index
2012	1222,81	8,91	8,2	29,6	58,31	3,7
2013	1305,61	8,94	8,26	29,3	59	3,72
2014	1411,33	8,98	8,3	29,2	63,79	3,67
2015	1382,76	9	8,42	29,4	68	3,68
2016	1411,04	8,9	8,56	29,7	70,61	3,72
2017	1538,03	8,85	8,71	29,9	73,04	3,61
China						
Year	GDP of countries (billion US dollars)	Information and Communication Technology Access Index (ICT)	Information and Communication Technology Usage Index (ICT)	Gross Capital Formation (% of GDP)	Environmental Performance Index	Logistics Performance Index
2012	8570,35	4,78	2,68	9	37,02	3,52

2013	9635,03	5,1	2,99	9,3	39,99	3,53
2014	10534,53	5,19	3,54	6,8	43	3,53
2015	11226,19	5,25	3,84	6,7	57,6	3,6
2016	11221,84	5,37	4,63	6,2	65,1	3,66
2017	12014,61	5,58	5,27	6,5	69,45	3,61
Ukraine						
Year	GDP of countries (billion US dollars)	Information and Communication Technology Access Index (ICT)	Information and Communication Technology Usage Index (ICT)	Gross Capital Formation (% of GDP)	Environmental Performance Index	Logistics Performance Index
2012	175,71	6,01	1,8	19	41,02	2,85
2013	179,57	6,16	2,11	16,9	45,3	2,99
2014	132,34	6,2	2,14	14,2	49,01	2,98
2015	90,94	6,27	2,17	13,6	63,27	2,68
2016	93,26	6,45	2,56	15,2	79,69	2,74
2017	109,32	6,6	3,17	16,1	81,46	2,83

Table 2

Calculation results of correlation between GDP and Innovation Infrastructure group indicators for Japan, South Korea, China and Ukraine

Indicator/Country	Information and Communication Technology Access Index (ICT)	Information and Communication Technology Usage Index (ICT)	Gross Capital Formation (% of GDP)	Environmental Performance Index	Logistics Performance Index
Japan	-0,87	-0,59	-0,75	-0,64	-0,25
South Korea	0,88	-0,32	0,41	0,89	-0,73
China	0,97	0,93	-0,88	0,91	0,77
Ukraine	-0,73	-0,58	0,76	-0,83	0,74

According to The ICT Usage Index, we see evidence that the indicators have a very weak link. Regression indicators also show the

interdependence of GDP and Gross Capital Formation. The Environmental Performance Index of Japan has a weak link to GDP.

Table 3

Results of the regression calculation between GDP and other selected indicators for Japan

Japan	Information and Communication Technology Access Index (ICT)	Information and Communication Technology Usage Index (ICT)	Gross Capital Formation (% of GDP)	Environmental Performance Index	Logistics Performance Index
Multiple R	0,87898543	0,5907495	0,75309	0,642649	0,256376
R-square	0,77261539	0,3489849	0,567144	0,412998	0,065728
Normalized R-square	0,71576923	0,1862312	0,45893	0,266247	-0,16784
Standard error	324,213538	548,58778	447,3242	520,9193	657,1843
Observation	6	6	6	6	6
Y-intersection	24697,3974	24301,234	26492,21	10098,98	18574,18
Variable X 1	-2280,37673	-2420,425	-923,994	-66,7865	-3418,54

Table 4

Results of the regression calculation between GDP and other selected indicators for South Korea

South Korea	Information and Communication Technology Access Index (ICT)	Information and Communication Technology Usage Index (ICT)	Gross Capital Formation (% of GDP)	Environmental Performance Index	Logistics Performance Index
Multiple R	0,736111082	0,580344432	0,76751572	0,83432113	0,742320507
R-square	0,541859525	0,33679966	0,58908038	0,696091747	0,551039734
Normalized R-square	0,427324406	0,170999575	0,486350475	0,620114684	0,438799668
Standard error	29,99459672	36,08827023	28,40678833	24,4295205	29,69256045
Observation	6	6	6	6	6
Y-intersection	994,0040541	241,7365959	-115,0152091	242,585469	-541,0799743
Variable X 1	-137,5135135	-47,9770305	15,48664478	-1,874559594	235,9472669

Table 5

Results of the regression calculation between GDP and other selected indicators for China

China	Information and Communication Technology Access Index (ICT)	Information and Communication Technology Usage Index (ICT)	Gross Capital Formation (% of GDP)	Environmental Performance Index	Logistics Performance Index
Multiple R	0,96949	0,928954	0,880747	0,913024	0,777275
R-square	0,939911	0,862955	0,775715	0,833614	0,604156
Normalized R-square	0,924888	0,828694	0,719644	0,792017	0,505195
Standard error	342,494	517,2328	661,6901	569,9194	879,0559
Observation	6	6	6	6	6
Y-intersection	-12949,6	6013,871	16529,51	6243,215	-50567,3
Variable X 1	4505,922	1181,67	-808,416	82,46815	17091,21

The results of the regression calculation on the indicators (Table 4) show a stable relationship between the GDP of South Korea and The Environmental Performance Index, this confirms the calculations of the correlation dependence of the indicators. The state policy of Korea is really aimed at equalizing the environmental situation. The calculated regression confirms the results obtained in the analysis of correlation relationships. Multiple R, R-square and the normalized R-squared have high values, and hence the connections between these indicators are also strong.

The regression results between GDP and selected indicators show a strong connection. This is the only one of all the studied countries, the results of correlation and regression analysis calculations for

which show a strong dependence on almost all indicators.

Analyzing the results of regression analysis, we see confirmation of the previous correlation analysis. The strongest link has The Environmental Performance Index, as evidenced by the high value of the multiple index of the average relationship between GDP and The Index of Access to ICT, The Index of Logistics Performance and the Gross Capital Formation.

The next step was to calculate the regression for GDP and all selected indicators from the Innovation Infrastructure group and derive the regression equation between GDP and the indicators under study. The calculation results for the studied countries are collected in the table.

Table 6

Results of regression calculation between GDP and other selected indicators for Ukraine

Ukraine	Information and Communication Technology Access Index (ICT)	Information and Communication Technology Usage Index (ICT)	Gross Capital Formation (% of GDP)	Environmental Performance Index	Logistics Performance Index
Multiple R	0,736111082	0,580344432	0,76751572	0,83432113	0,742320507
R-square	0,541859525	0,33679966	0,58908038	0,69609174	0,551039734
Normalized R-square	0,427324406	0,170999575	0,486350475	0,62011468	0,438799668
Standard error	29,99459672	36,08827023	28,40678833	24,4295205	29,69256045
Observation	6	6	6	6	6
Y-intersection	994,0040541	241,7365959	-115,0152091	242,585469	-541,0799743
Variable X 1	-137,5135135	-47,9770305	15,48664478	-1,87455959	235,9472669

Regression equations for each of the studied countries (Japan-1, South Korea-2, China-3, Ukraine-4) will have the following form:

$$1. y = -2870,875311X_1 + 6257,87494X_2 - 422,664606X_3 - 99,37785086X_4 - 2893,364873X_5 + 8770,032644;$$

$$2. y = -1151,467496X_1 + 157,6070577X_2 - 380,106184X_3 + 14,13709358X_4 - 794,9424177X_5 + 23558,10358;$$

$$3. y = 4177,184078 X_1 - 1123,454738 X_2 - 353,0317784 X_3 + 86,00468208 X_4 - 7327,23085 X_5 + 17399,51407;$$

$$4. y = 1039,754351X_1 - 230,6663691X_2 + 20,07912577X_3 - 7,578122048X_4 - 42,82894121X_5 - 5606,600527,$$

where: y – GDP of countries (billion US dollars); X_1 – The Information and Communication Technology Access Index (ICT); X_2 – The Information and Communication Technology Usage Index (ICT); X_3 – Gross Capital Formation (% of GDP); X_4 – Environmental Performance Index; X_5 – The Logistics Performance Index.

Table 7

The regression calculation results for Japan, South Korea, China and Ukraine

Regression statistics	Japan	South Korea	China	Ukraine
Multiple R	1	1	1	1
R-square	1	1	1	1
Normalized R-square	65535	65535	65535	65535
Standard error	0	0	0	0
Observation	6	6	6	6
Y-intersection	8770,03264	23558,104	17399,51	-5606,6
Variable X_1	-2870,87531	-1151,467	4177,184	1039,754
Variable X_2	6257,87494	157,60706	-1123,45	-230,666
Variable X_3	-422,664606	-380,1062	-353,032	20,07913
Variable X_4	-99,3778509	14,137094	86,00468	-7,57812
Variable X_5	-2893,36487	-794,9424	-7327,23	-42,8289

The conducted regression analysis between the indicators of GDP of Ukraine and the selected indicators of the Innovation infrastructure group

confirms the results of the correlation analysis allow us to draw a conclusion about the relationship between GDP and these indicators. Based on the

results of the study, the following prospects for the implementation of a new industrial revolution in the leading countries of Southeast Asia and Ukraine can be determined.

Table 8

Conclusions of the study

Country / Research methods	Ukraine	Japan	South Korea	China
<i>Trend analysis</i>	Trend analysis was carried out on three indicators			
GDP	Decreasing, the approximation coefficient is medium (0.72)	Decreasing, the approximation coefficient is low (0.46)	Growing, the approximation coefficient is high (0.86)	Growing, the approximation coefficient is high (0.94)
Global Innovation Index	Growing, the approximation coefficient is medium (0.76)	Growing, the approximation coefficient is high (0.9)	Growing, the approximation coefficient is high (0.96)	Growing, the approximation coefficient is high (0.94)
Global Competitiveness Index	Cannot be predicted- the approximation coefficient is insufficient (0.07)	Growing, the approximation coefficient is high (0.9)	Growing, the approximation coefficient is low (0.23)	Growing, the approximation coefficient is high (0.94)
<i>Correlation and regression analysis (between GDP and indicators*)</i>	Straight c1. - 3(0.76) and 5 (0.74) Inverse c. - 1(-0.73), 2 (-0.58), 4(-0.83)	Inverse c. - 1(-0.87), 3(-0.75), 4(-0.64), 2(-0.59), 5 (-0.25)	Direct c. - 1(0.88), 4(0.89), 3(0.41) Inverse c.-5 (-0.73), 2(-0.32)	Direct c. - 1(0.97), 2(0.93), 4(0.91), 5(0.77) Reverse c.-3 (-0.88)
Conclusions	1.Indicators of GDP and the Global Innov. Index have the highest probability of growth forecast 2.The strongest correlation is observed between GDP and 4(0.83), 3 (0.76) and 5 (0.74)	1.The global In. Index has the highest probability of growth forecast 2.The strongest correlation is between GDP and 1(0.87) and 3 (0.75)	1.GDP and Global In. Index have a very high probability of making a rise of 2.The strongest correlation is between GDP and 4(0.89), 1 (0.88) and 5 (0.73)	1.GDP and Global In.Index have a very high probability of making a rise of 2.The strongest correlation of GDP and have 1(0.97), 2(0.93),5(0.77), 3(0.88)
Perspectives	In case of attracting investments to R&D, innovation centers; attracting universities to R&D; strengthening environmental policy; innovation in industry;IT-sector	Program "Innovations 25"; innovations to solve global problems, ICT development- three directions (science and technology, society, human resources)	Programs: "Production of innovations 3.0" and "Creative Economy"; modernization of production, digital innovations, Internet of things, robotics	New 5-year plan; innovations in public and military sector; bio -, nano- technologies, genetic engineering; 3 directions: Internet, ocean, space

*1 – ICT Access Index; 2 – ICT Usage Index; 3 – Gross Capital Formation (% of GDP); 4 – Environmental Performance Index; 5 – Logistics Performance Index

In Japan, the strategy of innovative development until 2025 "Innovation 25" was introduced, which defines three priority areas: science and technology, society, human resources [4]. It was also identified as one of the most important areas of development of information and communication systems to address global environmental and energy problems. There are

two programs in South Korea: "Innovation 3.0" and "Creative Economy". They provide for the modernization of production, the introduction of digital innovations in all spheres of life, the development of the Internet of things, robotics [13]. In China, the new five-year plan includes the following main strategic directions of development of the

innovation sector: innovations in the civil and military sector, the development of bio -, nano-technologies, genetic engineering. There three R&D directions of development were elected: the Internet, the ocean, space exploration [10, 12]. Regarding Ukraine: strategic plans for innovation are implemented by the Verkhovna Rada, and medium-term – by the

Cabinet of Ministers. Thus, strategic plans for the development of the innovation sector in Ukraine provide for the introduction of innovations in industry, especially in the sectors of metallurgy, engineering, search for alternative energy sources, aviation and space structure, the development of IT and services [1, 5, 6].

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ КРАЇН ПІВДЕННО-СХІДНОЇ АЗІЇ ТА УКРАЇНИ В УМОВАХ НОВОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Матюшенко Ігор Юрійович, докт. екон. наук, професор, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: imatyushenko@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9866-9025>

Твердохлебова Марія Павлівна, магістр, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: zumrudeagle@gmail.com

У глобальній економіці, фундаментом якої все частіше є знання, інноваційна інфраструктура стає локомотивом економічного зростання, вона стане тим важелем, який допоможе трансформувати економічний підйом в довготривалий зростання. Метою статті є аналіз особливостей розвитку інноваційної інфраструктури країн-лідерів Південно-Східної Азії і розробка рекомендацій для України в умовах нової промислової революції. У статті поставлено і вирішено наступні завдання: проаналізувати особливості трансформації інноваційної інфраструктури в країнах-технологічних лідерах в умовах нової промислової революції як Південно-Східної Азії, так і в інших розвинених державах; дослідити особливості інноваційної політики та інфраструктури країн-лідерів Південно-Східної Азії на прикладі Японії, Південної Кореї і Китаю; виконати кореляційно-регресійний аналіз для моделювання і прогнозування розвитку інноваційного потенціалу країн Південно-Східної Азії і України; оцінити перспективи розвитку інноваційної інфраструктури в країнах Південно-Східної Азії і розробити рекомендації для України в умовах нової промислової революції. Методика дослідження включає в себе обробку і вивчення статистичної інформації, виконання тренд-аналізу, обчислення моделі розвитку інноваційного потенціалу методом кореляційно-регресивного аналізу. Результати тренд-аналізу показали, що з України і країн-лідерів Південно-Східної Азії, Китай має кращі перспективи розвитку інноваційної інфраструктури. При проведенні кореляційно-регресійного аналізу найсильніша залежність була виявлена при розрахунку показників по Китаю між ВВП і показниками групи Інноваційної інфраструктури. Були визначені перспективи реалізації нової промислової революції в країнах-лідерах Південно-Східної Азії і України та розроблено рекомендації для України. Висновки. Для успішного розвитку інноваційної інфраструктури в Україні можуть бути застосовані наступні заходи: залучення інвестицій в НДДКР і інноваційні центри; залучення університетів до НДДКР; посилення екологічної політики; концентрація інновацій в промисловості; розвитку IT-сектора.

Ключові слова: інноваційна інфраструктура, четверта промислова революція, інноваційний потенціал.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ СТРАН ЮГО-ВОСТОЧНОЙ АЗИИ И УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ НОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Матюшенко Игорь Юрьевич, д-р экон. наук, профессор, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: imatyushenko@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9866-9025>

Твердохлебова Мария Павловна, магистр, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: zumrudeagle@gmail.com

В глобальной экономике, фундаментом которой все чаще являются знания, инновационная инфраструктура становится локомотивом экономического роста, она станет тем рычагом, который поможет трансформировать экономический подъем в долговременный рост. Целью статьи является анализ особенностей развития инновационной инфраструктуры стран-лидеров Юго-Восточной Азии и разработка рекомендаций для Украины в условиях новой промышленной революции. В статье поставлены и решены следующие задания: проанализировать особенности трансформации инновационной инфраструктуры в странах-технологических лидерах в условиях новой промышленной революции как Юго-Восточной Азии, так и в других развитых государствах; исследовать особенности инновационной политики и инфраструктуры стран-лидеров Юго-Восточной Азии на примере Японии, Южной Кореи и Китая; выполнить корреляционно-регрессионный анализ для моделирования и прогнозирования развития инновационного потенциала стран Юго-Восточной Азии и Украины; оценить перспективы развития инновационной инфраструктуры в странах Юго-Восточной Азии и разработать рекомендации для Украины в условиях новой промышленной революции. Методика исследования включает в себя обработку и изучение статистической информации, выполнение тренд-анализа, вычисления модели развития инновационного потенциала методом корреляционно-регрессивного анализа. Результаты тренд-анализа показали, что из Украины и стран-лидеров Юго-Восточной Азии, Китай имеет лучшие перспективы развития инновационной инфраструктуры. При проведении корреляционно-регрессионного анализа самая сильная зависимость была выявлена при расчете показателей по Китаю между ВВП и показателями группы Инновационной инфраструктуры. Были определены перспективы реализации новой промышленной революции в странах-лидерах Юго-Восточной Азии и Украины и разработаны рекомендации для Украины. Выводы. Для успешного развития инновационной инфраструктуры в Украине могут быть применены следующие меры: привлечение инвестиций в НИОКР и инновационные центры; привлечение университетов к НИОКР; усиление экологической политики; концентрация инноваций в промышленности; развития IT-сектора.

Ключевые слова: инновационная инфраструктура, четвертая промышленная революция, инновационный потенциал.

References

1. Babikova A. V., & Khanina A. V. (2017). Rozvytok naukovo-tehnologichnoji infrastruktury jak faktor intensyfikaciji innovacijnykh procesiv [Development of scientific and technological infrastructure as a factor of intensification of innovation processes]. *Kreatywna ekonomika*, Tom 11, 12, 1347-1356. (in Ukrainian)
2. Bronwyn, H. Hall., & Nathan, Rosenberg. (Eds.). (2010). *Handbook of the Economics of Innovation*. Volume 2, North Holland: Elsevier.

3. Babenko, V., Alisejko, E., Kochuyeva, Z. (2017). The task of minimax adaptive management of innovative processes at an enterprise with risk assessment. *Innovative technologies and scientific solutions for industries*, No. 1 (1). doi: <https://doi.org/10.30837/2522-9818.2017.1.006>
4. Babenko V.O. (2012). Informacijne zabezpechennya ta modelyuvannya opty`mizaciyi garantovanogo rezul'tatu upravlinnya innovacijny`my` texnologiyamy` na pidpry`yemstvax APK [Information support and modeling of optimization of the guaranteed result of the management of innovative technologies at agricultural enterprises]. *Agrosvit*, TOV «DKS centr», № 14, pp. 10-18. [in Ukrainian]
5. Innovation Policy Platform. (n.d.). *Innovation Policy Platform*. Available at: <https://www.innovationpolicyplatform.org>.
6. Science News. (n.d.). *Science News*. Available at: <https://www.sciencenews.org>
7. Scientific Index Service. (n.d.). *Scientific Index Service*. Available at: <http://www.sindex.org>
8. The Global Competitiveness Index. (n.d.). *The Global Competitiveness Index*. Retrieved from <http://www.europarl.europa.eu>
9. The Global Innovation Index. (n.d.). *The Global Innovation Index*. Available at: <https://www.globalinnovationindex.org>
10. The People's Republic of China State Council. (n.d.). *The People's Republic of China State Council*. Available at: <http://english.gov.cn>
11. World Bank. (n.d.). *World Bank*. Available at: <https://www.worldbank.org>
- 12.中国经济增长的“中断”风险.(n.d.). *中国经济增长的“中断”风险*. Available at: <http://www.ftchinese.com>
13. 한국의 R&D (n.d.). *한국의 R&D*. Available at: <https://www.oecd.org>

ГЕОКОНФЛІКТНЕ ПОЛОЖЕННЯ УКРАЇНИ: СУСІДСЬКИЙ РІВЕНЬ

Панасенко Ганна Сергіївна

канд. політ. наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: panasenko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2945-583X>

Ковальчук Станіслав Євгенович

студент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022,

e-mail: stanislav.kovalchuk01@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3362-1316>

Сучасний світ досить непередбачуваний, а тенденції розвитку світового порядку XXI століття свідчать про все більш наростаючу глобальну безпекову кризу. Порушення норм міжнародного права, гібридні війни, а також глобалізація певних політичних конфліктів особливо негативно впливають на безпеку таких регіональних країн як Україна. В таких умовах наша держава має чітко усвідомлювати рівень небезпечності власного геополітичного положення та відношення України до існуючих та потенційних осередків конфліктів, задля своєчасного реагування на виклики національної безпеки. У статті охарактеризоване геоконфліктне положення України та його особливості, а також розглянуті відносини з державами-сусідами крізь призму конфліктогенності. Предметом дослідження є двосторонні відносини України та держав-сусідів з метою запобігання, регулювання та вирішення існуючих конфліктів. Мета роботи полягає в розкритті сутності геоконфліктного положення України на сусідському рівні. Завдання: оцінити геоконфліктне положення України на сусідському рівні; охарактеризувати наявні конфлікти між Україною та державами-сусідами; проаналізувати потенційні джерела конфліктів між Україною та державами-сусідами. Використовуються загальнонаукові методи: аналізу, синтезу, гіпотетичний метод. Отримано такі результати: в дослідженні були проаналізовані фактори, котрі впливають на геоконфліктне положення України. Це дало змогу охарактеризувати геоконфліктне положення України та виявити його проблемні сторони. Результати дослідження можуть бути використані при формуванні концепції української зовнішньої політики та при подальшому дослідженні даної теми. Висновки: українське геоконфліктне положення на сучасному етапі можна охарактеризувати як нестабільне та досить напружене. Це пов'язано з наявністю ряду історичних, сучасних (активних), заморожених та потенційних конфліктів з сусідами.

Ключові слова: геоконфліктологія, геоконфліктне положення України, міжнародні відносини, держави-сусіди.

Сучасна система міжнародної безпеки зазнає значних трансформацій. Це зумовлено процесами глобалізації, ускладненням структури міжнародних відносин і кризою порядку, заснованого на ідеї верховенства права [1]. В умовах таких трансформацій питання пов'язанні з безпекою актуалізуються для України як ніколи.

Гарантування безпеки — це основна функція держави. В Законі України «Про національну безпеку України» державна безпека трактується як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру» [2]. Таким чином, важливу роль у гарантуванні безпеки займає саме захист від потенційних загроз. Задля цього держава має чітко усвідомлювати реальний рівень конфліктогенності у двосторонніх відносинах з іншими, особливо сусідніми, державами.

Україна на собі відчула негативні наслідки відсутності системного розуміння свого геополітичного положення відносно можливих

джерел конфліктів, коли в 2014-2015 роках сусідня держава порушила територіальну цілісність України, анексувавши Автономну Республіку Крим та підтримавши бойовиків квазідержавних утворень в окремих районах Донецької та Луганської областей.

Актуальність роботи полягає у відсутності у вітчизняній політичній думці аналізу всіх аспектів геоконфліктного положення України. Це спостерігається у відсутності чітких позицій правлячих кіл стосовно основних зовнішньополітичних викликів, а також у ідеалізації українського геополітичного положення серед вітчизняних науковців та публіцистів.

Об'єктом дослідження виступають міжнародні відносини крізь призму конфліктогенності.

Предметом дослідження є двосторонні відносини України та держав-сусідів з метою запобігання, регулювання та вирішення конфліктів.

Мета статті — розкрити сутність геоконфліктного положення України на сусідському рівні.

Для досягнення мети були поставлені наступні завдання:

- оцінити геоконфліктне положення України на сусідському рівні;
- охарактеризувати наявні конфлікти між Україною та державами-сусідами;
- проаналізувати потенційні джерела конфліктів між Україною та державами-сусідами.

Вагомий внесок у дослідження геополітичного положення України крізь призму конфліктності зробили: Р. Сливка, М. Дністрянський, О. Склярська, Ю. Липа, Ю. Стащук, З. Бжезінський, С. Гантінгтон та інші вітчизняні й іноземні дослідники.

Результати дослідження. Розуміння реального українського геоконфліктного положення є запорукою своєчасного реагування на кризові явища, котрі виникають в сусідніх країнах та в прикордонних областях нашої держави.

Для проведення аналізу геоконфліктного положення України варто дати визначення поняттям «геоконфліктологія» та «геоконфліктне положення держави».

Мироненко М. С. та Денисенцев А. С дають два визначення «геоконфліктології». Більш широким є трактування «геоконфліктології» як певної проблемної наукової області, основним завданням якої виступає вивчення політичних конфліктів як особливих просторово-часових явищ. Більш точним є розуміння геоконфліктології як науки, що вивчає географічні, політичні та інші взаємодіючі чинники, що впливають на виникнення, розвиток і наслідки політичних конфліктів [3, с. 204]. Об'єктом дослідження геоконфліктології є територіально-політичний конфлікт, як своєрідна система, що є сукупністю елементів конфлікту, які функціонують на певній території [7, с. 150].

Ключовим в геоконфліктології терміном є «геоконфліктне положення держави». Р. Сливка, ввівши до наукового обігу дане поняття трактує його як «відношення суверенного суб'єкта міжнародних відносин до осередків конфліктів, які мають, або можуть мати вплив на його політичну систему та інтереси у світі» [6, с. 128]. Виходячи з даного трактування держава може мати або вигідне безпечне геоконфліктне положення (віддаленість від осередків конфліктів), або невигідне небезпечне геоконфліктне положення.

Геоконфліктне положення можна оцінювати на різних рівнях:

- макрорівень, або глобальний рівень – відносно осередків конфліктів, котрі мають глобальне значення, та точок зіткнення інтересів глобальних геополітичних гравців;
- мезорівень, або регіональний рівень – відносно осередків конфліктів, котрі мають регіональне значення;
- мікрорівень, або сусідський рівень – відносно осередків конфліктів з сусідніми державами.

На сусідський рівень геоконфліктного положення держави впливають наступні фактори:

1) наявність територіальних конфліктів та претензій і рівень делімітації та демаркації державних кордонів. Цей фактор є найважливішим при визначенні геоконфліктного положення країни. Маючи територіальні суперечності, держава не може стверджувати про «безпечне» геоконфліктне положення, адже в такому випадку сама стає учасником конфлікту. Делімітація та демаркація кордонів, при оцінці цього фактору, розглядаються як засіб запобігання територіальних конфліктів та слугують певним індикатором відсутності наявності територіальних протиріч між сусідніми державами;

2) наявність нетериторіальних конфліктів та розбіжностей у двосторонніх відносинах з державами сусідами. При аналізі цього фактору варто звертати увагу на етно-релігійні та мовні суперечності, котрі потенційно можуть стати, або вже стали, джерелом конфлікту;

3) характер політичного режиму та наявність внутрішньодержавних етно-релігійних, соціальних, економічних, політичних та інших конфліктів у сусідніх державах і рівень їх вирішеності. При вивченні цього фактору особливу увагу варто приділяти внутрішньодержавним конфліктам сусідніх державах, як осередкам міжнародної напруги.

Саме крізь призму вищенаведених факторів розглянутий сусідський рівень геоконфліктного положення України по відношенню до сусідніх держав.

Серед усіх країн-сусідів Російська Федерація найбільше впливає на геоконфліктне положення України. Україну та Росію розділяє найдовший за протяжністю кордон в Європі (2295 км), який у 1991 році перетворився з адміністративної межі на кордон між суверенними державами. Не дивлячись на це, необхідний для двох держав процес визначення та проведення ліній державних кордонів штучно затягувався. Це вилось у конфлікт щодо статусу острова Тузла та акваторії Керченської протоки (2003 р.). Даний конфлікт був урегульований, але процеси делімітації та демаркації й надалі гальмувались.

На фоні певної розмитості кордонів Росія проводила дестабілізуючу політику в деяких регіонах України, втручаючись у внутрішні справи нашої держави та поширюючи наратив про уявний конфлікт між Заходом і Сходом, де Україна та Донбас є «полем битви», фронтиром «руського мира» [5, с. 146].

У 2014 році Росія, скориставшись українською внутрішньополітичною нестабільністю, посягнула на територіальну цілісність України, анексувавши Крим та розв'язавши війну на Сході України. Це значно погіршило геоконфліктне положення нашої держави, адже тепер територія України сама стала осередком збройного конфлікту.

Відповідно до моніторингу «Freedom in the World 2019» Росія індексується як країна з позначкою «not free» – «не вільна» / «не демократична». Із 100 можливих балів Росія набрала лише 20 [9]. Не дивлячись на демонстративне збереження фасаду демократії, російський режим є суто авторитарним. Як зазначає російський соціолог Л. Гудков, в Росії створений культ особи, котрий ґрунтується на шовіністичній антизахідній та антиукраїнській пропаганді [5, с. 82]. Це створює не сприятливі умови для вирішенню наявних конфліктів та підвищує вірогідність ескалації конфліктів на інших територіях України.

В контексті розгляду геоконфліктного положення України варто також звернути увагу на падіння рівня довіри російських громадян та на кризу легітимності влади [4]. З середини 2019 року в Москві активізувалась протестна діяльність опозиції. Вплив цих акцій на геоконфліктне положення України досі неочевидний, але потенційно їх роль може бути в наступному: падіння рейтингів діючого президента РФ на фоні мітингів призведе до необхідності повторної «патріотичної» мобілізації суспільства, на зразок тої що відбулась у 2014-2016 роках після анексії Криму [5, с. 82]. Це підштовхне російське керівництво або до активізації процесу возз'єднання Білорусі та Росії, або до створення нових проросійських сепаратистських утворень на території України, або навіть до визнання так званих ЛДНР та включення їх до складу Росії.

Отже, геоконфліктне положення України відносно Росії досить проблемне та залежить від наступних чинників:

1. Наявність невирішеного територіального конфлікту та збройного протистояння: анексія АР Крим та підтримка Росією так званих ЛДНР;
2. Шовіністична антиукраїнська позиція Москви та розгляд частини України як зони власних інтересів;
3. Падіння рівня довіри населення до авторитарного політичного режиму В. Путіна та напруга в російському суспільстві, котра може вилитись у політичну кризу та спричинити нові конфлікти між Україною та Росією.

Сусідство з Білоруссю особливим чином не впливає на геоконфліктне положення України. Хоча Україна та Білорусь не мають територіальних претензій одна до одної, це ніяк не сприяє створенню атмосфери безпеки на білоруському напрямку. Політика білоруського режиму йде у фарватері політики Москви про що свідчить інтеграційний проект «Союзна держава». Тож білоруський напрям нашого геоконфліктного положення можна назвати потенційно небезпечним та потенційно конфліктогенним.

Досить значний вплив на українське геоконфліктне положення має сусідство України з Молдовою. Україно-молдовський, котрий також

був внутрішнім кордоном СРСР, обов'язково потребував якнайшвидшої делімітації та демаркації. Українські та молдовські дипломати змогли напрочуд швидко домовитись та протягом 1995-1999 рр. була здійснена делімітація кордону, а з 2002 р. почались роботи з демаркації [1, с. 112]. Наразі проблемними частинами україно-молдовського кордону залишаються ділянка, котра розмежує Україну та самопроголошену ПМР, а також ділянка біля Дністровської ГЕС.

Режим в Молдові визначається Freedom House, як «частково демократичний» – 58/100 балів [11]. Незважаючи на досить сильну позицію проросійських еліт, влада Молдови продовжує тримати курс на євроінтеграцію. Молдова разом з Україною беруть участь у ряді спільних ініціатив (Східне партнерство та ГУАМ), зменшує вірогідність появи політичних конфліктів.

Незважаючи на спільні інтереси щодо інтеграції з ЄС та НАТО, відсутність значних територіальних суперечок та відносно демократичний режим, внутрішньополітичні конфлікти в Молдові навколо Придністров'я негативно впливають на геоконфліктне положення України.

Придністровська молдавська республіка проголосила свою незалежність 25 серпня 1991 року, що ознаменувало початок затяжної політичної кризи в Молдові. Найактивніша фаза протистояння припала на весну-літо 1992 року, а після підписання угоди 21 липня 1992 конфлікт перебуває у замороженому стані [10, с. 340-341]. На території Придністров'я і до сьогодні дислокується група російських військ.

Для геоконфліктного положення України наявність цього замороженого конфлікту є проблемною в наступному:

1. Наявність ризику вторгнення військ Російської Федерації з території Придністров'я задля ескалації конфліктів на Півдні України;
2. Можливий повторний перехід конфлікту в гарячу фазу, що призведе до хвилі міграції з Молдови та спричинить гуманітарну кризу в регіоні;
3. Необхідність посилено контролювати україно-придністровський кордону через значні обсяги незаконної транскордонної торгівлі та міграції.

Геоконфліктне положення України відносно європейських сусідів характеризується найбільшою стабільністю [8, 9]. Весь кордон делімітовано та демарковано. Жодна з країн офіційно не має територіальних претензій до України (територіальні суперечки з Румунією навколо острова Майкан, статусу острова Зміїний та територіальних вод навколо нього офіційно вирішені).

Режими всіх європейських сусідів індексуються як демократичні, або частково демократичний (Угорщина). Попри це варто відмітити ріст популярності популістських партій

правого спрямування в Польщі (Prawo i Sprawiedliwość) та Угорщині (Fidesz) [12].

Попри це між Україною та західними сусідами є деякі спірні питання. Так між Україною та Угорщиною (в меншій мірі між Україною та Румунією) головними конфліктними точками залишаються права національних меншин в Україні. Особливо дані протиріччя загострились після вимог прем'єр-міністра Угорщини В. Орбана щодо надання подвійного громадянства та автономії для угорців Закарпаття, ухвалення Верховною Радою закону «Про освіту» та «паспортного конфлікту» в місті Берегове. Враховуючи націоналістично налаштовану політичну верхівку Угорщини та значну угорську діаспору, ми можемо розглядати Закарпаття як можливе джерело майбутнього внутрішньодержавного чи навіть міжнародного конфлікту.

Іншим джерелом напруги є конфлікт щодо історичної оцінки діяльності ОУН-УПА та волинської трагедії 1944-1945 років. Цей конфлікт, на відміну від україно-угорського, має несистемний характер та є лиш розмінною картою у іграх політиків.

Питання щодо перегляду історії україно-польських відносин найчастіше підіймають політики, котрі прагнуть залучитись підтримкою націоналістично налаштованої частини населення. Утім такі розбіжності призводять до радикалізації польського і українського населення та можуть

вилитись у етнічні конфлікти, що погіршать геоконфліктне положення України.

Висновки. Отже, загалом геоконфліктне положення України можна оцінити як достатньо небезпечне. На нього впливають:

1. Анексія Криму та розв'язування війни в ОРДЛО Росією;
2. Гібридна війна Росії проти України з ціллю дестабілізувати та підпорядкувати українські південні та східні області;
3. Не завершена демаркація кордонів з Росією, Білоруссю та Молдовою, а також відсутність контролю над україно-російським кордоном в зоні ООС;
4. Авторитарний імперіалістський режим в Москві та авторитарний проросійський режим в Мінську;
5. Наявність безпосередньо біля українських кордонів замороженого конфлікту за участі російської армії – Придністров'я;
6. Поступова ескалація мовно-етнічного конфлікту на Закарпатті та Буковині;
7. Наявність принципових розбіжностей у трактуванні спільної україно-польської історії.

Таким чином, українське геоконфліктне положення на сучасному етапі характеризується як нестабільне та досить напружене, що пов'язано з наявністю ряду історичних, сучасних (активних), заморожених та потенційних конфліктів з сусідніми державами.

UKRAINIAN GEO-CONFLICT POSITION: NEIGHBOURHOOD-LEVEL

Hanna Panasenka, Ph.D (Political Science), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: panasenka@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2945-583X>

Stanislav Kovalchuk, Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: stanislav.kovalchuk01@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3362-1316>

The modern world is quite unpredictable, trends of the world order of the 21st century testify to the ever-increasing global security crisis. Violations of international law, hybrid wars, and the globalization of certain political conflicts have a particularly negative impact on the security of such regional countries as Ukraine. In such circumstances, our state should clearly be aware of the level of danger of its own geopolitical position and Ukraine's attitude to existing and potential sources of conflict, in order to timely respond to national security challenges. The article describes the geo-conflict situation of Ukraine, its peculiarities and the relations with neighbouring countries through the lens of conflict. The subject of the research are bilateral relations between Ukraine and neighbouring countries in the context of conflict prevention, regulation and resolution. The goal of the work is to reveal the essence of Ukraine's geo-conflict situation at the neighbourhood level. The objectives: to evaluate the geo-conflict situation of Ukraine at the neighbourhood level; characterize existing conflicts between Ukraine and neighbouring countries; to analyse potential sources of conflict between Ukraine and neighbouring countries. General scientific methods: analysis, synthesis, hypothetical method. The following results were obtained: this research analysed the factors that influence the geo-conflict situation of Ukraine. This made it possible to characterize the geo-conflict situation of Ukraine and to identify its problematic sides. The results of the research can be used by writing the concept of Ukrainian foreign policy and further exploration of this topic. Conclusions: The Ukrainian geo-conflict situation at the present stage can be described as unstable and rather tense. This is due to the presence of a number of historical, current (active), frozen and potential conflicts with neighbours.

Keywords: geo-conflictology, geo-conflict situation of Ukraine, international relations, neighbouring countries.

ГЕОКОНФЛИКТНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ УКРАИНЫ: СОСЕДСКИЙ УРОВЕНЬ

Панасенко Анна Сергеевна, канд. полит. наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: panasenka@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2945-583X>

Ковальчук Станислав Евгеньевич, студент, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: stanislav.kovalchuk01@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3362-1316>

Современный мир достаточно непредсказуем, а тенденции развития мирового порядка XXI века свидетельствуют о все более нарастающем глобальном кризисе безопасности. Нарушение норм международного права, гибридные войны, а также глобализация определенных политических конфликтов особенно негативно влияют на безопасность таких региональных стран как Украина. В таких условиях наше государство должно четко осознавать уровень опасности собственного геополитического положения и отношение Украины к существующим и потенциальным источникам конфликтов, для своевременного реагирования на вызовы национальной безопасности. В статье охарактеризовано геоконфликтное положение Украины и его

особенности, а также рассмотрены отношения с государствами-соседами через призму конфликтности. Предметом исследования в статье являются двусторонние отношения Украины и государств соседей в контексте предотвращения, регулирования и разрешения конфликтов. Цель работы заключается в раскрытии сущности геоконфликтного положения Украины на соседском уровне. Задачи: оценить геоконфликтное положение Украины на соседском уровне; охарактеризовать имеющиеся конфликты между Украиной и государствами соседями; проанализировать потенциальные источники конфликтов между Украиной и государствами соседями. Используются общенаучные методы: анализа, синтеза, гипотетический метод. Получены следующие результаты: в исследовании были проанализированы факторы, которые влияют на геоконфликтное положение Украины. Это позволило охарактеризовать геоконфликтное положение Украины и выявить его проблемные стороны. Результаты исследования могут быть использованы при формировании концепции украинской внешней политики и при дальнейшем исследовании данной темы. Выводы: Украинское геоконфликтное положение на современном этапе можно охарактеризовать как нестабильное и довольно напряженное. Это связано с наличием ряда исторических, современных (активных), замороженных и потенциальных конфликтов с соседями.

Ключевые слова: геоконфликтология, геоконфликтное положение Украины, международные отношения, государства-соседи.

References

1. Dmytruk V. (2014) Delimitatsiia ta demarkatsiia derzhavnoho kordonu Ukrainy: problemy ta priorityety [Delimitation and Demarcation of the State Border of Ukraine: Problems and Priorities]. *Regional history of Ukraine. Collected articles*, no. 8, pp. 109-116. (in Ukrainian)
2. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (2018) Zakon Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy» [Law of Ukraine «On National Security of Ukraine»]. no. 31, p. 241. Available at: (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19?lang=en>) (accessed 29.11.2019). (in Ukrainian)
3. Kolosova V.A., Milanovoy E.V. (ed.) (2015) Nikolay Mironenko. *Stranitsy zhizni. Nauchnye idei i raboty. Pedagogicheskaya deyatel'nost'*. *Vospominaniya* [Nikolay Mironenko. Pages of life. Scientific ideas and work. Pedagogical activity. Memories]. Moscow: Moscow University. (in Russian)
4. Petrov N. (2019) Politicheskie peremennye: s chem stolknetsya rossiyskaya vlast' v 2019 godu [Political variables: what will the Russian government face in 2019]. Available at: (<https://www.rbc.ru/opinions/politics/06/01/2019/5c2491e49a794778e758e398>) (accessed 29.11.2019).
5. Gudkov L. (2018) Rossiysko-ukrainskiy konflikt: perspektivy i parametry mirotvorcheskoy missii OON na Donbasse [Russian-Ukrainian conflict: prospects and parameters of UN peacekeeping mission in Donbass]. Kyiv: Tsentrazumkova. (in Russian)
6. Slyvka R. R. (2010) Vplyv mizhnarodnykh konfliktiv na heopolitychne polozhennia Ukrainy [The impact of international conflicts on Ukraine's geopolitical position]. *Geography and tourism*, vol. 3, pp. 127-134. (in Ukrainian)
7. Slyvka R. R. (2015) Terytorialno-politychnyi konflikt u Donbasi [Territorial-political conflict in the Donbas: a look at the position of postmodern approach to geography]. *Geography and tourism*, vol. 32, pp. 146-160. (in Ukrainian)
8. Babenko, V.A., Sidorov, V.I., Savin, R.S. (2018). Activities of international agroholdings in the world market of foreign investments: investigation of trends and factors of impact in current financing conditions. *Technology audit and production reserves*, № 4/4(42), pp. 18-24. doi: 10.15587/2312-8372.2018.141135
9. Babenko V., Sidorov V., Pankova Ju. (2017). Modern imperatives of the development of the integration of foreign economic policy of Ukraine in the modern world economic space: monograph, *International economic relations and sustainable development* [edited by Dr. of Economics, Prof. O. Prokopenko, Ph.D in Economics T. Kurbatova], Ruda Śląska: Drukarnia i Studio Graficzne Omnidium, pp. 51-70.
10. Huberskyi L.V. (ed.) (2004) *Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia: u 2 t.* [Ukrainian Diplomatic Encyclopaedia: in 2 volumes]. Kyiv: Znannia Ukrainy. (in Ukrainian)
11. Freedom House (2019) *Freedom in the World 2019 Map*. Available at: (<https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2019/map>) (accessed 29.11.2019).
12. The Guardian (2018) *Revealed: one in four Europeans vote populist*. Available at: (<https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2018/nov/20/revealed-one-in-four-europeans-vote-populist>) (accessed 29.11.2019).

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇН СВІТУ

Решетняк Олена Іванівна

к.е.н., доцент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

м. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022

email: olena.reshetnyak@karazin.ua;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1183-302X>

У сучасних умовах з метою забезпечення сталого економічного зростання країни та підвищення конкурентоспроможності національної економіки необхідно забезпечення науково-технічного розвитку. Метою статті є дослідження стану науково-технічного розвитку країн світу в контексті розробки рекомендацій щодо України. Метод дослідження: графічний та статистичний аналіз показників науково-технічної діяльності, індексний метод задля розрахунку інтегрального показника науково-технічної активності країни. В роботі було проаналізовано динаміку основних показників, що характеризують науково-технічну діяльність. З метою визначення лідера серед країн в науково-технічному розвитку в роботі здійснено розрахунок інтегрального показника, який визначає місце країни в загальному рейтингу країн. За результатами розрахунку - найкращій результат демонструє США, а Україна знаходиться на останньому місці серед оцінених країн. Доведено, що існуючий стан науково-технологічної активності в Україні не відповідає її спрямованості до сталого та інноваційного розвитку, які декларуються у відповідних стратегічних документах. Задля розробки рекомендацій щодо покращення науково-технічного стану України проаналізовано успішність США в забезпеченні інноваційного розвитку. Визначено, що в США сприяння науково-технічної активності обумовлюється реалізацією у країні нової моделі національної інноваційної системи - моделі потрійної спіралі. Висновки: дослідження досвіду науково-технічної активності різних країн світу надає можливості Україні сформулювати власні пріоритети розвитку в цієї сфері, що забезпечить формування інноваційної економіки.

Ключові слова: науково-технічна активність, інтегральний показник, індексний метод, інноваційна система, модель потрійної спіралі

Постановка проблеми. Соціально-економічні потрясіння, які спостерігаються в світовій економічній системі протягом останніх десятиліть, а також очікувані структурні і технологічні перетворення вже активно проявляються в глобальному співтоваристві. Всі ці трансформації, за оцінками експертів розвинених країн [1-2], найближчим часом призведуть до радикальних змін в процесах створення вартості. У зв'язку з цим прогнозування технологічного розвитку та визначення місця окремих країн на ринку наукомістких і високотехнологічних продуктів і послуг залежать від стану науково-технологічного розвитку країн світу.

Істотні технологічні зміни, викликані проривом наукових досліджень в зв'язку з четвертою технологічною революцією, яка відбувається на даний час, вже дають про себе знати, несучи в собі руйнівний характер для багатьох традиційних галузей економіки. Це підвищує важливість досліджень очікуваних фундаментальних потрясінь у зв'язку з розвитком технологій та виникненням нових в результаті наукових досліджень та розробок. Зміни в технологіях і продуктах, які виникають у зв'язку з новими відкриттями в науці, можуть бути реалізовані на ринку лише за умови функціонування належної інфраструктури, сприятливого навколишнього середовища і появи нових бізнес-моделей, спрямованих на створення споживчої цінності.

У сучасних умовах з метою забезпечення сталого економічного зростання країни та підвищення конкурентоспроможності національної економіки на світових ринках необхідно забезпечення наукового розвитку. Як демонструє аналіз економічного стану більшості розвинених країн світу, які мають теми зростання економіки набагато більші у порівнянні з середньосвітовими значеннями, вони також займають провідні позиції в галузі науки і техніки у світі, що значною мірою походить від високих державних та приватних інвестицій у дослідження та розвиток науки та освіти на протягом тривалого періоду. Інвестиції в НДДКР, науку, технології та освіту супроводжуються економічним зростанням та розвитком безпечного, здорового та добре освіченого суспільства.

Актуальність дослідження динаміки індикаторів науково-технічного розвитку країн світу підтверджується й тим, що багато країн, визнаючи економічні та соціальні переваги таких інвестицій, збільшили свої витрати на НДДКР та освіту. Ці тенденції на сьогодні вже добре зарекомендували себе, але потребують подальшого дослідження. Так, виникнення провідних технологій, розвиток науково-дослідних розробок, які до недавнього часу розташовувалися в основному в Сполучених Штатах, Західній Європі та Японії, тепер поширюються в інші частини світу, зокрема в

Китай та інші країни Південно-Східної Азії, які суттєво збільшили витрати на науково-дослідні роботи та інвестують значні кошти для створення своїх науково-технічних можливостей.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження динаміки індикаторів науково-технічного розвитку країн світу вивчалось багатьма зарубіжними і вітчизняними вченими. Так, даної проблематики присвятили свої роботи Бендриков М. [1], Войчак Н. [2], Брагуински С. [14], Келлей Т. [17], Клепер С. [14], Кизим Н. [6], Курфусс З. [18], Іцковіч Г. [5], Матюшенко І. [7], Міронова Д., Перез С. [22], Рай О. [24] та ін.

Метою статті є вивчення пріоритетів розвитку сфери досліджень та розробок та дослідження динаміки індикаторів науково-технічного розвитку країн світу в контексті розробки рекомендацій щодо України.

Виклад основного матеріалу. Темпи сучасного світового економічного розвитку та глобалізаційні процеси викликають гостру необхідність модернізації і формування інноваційної економіки усіх країн Європи, в тому числі в Україні. Так, швидкоплинні процеси модернізаційно-інноваційного характеру, сучасні інтеграційні тенденції вимагають інтенсифікації наукових досліджень та впровадження механізмів взаємодії інститутів в складних економічних системах. Оскільки в усьому світі економіка зростає, в залежності від витрат на НДДКР та розвитку наукових досліджень взагалі, знання та

взаємозалежність спроможності підприємств країни до інновацій стає дедалі важливішою.

Інновації у формі нових або значно покращених товарів, послуг або процесів мають здатність будувати нові знання та технології, сприяти національній конкурентоспроможності та покращувати рівень життя та соціальний добробут. НДДКР є основним рушієм інновацій. Витрати на НДДКР свідчать про пріоритетність розвитку науки та техніки у порівнянні з іншими національними цілями.

Аналіз динаміки загальних внутрішніх витрат на НДДКР в різних країнах світу (рис.1) дає змогу визначити їх поступове збільшення у більшості країн світу. Найбільші суми витрат на НДДКР в США, на другому місці за сумою витрат на науково-дослідницьку роботу – Китай.

Але в перерахунку на одну особу загальні витрати на НДДКР найбільші в Швеції, на другому місці – Данія. Загальні внутрішні витрати на НДДКР в розрахунку на одну особу наведені на рис. 2.

Як показав аналіз структури загальних витрат НДДКР за секторами економіки демонструє, що в США найбільша частка витрат відноситься до сектору підприємницької діяльності (71%). В Китаї (77%), Японії (78%), Південна Корея (77%), Польщі (65%), Об'єднаному Королівстві (63%), Франції (61%) також найбільша частка витрат на НДДКР відноситься до сектору підприємницької діяльності. В Німеччині найбільша частка в структурі загальних витрат на НДДКР належить сектору вищої освіти (рис. 3)

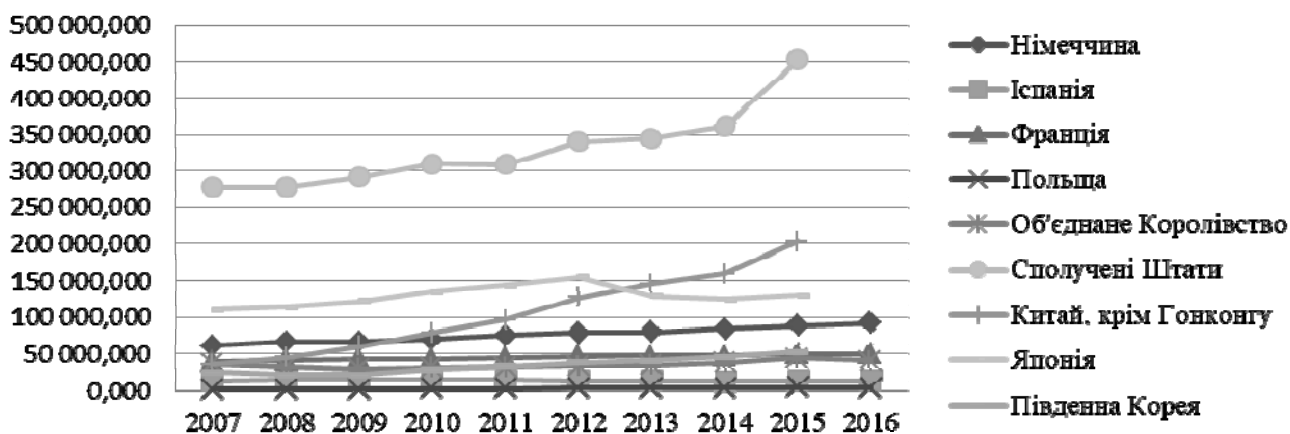

Рис. 1. Загальні внутрішні витрати на НДДКР, млн. євро*

*Побудовано автором на підставі [16, 21]

Аналіз динаміки кількості дослідників, що працюють у галузі науки і техніки, демонструє поступове зростання в більшості країн, які було проаналізовано (рис. 4). Також, відмічається збільшення частки дослідників в структурі загальної кількості працюючих у сфері науки та техніки (рис. 5), що характеризує якісне покращення структури людських ресурсів в сфері, яка досліджується.

Важливим показником, що характеризує науково-технічний потенціал країни є кількість заявок на патенти. Зростання кількості заявок на патенти з країн, які було проаналізовано, демонструє США. Японія, Іспанія, Туреччина, Об'єднане Королівство та ін. демонструють постійні показники в кількості патентних заявок, а Франція незначне скорочення (рис. 6).

Фундаментальною передумовою позиціонування національних економік на глобальному ринку наукомісткої і високотехнологічної продукції є виділення окремих показників, що характеризують науково-виробничий потенціал країни. Однак рівень науково-технічного розвитку національної економіки досить складно охопити усіма показниками, тому що неможливо відобразити весь спектр наукових досягнень, розвитку і появи нових технологій, які використовуються в комунікаціях, медицині, виробництві тощо. Крім того, багато аспектів створення і поширення наукових розробок, інноваційних технологій, виробництва наукомісткої продукції досить важко оцінити кількісно в рамках окремої національної економіки, наприклад, людські здібності та потенціал. І навіть якщо б можна було оцінити ці показники кількісно, то відсутність надійних даних унеможливує їх всебічний аналіз. Тому існує проблема вибору таких показників, а також їх кількісна інтерпретація. Були виділені кілька провідних показників [12]. На підставі виділених показників по декількох країнах світу був проведена оцінка

розвитку наукоємного виробництва. Результати представлені в таблиці 1 [16, 21].

На підставі даних табл. 1 можна зробити висновок, що найбільшу питому вагу в ВВП країни частка наукомісткої продукції і послуг займає в США (77%), на другому місці - Японія (72%). У Росії частка наукомісткої продукції і послуг в ВВП займає 42%, а в Україні 28%. За показником державних витрат на НДДКР, який вимірюється, як відсоток від ВВП, найкращим є показник у Південній Кореї (0,87), на другому місці – Австралія (0,86). Найкраще значення за показником частки середньо - і високотехнологічних товарів в товарному експорті у Японії (72,9%), друге місце у Південній Кореї (71,0%). За показником спільних державно-приватних публікацій від загальної кількості публікацій найкращі результати в США (62,1%), другий результат у Південній Кореї (58,4%), третій – у Японії (44,6%). Найкращі результати за показником частки наукомістких послуг в загальному обсязі експорту послуг демонструє Бразилія (64,7%), другий результат по цьому показнику у країн ЄС (56,1%).

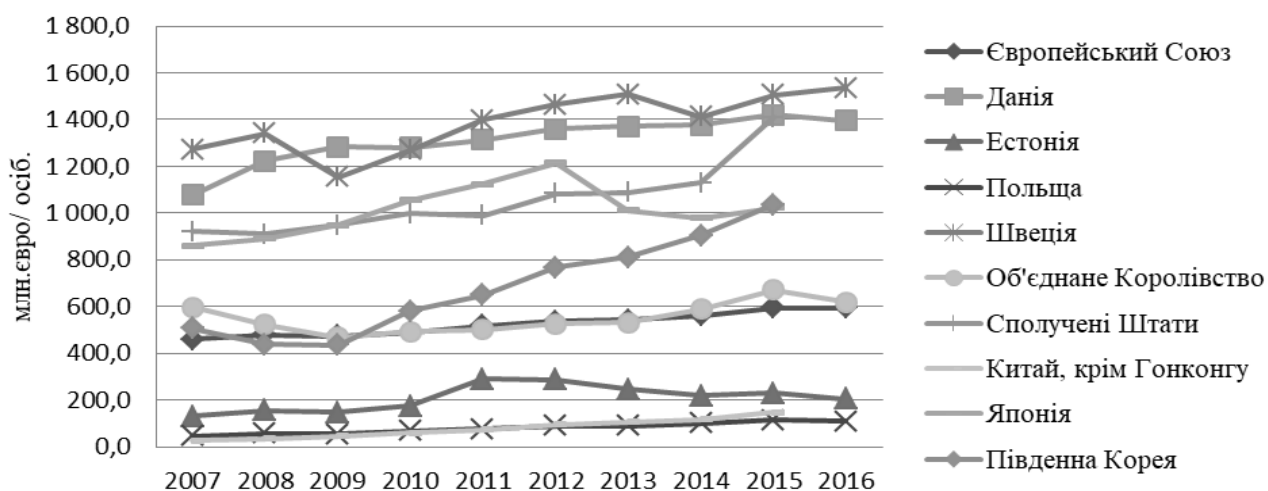

Рис. 2. Загальні внутрішні витрати на НДДКР в розрахунку на одну особу, млн. євро/ос.*
*Побудовано автором на підставі [16, 21]

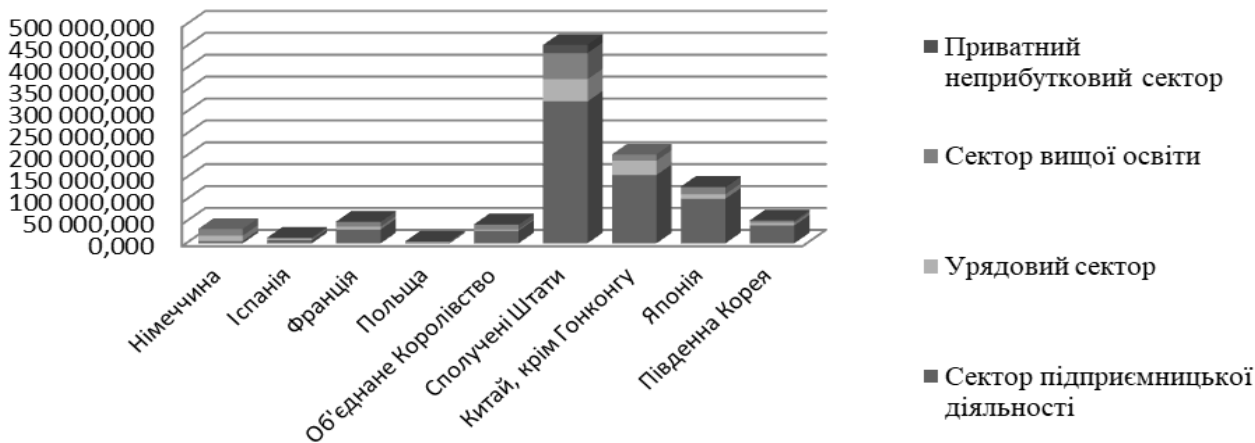

Рис. 3. Структура загальних витрат НДДКР за секторами економіки*
*Побудовано автором на підставі [16, 21]

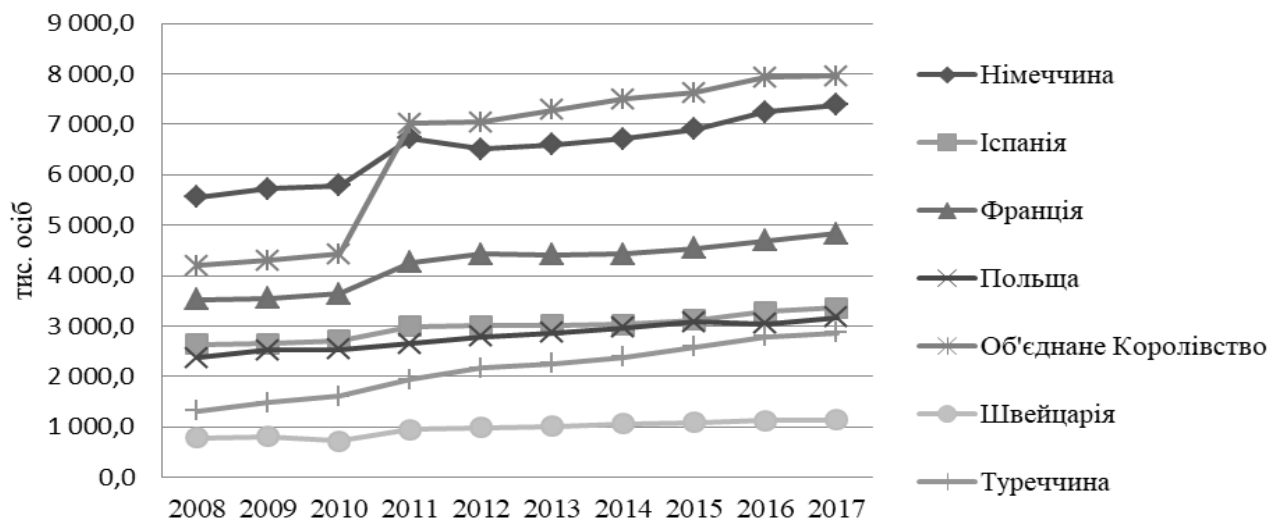

Рис. 4. Кількість дослідників, що працюють у галузі науки і техніки*

*Побудовано автором на підставі [16, 21]

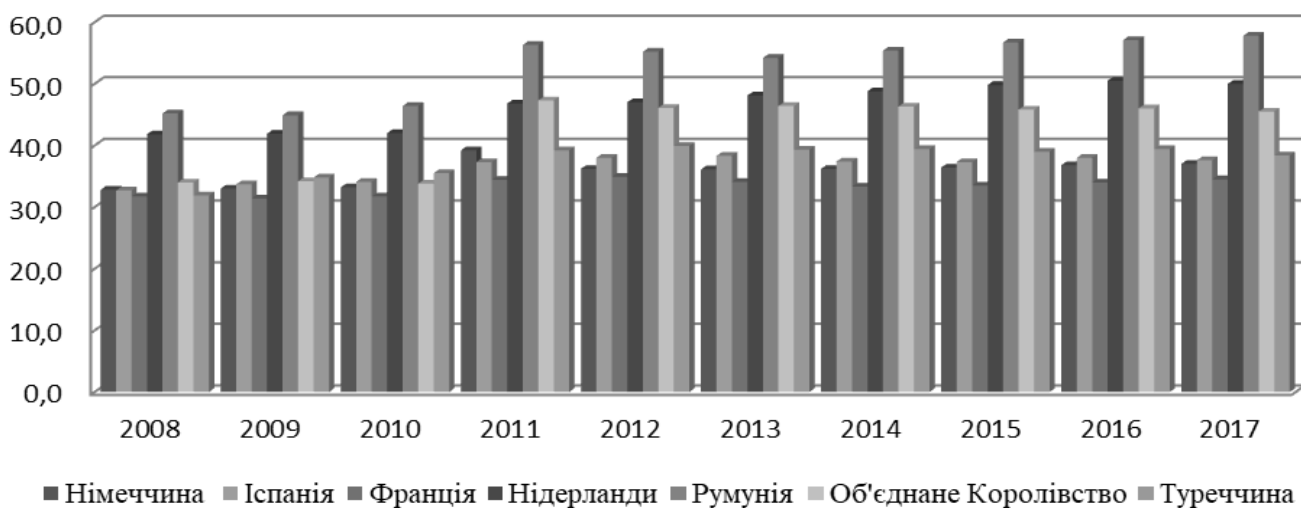

Рис. 5. Частка дослідників в загальній кількості робітників науки та технологій, %*

*Побудовано автором на підставі [16, 21]

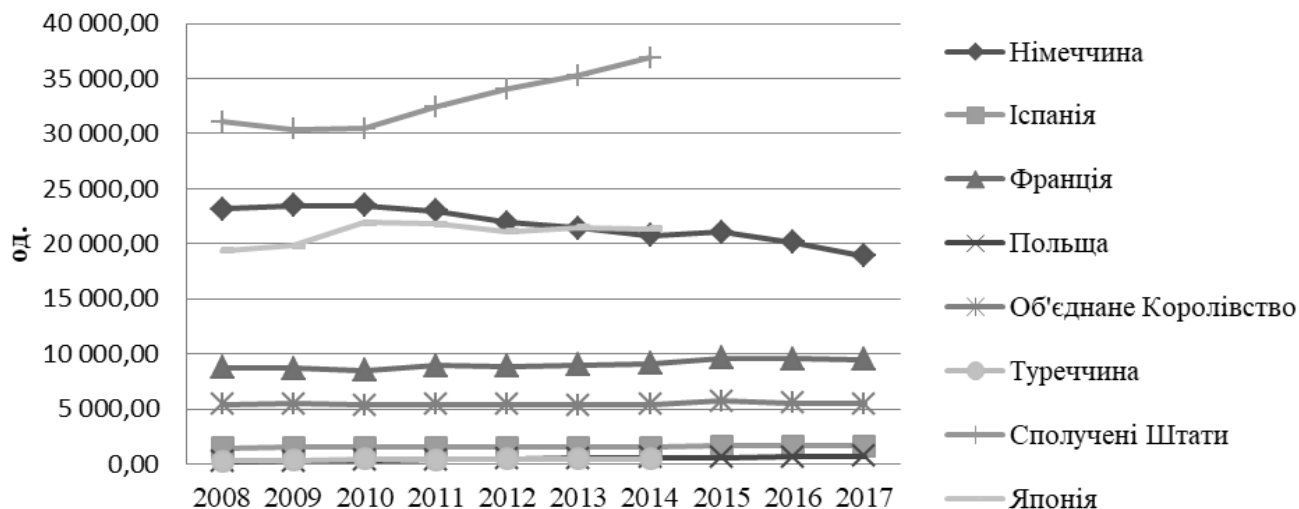

Рис. 6. Динаміка кількості заявок на патенти*

*Побудовано автором на підставі [16, 21]

Таким чином, аналізуючи різні показники, що характеризують науково-технічну активність країн світу, неможливо однозначно визначити лідера. Тому, необхідним є розрахунок інтегрального показника, який би визначав місце у рейтингу країн за їх науково-технічною активністю з урахуванням декількох напрямків дослідження. Для оцінки рівня науково-технічної активності країн світу пропонується використовувати індексний метод. З метою застосування індексів задля розрахунку рівня науково-технічної активності країн світу використовується матричний метод багатовимірного статистичного аналізу [8]. Матричний метод дозволяє враховувати ступінь близькості (дальності) показників, які входять в систему параметрів, які оцінюють до показника еталона (найкраще значення зі усіх країн, які

включено в оцінку), яке приймається за 100%. Відповідні параметри оцінки рівня науково-технічної активності країн світу перераховуються в процентному відношенні за наведеними нижче формулами:

$$K_i = \frac{X_i}{X_{\max}} \cdot 100 \quad \text{або} \quad K_i = \frac{X_{\min i}}{X_i} \cdot 100 \quad (1) \quad [8]$$

Де i – номер країни, яка має науково-технічну активність;

X_i – значення показника науково-технічної активності для i -ї країни,

X_{\max} , X_{\min} – найкраще значення показника науково-технічної активності,

K_i – оцінка рівня науково-технічної активності i -ї країни за значенням відповідних показників.

Таблиця 1

Показники науково-технічної активності провідних країн світу в 2016 р*

Показників	Країни									
	США	ЄС	Китай	Канада	Австралія	Японія	Південна Корея	Бразилія	Росія	Україна
Частка наукомісткої продукції і послуг в ВВП країни [% від ВВП]	77	65	70	63	64	72	69	57	42	28
Державні витрати на НДДКР [% від ВВП]	0,72	0,72	0,46	0,80	0,86	0,75	0,87	0,63	0,48	0,42
Приватні витрати на НДДКР [% від ВВП]	1,94	1,22	1,58	1,76	1,19	2,79	3,36	0,52	0,71	0,13
Заявки на отримання патентів [на 1 млрд євро ВВП]	3,60	2,60	1,19	2,03	1,66	8,82	6,97	0,19	0,31	0,19
Кількість нових докторських ступенів на 1 тис. населення у віці від 25 до 34 років, [од]	1,5	1,8	0,2	1,3	2,5	1,2	1,6	0,5	1,4	1,2
Частка населення з вищою освітою у віці від 25 до 64 років [%]	44,2	31,7	11,3	53,6	41,9	46,6	44,6	17,2	53,5	57,8
Кількість міжнародних наукових публікацій у співавторстві на 1 млн. населення [од]	473,1	344,3	58,3	989,7	1413,5	186,7	331,4	72,0	85,8	61,4
Частка національних наукових публікацій серед 10% найбільш цитованих в світі [%]	14,0	10,5	8,2	11,8	12,2	6,5	6,2	4,9	3,3	0,9
Спільні державно-приватні публікації від загальної кількості [%]	62,1	33,9	4,6	32,0	23,6	44,6	58,4	1,8	1,7	1,6
Частка середньо - і високотехнологічних товарів в товарному експорті [%]	49,7	59,7	54,6	33,9	8,7	72,9	71,0	23,0	10,1	9,1
Частка наукомістких послуг в загальному обсязі експорту послуг [%]	46,7	56,1	39,9	46,4	35,6	32,0	45,1	64,7	42,1	32,4
Частка іноземних доходів від продажу ліцензій і патентів в ВВП [%]	0,748	0,585	0,009	0,223	0,061	0,800	0,365	0,016	0,036	0,007

*Розраховано автором на підставі [16, 21]

В результаті застосування загальної формули розраховуються значення відповідних одиничних значень для всіх відібраних показників науково-технічної активності (табл. 1).

Виходячи з конкретних значень всіх показників науково-технічної активності країн світу визначався підсумковий індекс рівня науково-технічної активності ($I_{техн-акт}$) за формулою (2):

$$I_{техн-акт} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n K_i \quad (2) [8]$$

де n – кількість показників науково-технічної активності країн світу, які залучено до оцінки.

Таким чином, на підставі запропонованого індексного підходу та формул (1), (2) розраховано індекс рівня науково-технічної активності країн світу. Отримані результати та рейтинг країн у відповідності проведених розрахунків індексу наведені в таблиці 2.

За результатами розрахунку індексу науково-технічного розвитку країн світу, найкращий результат демонструє США (73,8%), друга країна в рейтингу – Південна Корея (73,7%), третя – Японія (72,7%), четверта – ЄС (63,0%), п'ята – Канада (62,2%). Україна знаходиться на останньому місці в рейтингу з країн, для яких було оцінено їх науково-технічну активність.

Таблиця 2

Рейтинг країн світу за рівнем індексу науково-технічної активності*

Показники	Країни									
	США	ЄС	Китай	Канада	Австралія	Японія	Південна Корея	Бразилія	Росія	Україна
Частка наукомісткої продукції і послуг в ВВП країни в відсотках від ВВП [%]	100,0	84,4	90,9	81,8	83,1	93,5	89,6	74,0	54,5	36,4
Державні витрати на НДДКР в відсотках від ВВП [%]	82,8	82,8	52,9	92,0	98,9	86,2	100,0	72,4	55,2	48,3
Приватні витрати на НДДКР в відсотках від ВВП [%]	57,7	36,3	47,0	52,4	35,4	83,0	100,0	15,5	21,1	3,9
Заявки на отримання патентів на 1 млрд євро ВВП [%]	40,8	29,5	13,5	23,0	18,8	100,0	79,0	2,2	3,5	2,2
Кількість нових докторських ступенів на 1 тис. населення у віці від 25 до 34 років [%]	60,0	72,0	8,0	52,0	100,0	48,0	64,0	20,0	56,0	48,0
Частка населення з вищою освітою у віці від 25 до 64 років [%]	76,5	54,8	19,6	92,7	72,5	80,6	77,2	29,8	92,6	100,0
Кількість міжнародних наукових публікацій у співавторстві на 1 млн. населення [%]	33,5	24,4	4,1	70,0	100,0	13,2	23,4	5,1	6,1	4,3
Частка національних наукових публікацій серед 10% найбільш цитованих в світі [%]	100,0	75,0	58,6	84,3	87,1	46,4	44,3	35,0	23,6	6,4
Спільні державно-приватні публікації від загальної кількості [%]	100,0	54,6	7,4	51,5	38,0	71,8	94,0	2,9	2,7	2,6
Частка середньо- і високотехнологічних товарів в товарному експорті [%]	68,2	81,9	74,9	46,5	11,9	100,0	97,4	31,6	13,9	12,5

Показники	Країни									
	США	ЄС	Китай	Канада	Австралія	Японія	Південна Корея	Бразилія	Росія	Україна
Частка наукомістких послуг в загальному обсязі експорту послуг [%]	72,2	86,7	61,7	71,7	55,0	49,5	69,7	100,0	65,1	50,1
Частка іноземних доходів від продажу ліцензій і патентів в ВВП [%]	93,5	73,1	1,1	27,9	7,6	100,0	45,6	2,0	4,5	0,9
Індекс науково-технічної активності [%]	73,8	63,0	36,6	62,2	59,0	72,7	73,7	32,5	33,2	26,3
Рейтинг	1	4	7	5	6	3	2	9	8	10

*Розраховано автором

Існуючий стан науково-технологічної активності в Україні не відповідає її спрямованості до сталого та інноваційного розвитку, які декларуються у відповідних стратегічних документах. Так, ще в 2015 р. було прийнято Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку "Україна - 2020"» [10], який серед першочергових пріоритетів сталого розвитку визначає реформування державної політики у сфері науки та досліджень. Необхідність збільшувати науково-технічну активність вітчизняних підприємств задля розвитку інноваційної сфери підтверджується змінами в нормативно-правових актах які регулюють інноваційну діяльність в Україні. Так, Законі України "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні" від 2012 р. визначено основні пріоритети науково-технічного розвитку з метою формування інноваційної економіки, які було уточнено в 2018 р. відповідною Постановою [3, 4].

Необхідність розвитку наукової та науково-технічної діяльності, задля підвищення міжнародної конкурентоспроможності України за рахунок збільшення експортного потенціалу у наукомісткої продукції, підкреслюється в «Експортній стратегії України ("дорожньої карти" стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки» [9]. Метою Експортної стратегії визначено «перехід України до експорту наукомісткої інноваційної продукції для сталого розвитку та успішного виходу на світові ринки» [9]. В обґрунтуванні Стратегії визначено що науковий потенціал України не використовується повністю, а технологічний розрив між провідними країнами світу та України зростає. Але, механізм впровадження наукових результатів в можливість розробки та експорту наукомісткої продукції не визначено, тому доцільно із учити закордонний опит в цьому питанні на прикладі розвинених країн світу.

Розглянемо більш детально опит забезпечення науково-технічного розвитку США, який є лідером рейтингу (див. таблицю 2).

Так, на наукову-технічну політику США сильний вплив справив Закон про створення можливостей істотного розвитку переваг Америки в області технологій, освіти та науки (America Creating Opportunities to Meaningfully Promote Excellence in Technology, Education, and Science Act – America COMPETES Act) [23], який було прийнято в 2007 р. Метою цього закону є сприяння науковим дослідженням та інновацій в США за допомогою інвестицій в освіту, підготовку наукових кадрів, надання кредитних гарантій для розробки інноваційних виробничих технологій і наукової інфраструктури. Він також вимагає проведення періодичної оцінки прогресу в областях науки, освіти та розвитку нових технологій, та оцінки змін у загальній конкурентоспроможності американської науки та техніки. В 2010 р. Закон Америки COMPETES було внесено деякі корективи, які збільшували акцент на здійсненні фундаментальних інвестиційних досліджень у фізичних науках, зміцненні освітніх можливостей у галузі науки, техніки, інженерії та математики та розробці надійної інфраструктури інновацій. Повторна редакція закону America COMPETES сприяє збільшенню інвестицій в проведення фундаментальних досліджень та підготовку наукових кадрів.

У 2009 р адміністрацією Б. Обама розроблено «Стратегію американських інновацій» [13], друга редакція якої була в 2015 р. Стратегія спрямована на забезпечення економічного зростання, заснованого на інноваціях та наукових розробках, як способу підвищення рівня доходів, створення робочих місць більш високого рівня і підвищення якості життя.

Для реалізації загальних напрямків наукового розвитку урядом США розробляються стратегії

розвитку науки в окремих галузях економіки. Так, Урядом Сполучених Штатів та відповідними Комітетами Національної науково-технічної ради розроблено ряд стратегічних документів: Наукова, технологічна та інноваційна стратегія 21 століття забезпечення національної безпеки Америки (A 21st Century Science, Technology, and Innovation Strategy for America's National Security, 2016) [11], яка спрямована на забезпечення стійкого лідерства США в галузі науки, техніки та інновацій (ST&I), що є основою американської національної безпеки; Національний стратегічний огляд квантової інформаційної науки (National strategic overview for quantum information science, 2019) [20], спрямований на створення в США систематичного національного підходу до досліджень і розробок квантової інформації; Американська стратегія державної освіти (America's strategy for STEM education, 2018) [15], спрямована на просування освіти STEM (Science, technology, engineering, and mathematics), працюючи у партнерстві з зацікавленими сторонами на всіх рівнях, усунути перешкоди для участі в кар'єрах STEM (особливо для жінок та інших недопредставлених груп); Виконавчий наказ про підтримку американського лідерства в штучному інтелекті (Executive Order on Maintaining American Leadership in Artificial Intelligence, 2019), який спрямований на сприяння

світовому лідерству Сполучених Штатів у дослідженні та розробці інтелектуальної власності та розгортанні AI.

Успішність США задля забезпечення інноваційного розвитку та сприяння науково-технічній активності обумовлюється реалізацією у країні нової моделі національної інноваційної системи – моделі потрійної спіралі. У своєму закінченому вигляді вона поки не існує ні в одній країні, але свій найбільший розвиток вона отримала саме в США. Модель потрійної спіралі – це динамічна модель забезпечення ефективної взаємодії, що виникає в ході еволюції економіки і суспільства та описує взаємодію трьох інститутів (наука-держава-бізнес) на кожному етапі створення інноваційного продукту. На практиці реалізація цієї моделі виражається в тому, що університети, займаючись освітою і науковими дослідженнями, вносять свій вагомий внесок у розвиток економіки через створення нових компаній в університетських інкубаторах, тоді як бізнес частково надає освітні послуги, виступає замовником науково-технічного продукту та фінансує їх виробництва, а держава виступає як громадський підприємець і венчурний інвестор в доповненні до своїх традиційних законодавчих та регулюючих функцій [5].

Таблиця 3

Характеристика основних напрямків «Стратегії американських інновацій»*

Основні питання стратегії	Характеристика
Загальні положення	<ul style="list-style-type: none"> - Бюджетні інвестиції в наукові дослідження для забезпечення глобальної конкурентоспроможності. - Розширення доступу до високоякісної освіти STEM(science, technology, engineering, and mathematics), підвищення якості технічної освіти, збільшення потенціалу. - Сприяють розвитку інноваційної економіки за рахунок імміграції науковців, інженерів, тощо високої кваліфікації. - Створення провідної фізичної інфраструктури 21-го століття яка не тільки спрямована на створення робочих місць, а й сприяє розвитку інновацій на підставі наукових розробок та економічному зростанню в довгостроковій перспективі. - Створення цифрової інфраструктури наступного покоління. - Стимулювання впровадженню інновацій в приватному секторі. - Податкове стимулювання інноваційної діяльності. - Від державних лабораторій до ринку: комерціалізація наукових досліджень, що фінансуються з федерального бюджету. - Підтримка розвитку регіональних інноваційних екосистем. - Сприяння інноваційним американським підприємствам у забезпеченні глобальної конкурентоспроможності. - Усунення бар'єрів на ринку і посилення захисту інтелектуальної власності. - Стимулювання творчості американців через стимулюючі заходи. - Навчання підприємництву. - Посилення конкурентоспроможності американських підприємств у високотехнологічному секторі економіки. - Інвестування в галузі майбутнього. - Створення інклюзивної інноваційної економіки.

Основні питання стратегії	Характеристика
Пріоритетні напрямки стратегії	<ol style="list-style-type: none"> 1. Захист здоров'я і життя людей в цілому і ряді напрямків: Таргетування хвороби за допомогою точної медицини. Прискорення розвитку нових нейротехнологій. Вивчення функцій мозку, поліпшення ефективності для діагностики, лікування і профілактики захворювань головного мозку. Створення прориву в здібностях мозку, які посилять ступінь людське сприйняття. Різке скорочення числа загиблих за допомогою вдосконалених автомобілів. Прискорення розробки та впровадження передових технологій транспортних засобів. 2. Створення «розумних» міст: системи управління трафіком; просування технологій екологічно чистої енергетики і підвищення енергоефективності 3. Революція в освіті. 4. Розвиток проривних можливостей космосу. 5. Нові технології в області обчислень. 6. Використання Інноваційного інструментарію для вирішення проблем в державному секторі. 7. Цифрове надання послуг. 8. Розвиток соціальних інновацій.

*Побудовано автором на підставі [13]

Класичним прикладом інноваційного розвитку за принципам реалізації моделі потрійної спіралі є Силіконова долина, яка базується на ефективній взаємодії між бізнесом і науки в особі Массачусетського технологічного інституту з підтримкою держави. Характеризуючи національну інноваційну систему США визначається, що вирішальну роль грають університети, які забезпечені необхідними науковими та матеріальними ресурсам, що дозволяє США стати лідером в більшості областей знання та забезпечення досягнення найвищих наукових, технічних і технологічних досягнень.

Висновки. Таким чином, дослідження досвіду науково-технічної активності різних країн світу

надає можливості Україні сформулювати пріоритети розвитку в цієї сфері, що забезпечить формування інноваційної економіки. Як показує проведене дослідження, лідерами інноваційного розвитку стають країни, які мають високий науковий і освітній потенціал, сприяють пошуків науково-технічної діяльності та здатні швидко впроваджувати у виробництво власні інноваційні розробки. Забезпечення виконання цього завдання пов'язано з розробкою відповідних стратегічних документів, реалізація активної протекціоністської політики з боку держави, а також налагодження прямих ділових зв'язків науки і бізнесу.

RESEARCH OF THE STATUS OF SCIENTIFIC AND TECHNICAL DEVELOPMENT OF THE COUNTRIES OF THE WORLD

Olena Reshetnyak, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Kharkiv National University named after V.N. Karazin sq. Svobody, 4, Kharkov, Ukraine, 61022, email: olena.reshetnyak@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1183-302X>

In modern conditions to ensure sustainable economic growth of the country and increase the competitiveness of the national economy, it is necessary to ensure scientific and technological development. The purpose of the article is to study the state of scientific and technical development of the countries of the world in the context of developing recommendations for Ukraine. Method of research: graphical and statistical analysis of indicators of scientific and technical activity, index method for calculating the integral indicator of scientific and technical activity of the country. The work analyzed the dynamics of the main indicators characterizing the scientific and technical activity. In order to identify the leader among the countries in the scientific and technological development, the calculation of the integral indicator, which determines the place of the country in the overall ranking of countries, was calculated. According to the results of the calculation - the best result is demonstrated by the USA, and Ukraine is the last among the estimated countries. It is proved that the current state of scientific and technological activity in Ukraine does not correspond to its orientation towards sustainable and innovative development, which are declared in the relevant strategic documents. The USA's success in providing innovative development has been analyzed in order to develop recommendations for improving the scientific and technical state of Ukraine. It is determined that in the USA the promotion of scientific and technological activity is conditioned by the implementation in the country of a new model of the national innovation system is the model of a triple spiral. Conclusions: the study of the experience of scientific and technical activity of different countries of the world gives Ukraine the opportunity to formulate its own priorities for development in this sphere, which will ensure the formation of an innovative economy.

Key words: scientific and technical activity, integral index, index method, innovation system, triple spiral model

ИССЛЕДОВАНИЕ СОСТОЯНИЯ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ СТРАН МИРА

Решетняк Елена Ивановна, к.э.н., доцент, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, email: olena.reshetnyak@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1183-302X>

В современных условиях с целью обеспечения устойчивого экономического роста страны и повышения конкурентоспособности национальной экономики необходимо обеспечение научно-технического развития. Целью статьи является исследование состояния научно-технического развития стран мира в контексте разработки рекомендаций для Украины. Метод исследования: графический и статистический анализ показателей научно-технической деятельности, индексный метод для расчета интегрального показателя научно-технической активности страны. В работе была

проаналізована динаміка основних показателів, характеризуючих науко-технічну діяльність. С метою визначення лідера серед країн в науко-технічному розвитку в роботі здійснено розрахунок інтегрального показателя, який визначає місце країни в рейтингу країн. По результатам розрахунок - найкращий результат демонструє США, а Україна знаходиться на останньому місці в рейтингу оцінених країн. Доведено, що існуюче положення науко-технологічної активності в Україні не відповідає її спрямованості на стійке і інноваційне розвиток, які декларуються в відповідних стратегічних документах. Для розробки рекомендацій по покращенню науко-технічного стану України проаналізовано успішність США в забезпеченні інноваційного розвитку. Визначено, що в США діяльність науко-технічної активності пояснюється реалізацією в країні нової моделі національної інноваційної системи - моделі трійної спіралі. Висновки: дослідження досвіду науко-технічної активності різних країн світу надає можливість для України сформулювати власні пріоритети розвитку в цій сфері, що забезпечить формування інноваційної економіки.

Ключевые слова: науко-технічна активність, інтегральний показувач, індексний метод, інноваційна система, модель трійної спіралі

References

1. Bendykov M. A. (2001) Rynky vysokotekhnolohichnoy produktsyy: tendentsyy u perspektivy razvytyya. [Markets for high-tech products: trends and prospects]. *Marketynh v Rossyy y za rubezhom*. [Marketing in Russia and abroad] №2. P.57-71. (in Russian)
2. Voychak N. A. (2015) Systematyzatsyya vydiv mezhdunarodnoy torhovly vysokotekhnolohicheskoy produktsyyey. [Systematization of types of international trade in high-tech products] Tbylysy. P. 15 – 18. (in Russian)
3. Zakon Ukrayiny Pro innovatsiyu diyal'nist' (Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR), 2002, N 36, st.266) [Law of Ukraine On Innovative Activity (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)]. Redaktsiya vid 05.12.2012, pidstava - 5460-VI. Available at: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15?test=4/UMfPEGznhhAZB.ZiTuFSn9HI4R2s80msh8le6> (accessed 10 June 2019) (in Ukrainian)
4. Zakon Ukrayiny Pro prioryetni napryamy innovatsiyoyi diyal'nosti v Ukrayini. [Law of Ukraine On Priority Areas of Innovative Activity in Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny* [Verkhovna Rada of Ukraine], 2012, № 19-20, st.166. Redaktsiya vid 05.12.2012, pidstava - 5460-VI. Available at: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3715-17> (accessed 12 June 2019) (in Ukrainian)
5. Ytskovyts H. DNK ynnovatsyonnoho razvytyya. [DNA of innovative development. OPEC.ru] *OPEC.ru. Ėkspertnyy portal Vysshey shkoly ėkonomiky*. [Expert Portal of the Higher School of Economics]. Available at: <https://www.opec.ru/1335337.html> (accessed 12 June 2019) (in Russian)
6. Kyzym N. A., Matyushenko I. YU. (2007) Vysokotekhnolohicheskyye otrasly kak osnova konkurentosposobnosti stran myra [High-tech industries as a basis of competitiveness of the countries of the world] *Konkurentosposobnost': problemy nauky y praktyky* [Competitiveness: problems of science and practice-2007]. KH.: VD «INZHEK», P. 81-101. (in Russian)
7. Matyushenko I. YU. (2017) Perspektyvy rozvytku konverhentykh tekhnolohiy u krayinakh svitu y Ukrayini dlya vyrishennya hlobal'nykh problem: monohrafiya. [Prospects for the development of convergent technologies in countries of the world and Ukraine for solving global problems: a monograph] Kharkiv: FOP Liburkina L. M. (in Ukrainian)
8. Reshetnyak O.I., Lobodin R.O. (2018) Sutnist' ta chynnyky ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny v umovakh rozvytku suchasnoho suspil'stva. [The essence and factors of economic security of Ukraine in the conditions of development of modern society] *Vcheni zap. Khark. humanit. un-tu «Nar. ukr. akad.»*, KH., T. 24. (in Ukrainian)
9. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny Pro skhvalennya Eksportnoyi stratehiyi Ukrayiny ("dorozhn'oyi karty" stratehichnoho rozvytku torhivli) na 2017-2021 roky vid 27.01.2017 r. № 1017-r. [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine On Approval of the Export Strategy of Ukraine ("Road Map" of Strategic Trade Development) for 2017-2021 of December 27, 2017 No. 1017-p.] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-r> (accessed 13 June 2019) (in Ukrainian)
10. Ukaz Prezydenta Ukrayiny Pro Stratehiyu staloho rozvytku "Ukrayina - 2020" Prynyattya vid 12.01.2015. [Decree of the President of Ukraine On the Strategy for Sustainable Development "Ukraine 2020"] Available at: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>(accessed 12 June 2019) (in Ukrainian)
11. A 21st Century Science, Technology, and Innovation Strategy for America's National Security. (2016). Available at: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/microsites/ostp/NSTC/national_security_s_and_t_strategy.pdf(accessed 14 June 2019)
12. Astakhova E., Reshetnyak E., Ilchenko V. (2019) The Analysis of Trends and the Assessment of the Worldwide High-Tech Production. *Development. IOP Publishing Ltd IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*. Volume 272, 3. Section two. Available at: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/272/3/032218/pdf>. (accessed 16 June 2019)
13. A strategy for American innovation. (2007) Available at: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/strategy_for_american_innovation_october_2015.pdf (accessed 18 June 2019)
14. Braguinsky S., Klepper S., Ohyama A. (2011). High-Tech entrepreneurship. *Social Science Research Network*. P. 38.

15. Charting a course for success: America's strategy for STEM education a report by the committee on STEM education of the national science & technology council December (2018). Available at: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2018/12/STEM-Education-Strategic-Plan-2018.pdf> (accessed 12 June 2019)
16. Eurostat (2019) Available at: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (accessed 01 June 2019)
17. Kelley T. (2006) The Ten Faces of Innovation. Strategies for Heightening Creativity. IDEO's Strategies for Beating the Devil's Advocate&Driving Creativity throughout Your Organization. T. Kelley, J. Littman. L.: Profile Books Ltd.
18. Kurfuss Th. (2014) Industry 4.0: Manufacturing in the United States. *Bridges*. 42 p. Available at: <http://ostaustria.org/bridges-magazine/item/831-industry-4-0>
19. Babenko V.O. (2012). Informacijne zabezpechennya ta modelyuvannya opty`mizaciyi garantovanogo rezul'tatu upravlinnya innovacijny`my` texnologiyamy` na pidpry`yemstvax APK [Information support and modeling of optimization of the guaranteed result of the management of innovative technologies at agricultural enterprises]. *Agrosvit*, TOV «DKS centr», № 14, pp. 10-18. [in Ukrainian]
20. National strategic overview for quantum information science. (2018) Available at: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2018/09/National-Strategic-Overview-for-Quantum-Information-Science.pdf> (accessed 12 June 2019)
21. OECD Main Science and Technology Indicators. (2019) Available at: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=GERD_SOF# (accessed 01 June 2019)
22. Perez C. (2009) Technological revolutions and techno-economic paradigms. *Working Papers in Technology Governance and Economic Dynamics*. № 20. Available at: <http://technologygovernance.eu/files/main/2009070708552121.pdf> (accessed 10 June 2019)
23. An Act To invest in innovation through research and development, and to improve the competitiveness of the United States. (2007) *AUG*. 9, Available at: <https://www.congress.gov/110/plaws/publ69/PLAW-110publ69.pdf> (accessed 10 June 2019)
24. Ray O. High-technology entrepreneurship. (2012) Paris: Recherche. 208 p.

ANALYSIS OF INVESTMENT ACTIVITY IN THE BALTIC REGION

Tatyana Rodionova

PhD in Economics, Associate Professor
Odessa I.I. Mechnikov National University
2, Dvoryanskaya str., Odessa, Ukraine, 65000
e-mail: t.rodionova@onu.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6752-5958>

Mariam Sisoian

Student
Odessa I.I. Mechnikov National University
2, Dvoryanskaya str., Odessa, Ukraine, 65000
e-mail: mariam199801@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5250-2008>

The article studies the role of foreign capital in the Baltic countries. The subject of the study is the structure and dynamics of foreign capital in Latvia, Lithuania and Estonia. The goal is to analyze the influence of foreign capital on the economic development of the Baltic countries. The objective is to consider in more detail the flows of foreign direct investment, portfolio investment and other types of investments, to identify the main investor countries, to consider the balance of payments and to construct regression models of influence of foreign capital on the economic development of countries. General scientific methods are used: scientific abstraction, comparative, method of analysis and synthesis, systematization and generalization, method of calculation, and also a method of regression analysis. The following results are obtained: investment activity is an important component for the economies of the Baltic countries. The leader in attracted capital not only in the region, but also in the EU is Estonia, and in terms of investment abroad – is Lithuania in the Baltic region. The main areas where capital is directed are: financial sector, industrial and IT-technologies. Regression analysis shows that the outflow of capital from the Baltic countries abroad positively affects the development of their economies. Conclusions: the balance of payments regulation for Latvia should take place only by increasing the "credit" part of the current account, and for Lithuania – by increasing both the current account and the investment liabilities, because there is the inverse dependence of GDP on investment income, which is directed to foreign investors in the model for the first country, while for Lithuania there is a direct dependence of exports on investment income abroad.

Keywords: direct foreign investments, portfolio investments, other types of investments, the Baltic countries, investment income, balance of payments.

Problem statement. After the entry of the Baltic States into the European Union, it turned out that the GDP growth rate had reached a high level, namely 8-10% per year. However, the problem was that this increase was not due to the organic development of their economies, but increased the number of financial transactions of Scandinavian banks that carry out massive credit expansion. Besides, the Baltic States were receiving increased subsidization, which was expressed in the payment of compensation for the closure of production that was not necessary for the European Union market [1]. Regarding to the current dynamics of the main macroeconomic indicators, at the beginning of 2019 [8], the GDP growth rate in Estonia was 4.5%, in Latvia - 3%, and in Lithuania - 4%. The inflation rate in these countries was 3.1%, 3.3% and 2.7%, respectively. At the same time for 1996-2018 the average value of the exports of goods and services of Estonia exceeded the value of inflow of foreign capital by 6.3 times, of Latvia by 4 times, and of Lithuania by 8.5 times. And according to the public debt indicator in the Baltic States, the Maastricht criteria have been met, with one of which the debt should not exceed 60%: in Latvia - 35.9%, in Lithuania - 34.2%, and Estonia is a leader among the countries of the European Union with the level at 8.4%.

Analysis of recent research and publications. In modern literature dealing with theoretical questions concerning foreign capital and its influence on economic growth, many works are devoted to the study of its essence, purpose, characteristic features, functions. Having reviewed the work of domestic and foreign researchers, it is possible to come to the conclusion that the interpretation of the influence of foreign capital on the state economy is ambiguous, therefore, opinions may differ. Direct foreign investment are considered to be the least liquid, therefore, it is a more stable form of financing, comparing with debt instruments, as noted by T.A. Rodionova [2]. Also, FDI can accelerate economic growth in the country. The advantage of FDI in the country over external loans is that the payment of income on these investments depends on the income received, unlike the loans they are related to the end result, as well as the repatriation of foreign capital or income is regulated by the recipient country, in contrast to the competitive conditions providing a foreign loan. However, there are a number of risks for host countries, which noted S. A. Yakubovsky [2]: because TNCs are interested in increasing incomes and production volumes within their own corporate structure, they, through a network of

overseas affiliates, primarily increasing the sale of their products, issued for outside the host countries. This leads to an increase in imports of FDI recipient countries, which substantially affects their trade balances, and in some cases, the balance of services. In a study by a group of authors, D. Egan, Ali M. Kutan and Ali Mirzalo [5], it is initially expected that those industries will grow disproportionately faster, depending on external financing in countries that will have more capital inflows. Also, it is assumed that the relationship of the growth of inflow is stronger in countries with well-functioning banks. In addition, access to foreign funds can increase the efficiency and productivity of capital allocation and, consequently, growth in recipient countries. Nevertheless, there are a number of negative consequences of the inflow of capital. For example, an inflow of capital may result in the transfer of economic resources from sectors traded in non-traded sectors, which are often prone to slower productivity growth. The following group of authors – K.F. Baum, M. Pund and A. Ramayandi [4] investigated the influence of international capital flows on the stability of the financial sector. The obtained data testify that there is a significant influence of different indicators of gross capital inflow on indicators of financial stability after taking into account macroeconomic factors. It was found that external FDI flows have a strong positive effect on the volatility of domestic loans, liquid assets and coefficients of non-performing loans for a number of countries, as well as internal flows of FDI – on the volatility of deposits and domestic loans. In K. A. Ogbokor's article [3], the main objective of the study was quantitative measurement of the impact of foreign direct investment on economic growth. The imperative conclusions of the study are as follows: It was found that net foreign direct investment have a stronger impact on economic growth compared to openness and real exchange rates. Accordingly, a unidirectional link between the real exchange rate and net foreign direct investment was discovered.

Unsolved earlier part of the general problem. For today, there is no unambiguous opinion made by researchers on the impact of foreign capital on the development of economies, therefore, in this article it is necessary to identify which factors are related to positive ones and which – do not ensure the development of the economy.

The purpose of the article. An analysis of the impact of foreign capital on the economic development of the Baltic countries in the current conditions of development of the world economy.

Presentation of the main material of the study. The inflow of foreign direct investment into the Latvian economy was about \$ 830 million during the period of 2013-17, and the outflow - \$ 385 million. In 2015 Latvians invested a minimum amount of investment abroad - \$ 143.2 million, however, by 2017,

the figure has increased to the level of 2013 year. The minimum value of investment from foreigners was observed in 2016 – a decrease of 71% from the 2015 figure. However, last year there was a rapid growth – almost five times, that exceeded the value of 2013. The balance was positive only in 2016, and the minimum value was achieved in 2015 at \$ -695.4 million [7].

The main factors that stimulate foreign investment to the economy are: low-cost labor force, low taxes, advantageous geographic location, and availability of free economic zones [10].

The main sectors invested are: the sphere of financial and insurance services - 24.93%, wholesale and retail trade - 14.98, real estate - 16.04%, industry - 12.1% (2016) [8]. The main investors are Sweden - 15.69%, Russia - 9.79%, Cyprus - 9.6%, the Netherlands - 7.26%, Switzerland - 6.93%.

In 2017 of all established companies in Latvia, 16% of them fell on foreign capital. Russia became the leader with 23% of the share, followed by Estonia and Lithuania - 11% (154 enterprises), Ukraine - 7%. It is also worth mentioning the representative offices of international companies operating in Latvia: Coca-Cola, Bucher Schoerling, Schneider Electric, Tieto, Cytex, JELD-WEN, Gene rex Biotechnology, Cemex, Brabantia.

It is not surprising that the volume of portfolio investment [7] far exceeds the volume of direct ones. In this case, there was no sharp drop in the assets of FDI, the maximum value is achieved in 2017 - \$ 2,647 million, while in liabilities there was a sharp decline of 33 times in 2017. The opposite situation is considered with the balance of portfolio investments – it is positive for all years except for 2014: investments of Latvians far exceed investment of foreigners to the country.

Indices of "other investments" fluctuate [7]: assets in 2014 increased 141 times in comparison with the previous year, then in 2015 the figure was negative (\$ -2981,7 million), in the following year they increased to \$ 249, 2 million, and in 2017 – there was negative value again. The volume of liabilities is much higher than the assets, and in 2017 the maximum figure was reached - \$ 1945.7 million. The positive balance is observed during 2013-14.

Summarizing all the indicators of the financial account of Latvia, it could be concluded that the balance is positive, with the exception of 2015. However, the balance of the current account of the country for almost all years came down to the sign "-", hence the state of the balance of payments could be determined, which in 2013-14 and in 2017 was in deficit. According to this fact, in order to maintain Latvia's surplus balance, it is necessary to increase the export part of the current account or attract more foreign investments into the country.

Regarding Lithuania's direct foreign investment [7], it should be noted that for all years (2013-18) the balance came down to a deficit. The smallest gap is in 2014 - \$ - 17.1 million. The largest indicator of

invested FDI capital is observed in 2018, and the minimum - in 2015 (\$ 180.3 million). In 2017, Lithuania invested \$ 1190.6 million that is the highest value. But after that the volume of investments decreased by 27.13% next year.

One of the main economies investing in Lithuania are Sweden (especially in the energy sector), the Netherlands, Germany, Norway, Poland, Estonia. And the Lithuanian economy invests the most in the Netherlands, Cyprus, Latvia, Poland and Estonia.

The main sectors of the Lithuanian economy that attract investors include: IT technologies (Trackforce, Sentience, Harbournouch), data collection and processing centers, manufacturing, industrial engineering, medical devices, R & D.

As in the case of Latvia, portfolio investment volumes [7] are larger than direct ones. Strong growth of capital invested abroad is observed in 2016-17 at the level of \$ 3653.9 million. And already in 2018 the volume has decreased in 2,8 times in comparison with last year. In 2013 foreigners sold assets in Lithuania worth \$ 1118.4 million more than bought, as in 2015-16. However, in the next 2014, the volume amounted to \$ 1648.3 million. Regarding the balance, it should be noted that the negative value is observed only in 2014-15.

Judging by the level of liabilities from "other investments", it can be determined that very large flows of bank lending or state capital are directed both in Latvian and in the Lithuanian economy. A particularly large volume is observed in 2016 - \$ 5658.4 million, however, in 2017, it sharply reduced to \$ 236.7 million. Until 2015, the level of assets was very small, and in 2015 - it has been already \$ 5631.6 million. As for the balance, the negative indicator is considered in the last three years.

The balance of financial account of Lithuania during 2013-18 was positive, where portfolio investment assets far exceed the rates of liabilities, while the value of the current account of the country was mainly in the surplus. However, there were strong fluctuations in the balance of payments, since in 2014 the surplus of the balance sheet amounted to \$ 1974 million, and then there were both negative and positive results. Therefore, the country needs to balance its balance of payments, primarily by providing a "credit" part of the current account.

Now it is necessary to consider Estonia's investment activity [7]. The assets of FDI point a decrease in Estonia's investment abroad after 2014, when the maximum figure of \$ 1135.5 million was reached. USA. In 2015 there was a negative indicator meaning that Estonians sold more than \$ 574.1 million worth of assets outside the country than purchased. Starting from 2016, the growth of FDI assets is considering, but in 2018 they amounted to \$ -304.02 million.

The Estonian economy is one of the largest recipients of foreign investment in the European Union. This is due to the following reasons: the free business climate, the lowest state debt in the EU, the

absence of a corporate income tax on reinvested profits, is the most transparent and less corrupt country in Central and Eastern Europe, with some of the highest credit ratings in the region (Standard & Poor: AA - Moody's: A1; Fitch IBCA: A +), there is a high level of protection against cybercrime [6].

The most attractive sectors for investments are financial - 28%, the real estate sector accounts for 18%, industry - 14%, wholesale and retail trade is 13%, and 8% belongs to professional and scientific activities (2016) [9]. The main investors are Swedish companies - 26%, Finnish make up 23%, and Dutch - 10%.

With regard to foreign direct investment liabilities, it can be noted that their value far exceeds the assets [7]. In 2015, there was a recession, as foreign investors sold assets in Estonia \$ 714.4 million more than purchased, as the result is negative. With regard to the maximum value, it was achieved in 2014 - \$ 1,781 million. As a whole, it can be noted that foreign investment in the Estonian economy exceeds the Estonian ones abroad by an average of almost 2 times. The positive balance of FDI came down only in 2015.

Volumes of portfolio investment assets significantly exceed the same FDI figures, especially in 2016-17, where the volume exceeded \$ 2,700 million. Regarding liabilities, it can be noted that in this case, the indicators are far behind the indicators on FDI liabilities. Negative value was achieved in 2015 at \$ 43.6 million. The balance of portfolio investment shows a reverse trend in this case - it comes down to a positive indicator, which suggests that Estonian investors invest a lot more in financial foreign instruments than foreigners in Estonia.

Considering other investments of Estonia, it can be noted that in the first three years and in 2018 the balance was positive, and in 2016-17 there was a sharp decline. The minimum value is observed in 2016 in \$ -1762 million. However, the negative value was not the result of increasing foreign deposits in the country or providing foreign loans, public loans to Estonians, but, conversely, it took place because of reduction in the total amount transferred from foreign investors, because investment assets come down to a negative indicator.

It is the most appropriate situation with the balance of payments of Estonia, since both the current account balance and the financial balance are in surplus, except of 2015, when capital began to "run away" from the country.

Thus, it can be noted that investment activity is an important component for the economies of the Baltic countries. In order to determine in more detail the advantages and disadvantages of outflow and inflow of investments, first of all, that influence the economic development of Latvia, Lithuania and Estonia, it is necessary to proceed to the construction of regression models.

The presented regression model (Model 1) of Latvia examines the impact of the credit of investment income (US \$ million), the debit of investment income

(US \$ million) and interest rate on the loan (%) on the dynamics of nominal GDP of the country (US \$ billion). Based on statistical data for 1996-2018, indicators were obtained from the IMF's statistical base. It has the following appearance:

$$GDP = 0,455 \cdot IIc - 0,893 \cdot IID - 0,747 \cdot IRC \quad (1)$$

$$(2,878^{**}) \quad (-6,582^{***}) \quad (-5,817^{***})$$

$$R^2 = 0,890 = 89\%, F = 26,849$$

This regression model indicates the existence of a significant relationship between the variables and the dependent one. With the increase of Latvia's credit of investment income by 1 standard deviation, GDP of the country will increase by 0.455. With the rise in the debit of investment income, the dependent variable is reduced by 0.893 standard deviations, which is the most influential value compared to the other two. That is, it can be noted that the negative effect of payments abroad is much higher than the positive effect of income revenues on the country's GDP. Also, GDP of Latvia decreases by 0.747 with an increase in the loan interest rate by 1 standard deviation. This is explained by the fact that an increase in the interest rate contributes to a rise in the cost of loans, and thus makes them less attractive, first of all, for exporters, thus, exports are reduced, which is one of the components of the gross domestic product. Also, this assumption is even more justified, taking into account the fact that the share of exports in Latvia's GDP is predominant – about 60.7% of GDP.

The next regression model (Model 2) examines the dependence of exports (US \$ million) of Lithuania on FDI assets (US \$ million) and debit of investment income (US \$ million). The model is estimated on the basis of statistical data for 1996-2018, indicators were obtained from the statistical base of the IMF (IID) and UNCTAD (FDI_{sa}). The above-described model has the form:

$$Exp = 0,799 \cdot FDI_{sa} + 0,221 \cdot IID \quad (2)$$

$$(11,241^{***}) \quad (3,111^{***})$$

$$R^2 = 0,963 = 96,3\%, F = 244,763$$

The presented model is an evidence of the existence of a significant relationship between dependent and variables. Of all the variables, the stocks of FDI assets (accumulated investments) influence Lithuania's exports the most, there is a direct dependence – with the growth of FDI assets by 1 standard deviation, the country's exports grow by 0.799. If the payment of investment income abroad had a negative effect on the development of the economy of Latvia, then for Lithuania, there is a completely different situation – with the increase in payments abroad, the country's exports are increasing on the contrary ($\beta = 0.221$). This can be explained by the fact that an increase in the debit of investment income stimulates a larger inflow of foreign investment, which in turn encourages the development of export industries.

Also, the influence of certain factors on the development of the Estonian economy should be considered (Model 3). In particular, the nominal GDP (US \$ billion) was chosen as a dependent variable, while the independent ones were accumulated assets of FDI (US \$ million), inflation (%), net foreign assets (US \$) and debit of income investment. The model is estimated on the basis of statistical data for 1996-2018, indicators were obtained from the statistical base of the IMF.

The model looks like this:

$$GDP = 0,563 \cdot FDI_{sa} - 0,276 \cdot Infl + 0,711 \cdot IID \quad (3)$$

$$(8,883^{***}) \quad (-4,169^{***}) \quad (8,117^{***})$$

$$R^2 = 0,985 = 98,5\%, F = 145,000$$

The largest impact on the country's GDP is observed from the debit of investment income. As for Lithuania, it could be noted a direct dependence, but in this case it is much stronger – $\beta = 0,711$. Next are the assets of accumulated investments, which also have a positive effect on the GDP of Estonia: with their growth by 1 standard deviation, the dependent variable is increased by 0.563. As expected, inflation has a negative impact on GDP, but this effect is the least in comparison with other variables ($\beta = -0.276$).

Conclusions. Investment activity is an important component for the economies of the Baltic countries. The leader in attracting capital not only in the region, but also in the EU is Estonia, and in terms of investment abroad – is Lithuania (on average per year \$ 496 million) in the Baltic region. In 2015, there was a decline in investment activity, due to the deterioration of relations with the Russian Federation, which was one of the most influential foreign economic partners of the Baltic States. The main factors that stimulate foreign investment in the economy are: low-cost labor force, low taxes, favorable geographic location, and the availability of free economic zones. The main areas where capital is directed are: financial sector, industrial, IT. One of the major economies investing in given countries data are Sweden, Finland, the Netherlands, Germany, Norway, Poland. Summing up the balance of payments of the countries, it should be noted that in order to regulate it for Latvia, it remains necessary to increase the export part of the current account, as there is a shortage of balance for all years, in addition, it should also stimulate more foreign investment in the country. At the same time, it is possible to note the characteristic feature of the Baltic countries in rather high capital account ratios, since this article does not usually have a significant effect on the balance; therefore, the provision of organic (real) growth of given economies becomes more priority area. In the balance of payments of Lithuania, there are significant fluctuations, despite the positive balance of the financial account, therefore, it is also recommended to regulate the balance of payments,

primarily by providing a "credit" part of the current account. The most appropriate situation is with the Estonian balance of payments, since both the current account balance and the financial account balance are in surplus, except for 2015, when capital began to "run away" from the country. After conducting a regression analysis, it should be noted that the outflow of capital from the Baltic countries abroad (investment assets) positively affects the development of their economies. The biggest gain is observed from investing of Lithuania, since every dollar that country invests, exports grow by \$ 0.799. For Estonia it can be noted that with each dollar invested abroad in the form of FDI, exports increase

by 0,563 dollars, and for Latvia: 1 dollar of received investment income, GDP of the country increases by 0,455 dollars. It can also be noted that after analyzing the models, paying attention to the previous recommendations, it becomes clear that the regulation of the balance of payments for Latvia should occur only by increasing the "credit" part of the current account, and for Lithuania – both by increasing the current account, and investment liabilities, because there is the inverse dependence of GDP on investment income, which is directed to foreign investors in the model for the first country, while for Lithuania there is a direct dependence of exports on of investment income abroad.

АНАЛІЗ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КРАЇНАХ БАЛТІЇ

Родіонова Тетяна Андріївна, кандидат економічних наук, доцент, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, вул. Дворянська, 2, м. Одеса, Україна, 65000, e-mail: t.rodionova@onu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6752-5958>

Сісоян Мар'ям Месропівна, студентка, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, вул. Дворянська, 2, м. Одеса, Україна, 65000, e-mail: mariam199801@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5250-2008>

У статті розглядається роль іноземного капіталу в країнах Балтії. Предметом дослідження є структура і динаміка іноземного капіталу в Латвії, Литві та Естонії в сучасних умовах розвитку світового господарства. Метою статті є аналіз впливу іноземного капіталу на економічний розвиток Балтійських країн. Завдання дослідження – більш детально розглянути потоки прямих іноземних інвестицій, портфельних інвестицій та інших видів інвестицій, визначити фактори, які стимулюють інвестиції в Латвію, Литву та Естонію, визначити основних країн-інвесторів, розглянути стан платіжного балансу даних країн та побудувати регресійні моделі впливу іноземного капіталу на економічний розвиток країн. При проведенні дослідження використовувалися загальні методи: наукової абстракції, порівняльний, метод аналізу і синтезу, систематизації та узагальнення, розрахунковий метод, а також метод регресійного аналізу. Під час проведення дослідження були отримані наступні результати: інвестиційна діяльність є важливою складовою для економік країн Балтії. Лідером по залученому капіталу не тільки в регіоні, але і в ЄС є Естонія, а за обсягом інвестувань за кордон – Литва в балтійському регіоні. Основними сферами, куди спрямовується капітал, є: фінансовий сектор, промисловий, ІТ-технології. Регресійний аналіз показав, що відтік капіталу з країн Балтії закордон (активи інвестицій) позитивно впливає на розвиток їх економік. Висновки: регулювання платіжного балансу для Латвії має відбуватися тільки за рахунок збільшення «кредитної» частини поточного рахунку, а для Литви – і за рахунок збільшення як поточного рахунку, так і пасивів інвестицій, адже для першої країни в моделі була зображена зворотна залежність експорту від інвестиційних доходів, які спрямовуються до іноземних інвесторів, а для Литви спостерігається пряма залежність ВВП від виплат інвестиційних доходів закордон.

Ключові слова: прями іноземні інвестиції, портфельні інвестиції, інші види інвестицій, країни Балтії, інвестиційні доходи, платіжний баланс.

АНАЛИЗ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СТАНАХ БАЛТИИ

Родионова Татьяна Андреевна, кандидат экономических наук, доцент, Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова, ул. Дворянская, 2, г. Одесса, Украина, 65000, e-mail: t.rodionova@onu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6752-5958>

Сисоян Мариам Месроповна, студентка, Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова, ул. Дворянская, 2, г. Одесса, Украина, 65000, e-mail: mariam199801@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5250-2008>

В статье рассматривается роль иностранного капитала в странах Балтии. Предметом исследования является структура и динамика иностранного капитала в Латвии, Литве и Эстонии. Целью статьи – анализ влияния иностранного капитала на экономическое развитие Балтийских стран. Задача исследования состоит в том, чтоб более детально рассмотреть потоки прямых иностранных инвестиций, портфельных и других видов инвестиций, определить факторы, стимулирующие инвестиции, определить основных стран-инвесторов, рассмотреть состояние платежного баланса данных стран, также построить регрессионные модели влияния иностранного капитала на экономическое развитие стран. При проведении исследования использовались общие методы: научной абстракции, сравнительный, метод анализа и синтеза, систематизации и обобщения, расчетный метод, а также метод регрессионного анализа. Получены следующие результаты: инвестиционная деятельность является важной составляющей для экономик стран Балтии. Лидером по привлеченному капиталу не только в регионе, но и в ЕС является Эстония, а по объему инвестированного капитала за границу – Литва в балтийском регионе. К основным секторам, куда направляется капитал, относятся: финансовый сектор, промышленный, IT-технологии. Регрессионный анализ показал, что отток капитала из стран Балтии за границу положительно влияет на развитие их экономик. Выводы: регулирование платежного баланса для Латвии должно происходить только за счет увеличения «кредитной» части текущего счета, а для Литвы – и за счет увеличения текущего счета, так и пассивов инвестиций, ведь для первой страны в модели была изображена обратная зависимость экспорта от инвестиционных доходов, направляемых к иностранным инвесторам, а для Литвы наблюдается прямая зависимость ВВП от выплат инвестиционных доходов за границу.

Ключевые слова: прямые иностранные инвестиции, портфельные инвестиции, другие виды инвестиций, страны Балтии, инвестиционные доходы, платежный баланс.

References

1. Olenchenko V. (2017) Strany Baltii: Kanun 25-letiya nezavisimosti [Baltic countries: Eve of the 25th anniversary of independence]. *World Economy and International Relations*, vol. 4, no. 61, pp. 105-108. (in Russian)

2. Rodionova T.A. (2015) *Dokhidnist' inozemnikh investitsiy v krainakh z rinkom, shcho formuet'sya: vpliv na zovnishni disbalansi* [Foreign investment returns in emerging market countries: impact on external imbalances] (PhD Thesis), Odesa: Odessa I.I. National University. (in Ukrainian)
3. Ogbokor C.A. (2016, November 2). Econometric Analysis of the Impact of Foreign Direct Investments on Economic Growth in Namibia: Evidence from Annual Data. *International Journal Of Economics And Finance Studies*, p. 105-108. Available at: http://www.sobiad.org/ejournals/journal_ijef/archieves/IJEFS2016_2/paper62B_Ogbokor.pdf.
4. Baum C.E., Pundit, M. & Ramayandi A. (2017). Capital Flows and Financial Stability in Emerging Economies. *ADB Economics Working Paper Series*. Available at: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/372256/ewp-522.pdf>.
5. Igan D., Kulan A.M. & Marzaei A. (2016). Real Effects of Capital Inflows in Emerging. *IMF Working Paper*. Available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2016/wp16235.pdf>.
6. PWC. (2017). Doing business and investing in Estonia. Available at: <https://www.pwc.com/ee/et/publications/DoingBusinessinEstonia/Doing%20Business%202017.pdf>.
7. International Monetary Fund. (2019). Balance of Payments. Available at: <http://data.imf.org/?sk=7A51304B-6426-40C0-83DD-CA473CA1FD52>.
8. International Monetary Fund. (2019). World Economic Outlook Database. Available at: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2019/01/weodata/index.aspx>.
9. Invest in Estonia. (n.d.). Estonian economy. Available at: <https://investinestonia.com/business-in-estonia/estonian-economy/fdi/>.
10. Investment and Development Agency of Latvia. (n.d.). Foreign Direct Investment. Investor Business Guide. Available at: <http://www.liaa.gov.lv/en/invest-latvia/investor-business-guide/foreign-direct-investment>.

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США: МОЖЛИВОСТІ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

Шамара Ірина Миколаївна

канд.екон.наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

email: shamara@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2431-9185>

Костанді Діана Русланівна

студент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

email: dianakostandi098@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0123-2925>

У статті проаналізовано сучасні концепції зовнішньої політики США, напрямки американської зовнішньої політики, вивчено економічні передумови зовнішньої політики США. Зокрема, вивчено фундаментальні показники економічного розвитку США, які дозволяють державі бути регіональним та світовим лідером і проводити стратегію гегемонії. Предметом дослідження в статті є визначення загальних та специфічних аспектів зовнішньої політики США на сучасному етапі. Мета – визначення впливу політики США на геополітичну трансформацію світу. Завдання: дослідження сучасних концепцій зовнішньої політики США в умовах глобалізації та регіоналізації світу. В ході дослідження використовувалися наступні загальнонаукові методи: за допомогою системного аналізу було розглянуто еволюцію зовнішньополітичного курсу США у мовах глобалізації світу; з метою узагальнити діяльність різних адміністрацій та урядів, порівняти їх позиції щодо формування курсу зовнішньої політики країни був використаний порівняльно-історичний метод; за допомогою проблемно-хронологічного методу було досліджено комплекс зовнішньополітичних заходів урядів США у складних ситуаціях, коли потрібно було поєднати інтереси конкуруючих суб'єктів міжнародних відносин. Отримано такі результати: на основі проведеного аналізу сучасної політики США виявлено та докладно проаналізовано політичні стратегії Сполучених Штатів в Європі та на Близькому Сході. Висновки: США залишаються ключовим актором міжнародних відносин на сучасному етапі, і поки що зберігають свою впливовість на процеси у світі. Зовнішня політика США націлена на стабілізацію міжнародних відносин у таких ключових регіонів, як Близький Схід та ЄС. Комплексний аналіз політики президентів і їх адміністрацій дозволяє говорити про спадкоємність зовнішньополітичного курсу США на Близькому Сході. З приходом до влади Д. Трампа зовнішня політика американських республіканців насичена потужністю та жорсткістю.

Ключові слова: зовнішня політика, США, Близький Схід, ЄС, міжнародні відносини, міжнародна арена, зовнішньоекономічна політика.

Постановка проблеми. Міжнародні відносини на сучасному етапі розвиваються під впливом глобалізації, з одного боку, та регіоналізації, з іншого. Ці поняття протилежні. США як і завжди намагаються впливати на процеси в країнах світу та займати місце гегемону в міжнародних відносинах.

У статті досліджується початок ХХІ століття, бо він є ключовим для розуміння сьогоденної міжнародної ситуації. А оскільки США, будучи ключовим гравцем на цей момент часу, вносять величезний вклад в те, на чому сформувалася сучасна система міжнародних відносин, найбільший сенс має вивчення європейського та близькосхідного аспекту зовнішньої політики США.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню зовнішньої політики США присвятили свої праці М. М. Рижков і В.І. Селіванов. Провести аналіз відносин між США і Близьким Сходом допомогли праці таких авторів як О. С. Курандо і К. С. Тарасов. Зростання впливу США на

міжнародній арені докладно вивчав О. Золотов. Ідеологічні засади та методи реалізації зовнішньої політики США проаналізовані в дослідженнях В. В. Соєрина, Б. Адамса, А. В. Торкунова. Особливості формування постбіполярної системи міжнародних відносин і її основні параметри можна простежити в працях С. В. Кортунова і А. В. Торкунова.

Постановка завдання. Основною метою даного дослідження є аналіз сучасних концепцій зовнішньої політики США та напрямків американської зовнішньої політики, зокрема європейського та близькосхідного, а також вивчення економічних передумов зовнішньої політики США.

Виклад основного матеріалу. США володіють величезними геополітичними ресурсами, які вигідно використовують. Основними напрямками стратегії національної безпеки є: використання превентивної війни як засобу боротьби з терористичною загрозою; просування демократії та свободи в усьому світі. Але Сполучені Штати

часто підміняють ідею глобального лідерства практикою гегемонізму, в односторонньому порядку деформує геополітичну картину світу.

Еволюцію зовнішньої політики США в умовах постбіполярного світу можна умовно розділити на три найважливіші етапи. Перший етап ознаменований президентством Дж. Буша і характеризується наступними напрямками зовнішньої політики: боротьба проти тероризму у світі; поява доктрин і концепцій безпеки; зовнішньополітична стратегія спрямована на підкреслення відмінностей між Європою і Америкою, які не перешкоджають разом з тим розвитку взаємовигідного співробітництва; об'єднання зусиль з Росією в боротьбі з тероризмом, але збереження протистояння по інших зовнішньополітичних питаннях; зміцнення впливу на всій території Європи; «транснаціональна» модель безмежного лібералізму до латиноамериканської конкретики (Гончар, 2012). Другий етап пов'язаний з ім'ям американського президента Б. Обами. Основними положеннями американської зовнішньої політики в цей період були наступні: прагнення до повернення принципів двопартійної зовнішньої політики; сприяння посиленню американського глобального лідерства; боротьба з глобальними загрозами спільно з іншими країнами; зовнішня політика під керівництвом «розумної сили»; залучення ООН та інших міжнародних організацій, коли це є необхідним і можливим. В цілому, в період президентства Б. Обама основні напрямки зовнішньої політики США залишилися такими ж як

і у його попередника, але політика сили пішла на другий план, і її місце зайняли дипломатія і опора на надійні і довгострокові союзи.

Третій етап зовнішньої політики США пов'язується з ім'ям діючого президента Дональда Трампа. Що стосується основних принципів, можна виділити ідею економічного націоналізму; захист території США, що полягає в скороченні візових програм, запровадження нових умов для біженців; взаємодія з Північною Кореєю. Діючий президент досить незвичайно проводить зовнішню політику, спираючись на персональну комунікацію («Readout of President», 2017).

США проводять свою політику з позиції лідерства. Цьому сприяє економічне становище країни. Фундаментальні показники розвитку економіки США свідчать, що наразі (початок 2019 року) країна перебуває у найкращому економічному становищі за останні 20 років. Американська економіка є лідером за обсягом номінального ВВП, а ВВП посідає друге місце серед країн світу (Курандо, 2019).

У 2018 році ВВП США склав \$20,4 трлн. Це – майже чверть (24,7%) світового ВВП. Варто зауважити, що найбільшу вагу в структурі американської економіки мають послуги (майже 80% в загальній структурі ВВП).

Сільське господарство складає незначну частину ВВП США, але при цьому вони третьою аграрною країною світу після КНР та Індії. Структура економіки США у 2018 р. представлена на рис. 1.

Рис. 1. Структура економіки США у 2018 р.
Складено авторами за матеріалами: (OECD, 2018)

Дуже важливо те, що у США великі кошти вкладуються у розвиток новітніх технологій та технічний прогрес. Це дозволяє США продовжувати бути лідером та експортувати не продукти, а ідеї та технології. У 2018 р. США вклали в науково-дослідні та дослідно-

конструкторські роботи \$502,9 млрд., що перебільшує валові інвестиції всіх країн і складає майже третину (29,1%) світових витрат на інновації (табл.1). У структурі ВВП США це 2,79% (OECD, 2018).

За обсягом експорту товарів у 2018 р. США зайняли 2-ге місце (\$1453 млрд., або 9,2% світового експорту) і стали лідером за обсягом імпорту (\$2250 млрд., або 14,0% світового імпорту) (IMF, 2018). Переважний експорт – це продукти нафтопереробки, пасажирські автомобілі, електронні інтегральні схеми і комп'ютери (IMF, 2018). Основними партнерами за експортом є

Канада, Мексика, КНР, Японія і Великобританія (IMF, 2018).

Імпорт включає пасажирські автомобілі, сира нафта, комп'ютери, медикаменти, автомобільні запчастини. Основними партнерами за імпортом є КНР, Мексика, Канада, Японія та Німеччина (OECD, 2018).

Таблиця 1

Валові внутрішні витрати на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи у 2018 р.

Країни	% від ВВП	Млрд дол.
США	2,79	502,9
Японія	3,49	170,1
ФРН	2,87	112,8
Південна Корея	4,23	74,2
ЄС	1,95	384,2
ОЕСР	2,40	1244,6
КНР	2,07	408,8

Складено авторами за матеріалами: (OECD, 2018)

Американська зовнішньоторговельна політика суттєво змінилась. При президентстві Барака Обами використовувались переважно інструменти вільної торгівлі. Прихід до влади Д. Трампа ознаменувався зрушенням у бік дезинтеграційних рухів та політики протекціонізму. У січні 2017 року США вийшли з Транстихоокеанського партнерства, переговори з ЄС про Трансатлантичне партнерство припинились (Alterman, 2017).

Ці економічні питання створюють базис для концептуальних стратегій і напрямків зовнішньої політики США.

Після того, як Трамп став президентом, були заявлені наступні цілі: поліпшення відносин з Росією; контроль над ситуацією з Північною Кореєю; досягнення зростання впливу США на Близькому Сході і поліпшення відносин з країнами Перської затоки; скасування угоди щодо іранської ядерної програми; загальне поліпшення економіки Сполучених Штатів через співпрацю з країнами, такими як Китай, Японія і Європейським Союзом.

Трамп наголошував на тому, щоб спробувати зробити США знову лідером. Д. Трампа у зовнішній політиці керується трьома головними принципами – це ідея економічного націоналізму; захист території США, що включає серію заходів, спрямованих на обмеження візових програм, програм біженців; взаємодія з Північною Кореєю (Maloney, 2018).

Сьогодні діючий президент США поки що не зміг домогтися остаточного успіху в реалізації своїх планів з досягнення прогресу зовнішньої політики. Відносини з Росією не поліпшились, щодо Китаю, то можна побачити баланс між жорсткою політикою і необхідністю співпраці у вирішенні північнокорейської кризи. Говорячи про Північну Корею, можна сказати, що США змінили свою риторику. Це спричинило збільшений ризик настання відкритого конфлікту на Корейському півострові. Адміністрація Трампа поліпшила відносини з країнами Перської затоки, змінила свій підхід до угоди щодо іранської ядерної програми і США не вийшли з угоди.

Що стосується Близького Сходу, то адміністрація Д. Трампа веде курс попередньої адміністрації, підтримує хороші відносини з Ізраїлем і Саудівською Аравією.

Європейська гілка є найважливішою в сфері американської зовнішньої політики. Деякі експерти вважають, що відносини США і Європи на початку XXI століття зазнають труднощів. Політологи відзначають тенденцію до спаду партнерських відносин США і Європи. До цього відносяться розбіжності між США і Європою в питаннях системи противоракетної оборони, Кіотського протоколу тощо. Єднальними факторами у відносинах США і Європи як і раніше залишаються:

– Економічний. Трансатлантична економічна діяльність США і Європи забезпечує 40% ВВП світової економіки.

– Забезпечення миру і стабільності. Будучи визнаними центрами сили, США і Європа несуть відповідальність за сприяння мирному врегулюванню конфліктів шляхом спільних дій в рамках НАТО.

Сьогодні можна розглядати два варіанти розвитку американської зовнішньої політики на території Європи (табл. 2).

Стосовно близькосхідного напрямку, то він є одним із ключових у зовнішній політиці США на сучасному етапі. Дональд Трамп уклав в ході свого першого закордонного візиту до Саудівської Аравії

контрактів майже на \$350 млрд., в тому числі контракт на \$110 млрд. на закупівлю Ер-Ріяд вироблених в США озброєнь (Maloney, 2018). В рамках останнього Вашингтон поставить саудитам бойові літаки, танки, системи протиракетної оборони. В цілому угода спрямована на посилення військових можливостей Саудівської Аравії та партнерів США в Перській затоці для боротьби з «Ісламською державою». США підтримує створення арабського аналога НАТО з метою нівелювання іранського впливу в регіоні й зміцнення співробітництва між США і Саудівською Аравією, домовленості й поглиблення протистояння з Іраном є один з кроків в цьому напрямі.

Таблиця 2

Можливі варіанти розвитку зовнішньої політики США в європейському напрямку

Умови/Наслідки	Варіант розвитку «Залежна Європа»	Варіант розвитку «Союзники»
Умови, при яких сценарій можливий:	1) Надзвичайно розгалужений бюрократичний апарат Євросоюзу, який заважає проведенню реформ, і тим самим гальмує самостійний розвиток ЄС. 2) Апарат Євросоюзу, його методи формування громадської думки і прийняття рішень застрягли на рівні звичайної міждержавної дипломатії. Самі європейці жорстко критикують нинішній проект ЄС	1) Європа повністю виконує свої плани по інтеграції та консолідується на основі національної свідомості 2) Розвиток економічних і політичних зв'язків європейських держав 3) Посилення військово-промислового комплексу, що дозволяє створити свою власну армію
Наслідки для основних і непрямих учасників:	Посилення залежності держав Європи від трансатлантичних зв'язків в галузі торгівлі, поява різних проблем в сфері економіки, поглиблення інтеграційних процесів.	Виникнення ситуацій, при яких будь-яке політичне або економічне рішення США або ЄС матиме негайне наслідок для обох акторів.
Ступінь ймовірності:	Найбільш вірогідно	Маловірогідно

Складено авторами за матеріалами: (Alterman, 2017)

Звісно ж, що, крім усього іншого, дані багатомільярдні контракти – один з козирів, якими Д. Трамп дуже скоро скористається перед гравцями-конкурентами, які звинувачують його в недостатньо патріотичному президентстві. Подібними кроками, в цілому досить передбачуваними, Д. Трамп запевняє частину численних ворогів всередині США у своїй лояльності й навіть прихильності дотриманню інтересів транснаціональних корпорацій, військово-промислового комплексу, а значить і їх інтересів. Президент США тим самим ясно дає

зрозуміти, що він зовсім не має наміру довго терпіти звинувачення і спроби усунути його з займаної посади.

Крім того, подібною політикою президент США збирається виконувати передвиборчі обіцянки зі створення нових робочих місць. Близький Схід як і раніше залишається найбільш воюючим регіоном світу, і воюючі режими вкрай потребують зброї, яку їм, в першу чергу, можуть запропонувати США. Саме тому Д. Трамп явно не збирається виступати в ролі миротворця, як це намагався робити його попередник. Більш того, на зустрічі з

главами 60 мусульманських держав в Саудівській Аравії він фактично відкрито закликав їх до конфронтації з Іраном. І на цей заклик вже відгукується навіть Азербайджан, який межує з Іраном. Так, за оцінками директора Товариства гуманітарних досліджень Азербайджану, конфліктолога Аваза Гасанова, іншого шляху, крім як підтримки і приєднання до спрямованих проти Ірану ініціатив США, в Азербайджану немає.

Таким чином, саме розіграш антиіранської карти є гарантією успішного завершення, зрозуміло, для США, близькосхідної партії Д. Трампа, що дозволить американському президентові розібратися з суперниками на місцях. Саудівська Аравія та інші арабські сателіти США в ході реалізації цієї партії, зрозуміло, будуть мати потребу в захисті від Ірану. Саудівська Аравія – держава, звичайно, дуже багата, причому амбіціями вона багата не меншою мірою, ніж нафтодоларами, однак припускає, що саудівці здатні управляти

Близьким Сходом, було б, щонайменше, наївно. Звісно ж, що в цьому їм знадобиться допомога. Тому підсумки близькосхідного турне президента США поряд зі зробленими ним у Саудівській Аравії та Ізраїлі різкими висловлюваннями щодо іранської тематики можна логічно доповнити. В першу чергу досить чітко змалюваної на зустрічі з Д. Трампом президентом Ізраїлю Реувеном Рівліном метою створюваної під патронажем Трампа арабо-ізраїльської коаліції. А саме вигнання Ірану з ізраїльського прикордоння – Сирії та Лівану.

Таким чином, передбачається, що спрямований проти Ірану союз Ізраїлю та Саудівської Аравії здатний, згуртувавши спільних ворогів, радикально змінити весь комплекс взаємовідносин Ізраїлю з арабським світом.

Отже, розглянемо можливі варіанти розвитку зовнішньої політики США стосовно країн Близького Сходу (табл. 3).

Таблиця 3

Можливі варіанти розвитку зовнішньої політики США в близькосхідному напрямку

Наслідки/Ступінь ймовірності	Варіант розвитку «Функціональне співробітництво»	Варіант розвитку «Тривала конфронтація»
Наслідки для основних і непрямих учасників:	Конструктивна взаємодія двох країн навряд чи можливо. В теорії Близький Схід і США можуть налагодити деякі зв'язки, особливо що стосуються спільних інтересів.	Сценарій має на увазі подальше дистанціювання двох країн один від одного і нову гонку озброєнь на тлі черговий «холодної війни».
Ступінь імовірності	Найбільш вірогідно	Маловірогідно

Складено авторами за матеріалами: (Alterman, 2017)

В цілому, практично всі події останніх років на Великому Близькому Сході представляються частиною великої стратегії, яка реалізується США з нападу в 2003 році на Ірак (Погорська, 2011). Безумовно і те, що дана стратегія перегукується з інтересами все того ж генералітету і транснаціональних корпорацій. Відповідно, в цьому світі Д. Трамп може претендувати на внесення до неї в кращому випадку тактичних, але вже точно не стратегічних змін.

Висновки. Таким чином, в ході проведеного дослідження, можна зробити наступні висновки.

1. Дослідження сучасних концепцій зовнішньої політики США важливо, тому що на сучасному

етапі відбуваються процеси, які визначають формування нової системи міжнародних відносин. Це дозволяє якось по-новому поглянути на роль Сполучених Штатів в умовах глобалізації в ключових регіонах світу.

2. США і сьогодні мають вплив у світі. Зі зміцненням США як найпотужнішої держави інтерес до певних регіонів, включаючи Близький Схід, Латинську Америку та європейські країни, також зростає. Перевага над іншими країнами за економічними показниками та вигідне геополітичне розташування, правильна зовнішня політика – це все дає можливість США почувати себе одним із лідерів у світі.

CONTEMPORARY CONCEPTS OF US FOREIGN POLICY: OPPORTUNITIES AND REALITY

Irina Shamara, Ph.D (Economics), Associate Professor, V. N Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody Sq., Kharkov, Ukraine, 61022, email: shamara@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000000224319185>

Diana Kostandi, Student, V. N Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody Sq., Kharkov, Ukraine, 61022, email: dianakostandi098@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000000201232925>

The article analyzes the current concepts of US foreign policy, the direction of US foreign policy, and examines the economic background of US foreign policy. In particular, the fundamental indicators of US economic development have been studied, which allow the state to be a regional and world leader and pursue a hegemony strategy. The subject of research in the article is to determine the general and specific aspects of US foreign policy at the present stage. The goal is to determine the impact of US policy on the geopolitical transformation of the world. Objectives: the study of modern concepts of US foreign policy in the context of globalization and

regionalization of the world. The study used the following general scientific methods: using the system analysis, the evolution of the US foreign policy in the globalization languages of the world was considered; In order to generalize the activities of various administrations and governments, compare their positions on shaping the country's foreign policy, a comparative historical method was used. The following results were obtained: on the basis of the analysis of the current US policy, the political strategies of the United States in Europe and the Middle East were discovered and analyzed in detail. Conclusions: The United States remains the key actor in international relations at the present stage, and so far retains its influence on the processes in the world. US foreign policy is aimed at stabilizing international relations in such key regions as the Middle East and the EU. A comprehensive analysis of the presidents and their administrations suggests the continuity of US foreign policy in the Middle East. With the arrival of D. Trump, the foreign policy of American Republicans is saturated with power and cruelty.

Keywords: foreign policy, USA, Middle East, EU, international relations, international arena, foreign economic policy.

СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ США: ВОЗМОЖНОСТИ И РЕАЛЬНОСТЬ

Шамара Ирина Николаевна, кандидат экономических наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, email: shamara@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000000224319185>

Костанди Диана Руслановна, студент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, email: dianakostandi098@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000000201232925>

В статье проанализированы современные концепции внешней политики США, направления американской внешней политики, изучены экономические предпосылки внешней политики США. В частности, изучены фундаментальные показатели экономического развития США, которые позволяют государству быть региональным и мировым лидером и проводить стратегию гегемонии. Предметом исследования в статье является определение общих и специфических аспектов внешней политики США на современном этапе. Цель – определение влияния политики США на геополитическую трансформацию мира. Задачи: исследование современных концепций внешней политики США в условиях глобализации и регионализации мира. В ходе исследования использовались следующие общенаучные методы: с помощью системного анализа были рассмотрены эволюцию внешнеполитического курса США в языках глобализации мира; с целью обобщить деятельность различных администраций и правительств, сравнить их позиции по формированию курса внешней политики страны был использован сравнительно-исторический метод, с помощью проблемно-хронологического метода был исследован комплекс внешнеполитических мероприятий правительств США в сложных ситуациях, когда нужно было совместить интересы конкурирующих субъектов международных отношений. Получены следующие результаты: на основе проведенного анализа современной политики США обнаружено и подробно проанализировано политические стратегии Соединенных Штатов в Европе и на Ближнем Востоке. Выводы: США остаются ключевым актором международных отношений на современном этапе, и пока сохраняют свое влияние на процессы в мире. Внешняя политика США нацелена на стабилизацию международных отношений в таких ключевых регионах, как Ближний Восток и ЕС. Комплексный анализ президентов и их администраций позволяет говорить о преемственности внешнеполитического курса США на Ближнем Востоке. С приходом к власти Д. Трампа внешняя политика американских республиканцев насыщена мощностью и жесткостью.

Ключевые слова: внешняя политика, США, Ближний Восток, ЕС, международные отношения, международная арена, внешнеэкономическая политика.

References

1. Honchar, B. M. (2012) *Kontseptsiia amerykanskooho svitovoho liderstva u zovnishnii politytsi B. Obamy* [The Concept of American World Leadership in B. Obama's Foreign Policy]. Kyiv: Tsentri vilnoi presy. (in Ukrainian)
2. Kurando, O. S. (2019) *Doktryna Obamy u zovnishnii politytsi SSHA* [The Obama Doctrine in US Foreign Policy] (Ph.D. in Political Science), Natsionalnyi universytet "Odeska yurydychna akademiia", Odesa. (in Ukrainian)
3. Pohorska, I.I. (2011) *Zovnishnia polityka administratsii B.Obamy v konteksti amerykanskooho hlobalnooho liderstva* [The Obama Administration's Foreign Policy in the Context of American Global Leadership]. Kyiv: KyMU. (in Ukrainian)
4. Syvak, O. (2010) *Novitni ukrainsko-amerykanski vidnosyny* [Recent Ukrainian-American Relations]. Kyiv: Hramota. (in Ukrainian)
5. Babenko V., Sidorov V., Pankova Ju. (2017). Modern imperatives of the development of the integration of foreign economic policy of Ukraine in the modern world economic space: monograph, *International economic relations and sustainable development* [edited by Dr. of Economics, Prof. O. Prokopenko, Ph.D in Economics T. Kurbatova], Ruda Ślaska: Drukarnia i Studio Graficzne Omnidium, pp. 51-70.
6. Alterman, J. (2017, September 20) Power and Strategy: The President Needs to Order His Priorities in the Middle East. *Center for Strategic and International Studies*. Available at: <https://www.csis.org/analysis/power-and-strategy>
7. Babenko V.O. (2016). Development of integration processes of Ukraine and BRICS member states in the conditions of globalization. *Economy. Management. Innovation. Series: Economic Sciences*, 3. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2016_3_3.
8. International Monetary Fund. (2018). *IMF*. Available at: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2018/09/19/world-economic-outlook-october-2017>
9. Maloney S. Trump's 1st State of the Union: His Moment to Provide Clarity on Iran and Middle East Policy. *Brookings Institution*. Available at: <https://www.brookings.edu/blog/fixgov/2018/01/29/trumps-1st-sotu-his-moment-to-provide-clarity-on-iran-and-middleeast-policy>
10. Babenko V., Sidorov V., Pankova Ju. (2017). Modern imperatives of the development of the integration of foreign economic policy of Ukraine in the modern world economic space: monograph, *International economic relations and sustainable development* [edited by Dr. of Economics, Prof. O. Prokopenko, Ph.D in Economics T. Kurbatova], Ruda Ślaska: Drukarnia i Studio Graficzne Omnidium, pp. 51-70.

11. OECD Statistics database. (n.d.) *OECD*. Available at: <https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=60702>

12. Readout of President Donald J. Trump's Call with the Commanding Officers of the USS Ross and USS Porter. *Briefings-statements*. Available at: <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/readout-president-donald-j-trumps-call-commandingofficers-uss-ross-uss-porter/>

13. The Budget and Economic Outlook: 2017 to 2027 | Congressional Budget Office. (n.d.) *CBO*. Available at: <https://www.cbo.gov/publication/52370>

EKOONOMIKA

FINANCIAL INTERMEDIATION IN DEPOSIT MONEY BANKS AND NIGERIAN ECONOMY

Adewole Joseph Adeyinka

Department of Banking and Finance, Faculty of Social and Management Sciences
Adekunle Ajasin University, P.M.B 001, Akungba Akoko, Ondo State, Nigeria
e-mail: princeadeyinkaadewolej@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0676-5480>

Popoola Mufutau Akanmu

PhD In Business Administration
Department of Business Administration, School of Business and Governance
Kwara State University, Malete, Nigeria
28, Oyedokun Street, Agowande Area
Igbona, Osogbo, Osun State
e-mail: mufupop@yahoo.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1483-5124>

Idachaba Odekina Innocent

Department of Banking and Finance, Ahmadu Bello University, Zaria
e-mail: Innocent4grace@gmail.com

The paper summarizes the arguments and counterarguments within the scientific discussion on financial intermediation in deposit money banks and economic growth in Nigeria. The main purpose of the research is to examine the relationship between financial intermediation in deposit money banks and the Nigerian economy. A systematization literary approach for solving the problem is Regression Analysis. Secondary data was sourced from Central Bank of Nigeria Statistical Bulletin. The results of findings within the years of analysis (2000-2017) indicated that there was significant relationship between Total Bank Credit and monetary policy indices on deposit money banks in Nigeria. It was also discovered that there was significant relationship between Gross domestic product and total credit in deposit money banks of Nigeria. Based on the objective and findings of this study, the study therefore recommends that Deposit Money Banks in Nigeria should foster higher level of liquidity in order to increase its ability to cover withdrawals made by its customers and to increase the loan and advances to customers even with the monetary policy indices on deposit money banks. The study also recommends that Deposit Money banks should distribute adequate credit to the real sector for productive purposes in order to increase Gross domestic product. The conclusions that can be drawn from the findings of this study is that with the level of minimum reserve maintained by Deposit Money bank with Central bank of Nigeria, there is adequate availability of credit for real sector investments. High lending rates of deposit money banks may make many customers/investors to consider other sources of finance. Bank Credit/loan is still greatly increasing the production of goods and services in the Nigeria Deposit Money Banking System because of utilisation of the loans by investors.

Keywords: financial intermediation, deposit money banks, Nigerian economy.

1. INTRODUCTION

Financial intermediation is the process of transferring sums of money from economic agents with surplus funds to economic agents that would like to utilize those funds. The key to understanding the process and the range of financial instruments available lies in recognizing that economic agents are a heterogeneous bunch having very different financial positions, investment, business and financial needs. For this reason, there are a wide range of financial intermediaries and financial instruments servicing these needs. Financial intermediation is an act of collecting funds from depositors by financial lenders/institutions and then lending them to borrowers. That is, it is a process where the people with excess funds give banks or any other financial institution, and the bank offers credit to those individuals who require the funds for personal or business reasons. It often involves mobilizing the financial savings and channeling them to borrowers

through specialized institutions known as banks. These specialized institutions are also called financial markets licensed to accept those deposits and lend them to the business and households at given interest rates over a specified period.

Financial intermediation also cuts across making payments, receivables, transfers and guarantees by the banks on behalf of their customers. Examples of organizations that carry out financial intermediation are banks, insurance firm, leasing companies, microcredit, private equity, venture capital, pension funds, amongst others. Some of these organizations enjoy a cost advantage in providing these intermediation services in such a way that they cannot only pay their bills but also make profits, thereby bring about efficiency in the general economy.

The function of deposit money banks is the mobilization of savings for investment. The importance of banks in influencing economic growth within an economy is widely acknowledged.

Schumpeter (1932) as cited in Blum, Federmair, Fink and Haiss (2002) identified banks role in facilitating technological innovation through their intermediary roles. He believes that efficient allocation of savings through identification and funding of entrepreneurs with the best chances of successfully implementing innovative products and production processes, are tools to achieve a real growth. According to Blum, et al (2002), financial intermediation is the process of transferring the savings of some economic units to others for consumption or investment at a price. For financial intermediation to take place there must be instruments and financial institutions operating together with the objective of bringing about economic growth of the country. Black (2002) defines financial intermediaries as firms whose main function is to borrow money from one set of people and lend it to another. Financial Intermediary institutions consist of banks and non-bank loan suppliers such as Finance companies, mortgage lenders and development finance institutions.

Many researchers have identified a theoretical relationship between financial intermediation and the real sector (the output and services sector of the economy), for instance, Smith (1976) cited in Blum, et al (2002) express the view that the high density of banks in the Scotland of his times was a crucial factor for the rapid development of Scottish economy. Schumpeter (1932) cited in Blum, et al, (2002) argued that the creation of credit through the banking system was an essential source of entrepreneur's capability to 'drive real sector growth by funding and employing new combinations of factor use.

Many researchers (for example, Goldsmith, 1969; McKinnon, 1973; Shaw, 1973; Fry, 1988; and King and Levine 1993) have pointed out the significance of banks to the growth of the economy. In examining the relationship, a number of recent empirical studies (for example, Azege, 2004; Levine, 2005; and Ayadi, Adegbite, 2008) have relied on measures of size of financial intermediaries to provide evidence of a link between financial system development and economic growth. This used macro level data such as size of financial intermediaries relative to Gross Domestic Product (GDP) to determine the impact of financial development on economic growth. In particular, Ayadi, and Adegbeti (2008) established a positive relationship between financial development and economic growth in Nigeria for the period of 1986 – 2005.

Also there are many other studies that investigate the relationship between financial intermediation, financial intermediaries, financial system, economy growth and economy development in Nigeria. Notable among them are; Azege (2004); Ndebbio (2004); Ayadi, et al, (2008); Agu and Chukwu (2008); Adbullahi (2009); and Nzotta and Okereke (2009), but the results of these studies are divergent. The divergence seems to emanate from the different estimation procedures and the data used for analysis. These results are deficient in that they did not attempt

to evaluate the causality between financial intermediation and economy growth in Nigeria. They merely examine the correlation between financial intermediation and economy growth. Another observed weakness of these previous studies is that they did not discuss the implications of the relationship that exist between finance and economy growth. These studies also did not give the specific implication of each variable of financial intermediation of the deposit money banks activities in Nigeria. This means there is a gap in the literature which needs to be covered by research.

Despite the series of reforms and restructuring aimed at strengthening the bank ability to efficient service delivery, branch networking and fund the real sector, inadequate domestic credit by the commercial banks to the real sector still persist. As reported by Adeoye (2003), the Deposit Money Banking services are still inadequate and unattractive to borrowers because they do not favour long-term lending, and even for short-term lending, their high interest rates do not only discourage borrowing but also make repayment difficult. Moreover, the effect of policy distortions on the ability of Deposit Money banks to supply credit to the various sectors is reflected in their dismal performance.

Low liquidity is still affecting Deposit Money Banks Nigeria which affects its loan to deposit ratio and it difficult for many Deposit Money Banks to cover daily withdrawals made by its customers. Also, it makes it difficult for Deposit Money Banks to adequately meet up with their short and long term obligations.

Delivery of financial intermediation role of Deposit Money banks in Nigeria is unprogressive because of increase in the issue of default risk due to the fact that many of Deposit Money banks borrowers are found of not repaying their borrowed funds as a result of fund diversion, poor investment appraisal, lack of adequate information about the intending business which is also as a result of failure on the part of many Deposit Money banks to monitor the end-use of loans given out to its customers.

The broad objective of this study is to examine the relationship between financial intermediation in deposit money banks and the Nigerian economy. The specific objectives are to examine the relationship between deposit money banks total credit and the monetary policy indices on deposit money banks in Nigeria, examine the relationship between gross domestic product and total credit of deposit money banks in Nigeria. The hypotheses of this study are presented in a null form which states that there is no significant relationship between deposit money banks total credit and the monetary policy indices on deposit money banks in Nigeria, there is no significant relationship between gross domestic product and total credit of deposit money banks in Nigeria.

This research provides an in-depth analysis, which would enable the Nigerian populace to fully

understand the nitty-gritty of the performance of Deposit Money Bank in Nigeria and ultimately enable them to be very much familiar with Deposit Money Bank Financial Intermediation role. This study is important at this level of economic development when efforts are being made to reposition the financial system to enable it play key roles in economic development of Nigeria. The study essentially seeks to examine in an empirical manner, the nature of Deposit Money Bank in Nigeria since 2000 up to 2017. The study shall seek to ascertain the critical factors that have affected the level of financial intermediation of Deposit Money Banks in Nigeria. This study is justifiable since it will employ the crucial methodology analysis used in examining the flows of credit in the Deposit Money banking system. While most studies conducted on Deposit Money bank and financial intermediation examined the banks activities up to 2014 (Tonye and Andabai, 2014). The periods covered also made the study unique to others. It covered eighteen years ranging from 2000 to 2017. Although, the performance of Deposit Money banks has been well documented in both international and domestic literature, this work seeks to add to the research by examining the relationship between financial intermediation in Deposit Money banks and its performance which is a quiet departure from previous studies that focused on the determinant of Deposit Money bank credit to small and medium scale enterprise. A review of the problems facing the Deposit Money Banks in Nigeria is quite indispensable. Such a review will enable the institution face the ever-increasing demand upon it. Finally, since the essence of every research work is to build upon and add to the existing knowledge on the performance of Deposit Money Bank in Nigeria, this study would also help us understand the strong bond between Deposit Money Banks financial Intermediation and economic growth in Nigeria.

2. LITERATURE REVIEW

2.1 Concept and Nature of Financial Intermediation

To ensure that investible funds are made available for economic activities, social and community services sector inclusive in the urban and rural areas and the quest for overall development of the economy informed the decision of financial system focusing more financial intermediation. Financial intermediation is typically an institution that facilitates the channeling of funds between lenders and borrowers indirectly. That is, savers (lenders) give funds to an intermediary institution (such as a bank), and that institution gives those funds to spenders (borrowers). Gorton & Winton (2002) define financial intermediaries as firms that borrow consumers/savers and lend same to companies that need resources for investment.

Financial intermediaries can be classified into institutional investors, pure intermediaries like

investment banks and Deposit Money Banks. Among all the financial intermediaries, banks are the major financial intermediaries that accept deposits and make loans directly to the borrowers (Quilym, 2012).

Mahmood and Bilal (2010) opined that the rising magnitude of financial intermediation have adverse implications on the growth of Nigerian economy because in the absence of developed capital market, the private sector which contributes a greater percentage to economic growth in Nigeria will primarily depend on bank credit as a source of financing their investments which will lead to economic growth. This means that the constant rise of financial intermediation discourages potential savings due to low returns on deposits, and ultimately reduces lending activities and investment potential of investors as a result of high cost of funding (Ndung'u & Ngugi, 2000; Mahmood & Bilal, 2010). Financial intermediation involves the transformation of mobilized deposits liabilities by financial intermediaries such as banks into bank assets or credits such as loan and overdraft. It is simply the process whereby financial intermediaries take in money from depositors and lend same out to borrowers for investment and other economic development purposes (Andrew & Osuji, 2013). According to Acha (2011), financial intermediation is a system of channeling funds from lenders (economic surplus unit) to borrowers (economic deficit unit) through financial institutions. Financial markets link savers and borrowers. The link is accomplished through either direct finance or indirect finance.

Direct Finance occurs when savers lend funds directly to borrowers. For instance, if a student asks a classmate to loan him/her money to buy a new car and he/she agrees, you are engaging in direct finance. There is no third party involved that brought the two persons; in fact, most indirect finance often involves the assistance of a third party, such as a broker, who brings buyer and seller together. When International Business Machine (IBM) issued new bonds, it uses the service of various specialists in the financial markets. So also was Dangote group of Businesses either for its cement or sugar etc. For now, simply note that the ultimate buyers of Dangote cement or IBM bonds of shares will usually engage the services of a broker to arrange the sales. This is one way financial markets facilitates direct finance.

An indirect finance which is in contrast involves a particular type of middleman-a third party who stands between the borrower and the lender. This middleman is called a financial intermediary and his or her role is to accumulate funds for various savers and loan those funds to borrowers.

2.2 Functions of Financial Intermediaries

The process of financial intermediation is a very important role in an economy like ours. The majority of economic agents are in need of resources which they cannot generate on their own while some have surplus resources. Thus, Some of the functions

performed by the financial intermediaries according to Sanderson (2014), are as follows:

Pooling the resources of small savers: Many borrowers require large sums, while many savers offer small sums. Without intermediaries, the borrower for a N100, 000 mortgage would have to find 100 people willing to lend him or her N1 000. That is hardly efficient. Banks, for example, pool many small deposits and use this to make large loans.

Mobilising Wholesale finance and Lines of Credit: Financial intermediaries will also mobilise large sums of money from the wholesale markets for on-lending to many small borrowers across various productive sectors. Such facilities can be mobilised offshore, where a smaller company would not be able to negotiate favourable terms by themselves. Examples of such facilities are offshore credit facilities raised by banks to fund SMEs or mortgages locally.

Providing safekeeping, accounting, and payments mechanisms for resources: Banks are an obvious example for the safekeeping of money in accounts, the records of payments, deposits and withdrawals and the use of debit/ATM cards. Financial intermediaries can do all of this much more cheaply than individuals because they take advantage of economies of scale. All of these services are standardized and automated on a large scale, so per unit transaction costs are minimized.

Providing liquidity: Financial intermediaries make it easy to transform various assets into a means of payment through ATMs, credit cards, debit cards, etc. In doing this, financial intermediaries manage many short-term outflows and investments with long-term outflows and investments in order to meet their obligations while profiting from the spread between long and short term interest rates.

Diversifying risk: Financial intermediaries help investors to diversify in ways they would be unable to do on their own. Banks spread depositor funds over many types of loans, so the default of any one loan does not put depositor funds in jeopardy. This is otherwise known as risk transformation i.e. Converting risky investments into relatively risk-free ones. (lending to multiple borrowers to reduce the risk)

Collecting and processing information: Financial intermediaries are experts at collecting and processing information in order to accurately gauge the risk of various investments and to price them accordingly. Individuals do not likely have the tools or know-how to do the same, and certainly could not do so as cheaply as financial intermediaries (i.e. economies of scale are important here). This need to collect and process information comes from a fundamental asymmetric information problem inherent in financial markets.

Reconciling conflicting preferences of lenders and borrowers: Financial intermediaries match the deposit requirements of the savers with the investment requirements of the borrowers.

2.3 Empirical Review

Agbada and Osuji (2013) carried out an empirical study to ascertain the relationship between financial intermediation and output growth using time series data for Nigeria from 1981-2011. Multiple regression models were used to estimate the variables and the results indicate a positive and significant relationship between demand deposit and output. This is contrary to theory which posits that this variable is solely met to meet the withdrawal needs of businesses. The second variable, savings/time deposit has a linear and significant relationship with output. This result supports theoretical postulation which says that savings and time deposit is a primary source of capital accumulation. Finally, loans and advances have a negative and insignificant relationship with output. The combined effects of these variables show that there is a significant relationship between financial intermediation and economic growth in Nigeria.

Adekunle, Salami and Adedipe (2013) studied the impact of financial development on economic growth in Nigeria. The aim of the study was to determine the role the banking system is playing towards the economic prosperity of Nigeria. The model was calibrated using OLS and the results show that all the independent variables are statistically not significant. Further results reveal that the real interest rate was negatively correlated with growth. This is even as the overall variables explained 74 percent variation in the GDP.

Nwite (2014) carried out a study on determinants of financial intermediation and its implications on economic growth in Nigeria using OLS and cointegration test. From the research findings, the study found that there was a long run relationship between credit to the private sector, lending rate, interest rate margin and economic growth in Nigeria. The study found that from 2004 to 2007, the period recorded the highest average annual growth rate in loan disbursement to the private sector, yet the same period recorded the worst average annual growth rate in the manufacturing capacity utilization rate. From the research findings, the result obtained from this study supports both theoretical and empirical evidence that financial intermediation has impacted positively on the development of the Nigerian economy. The study concludes that there is a significant and positive effect of financial intermediation on economic development in Nigeria.

Murtala, Ahmad, Siba and Mohammed (2015) investigated the role of financial intermediaries in the sustainable economic growth of Nigeria. Augmented Dickey-Fuller and Phillips-Perron unit root tests, as well as Andrew-Zivot, were used to check the stationarity of each variable in the model. The study employed ARDL bounds testing to examine the relationship between financial sector indicators (with particular attention to insurance, bank, and stock market development) and economic growth in both short-run and long-run. Toda-Yamamoto Causality was also applied to observe the nature of causality.

Their findings suggested that there was a significant positive long-run and short-run relationship between stock market, insurance development, and economic growth. The result are consistent with theoretical and empirical predictions. However, a negative short-run and long-run relationship existed between bank development and economic growth. The feedback coefficient was negative and significant, suggesting about 0.37% disequilibrium in the previous period was corrected in the current year. They found a stable long-run relationship between economic growth and financial depth, as indicated by the CUSUM and CUSUMSQ stability tests. Bank credit, insurance, value of the stock transaction, and interest rate jointly caused economic growth while bank credit, insurance, value of the stock transaction, and GDP did not jointly cause lending. Their findings are consistent with the view that economic growth is an outcome of the financial development.

The study by Emecheta and Ibe (2014) also probed the role of bank credit on growth in Nigeria for the period 1960-2011. The authors used current GDP as a measure of economic growth and financial deepening variables of bank credit to the private sector (CPS) to GDP ratio and broad money (M2) to GDP ratio and adopted VAR for the analysis and the results holds that there is an impactful linear connection between bank credit and economic growth.

Ogege and Boloupremo (2014) investigated the effect of sectorial credit allocation by deposit money banks in accelerating GDP growth in Nigeria. The authors used time series data from 1973-2011. Engle-Granger Representation Theorem of Error correction was adopted for the analysis and results suggested that credit to the production sector has a significant and real effect on the growth rate of Nigeria whereas general commerce, services and other sectors has a negative and statistically unimportant connection with GDP in Nigeria. The study concluded by saying that commercial banks should be more efficient in credit distribution to accelerate growth.

Basher (2013) examined the linkage between open markets, financial sector development and economic growth to know if markets along with financial sector development affect economic growth in Nigeria. The study made use of Granger causality test, Johansen cointegration test and vector error correction model. It was found that the causation between open markets, financial sector development and growth in Nigeria is weak and insignificant, and such cannot be used to forecast economic development using credit to private sector, lending rate and interest rate margin as independent variables in the country.

King and Levine (1993), citing Schumpeter (1911), state that, "the services provided by financial intermediaries – mobilizing savings, evaluating projects, managing risks, monitoring managers, and facilitating transactions – are essential for technological innovations and economy". This statement motivated King and Levine to empirically test the logic behind this statement. This statement

also motivated others into studying the relationship between finance and economic growth. King and Levine (1993) conducted a pooled cross-country time series survey of eighty countries for the period 1960-1989 with a view to establishing the relationship between financial development and economic growth. Four variables were used as proxy for financial development: financial depth; relative importance of specific financial institutions; proportion of credit allocated to the private sector, and the ratio of claims on the non-financial private sector. On the other hand four variables were used as proxy for economic growth: long-run real per capital GDP; the rate of physical capital accumulation, the ratio of domestic investment to GDP; and residual measure of improvement in the efficiency of physical capital allocation. This study showed that the four indicators of financial development were positively and statistically related to growth and other indicators of growth.

Odedokun (1998), using a cross-country data analysis of 71 less developed countries (LDCs) for the period 1960 to 1980, found that, even though financial intermediation promotes economic growth, the growth-promoting effects were more pronounced in the low-income countries. Two models were developed for this study, with growth as the dependent variable, while the independent variables include: labour force growth; Investment-GDP ratio; real export growth; and financial depth. Using ordinary least squares (OLS) and Generalized Least Squares (GLS) techniques, the study showed a strong positive relationship between financial intermediation and economic growth.

Hao (2006) carried out a study to establish the association between financial intermediation and economic growth, using a country-specific data from China, over the period 1985 to 1999, and post 1978 reform period. The study employed the use of linear model which expressed economic growth as a function of lagged economic growth, and financial development indicators (banks, savings, and loan-budget ratio). The study finds that financial intermediation has a causal effect and positive impact on growth through the channels of households' savings mobilization and substitution of loans for state budget appropriations

Shittu (2012) in a country specific study investigated the impact of financial intermediation on economic growth in Nigeria using the ratio of domestic credit to private sector (CPS)/nominal GDP and money supply (M2)/nominal GDP as measures of financial intermediation and real GDP as a proxy for economic growth. The results show that broad money (M2) was more influential on economic growth than credit to the private sector. Further findings from the study indicates that, the last ten decades of the study saw the highest level of loans to the private sector but yet had the worst annual manufacturing growth rate.

Tonye and Andabai (2014) examined the relationship between financial intermediation and

economic growth in Nigeria. The methodology used was vector error correction model. The study found that there is long run relationship between financial intermediation and economic growth. The study concluded that about 89% of the variations in economic growth in Nigeria are explained by changes in financial intermediation variables. This study does not consider effects of financial intermediation on economic development using credit to private sector, lending rate and interest rate margin as independent variables in the country.

Basher (2013) examined the linkage between open markets, financial sector development and economic growth to know if markets along with financial sector development affect economic growth in Nigeria. The study made use of Granger causality test, Johansen co-integration test and vector error correction model. It was found that the causation between open markets, financial sector development and growth in Nigeria is weak and insignificant, and such cannot be used to forecast economic growth in Nigeria. This study also does not consider effects of financial intermediation on economic development using credit to private sector, lending rate and interest rate margin as independent variables in the country.

Haruna (2012) investigates the determinants of cost of financial intermediation in Nigeria's Pre-consolidated banking sector using 13 banks quoted on the Nigerian Stock Exchange. The study made use of panel data regression models. It was found that operating expense and loan loss provision accounts for greater variation in commercial banks financial intermediation cost. This study does not consider effects of financial intermediation on economic development using credit to private sector, lending rate and interest rate margin as independent variables in the country.

Idries (2010) investigated the cost of financial intermediation in Jordan from 2000 to 2008. The study made use of random effects estimation approach. The study indicates that high and increasing financial intermediation cost are derived from efficiency level complimented by capital adequacy ratio and loan to total asset ratio. The study considered effects of financial intermediation on economic development using credit to private sector, lending rate and interest rate margin as independent variables in the country.

Beck and Hesse (2006) investigate why financial intermediation cost is high in Uganda. The study made use of a unique bank level data set on the Uganda banking system over the period 1999 to 2005. The study found that bank level characteristics, such as bank size, operating costs and composition of loan portfolio affects financial intermediation cost. The study also found that financial intermediation costs have no robust and economic significant relationship with foreign bank ownership, market structure and bank efficiency in Uganda. This study does not consider effects of financial intermediation on economic development using credit to private sector,

lending rate and interest rate margin as independent variables in the country.

2.4 Theory of financial intermediation

The theory of financial intermediation was first formalized and popularized in the works of Goldsmith (1969), Shaw (1973) and Mckinnon (1973), who see financial markets (both money and capital markets) playing a pivotal role in economic development, attributing the differences in economic growth across countries to the quantity and quality of services provided by financial institutions. Supporting this view is the result of a research by Nwaogwugwu, (2008) and Dabwor, (2009) on the Nigerian stock market development and economic growth, the causal linkage. However, this contrasts with Robinson (1952), who argued that "financial markets are essentially hand maidens to domestic industry, and respond passively to other factors that produce cross – country differences in growth. Moreover there are general tendency for supply of finance to move along with the demand for it. The same impulse within an economy, which set enterprises on foot, makes owners of wealth, venturesome and when a strong impulse to invest is fettered by lack of finance, devices are invented to release it. The Robinson school of thought therefore believes that economic growth will bring about the expansion of the financial sector. Goldsmith (1969) attributed the direct correlation between the level of real per capita GNP and financial development to the positive effect that financial development has on encouraging more efficient use of the capital stock. In addition, the process of growth has feedback effects on financial markets by creating incentives for further financial development.

Mckinnon (1973) in his study argued that there is a complimentary relationship between physical capital and money that is reflected in money demand. This complimentary relationship according to Mckinnon (1973) links the demand for money directly with the process of physical capital accumulation mainly because the conditions of money supply have a first order impact on decision to save and invest. Debt intermediary hypothesis was proposed by Shaw (1973), whereby expanded financial intermediation between the savers and investors resulting from financial liberalisation (higher real interest rates) and development increase the incentive to save and invest, stimulates investments due to an increase supply of credit, and raises the average efficiency of investment. This view stresses the importance of free entry into and competition within the financial markets as prerequisites for successful financial intermediation. They labelled the main rudiments of financial suppression as:

- i. High reserve requirements on deposits,
- ii. Legal ceilings on bank lending and deposit rate,
- iii. Directed credit,
- iv. Restriction on foreign currency capital transactions,
- v. Restriction on entry into banking activities.

However, the Mckinnon-Shaw framework informed the design of financial sectors reforms in many developing countries, country experiences later showed that while the framework explains some of the quantitative changes in savings and investment at the aggregate level, it polishes over the micro-level interactions in the financial markets and among financial institutions which affects the supply of savings and demand for credit by economic agents and the subsequent effect on economic growth. Mckinnon's Proposition is based on the complementarily hypothesis, which in contrast to the Neo-classical monetary growth theory, argued that there is a complementarily between money and physical capital, which is reproduced in money demand.

2.5 Supply leading theory

The supply leading theory postulates that the existence of financial institutions like the Nigerian deposit money banks and the supply of their financial assets, liabilities and related financial services in advance of demand for them would provide efficient allocation of resources from surplus units to deficit units, thereby leading to other economic sectors in their growth process (Patrick, 1996). This theory performs two functions first it transfer resources from traditional sectors to modern sectors and second, it promotes and stimulates an entrepreneurial response in the modern sectors. The supply leading financial intermediation can be linked to the term 'innovation finance'. Hence, one of the most significant effects of supply leading approach is that, as entrepreneurs have new access to the supply leading funds. Their expectation increase and new horizons as to possible alternatives are opened, thereby making the entrepreneur to think big. The supply leading theory presents an opportunity to induce real growth by financial means. Its use, analysts believe is more result oriented at the early level of a country's development than later. According to Gerschenkron (1962) 'the more backward the economy relative to others in the same time period, the greater the emphasis on supply leading finance'. According to Keynes, an increase in investment results in an increase in income, while people's propensity to consume will lead to lack of savings, nevertheless in economic market when a function of the individuals is spending, they put back part of the income into the economy. Besides, this theory makes it clear that higher interest rate makes it more expensive for SMEs to borrow money, which means that enterprises invest less and when they do that, income are reduced such that the amount left over for savings equals the lesser amount now invested. In the theory also, investment and savings have been considered two critical macroeconomics variables with micro economic foundation for achieving price stability and promotion of employment opportunities which contribute to the sustainable economic growth. The conventional perception through which investment, savings and economic growth are related is that savings contribute

to higher investments, hence higher GDP growth in short run. The theory finally concludes that the financial institutions especially banks help in the reduction of risk faced by firm and businesses in their process, improve the portfolio of diversification and isolation of the economy from the change of international economic changes. It also provides linkages for the different sectors of the economy and encourages a high level of specialization expertise and economies of scale

2.6 Theory of Economic Growth

Economic growth is closely linked to the intricacies of the financial system. A well developed and efficient financial system helps in allocating financial resources to the best uses in the real sector, thereby promoting economic growth. As the real sector grows, the demand for financing increases and in this way the financial sector grows in tandem with the economy, signifying a two way causal relationship between finance and growth. In developed countries, financing generally flows both from the banking system and the capital markets, while in most developing and transition economies the capital markets lag behind, which shifts the burden of financing to the banking system.

There are numerous growth models in literature. However, there is no consensus as to which strategy will achieve the best success. The achievement of sustained growth requires minimum levels of skills and literacy on the part of the population. Some of these existing growth models are Two-Gap Model, Marxian Theory, Schumpeterian Theory, and Harrods - Domar Theory of Growth, Neo-Classical Model of Growth, and Endogenous Growth Theory. The growth models relevant to this are Neo-Classical Model of Growth, and Endogenous Growth Theory, since these growth models explain the situation in developing economies such as Nigeria. The neo-classical model of growth was first devised by Robert Solow. The model believes that a sustained increase in capital investment increases the growth rate only temporarily. This is because the ratio of capital to labour goes up (there is more capital available for each worker to use) but the marginal product of additional units of capital is assumed to decline and the economy eventually moves back to a long-term growth path, with real GDP growing at the same rate as the workforce plus a factor to reflect improving "productivity". A "steady-state growth path" is reached when output, capital and labour are all growing at the same rate, so output per worker and capital per worker are constant. According to Todaro, the Neo-classical economists believe that to raise an economy's long term trend rate of growth requires an increase in the labour supply and an improvement in the productivity of labour and capital. Differences in the rate of technological change are said to explain much of the variation in economic growth between developed countries. This is shown in the model below. The aggregate production function, $Y = F(K, L)$ is assumed characterized by constant returns to

scale. For example, in the special case known as the Cobb-Douglas production, at time t we have

$$Y(t) = K(t)^\alpha (A(t)L(t))^{1-\alpha} \quad (1)$$

Where Y is gross domestic product, K is the stock of capital (which may include human capital as well as physical capital), L is labour, and $A(t)$ represents the productivity of labour, which grows over time at an exogenous rate. Because of constant returns to scale, if all inputs are increased by the same amount, say 10%, then output will increase by the same amount (10% in this case). More generally

$$\gamma Y = F(\gamma K, \gamma L) \quad (2)$$

where γ is some positive amount (1.1 in the case of a 10% increase). Because γ can be any positive real number, a mathematical "trick" useful in analyzing the implications of the model is to set $\gamma = 1/L$, so that

$$Y/L = f(K/L, 1), \text{ or, } y = f(k) \quad (3)$$

This simplification allows us to deal with just one argument in the production function.

$$y = AK^\alpha \quad (4)$$

This represents an alternative way to think about a production function, in which everything is measured in quantities per worker. Equation 4 states that output per worker is a function that depends on the amount of capital per worker. The more capital with which each worker has to work, the more output that worker can produce. The labour force grows at rate n per year, say, and labour productivity growth, the rate at which the value of A in the production function increases, occurs at rate λ . the total capital stock grows when savings are greater than depreciation, but capital per worker grows when savings are also greater than what is needed to equip new workers with the same amount of capital as existing workers have.

The Solow equation (Equation 5) gives the growth of the capital-labour ratio, k (known as capital deepening), and shows that the growth of k depends on savings $sf(k)$, after allowing for the amount of capital required to service depreciation, k , and after capital widening that is, providing the existing amount of capital per worker to net new workers joining the labour force, nk . That is

$$\Delta k = sf(k) - (\delta + n)k \quad (5)$$

For simplicity we are assuming for now that A remains constant. In this case, there will be a state in which output and capital per worker are no longer changing, known as the steady state. (If A is increasing, the corresponding state will be one in which capital per effective workers is no longer changing. In that case, the number of effective workers rises as A rises, the job.) To find this steady state, set $\Delta k = 0$:

$$Sf(k^*) = (\delta + n)k \quad (6)$$

The notation k^* means the level of capital per worker when the economy is in its steady state. The capital per worker k^* represents the steady state. If k is higher or lower than k^* , the economy will return to it; thus k^* is a stable equilibrium. In the Solow equation, we see that when $(n + \delta)k < sf(k)$, $\Delta k > 0$. As a result, k in the economy is growing toward the equilibrium point k^* . by similar reasoning to the right of k^* , $(n + \delta)k > sf(k)$ and as a result $\Delta k < 0$.

By the chain rule,

$$Y = \frac{dY}{dt} = \frac{\partial Y}{\partial K} \frac{\partial K}{\partial t} + \frac{\partial Y}{\partial L} \frac{\partial L}{\partial t} \quad (7)$$

By the exponent rule, we know that

$$\frac{\partial Y}{\partial K} = A(\alpha + \beta) K^{\alpha + \beta - 1} L^{1 - \alpha} \quad (8)$$

$$\frac{\partial Y}{\partial L} = AK^{\alpha + \beta} (1 - \alpha) L^{-\alpha} \quad (9)$$

Combining these three equations, we have

$$Y = \frac{dY}{dt} = [AK^{\alpha + \beta} L^{1 - \alpha}] \left[(\alpha + \beta) \frac{K}{K} + (1 - \alpha) \frac{L}{L} \right] \quad (10)$$

The first term in brackets in the preceding expression is of course output, Y . For a steady state, K/K , L/L , and Y/Y are all constant. From the above

$$K = 1 - \delta K = sY - \delta K \quad (11)$$

Dividing this expression through by K , we have

$$K = sY - \delta \quad (12)$$

For K/K constant in the preceding expression, we must have Y/K constant. If this ratio is constant, we have

$K = Y = g$, a constant growth rate

So from the expression for dY/dt in the preceding expression, for the aggregate production function, with $L/L = n$, which is also a constant, we have

$$Y = (\alpha + \beta)(K) + (1 - \alpha)Lg = (\alpha + \beta)g + (1 - \alpha)n \quad (13)$$

$$g - n = \frac{[(1 - \alpha) + (\alpha + \beta) - 1]}{[1 - (\alpha + \beta)]} n$$

The neo-classical model treats productivity improvements as an "exogenous variable meaning that productivity is assumed to be independent of capital investment (IMF, 2001). According to Nnanna, Englama, and Odoko (2004), based on Solow's analysis of the American data from 1909 to 1949, he observed that 87.5% of economic growth within the period was attributable to technological change and 12.5% to the increased use of capital. The result of the growth model was that financial institutions had only minor influence on the rate of investment in physical capital and the changes in investment are viewed as having only minor effects on economic growth.

The endogenous growth theory holds that policy measures can have an impact on the long-run growth

rate of an economy. They claimed that the growth model is one in which the long-run growth rate is determined by variables within the model, not an exogenous rate of technological progress as in a neoclassical growth model. Jhingan (2006) explained that the endogenous growth model emphasizes technical progress resulting from the rate of investment, the size of the capital stock and the stock of human capital.

3. METHODS

This section presents the research methods of carrying out the objectives specified in this study. It presents the population of study, Sources of data, Method of data analysis, Description of Research Variables. It also contains a detailed outline of systems of modelling equations that will be used to capture the objectives of this study as well as test of Validity and Reliability. This study relied basically on secondary data which are obtained from Central Bank of Nigeria statistical bulletin from 2006 to 2017.

The population target for this study focuses on pre and post consolidated Deposit Money Banks in Nigeria and the performance of the real sector from 2000 – 2017. According to Cooper & Schindler (2001), population is the total collection of elements about which one wants to make some inferences.

In this research, the type of data analysis that was employed is the inferential statistics (i.e parametric statistics), such as multiple and simple regression analyses. Several authors have also used this approach in their works (Reinhart & Tokatlidis, 2000; Adam, 2007). To achieve the stated objectives, two equations were used to capture the stated objectives. These are the determinant of credit equation and economic growth equation. The determinant of credit equation was employed in order to examine the determinants of Deposit Money banks credit to the real sector of the economy in Nigeria. The economic growth equation was employed in order to assess the effect of Deposit Money Bank Credits on economic growth in Nigeria.

To achieve the objectives of this study, the model concentrates on the determinants of credit and impact of credit on economic growth in Nigeria. To estimate the impact of credit on the performance of the real sector, the Solows model was adjusted by including some financial variables which act as intervening variables that affect the operations in the sectors. Hence this growth model was generated

$$GDP_{si} = \alpha_0 + \alpha_1 TC_{si} + e_1$$

This model was then adopted to capture objective two of this study. Also, to estimate the determinant of bank credit in the Nigerian Deposit Money Banks, the Solows model was adjusted by including some **monetary policy indices on the deposit money banks in Nigeria** such as Liquidity Ratio, Deposit Rate, Lending Rate, Cash Reserve Ratio e.t.c which act as intervening variables that affect the operations in the

sectors. Hence this determinant of credit model was generated

$$TC_{si} = \alpha_0 + \alpha_1 LR_{si} + \alpha_2 DR + \alpha_3 CRR + \alpha_4 LRA + e_1$$

This model was then adopted to capture objective one of this study. This is stated below:

Determinants of bank credit equation...I

$$TC_{si} = \alpha_0 + \alpha_1 LR_{si} + \alpha_2 LDR + \alpha_3 CRR + \alpha_4 LRA + e_1$$

Where:

TC = Deposit Money Bank credit (TC_{si})

X₁ = Liquidity Ratio; (LR)

X₂ = Loans to Deposit Ratio; (LDR)

X₃ = Cash Reserve Ratio (CRR)

X₄ = Lending Rate/Bank Rate (LRA)

α₀ = Constant (A);

α_i = Regression Coefficients;

e₁ = Error term

Economy growth equation...II

$$GDP_{si} = \alpha_0 + \alpha_1 TC_{si} + e_1$$

where

Y_i = performance measures (Sectoral Real GDP)

x₁ = Deposit Money Bank credit to the real sectors; (TC_{si})

α₀ = Constant (A);

α_i = Regression Coefficients;

e₁ = Error term

The models used annual data spanning through the period 2000-2017.

3.5.1 Estimation Techniques

To estimate the data generated for the study, the inferential technique is basically ordinary least square methods since the results will be sufficient, efficient and unbiased to predict the future for policy making.

However, to examine the factors influencing the determinant and growth of supply of credit in the Nigerian banking system, the study employed multiple and simple regression of ordinary least square method. Research variables are described below:

Deposit Money Bank credit: This is the amount of credit available to a company or individual from the banking system. It is the aggregate of the amount of funds financial institutions are willing to provide to an individual or organization.

Liquidity ratio: This is the class of financial metrics used to determine a company's ability to pay off its short-terms debts obligations. Generally, the higher the value of the ratio, the larger the margin of safety that the company possesses to cover short-term debts.

Lending rate (interest rate): This is the bank rate that usually meets the short and medium medium-term loan financing needs of the private sector. This rate is normally differentiated according to creditworthiness of borrowers and objectives of financing.

Gross domestic product (GDP): This is the monetary value of all the finished goods and services produced within a country's borders in a specific time

period. Though GDP is usually calculated on an annual basis, it can be calculated on a quarterly basis as well.

Deposit rate: This is the interest rate paid by financial institutions to deposit account holders. Deposit accounts include certificate of deposit, savings accounts and self-directed deposit retirement account.

Cash reserve ratio: This is a specified minimum fraction of the total deposits of customers, which commercial banks have to hold as reserve either in cash or as deposits with the central bank. CRR is set according to the guidelines of the central bank of a country.

4. RESULTS

Data presentation

Total Credit, Liquidity Ratio, Lending Rate, Cash Reserve Ratio, Gross Domestic Product of Deposit Money Banks.

Years	Loans to deposit ratio in (%)	Liquidity ratio in (%)	Total Credit (N' Billions)	Lending Rate (%)	Cash Reserve Ratio (%)	Gross Domestic Product (N' Billions)
2000	-	-	508.3	17.98	-	6897.48
2001	65.6	52.9	796.2	18.29	-	8134.14
2002	62.8	52.5	954.6	24.85	-	11332.25
2003	61.9	50.9	1210.0	20.71	-	13301.56
2004	68.6	50.5	1519.2	19.18	-	17321.30
2005	70.8	50.2	1976.7	17.95	-	22269.98
2006	63.6	55.7	2524.3	17.26	-	28662.47
2007	70.8	48.8	4813.5	16.94	-	32995.38
2008	80.9	44.3	7799.4	15.14	3.0	39157.88
2009	85.7	30.7	8912.1	18.99	1.3	44285.56
2010	74.2	30.4	7706.4	17.59	1.0	54612.26
2011	44.8	42.0	7312.7	16.02	8.0	62980.40
2012	42.3	49.7	8150.0	16.79	12.0	71713.94
2013	38.0	63.2	10005.6	16.72	12.0	80092.56
2014	64.2	38.3	12889.4	16.55	20.0	89043.62
2015	69.6	42.3	13222.65	16.85	20.0	94144.96
2016	75.95	41.25	15829.30	16.87	22.5	101498.49
2017	78.175	49.05	15775.45	17.58	22.5	113711.63

SOURCE: CBN Statistical Bulletin (December, 2017)

Determinants of bank credit equation.....I

$$TC_{si} = \alpha_0 + \alpha_1 LR_{si} + \alpha_2 LDR + \alpha_3 CRR + \alpha_4 LRA + e_i$$

Where:

TC = Deposit Money Bank credit (TC_{si})

X₁ = Liquidity Ratio; (LR)

X₂ = Loans to Deposit Ratio; (LDR)

X₃ = Cash Reserve Ratio (CRR)

X₄ = Lending Rate/Bank Rate (LRA)

α₀ = Constant (A);

α_i = Regression Coefficients;

e_i = Error term

Variables Entered/Removed^b

Model	Variables Entered	Variables Removed	Method
1	LRA, CRR, LDR, LR ^a	.	Enter

a. All requested variables entered.

b. Dependent Variable: TC

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics					Durbin-Watson
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. Change	
1	.988 ^a	.976	.958	694.44340	.976	51.742	4	5	.000	3.004

a. Predictors: (Constant), LRA, CRR, LDR, LR

b. Dependent Variable: TC

ANOVA^b

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	9.981E7	4	2.495E7	51.742	.000 ^a
	Residual	2411258.146	5	482251.629		
	Total	1.022E8	9			

a. Predictors: (Constant), LRA, CRR, LDR, LR

b. Dependent Variable: TC

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	95% Confidence Interval for B		Correlations			Collinearity Statistics		
		B	Std. Error	Beta			Lower Bound	Upper Bound	Zero-order	Partial	Part	Tolerance	VIF	
1	(Constant)	-9739.854	4972.878		-1.959	.107	-22523.044	3043.336						
	LR	53.252	35.252	.152	1.511	.191	-37.366	143.871	.130	.560	.104	.469	2.133	
	LDR	82.551	17.885	.427	4.616	.006	36.576	128.526	.316	.900	.317	.552	1.812	
	CRR	344.385	29.110	.889	11.830	.000	269.554	419.215	.896	.983	.813	.836	1.196	
	LRA	508.262	249.133	.154	2.040	.097	-132.155	1148.679	.165	.674	.140	.831	1.203	

a. Dependent Variable: TC

Collinearity Diagnostics^a

Model	Dimension	Eigenvalue	Condition Index	Variance Proportions				
				(Constant)	LR	LDR	CRR	LRA
1	1	4.650	1.000	.00	.00	.00	.01	.00
	2	.262	4.210	.00	.00	.01	.79	.00
	3	.077	7.769	.00	.12	.21	.11	.00
	4	.010	22.040	.03	.63	.76	.08	.10
	5	.001	62.667	.97	.24	.02	.01	.90

Collinearity Diagnostics^a

Model	Dimens ion	Eigenvalue	Condition Index	Variance Proportions				
				(Constant)	LR	LDR	CRR	LRA
1	1	4.650	1.000	.00	.00	.00	.01	.00
	2	.262	4.210	.00	.00	.01	.79	.00
	3	.077	7.769	.00	.12	.21	.11	.00
	4	.010	22.040	.03	.63	.76	.08	.10
	5	.001	62.667	.97	.24	.02	.01	.90

a. Dependent Variable: TC

Economy growth equation.....II

$$GDP_{si} = \alpha_0 + \alpha_1 TC_{si} + e_i$$

Where

Y_i = performance measures (Sectoral Real GDP)

x_1 = Deposit Money Bank credit to the real sectors; (TC_{si})

α_0 = Constant (A);

α_1 = Regression Coefficients;

e_i = Error term

Variables Entered/Removed^b

Model	Variables Entered	Variables Removed	Method
1	TC ^a	.	Enter

a. All requested variables entered.

b. Dependent Variable: GDP

Model Summary^b

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics					Durbin-Watson
					R Square Change	F Change	df1	df2	Sig. F Change	
1	.971 ^a	.943	.939	8655.60837	.943	263.392	1	16	.000	.941

a. Predictors: (Constant), TC

b. Dependent Variable: GDP

ANOVA^b

Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	1.973E10	1	1.973E10	263.392	.000 ^a
	Residual	1.199E9	16	7.492E7		
	Total	2.093E10	17			

a. Predictors: (Constant), TC

b. Dependent Variable: GDP

Coefficients^a

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	95% Confidence Interval for B		Correlations			Collinearity Statistics		
		B	Std. Error	Beta			Lower Bound	Upper Bound	Zero-order	Partial	Part	Tolerance	VIF	
1	(Constant)	5841.967	3379.343		1.729	.103	-1321.921	13005.855						
	TC	6.456	.398	.971	16.229	.000	5.613	7.299	.971	.971	.971	1.000	1.000	

Coefficients^a

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	95% Confidence Interval for B		Correlations			Collinearity Statistics		
	B	Std. Error				Beta	Lower Bound	Upper Bound	Zero-order	Partial	Part	Tolerance	VIF
1 (Constant)	5841.967	3379.343		1.729	.103	-1321.921	13005.855						
TC	6.456	.398	.971	16.229	.000	5.613	7.299	.971	.971	.971	1.000	1.000	

a. Dependent Variable: GDP

Collinearity Diagnostics^a

Model	Dimension	Eigenvalue	Condition Index	Variance Proportions	
				(Constant)	TC
1	1	1.797	1.000	.10	.10
	2	.203	2.977	.90	.90

a. Dependent Variable: GDP

5. DISCUSSIONS

From the results of **determinants of bank credit equation 1**, the correlation coefficient (R) is 0.988. This means that there is a positive or strong correlation between dependent and independent variable. The coefficient of determination (R-Squared) was 97.6%. This means that 97.6% variation in the dependent variable is explained by the independent variable and 2.4% of the variation in the dependent variable is explained by the disturbance term or error term. This disturbance terms are inflation, economic meltdown, low productivity, low profitability etc. In other words, 97.6% variation in total credit is explained by variation in monetary policy indices on deposit money banks. 2.4% variation in the dependent variable is explained by variation of the variables excluded from the model.

Testing for the statistical significant at 5% (determinants of bank credit equation 1)

Ho: $b\beta$

Ho: There is no significant relationship between Total Bank Credit and monetary policy indices on deposit money banks in Nigeria.

Decision

t0.05 at (18 - 5) 13 degrees of freedom was statistically significant because analysis of variance (ANOVA) P - value < 0.05; p - value = 0.000. Therefore, H1 is accepted and H0 is rejected, meaning that $b\beta$ is not equal to zero i.e. There is significant relationship between Total Bank Credit and monetary policy indices on deposit money banks in Nigeria.

The confidence intervals result revealed that the level of confidence interval 95%. This means that the samples data of the model reflects the fraction of calculated confidence intervals that encompass the true population. The Durbin-Watson result is

3.004. The Durbin-Watson statistics is a number that tests for autocorrelation. Autocorrelation is a mathematical representation of the degree of similarity between lagged versions of itself over successive time intervals. In other words, it is a situation in which a time series data is influenced by its own historical values. The Durbin-Watson statistics is always between 0 and 4. The general rule states that a value of 2 means that there is no autocorrelation in the samples. Values approaching 0 indicate positive autocorrelation and values towards 4 indicate negative autocorrelation. However, the Durbin-Watson result of this model indicated negative autocorrelation since the value of 3.004 is approaching 4. The Collinearity Diagnostics result reveals that Variance Inflation Factors (VIF) is 1.00. The general rule is that VIFs exceeding 4 warrant further investigations while VIFs exceeding 10 are signs of serious multicollinearity requiring correction. Since VIFs result is 1.00 in this model, it does not require further investigations.

From the results of **economic growth equation 2**, the correlation coefficient (R) was 0.971. This means that there was a positive or strong correlation between dependent and independent variable. The coefficient of determination (R-Squared) is 94.5%. This means that 94.5% variation in the dependent variable was well explained by the independent variable and 5.5% of the variation in the dependent variable is explained by the disturbance term or error term. This disturbance terms are inflation, economic meltdown, low productivity, low profitability, non-performing loans etc. In other words, 94.5% variation in total credit was explained by variation in cash reserve ratio. 5.5% variation in the dependent variable is explained by variation of the variables excluded from the model. The confidence intervals result revealed that the level

of confidence interval 95%. This means that the samples data of the model reflects the fraction of calculated confidence intervals that encompass the true population.

The Durbin-Watson result is 0.941. The Durbin-Watson statistics is a number that tests for autocorrelation. Autocorrelation is a mathematical representation of the degree of similarity between lagged versions of itself over successive time intervals. In other words, it is a situation in which a time series data is influenced by its own historical values. The Durbin-Watson statistics is always between 0 and 4. The general rule states that a value of 2 means that there is no autocorrelation in the samples. Values approaching 0 indicate positive autocorrelation and values towards 4 indicate negative autocorrelation. However, the Durbin-Watson result of this model indicated positive autocorrelation since the value of 0.941 is approaching 0. The Collinearity Diagnostics result reveals that Variance Inflation Factors (VIF) is 1.00. The general rule is that VIFs exceeding 4 warrant further investigations while VIFs exceeding 10 are signs of serious multicollinearity requiring correction. Since VIFs result is 1.00 in this model, it does not require further investigations.

Testing for statistical significant at 5% (Equation 2).

Ho: $b\beta$

Ho: There is no significant relationship between Gross domestic product and total credit in deposit money banks of Nigeria.

Decision

t0.05 at (18 – 2) 16 degrees of freedom was statistically significant because Analysis of variance

(ANOVA) P – value < 0.05; p - value = 0.000 . Therefore, H1 is accepted and Ho is rejected, meaning that $b\beta$ is not equal to zero i.e. there was significant relationship between Gross domestic product and total credit in commercial banks of Nigeria.

6. CONCLUSION

It is evident from the results of the study that the commercial banks reform strategies adopted in Nigeria have been geared towards making credit available to support the economy. As a result of this, supply of credit to the real sector has been improved. The conclusions that can be drawn from the findings of this study is that with the level of minimum reserve maintained by Deposit Money bank with Central bank of Nigeria, there is adequate availability of credit for real sector investments. High lending rates of deposit money banks may make many customers/investors to consider other sources of finance. Bank Credit/loan is still greatly increasing the production of goods and services in the Nigeria Deposit Money Banking System because of utilisation of the loans by investors. Base on the objective and findings of this study, the study therefore recommends that:

1. Deposit Money Banks in Nigeria should foster higher level of liquidity in order to increase its ability to cover withdrawals made by its customers and to increase the loan and advances to customers even with the monetary policy indices on deposit money banks.

2. Deposit Money banks should distribute adequate credit to the real sector for productive purposes in order to increase Gross domestic product.

ФІНАНСОВЕ ПОСЕРЕДНИЦТВО В ДЕПОЗИТНИХ ГРОШОВИХ БАНКАХ ТА НІГЕРІЙСЬКІЙ ЕКОНОМІЦІ

Адеволь Джозеф Адейінка, кафедра банківської справи та фінансів, факультет соціальних та управлінських наук, Університет Адекунле Ахасін, Р.М.В 001, Акунгба Аकोко, штат Ондо, Нігерія, e-mail: princeadeyinkaadewolej@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0676-5480>

Муфутау Аканму Попоола, доктор філософії з бізнес-адміністрування, кафедра бізнесу та підприємництва, Державний університет Квара, Малете, Нігерія, Вулиця Ойодокун 28, район Агованде, Ігбона, Ошогбо, штат Осун, e-mail: mufuror@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1483-5124>

Ідачаба Одекіна Іннокент, кафедра банківського дела и финансов, Университет Ахмаду Белло, Зария, e-mail: Innocent4grace@gmail.com

У статті узагальнені аргументи і контраргументи в рамках наукової дискусії про фінансовий посередництва в депозитних банках і економічному зростанні в Нігерії. Основна мета дослідження – вивчити взаємозв'язок між фінансовим посередництвом в депозитних банках і економікою Нігерії. Систематизацією літературного підходу до вирішення проблеми є регресійний аналіз. Вторинні дані були отримані з Статистичного бюлетеня Центрального банку Нігерії. Результати досліджень, проведені за роки аналізу (2000-2017 роки), показали, що існує значний взаємозв'язок між загальним обсягом банківського кредиту та показниками грошово-кредитної політики для депозитних грошових банків в Нігерії. Також було виявлено, що між валовим внутрішнім продуктом і загальним кредитом в депозитних банках Нігерії існує значний взаємозв'язок. Виходячи з мети і результатів цього дослідження, рекомендується, щоб депозитні грошові банки в Нігерії сприяли більш високому рівню ліквідності, з тим, щоб підвищити його здатність покривати зняття коштів своїми клієнтами і збільшувати кредит та аванси клієнтам навіть при показниках грошово-кредитної політики на депозитних грошах банків. У дослідженні також пропонується, щоб банки «Депозитні гроші» видавали адекватний кредит реальному сектору в виробничих цілях для збільшення валового внутрішнього продукту. Висновки, які можна зробити з результатів цього дослідження, полягають в тому, що при рівні мінімального резерву, який підтримує банком «Депозитні гроші» в Центральному банку Нігерії, існує достатня доступність кредиту для інвестицій в реальний сектор. Високі процентні ставки за депозитними грошовим банкам можуть спонукати багатьох клієнтів / інвесторів задуматися про інші джерела фінансування. Банківський кредит / кредит як і раніше значно збільшує виробництво товарів і послуг в нігерійській банківській системі депозитних грошей з-за використання кредитів інвесторами.

Ключові слова: фінансове посередництво, депозитні грошові банки, Нігерійська економіка.

ФИНАНСОВОЕ ПОСРЕДНИЧЕСТВО В ДЕПОЗИТНЫХ ДЕНЕЖНЫХ БАНКАХ И НИГЕРИЙСКОЙ ЭКОНОМИКЕ

Адеволь Джозеф Адейинка, кафедра банковского дела и финансов, факультет социальных и управленческих наук, Университет Адекулле Ахасин, Р.М.В 001, Акунгба Аकोко, штат Ондо, Нигерия, e-mail: princeadeyinkaadewolej@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0676-5480>

Муфутау Аканму Попоола, доктор философии по бизнес-администрированию, кафедра бизнеса и предпринимательства, Государственный университет Квара, Малете, Нигерия, Улица Ойодокун, 28 район Агованде, Игбона, Ошогибо, штат Осун, e-mail: mufupop@yahoo.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1483-5124>

Идачаба Одекина Иннокент, кафедра банковского дела и финансов, Университет Ахмаду Белло, Зария, e-mail: Innocent4grace@gmail.com

В статье обобщены аргументы и контраргументы в рамках научной дискуссии о финансовом посредничестве в депозитных банках и экономическом росте в Нигерии. Основная цель исследования – изучить взаимосвязь между финансовым посредничеством в депозитных банках и экономикой Нигерии. Систематизацией литературного подхода к решению проблемы является регрессионный анализ. Вторичные данные были получены из Статистического бюллетеня Центрального банка Нигерии. Результаты исследований, проведенные за годы анализа (2000–2017 годы), показали, что существует значительная взаимосвязь между общим объемом банковского кредита и показателями денежно-кредитной политики для депозитных денежных банков в Нигерии. Также было обнаружено, что между валовым внутренним продуктом и общим кредитом в депозитных банках Нигерии существует значительная взаимосвязь. Исходя из цели и результатов этого исследования, рекомендуется, чтобы депозитные денежные банки в Нигерии способствовали более высокому уровню ликвидности, с тем, чтобы повысить его способность покрывать снятие средств своими клиентами и увеличивать кредит и авансы клиентам даже при показателе денежно-кредитной политики на депозитных деньгах банков. В исследовании также предлагается, чтобы банки «Депозитные деньги» выдавали адекватный кредит реальному сектору в производственных целях для увеличения валового внутреннего продукта. Выводы, которые можно сделать из результатов этого исследования, заключаются в том, что при уровне минимального резерва, поддерживаемом банком «Депозитные деньги» в Центральном банке Нигерии, существует достаточная доступность кредита для инвестиций в реальный сектор. Высокие процентные ставки по депозитным денежным банкам могут побудить многих клиентов / инвесторов задуматься о других источниках финансирования. Банковский кредит / кредит по-прежнему значительно увеличивает производство товаров и услуг в Нигерийской банковской системе депозитных денег из-за использования кредитов инвесторами.

Ключевые слова: финансовое посредничество, депозитные денежные банки, Нигерийская экономика.

References

1. Adams, J. (1819). Quoted from Hammond, 1991. *Banks and Politics in America: From the Revolution to the Civil War*. Princeton: Princeton University Press.
2. Adeoye Tunde (2003) Determinant of Credit Flow From the Nigerian Banking System; An Empirical Analysis, *Niser Monograph Series No 6 Nigeria Institute Of Social And Economic Research (NISER), Ibadan*.
3. Adofu, M. I. and Audu, S. I. (2010). An Assessment of the Effect of Interest Rate Deregulation in enhancing Agricultural production in Nigeria. *Current Research Journal of Economic Theory*, 2(2): 82-86.
4. Acha, I.A. (2011). Does Bank Financial Intermediation Cause Economic Growth in Developing Economies: The Nigerian Experience. *International Business and Management*, 3(1), 156- 161.
5. Akinlo, T., & Apanisile, O. T. (2014). Relationship between Insurance and Economic Growth in Sub-Saharan African: A Panel Data Analysis. *Modern Economy*, 5(2), 120-127.
6. Akinmulegun, S.O., & Dare, F.D. (2009). *Introduction to Finance*. Ado Ekiti: Godliness Press and Publisher.
7. Alkhuzaim, W. (2014). Degree of Financial Development and Economic Growth in Qatar: cointegration and Causality Analysis. *International Journal of Economics and Finance*, 6(6), p57.
8. Allen, F. & Gale, D. (2004). Financial Intermediaries and Markets. *Econometrica*, 72(4), pp. 1023-1061.
9. Allen, L. and Rai, A. (1996) 'Operational Efficiency in Banking: An International Comparison', *Journal of Banking and Finance*. No.20. pp. 655-672.
10. Anad, A., & Subrahmanyam, A. (2008). Information and Intermediary: Are Market Intermediaries Informed Traders in Electric Markets? *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 43(1), pp. 1-28.
11. Andrew, O.A. and Osuji, C. C. (2013). An Empirical Analysis of Trends in Financial Intermediation and Output in Nigeria. *Global Journals Inc.(USA)*, 13(9) : 210-216.
12. Arabi, A. M. K. (2014). The Effect of Financial Development on Economic Growth in Sudan: Evidence from VECM Model. *International Journal of Economics and Finance*, 6(11), p72.
13. Araujo, L. & Minetti, R. (2007). Financial Intermediaries as Markets for Firms' Assets. *Economic Journal*, 117, pp. 1380-1402.
14. Ayadi, R., Arbak, E., Naceur, S. B., & De Groen, W. P. (2015). Financial Development, Bank Efficiency, and Economic Growth Across the Mediterranean. In *Economic and Social Development of the Southern and Eastern Mediterranean Countries* (pp. 219-233). Springer International Publishing.
15. Babenko V. A. (2016). Dynamical models of the minimax program management of innovation processes in enterprises with risks. *NTU" KhPI"*, pp. 71-73.
16. Babenko, V., Alisejko, E., Kochuyeva, Z. (2017). The task of minimax adaptive management of innovative processes at an enterprise with risk assessment. *Innovative technologies and scientific solutions for industries*, No. 1 (1). doi: <https://doi.org/10.30837/2522-9818.2017.1.006>
17. Babenko V.O. (2012). Informacijne zabezpechennya ta modelyuvannya opyt`mizaciyi garantovanogo rezul`tatu upravlinnya innovacijny`my` tehnologiyamy` na pidpry`yemstvax APK [Information support and modeling of

optimization of the guaranteed result of the management of innovative technologies at agricultural enterprises]. *Agrosvit*, TOV «DKS centr», № 14, pp. 10-18. [in Ukrainian]

18. Basher, O. K. (2013). Open Market, Financial Sector Development and Economic Growth in Nigeria. *European Scientific Journal*, 8(28): 80-85.

19. Beck, T. & Hesse, H. (2006). Bank Efficiency, Ownership and Market Structure: Why are Interest Rate Spread so high in Uganda? Department of economics, University of Oxford, discussion Paper Series No 277.

20. Benston, G. & Smith, Jr. (1975). A Transaction Cost Approach to the Theory of Financial Intermediation. *Journal of Finance*, 31(2), pp. 215-231.

21. Berger, A. N. 1995a. The profit-structure relationship in Banking-tests of market-power and efficient-structure hypothesis. *Journal of Money, Credit and Banking*, 27, 404-431.

22. Berger, A. N. 1995b. The relationship between capital and earnings in Banking. *Journal of Money, Credit and Banking*, 27, 432-456.

23. Berger, A. N. & Humphrey, D. B. 1997. Efficiency of financial institutions: international survey and directions for future research. *European Journal of Operational Research*, 98, 175-212.

24. Berger, A. N., Kick, T. & Schaeck, K. 2012. Executive board composition and bank risk taking. Working Paper, Bangor: Bangor Business School Goldsmith, R. W., 1969. Financial Structure and Development. New Haven: Yale University Press.

25. Blum, J. (2000). Do capital adequacy requirements reduce risk in banking? *Journal of banking and finance*, 23:755-71

26. Busgeeth, V.S. (2003), An analysis of factors determining performance of commercial banks in Mauritius, Msc Thesis, University of Mauritius, 90pp. Central Statistical Office, Mauritius, Annual Digests, various issues.

27. Cooper D.R. & Schindler P.S (2001) Business Research Methods. McGraw Hill Higher Education, London.

28. Cooper, M. (2003), 'Evidence of predictability in the Cross-section of bank stock returns', *Journal of Banking and Finance*. No. 27, pp.817-850.

29. Das, A & Das P, (2002), "Rate of interest on term deposits-A micro level study", online publication.

30. Denizler, C. (1997) 'The effect of Financial liberalization and new bank entry on market structure and competition in Turkey', macroeconomics and Growth development research group. No.10, pp. 55-60.

31. Dimitri, V. (1998). Role of Non-bank Financial Institutions. Available at: <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/1813-9450-1892>.

32. Duca, J. and McLaughlin, M. (1990) 'Developments affecting the profitability of commercial banks', Federal Reserve Bulletin, July.

33. Emecheta, B. C., & Ibe, R. C. (2014). The impact of bank credit on economic growth in Nigeria: Application of reduced vector auto-regression (VAR) technique. *European Center for Research, Training and Development*, UK, 2(9), 111-121.

34. Fadare, S. O. (2010). Recent Banking Sector Reforms and Economic Growth in Nigeria. *Middle Eastern Finance and Economics*, 8, 146 - 160.

35. Felicia, O. O. (2011). Determinants of Commercial Banks Lending Behaviour in Nigeria. *International Journal of Financial Research*, 2(2): 1-12.

36. Flamini, V., McDonald, C. and Schumacher, L. (2009) 'The Determinants of Commercial Bank Profitability in Sub-Saharan Africa', *IMF Working Paper, WP/09/15*.

37. Fries, S. (2002) 'Bank Performance in Transition Economies', *European Bank for Reconstruction and Development Working Paper*. No. 76.

38. Ghasemi, A., & Rostami, M. (2015). Determinants of interest rate spread in banking industry. *IJAR*, 1(9), 338-346.

39. Gorton, G., & Winton, A. (2002). Financial intermediation. *National Bureau of Economic Research Working Paper 8928*. Available at: <http://www.nber.org/papers/w8928>.

40. Goldsmith, R. (1969). Financial Structure and Development. *The Economic Journal*, 80(318), 365-367.

41. Gromb, D., & Vayanos, D. (2010). A Model of Financial Capital Liquidity Based on Intermediary Capital. *Journal of European Economic Association*, 8(2 - 3), pp. 456-466.

42. Gul, S., Irshad, F., & Zaman, K. (2011). Factors affecting bank profitability in Pakistan. *The Romanian Economic Journal*, 39(14), 61-89.

Haruna, M. A. (2012). Determinants of Cost of Financial Intermediation in Nigeria Pre-

43. Consolidated Banking Sector. *International Journal of Advanced research in Management and Social Sciences*, 1(2): 180-194

44. Hao, C. (2006). Development of financial intermediation and economic growth: China experience. Being a proceeding of the 15th

45. Holmstrom, B., & Tirole, J. (1998). Private and Public Supply of Liquidity. *Journal of Political Economy*, 106(1), pp. 1-40.

46. Idries, M. A. (2010). Cost of Financial Intermediation in the Banking Sector of Jordan. *International Research Journal of Finance and Economics, Issue 56: 7-21*.

47. Islam, M. and Oslam, J. (2011). Development Impact of Non-Bank Financial Intermediaries on Economic Growth in Malaysia: An Empirical Investigation. *International Journal of Business and Social Sciences*, 2(14): 187-198.

48. Institute for Policy Studies. (2013). Financial Intermediaries. A Glossary of Climate Finance Terms, Washinton: IPS.

49. Jhingan, M. L. (2004). Microeconomics Theory. Vrinda Publications (P) Ltd., Indian.

50. Jhingan, M. L. (2004). Money, Banking, International Trade and Public Finance. Vrinda Publication (P) Ltd. Indian.
51. Kapingura, F. M. (2013). Finance and economic growth nexus: Complementarity and substitutability between the banking sector and financial markets in Africa, using South Africa as a case1. *Journal of Economics and International Finance*, 5(7), 273.
52. Keynes, J. M. (1936). The general theory of employment, interest and money. Macmillan Publishers.
53. Khan, H. M., & Khan, B. (2010). What drives interest rate spreads of commercial banks in Pakistan? Empirical evidence based on panel data. *SBP Research Bulletin*, 6(2).
54. Khan, W. A., & Sattar, A. (2014). Impact of Interest Rate Changes on the Profitability of four Major Commercial Banks in Pakistan. *International Journal of Accounting and Financial Reporting*, 4(1), Pages-142.
55. King, R. & Levine, R. (1993). Finance and Growth: Schumpeter Might be Right. *The Quarterly Journal of Economics*, 108, pp. 681-737.
56. Kunt, D. and Huizinga, H. (1999) 'Determinants of Commercial Bank Interest Margins and Profitability: Some International Evidence'. *World Bank Economic Review*, Vol. 13 (2), pp. 379-408.
57. Kunt, D. and Huizinga, H. (2001) Financial Structure and Bank Profitability in Financial Structure and Economic Growth: A Cross-Country Comparison of Banks, Markets, and Development, Available at: <http://www.econ.worldbank.org/docs/1185.pdf> [accessed 20 April, 2010].
58. Levine R; (2005). Finance and Growth theory and Evidence. Department of Economics, Brown University.
59. Mahmood, H. and Bilal, K. (2010). What drives interest Rate Spreads of Commercial banks in Pakistan? Empirical Evidence Based on Panel Data. *BSP Research Bulletin*, 6(2): 15-36
60. Maina, M. W. (2015). Determinants of interest rate spread among commercial banks of Kenya (Doctoral dissertation).
61. Mashamba, T., Magweva, R., & Gumbo, L. C. (2014). Analysing the relationship between Banks' Deposit Interest Rate and Deposit Mobilisation: Empirical evidence from Zimbabwean Commercial Banks (1980-2006). *IOSR Journal of Business and Management*, 16(1), 64-75.
62. McKinnon, R.I. (1973) Money and Capital in Economic Development. The Brookings Institution, Washington DC.
63. Miller, S. and Noulas, A. (1997) 'Portfolio mix and large-bank profitability in the USA', *Applied Economics*. No. 29. pp. 505-512.
64. Mohan, S (2012), "Perspectives of Deposit Mobilisation," online publication Murtala, B.U., Siba, D., Ahmad, U.G., Muhammad, R.D., & Ali, U.A. (2015). An Empirical
65. Study on the Relationship between Financial Intermediaries and Economic Growth in Nigeria: A Cointegration and Causality Analysis. *Journal of Economics and Finance*. 6(4), 15 -31.
66. Naceur, B. and Goaid, M. (2001) 'The Determinants of the Tunisian Deposit Banks' Performance', *Applied Financial Economics*. No. 11. pp. 317-319.
67. Nieh, C., Chang, Y., Russel, P., & Hung, K. (2009). The Asymmetric Impact of Financial Intermediaries Development on Economic Growth. *International Journal of Finance*, 21(2), pp. 6035-6079.
68. Njeri, B. K., Ombui, K., & Kagiri, A. W. Determinants of Interest Rate Spread of Commercial Banks in Kenya.
69. Nwaeze, C., Onyedikachi, M., & Nwabekee, C. (2014). Financial intermediation and economic growth in Nigeria. *A Multidisciplinary Journal of Global Macro Trends*, 3(6), pp 208-218
70. Odedokun, M. (1998). Financial intermediation and economic growth in developing countries. *Journal of Economic Studies*, 25(30), 203-222.
6718. Odhiambo, N. (2011). Financial Intermediaries versus Financial Markets: A South African Experience. *International Business and Economic Research Journal*, 10(2), pp. 77-84.
72. Odoko, F.O. (Ed.). (2004). Financial Markets in Nigeria. A Central Bank of Nigeria Publication. Abuja: Kas Arts Services.
73. Ogowewo, T and Uche, C. (2006) '(Mis) using Bank Share Capital as a Regulatory Tool to Force Bank Consolidations in Nigeria', *Journal of African Law*. No. 50 (2). pp. 161-186.
74. Olukotun G.A, Adewole J.A and James S.O (2015): 'Bank Consolidation and the Efficiency of Financial Intermediation in the Nigerian Banking system'. *Journal of Leadership, Accounting Development and Investigation (JLADIR)*, Kogi State University. Volume 2, Number 1. Nigeria.
75. Oluyombo, O. O. (2007) Developing Microfinance Banking in Nigeria. *Babcock Journal of Management and Social Sciences*, Vol. 6 No. 1, pp 126-134
76. Onodugo, V., Kalu, I. E., & Anowor, O. F. (2013). Financial intermediation and private sector investment in Nigeria. *Research Journal of Finance and Accounting*, 4(12) 162-173
77. Onoh, J. K. (2002). Dynamics of Money, Banking and Finance in Nigeria: An Emerging Market. Astra Meridian Publishers, Aba- Nigeria.
78. Ogege, S., & Boloupremo, T. (2014). Deposit money banks and economic growth in Nigeria. *Financial Assets and Investing*, 1(1).
79. Okereke, R. J. (2005). *Money and the Nigerian Financial System*. Owerri 2nd Ed Jeso International.
80. Patrick, H. (2006). Financial Development and Economic Growth Underdeveloped Countries. Economic Development and Culture. *Change*. Vol. 14(2)
81. Peia, O., & Roszbach, K. (2013). Finance and Growth: Time Series Evidence on Causality. Available at SSRN 2206221.

82. Peng, W., Lai, K., Leung, F., & Shu, C. (2003). The impact of interest rate shocks on the performance of the banking sector. *HKMA Quarterly Bulletin*, 35, 20-7.
83. Popoola M.A, Adewole J.A and Idih O.E (2018): 'Determinants of Deposit Money Bank Credit to Small and Medium Scale Enterprises in Nigeria'. *International Journal of Advance research and inovatitive ideas in Education*. Volume 4, Issue 3. India.
84. Rasheed, O. A. (2010). Interest rate determinants in Nigeria. *International Research Journal of Finance and Economics*, 2(3): 1-12.
85. Rasheed, O. A. (2010). Mergers and Acquisitions (M&As) in the Nigerian Banking Industry: An Advocate of three Mega Banks. *European Journal of Social Sciences*, 15(4): 556-561.
86. Robinson, J. (1952). *The Generalization of the General Theory and Other Essays*, In: Nnana, O.J., Englama, A. and Odoko, F.O. (Ed.). (2004). *Financial Markets in Nigeria*. A Central Bank of Nigeria Publication. Abuja: Kas Arts Services.
87. Ram, R., 1999. "Financial Development and Economic Growth: Additional Evidence". *Journal of Development Studies*, 35(4), 164-174.
88. Robert E. W., & Vincenzo, Q. (2012). *Money and Banking*: Ontario: Harvard University Press.
89. Sahoo, S. (2014). Financial Intermediation and Growth: Bank-Based versus Market-Based Systems. *Margin: The Journal of Applied Economic Research*, 8(2), 93-114.
90. Salami, G. O., & Oluseyi, A. A. (2013). The Impact of Financial Sector Development on the Nigerian Economic Growth. *American Journal of Business and Management*, 2(4), 347-356.
91. Sanderson, A. (2014). Importance of financial intermediation. Available at: <https://www.herald.co.zw/importance-of-financial-intermediation/>
92. Schumpeter, J.A. (1911) *The Theory of Economic Development*. Harvard University Press, Cambridge.
93. Shaw, E. (1973) *Financial Deepening and Economic Development*. Oxford University Press, London.
94. Shittu, A. I. (2012). Financial intermediation and economic growth in Nigeria. *British Journal of Arts and Social Sciences*, 4(2).
95. Soludo C. (2004) Consolidating the Nigerian Banking Industry to meet the Development challenges of the 21st Century> Being an address delivered to the special meeting of the bankers committee held on July 6 at CBN HQ. Abuja.
96. Stiglitz, E. & Weiss, A. (1981). Credit rationing in markets with imperfect information, *the American Economic Review*, 71, 393-410.
97. Stiglitz, J. E. (1989). Credit Rationing in Markets with Imperfect Information. *The American Economic Review*, 8(71), 393-410.
98. Tonye, O. and Andabai, P. (2014). Financial Intermediation and Economic Growth in Nigeria. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(7): 12-25.
99. Wuryandani G. (2011). Banking Intermediation to Promote Real Sector Development in Indonesia *International Review of Business Research Papers*, Vol. 7. No. 1. January 2011. Pp. 211 - 230

CREDIT MANAGEMENT AND PERFORMANCE OF DEPOSIT MONEY BANKS IN NIGERIA

Adewole Joseph Adeyinka

Department of Banking and Finance

Adekunle Ajasin University, P.M.B 001

Akungba Akoko, Ondo State, Nigeria

e-mail: princeadeyinkaadewolej@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0676-5480>

Akande John Abiodun

Department of Banking and Finance

Adekunle Ajasin University, Akungba Akoko

Ogunyemi Joseph Kayode

Department of Banking and Finance

Adekunle Ajasin University, Akungba Akoko

Granting of loans and advances remains one of the ways deposit money banks generate income to boost their performance. However, as important as this appears, it has led to incidence of rising non-performing loans in the credit portfolio of deposit money banks. Against this backdrop, this study investigated the effect of credit management on the performance of deposit money banks in Nigeria. The study employed secondary data sourced from Central Bank of Nigeria (CBN) statistical bulletin and annual reports of Nigeria Deposit Insurance Corporation (NDIC) from 1986 to 2016. From the data, bank performance (dependent variable) was measured by return on assets (ROA) while credit management (independent variable) was proxied by ratio of non-performing loans to total loans (NPFL), bank deposit (BDEP) and lending rate (LENDR). The study employed autoregressive distributed lag (ARDL) technique to examine the effect of the independent variables on the dependent variable. The findings revealed that ratio of non-performing loans to total loans with coefficient of -0.362733 had negative effect in the short run but produced positive effect on performance of deposit money banks in the long run as indicated by the coefficient of 1.583503. On the other hand, bank deposit exhibited positive influence while lending rate had negative effect on the dependent variable both in the short run and long run. Given the overall significance of the model, it was concluded that credit management had significant effect on performance of deposit money banks in Nigeria. Thus, it was recommended that bank management should endeavor to reduce incidence of non-performing loans by conducting thorough assessment of any credit application prior to approval, especially customer's character and previous credit record. Also, banks should closely monitor customer's investment activities to ensure that granted loans are not diverted to unprofitable ventures which the loans are not initially meant for.

Keywords: Credit management, non-performing loans, bank performance, bank deposit, lending rate.

1. Introduction

The role of financial intermediaries, especially banks, in facilitating rapid economic growth of a nation cannot be overemphasized. The banking industry is essential in the growth process of an economy as it provides funds to all stakeholders of a nation. The development apparatus, such as business community, governments, as well as individuals, are empowered to contribute their respective quota to the growth and development of a country through the intermediation activities of banks. As profit making organization, banks connect lenders and borrowers together through their financial intermediation function by channeling surplus financial resources from corporate and individual customers to the deficit unit for productive utilization (Driga, 2012; Uwuigbe, 2013).

Credit management is the method by which bank collects and control the payments from customers. Myers and Brealey (2003) describe credit management as strategic plan put in place by a firm to ensure that it maintain an optimal level of credit and its effective management. It is an aspect of financial

management involving credit analysis, credit rating, credit classification and credit reporting. A proper credit management will lower the capital that is locked with the debtors, and also reduces the possibility of getting into bad debts.

Nwanna and Oguezue (2017) noted that deposit money banks are susceptible to variety of risks among them; interest rate risk, foreign exchange risk, political risk, market risk, liquidity risk, operational risk and credit risk; and what banks do is to manage these challenges especially the credit aspect. In some instances, deposit money banks and other financial institutions have approved decisions that are not vetted; there have been cases of loan defaults and non-performing loans, massive extension of credit and directed lending. In order to minimize the adverse effects of these actions, policies have directed toward bank merging, better banking practices, stringent lending, review of laws to be in accordance with the global standards, well capitalized banks which are expected to be profitable, liquid banks that are able to meet the demands of their depositors, and

maintenance of required cash levels with the central bank which means less cash is available for lending.

Incessant crisis in the banking sector has been attributed to poor credit management. This emanated from the recognition given to finance as importance ingredient of business growth in an economy with the fact that every economy has both surplus and deficit sides. As a result of this, deposit money banks (DMBs) create loans from deposits from customers and these loans are major income generating source for majority of the banks. However this intermediation function of DMBs from surplus unit to deficit unit is associated with enormous risks to both the banks and the deficit units.

Banks are now working so hard to attract the massive number of people who are not banking with them. This has led to an increase in banks' surplus units and deficit units as well. With the aim of increasing revenue and gaining a large portion of the market share, many banks have given out loans and advances which could not be recovered leading to a massive growth in Non-Performing Loans (NPLs) in their accounts (Nwanna & Oguezue, 2017). This has become a worrisome situation for banks and other stakeholders. Hence, the question: what is the effect of credit management on performance of deposit money banks in Nigeria?

This question has attracted the interest of scholars to investigate the relationship between credit management and bank performance. Among these scholars, some reported negative relationship between credit management and bank performance [See Molyneux & Thornton (1992), Angbazo (1997), Miller & Noulas (1997), Hassan & Bashir (2003), Kolapo, Ayeni & Oke (2012), Owoputi, Kayode & Adeyefa (2014)]. While some others submitted that there is positive relationship between the phenomena [See Ahmed, Takeda & Shawn (1998), Kosmidou, Tanna & Pasiouras (2005), Osuka & Amako (2015), Nwanna & Oguezue (2017)]. Evidently, there is no consensus on this discourse in the literature which calls for further investigation. Based on this, this study examined the effect of credit management on performance of deposit money banks in Nigeria. Therefore, it was hypothesized that credit management has no significant effect on performance of deposit money banks in Nigeria.

2. Literature Review

Conceptual Review

Deposit money banks do not exist only for the acceptance of deposit but also for the extension of loans and advances to different categories of customers. As a matter of fact granting of credits is the main earning activities of deposit money banks. In other words, giving of loans and advances (lending activities) to customers is one of the major activities of banks (Adeusi & Dada, 2017). In the process of discharging this duty, there is the possibility that borrowers may not repay the fund as at when due.

Where this happens it is usually referred to as default or credit risk. Therefore, deposit money banks need to properly manage any credit application by borrowers so as to avoid or reduce credit risk as much as possible.

Tetteh (2012) noted that deposit money banks cannot shy away from granting of credit to borrowers because is one of the ways to strengthen their financial position. Consequently, Nzotta (2004) noted that credit management highly impacted on the success or failure of deposit money banks as well as the financial soundness of other financial institutions.

Myers and Brealey (2003) opined that credit management is the methods and strategies employed by corporations to attain and ensure effective management of optimal credit level. They submitted that credit management involves activities such as credit analysis, credit rating, credit classification and credit reporting.

Credit management, according to Nelson (2002), is an integral part of management of any corporation involved in credit transactions because it is impossible to have null credit or default risk. Credit management, therefore, simply refers to the ways a firm manages its credit sales.

To Pasha and Mintesinot (2017), credit management involves the entire process of lending activities which begin with inquiring about potential borrowers and to the stage of complete recovery of the amount of loan granted. Therefore, credit management can be viewed to entail activities which have to do with accepting credit application, credit appraisal, credit approval, loan monitoring and ultimately recovery of doubtful loans (Sahlemichael, 2009).

In a general sense, performance refers to how a firm faired over a period of time. It could mean the outcome of a corporation's activities in actualizing its objectives within a given period. Therefore, bank performance can be explained to refer to the output of a bank's operation at the end of a given period, usually a financial year. Abaenewe, Ogbulu and Ndugbu (2013) noted that the major document that reveals this performance is mainly the published financial statement of the bank.

Evidence from literature shows that profitability is the commonest gauge used by scholars to measure the performance of deposit money banks (Adeusi & Dada, 2017). Devinaga (2010) in line with this thought pointed out that this fact is based on the understanding that shareholders and/or investors are interested in the magnitude of profit made by banks because it reveals how effective the bank management have been able to utilize shareholders' investments.

Nwanna and Oguezue (2017) posited that bank profitability is also a way to assess managers' attitude to risk when it comes to investing shareholders' funds in profitable ventures. They are of the view that banks that make high profits will not be timid to dabble into

risky investments with the intention to further generate greater return on investment so as to induce better performance.

Therefore, profitability is a means to assess the capability of banks to bear risk and it further indicates the effectiveness and meritorious performance of bank management (Li & Zou, 2014). Consequently, Aktan and Bulut (2008) submitted that the performance of deposit money banks, measured by net income from operation, is their ability to attract greater resources emanating from their routine operation over a financial period.

Literature revealed that some of the indicators of deposit money banks' performance include return on assets (ROA), return on investments (ROE), net income margin (NIM), banks' total assets and total bank deposits. For the purpose of this study, return on assets (ROA) was used to measure the performance of deposit money banks.

Theoretical Review

The following theories considered relevant to this study were reviewed thus:

Theory of Information Asymmetry

Information asymmetry explains the importance of information availability in credit management. It refers to a situation where lenders and borrowers (business entrepreneur) of fund should have access to relevant information pertaining to the potential risks and returns associated with a prospective business investment. It describes a situation where there is imbalance access to basic information between parties involved in a transaction.

Edwards and Turnbull (1994) posited that information asymmetry occur in the debt market where a borrower has better information than the lender about the potential risks and returns of a particular investment for which the credit/loan was meant for.

Information asymmetry usually gives rise to two types of risks as affecting the bank. This includes risks of moral hazard and adverse selection. Moral hazard occurs where banks find it difficult to monitor the activities and behavior of borrower. This problem do persist in credit management because banks find it unreasonable and unprofitable to commit scarce resources to the assessment and monitoring of relatively small amount of loan coupled with the fact that the data needed to assess credit application may not be freely accessible to banks (Binks & Ennew, 1992). On the other hand, adverse selection occurs where banks made error in lending decisions as a result of imperfect information about the risk and returns associated with the particular business for which the fund was meant for (Olabamiji & Michael, 2018).

Theory of Anticipated Income

The theory of anticipated income posits that the management of banks' lending activities to ensure liquidity is dependent upon the structure of loans commitment made by a bank to borrowers. This theory explains that the liquidity of a bank can be

planned based on the anticipated income expected from the borrower's future earnings. Nzotta (1997) assessing this theory said that the main emphasis of the theory is on the earning capacity and credit viability of the borrowers. This according to him is one of the ways to guarantee adequate liquidity of the bank.

According to Okoh, Nkechukwu and Ezu (2016), considering this theory, appropriate credit management is a tool to manage the liquidity position of deposit money banks. According them this can be achieved by making sure that approved and granted loans are appropriately monitored and directed towards the purpose it was meant as well as ensuring that repayment is made as at when due.

Shiftability Theory

This theory was propounded and propagated during the 1920's and 1930's as a result of increase in holding marketable securities by banks. To ensure the liquidity of banks, this theory advocates that banks' marketable assets can be shifted or sold to other buyers. A well-developed secondary market is a pre-condition for successful realization of this theory.

Kreps (1972) posits that this theory was considered by bankers as an advancement of the commercial loan doctrine. According to him, for this theory to be really practicable, there must be a lender of last resort, willing and able to lend to banks during the period of liquidity crunch.

These theories are relevant to this study. For example, the theory of asymmetric information postulates that borrowers may have better information than the lender regarding the potential risks and returns of the venture for which the loan is meant for. A situation where this is case then the lender may be put at disadvantage, hence the need for adequate information to guide the lender in deciding the profitable credit portfolio.

Also, the anticipated income theory will guide the lender to determine if the loan will be able to liquidate itself. The shiftability theory also guide deposit money banks on the proportion of its deposit liability to be invested in marketable securities and the percentage to channel towards liquid loan portfolio. However, this study was anchored on the anticipated income theory.

Empirical Review

Olabamiji and Michael (2018) examined the influence of credit management practices on financial performance of deposit money banks in Nigeria with specific focus on First bank Plc. Using purposive sampling method, data were collected from thirty respondents. The study employed both descriptive and inferential statistics to analyze the data. The results showed that credit management practices have significant positive influence on the financial performance of First bank Plc. The outcome of the study pointed to the fact that client appraisal, credit risk control and collection policy are the main predictors of financial performance of First bank Plc. Thereby, it was suggested that management of others

banks should emulate First bank by improving their client appraisal, credit risk control as well as adopting a more strict policy to improve their financial performance.

Nwude and Okeke (2018) investigated that impact of credit risk management on the performance of deposit money banks in Nigeria by considering five banks with the highest asset base (the banks according to the study include Diamond Bank, First Bank, Guaranty Trust Bank, United Bank for Africa and Zenith Bank) from 2000 to 2014. The study adopted ordinary least square analytical technique to test three hypotheses. It was revealed that credit risk management had a significant positive impact on total loans and advances, return on asset and return on equity of deposit money banks in Nigeria. Consequently, it was recommended that bank managers should intensify efforts in controlling the incidence of non-performing loans by carrying out a critical examination of borrowers' repayment ability from the point of loan application.

Investigating the impact of credit risk management on deposit money banks performance in Nigeria, Adeusi and Dada (2017) formulated a panel model for ten selected banks from 2001 to 2015. The study used profit after tax (PAT) as proxy of performance while Non-performing loan ratio (NPLR), Loan loss provision ratio (LLPR), Loan to total assets ratio (LTAR), Interest rate (INTR) and Inflation rate (INFR) were used as indicators of credit risk management. Fixed effect, Random effect and Hausman test were conducted to analyze the variables. It was shown that non-performing loan ratio, loan loss provision and interest rate had negative relationship with profit after tax while loan to total assets and inflation rate produced a positive relationship with deposit money bank performance. Consequently, it was pointed out that despite that the several policies and reforms put forward by the government to ensure better performance of banks, incidence of credit risk emanating from laxity in management still persist among the deposit money banks as a result of high default in repayment of loans and advances. Therefore, the study submitted that deposit money banks should concentrate on their credit risk management strategies so as to reduce the persistent occurrence of non-performing loans.

Nwanna and Oguezue (2017) analyzed that nexus between credit management and profitability of deposit money banks in Nigeria between the periods 2006 to 2015. Using secondary data sourced from the Central Bank of Nigeria statistical bulletin, the study adopted ordinary least square econometric technique. The results showed that loans and advances and loan loss provision had insignificant positive effect on profitability, while non-performing loan has insignificant negative influence on profitability of deposit money banks. It was emphasized that sound credit management increases the profitability and strengthen the financial standing of deposit money banks in Nigeria. Based on the findings, the study

recommended that sound credit management policies and practices should be put in place. Also, provision should be made for loan losses to provide absorber for tolerable level of credit risk exposure.

Focusing on the Pakistan economy, Hamza (2017) investigated the impact of credit risk management on the performance of commercial banks. The study employed both return on assets (ROA) and return on equity to measure the performance of deposit money banks while Capital adequacy (CAR), Loan loss provision ratio (LLPR), Liquidity ratio (LR), Loan and advances (LAR) and Non-performing loan ratio (NPLR) were used as proxies for credit risk management. Adopting the pooled regression estimation technique, the findings showed that loan loss provision ratio, liquidity ratio and non-performing loan ratio produced negative impact whereas capital adequacy ratio and loan and advances had positive impact on return on assets. On the other hand, capital adequacy, loan and advances and loan loss provision ratio had significant effect on return on equity. Therefore, it was concluded that credit risk management had inverse relationship with bank performance. Consequently, banks should develop measures to check the rising non-performing loans in their credit portfolio.

Akinde and Kayode (2016) investigated the determinants of bank profitability in Nigeria, from 1998 to 2014. In their empirical analysis, bank profitability was proxy by Return on Assets, Return on Equity and Net Interest Margin. The results of their random effect model suggest the existence of positive and significant effect of capital adequacy, bank size, productivity growth and deposits on profitability. Credit risk and liquidity ratio have a negative and significant effect on bank profits.

Etale, Ayunku and Etale (2016) examined the relationship that exists between non-performing loans and bank performance in Nigeria for the period 1994 to 2014. The study collected secondary data from CBN statistical bulletin, Nigeria Deposit Insurance Corporation (NDIC) and the annual reports of listed banks. Descriptive statistics and multiple regression techniques were employed to analyze the data. The outcome revealed that bad and doubtful loans had significant negative effect on return on capital employed, while sub-standard loans exhibited insignificant negative influence on bank performance. It was concluded that high level of non-performing loans reduces the performance of banks in the long run in Nigeria. Therefore, it was recommended that credit reporting agencies and supervising authorities should be strengthened so as to reduce the menace of non-performing loans in the banking sector in Nigeria.

In an attempt to study the relationship between credit risk management and performance of deposit money banks in Nigeria, Ogbulu and Eze (2016) adopted error correction model (ECM) and Granger causality approach to analyze the effect of some credit

risk indicators on the performance of deposit money banks. Secondary data used for the study was collected from CBN statistical bulletin and the annual reports and accounts of NDIC covering the period 1989 to 2013. While the results showed that credit risk management had significant effect on the performance of deposit money banks, no evidence of significant causal relationship between the dependent and independent variables was reported. Giving the findings of the study, it was recommended that deposit money banks should focus more attention on credit risk management strategies employed so as to enhance their better performance.

Uwalomwa, Uwuigbe and Oyewo (2015) assessed the effects of credit management on listed deposit money banks' performance in Nigeria from 2007 to 2011. Analyzing the audited corporate annual financial statement of ten selected banks, the study adopted descriptive statistics and econometric method of analysis by formulating a panel linear regression. The findings revealed that ratio of non-performing loans and bad debt has significant negative effect on the performance of banks whereas the relationship between secured and unsecured loans and banks' performance was not significant. The study submitted that banks management should develop a sound lending framework, adequate credit administration procedure to ensure effective and efficient lending culture.

Taiwo and Abayomi (2013) assessed the effect of credit risk management on the profitability of some selected deposit money banks in Nigeria. The study employed panel least square estimation technique. The estimation outcome showed that credit risk management significantly impacted on the profitability of deposit money banks in Nigeria.

Following the adoption of electronic banking system, Abaenewe, Ogbulu and Ndugbu (2013) investigated the profitability performance of deposit money banks in Nigeria. The study, using judgmental sampling method, utilized four Nigerian banks which have consistently retain their brand names and remained listed on the Nigerian Stock Exchange since 1997. Using returns on equity (ROE) and returns on assets (ROA) as performance indicators, the study reported that the adoption of electronic banking has significant positive effect on the return on equity (ROE) of deposit money banks in Nigeria. Contrarily, it also showed that electronic banking do not have significant influence on return on assets of deposit money banks in Nigeria.

Kolapo, Ayeni and Oke (2012) empirically examined the quantitative effect of credit risk on the performance of commercial banks in Nigeria from 2000 to 2010. Adopting the traditional theory of profit, the study measured performance by return on assets (ROA) and this was expressed as a function of ratio of non-performing loans to loan and advances, ratio of total loan and advances to total deposit and the ratio of loan loss provision to classified loans. Employing the panel model

analysis, it was shown that non-performing loan and total loan loss provision reduced the profitability of commercial banks whereas total loan and advances increase profitability of the banks. It was concluded that the effect of credit risk was similar across banks in Nigeria. Thus, commercial banks in Nigeria were advised to enhance their capacity in credit analysis and loan administration.

Saba, Kouser and Azeem (2012) employed ordinary least square (OLS) regression technique to investigate the determinants of non-performing loans in the United States of America (USA) banking sector over the period 1985-2010. The result showed that real total loans produced significant positive effect on non-performing loans while interest rate and gross domestic product per capital had significant negative relationship with non-performing loans.

Examining the issue of credit risk efficiency, Chen and Pan (2012) considered thirty-four (34) Taiwanese commercial banks over the time period 2005 to 2008. The credit risk measures used in the study include credit risk technical efficiency, credit risk allocative efficiency, and credit risk cost efficiency. Using the Data Envelopment Analysis (DEA), the findings revealed that over the assessment period only one bank exhibits efficiency in all the efficiency parameters employed in the study.

3. Methodology

This study employed the correlation research design. This research design was chosen because it helps to reveal the relationship between the explained and explanatory variables. The study employed time series secondary data which covered 1986 to 2016. This period was chosen to take cognizance of the introduction of Structural Adjustment Programme (SAP) in Nigeria which ushers in different policies which have one way or the other reshape the Nigeria banking sector. The data were collected from the Central Bank of Nigeria (CBN) statistical bulletin, and Nigeria Deposit Insurance Corporation (NDIC) annual reports.

The study adopted Autoregressive Distributed Lag (ARDL) estimation technique to estimate the effect of the independent variables on the dependent variable. ARDL is a least squares regression method containing lags of the dependent and independent variables. This technique was chosen consequent on the fact that it does not require all the variables to be integrated of the same order. In addition, it is more robust and performs better on small sample sizes than other cointegration approach because it automatically lags the variables when necessary, rather than for the researcher to be testing for optimum lag.

Model Specification

This study was anchored on information asymmetry theory. To capture the effect of credit management on performance of deposit money banks, a linear multiple regression model was formulated to estimate the effect of the independent

variables- ratio of non-performing loans to total loans, bank deposit, and lending rate- on the dependent variable (Return on asset).

Adapting the model provided in the work of Uwalomwa, Uwuigbe and Oyewo (2015), the association between credit management and bank performance in this study is specified below:

$$ROA = F (NPFL, BDEP, LENDR) \dots\dots (1)$$

Explicitly, equation (1) can be stated as:

$$ROA_t = \beta_0 + \Omega_1 NPFL_t + \Omega_2 BDEP_t + \Omega_3 LENDR_t + \mu_t \quad (2)$$

Where:

ROA = Return on Asset

NPFL = Ratio of non-performing loans to total loans of deposit money banks

BDEP = Bank Deposit

LENDR = Lending rate

μ_t = Stochastic error term

$\beta_0, \Omega_1, \Omega_2, \Omega_3$ are parameters to be estimated.

Apriori expectation

Theoretically, NPFL is expected to have negative relationship with performance of deposit money banks. In other words, Ω_1 is expected to be less than zero ($\Omega_1 < 0$). On the other hand, BDEP and LENDR are expected to have positive relationship with performance of deposit money banks. This means Ω_2 and Ω_3 should be greater than zero ($\Omega_2 > 0$ and $\Omega_3 > 0$).

4. Data Analysis and Interpretation of Results

This section presents the outcome of data analysis and the interpretation of results.

Descriptive statistics

The descriptive statistics of the variables are presented in table 1 thus:

Table 1

Result of descriptive statistics of the variables

	LROA	LNPLR	LBDEP	LLENDR
Mean	0.749250	2.878382	4.395301	3.114785
Median	0.845868	3.017983	4.790820	3.070376
Maximum	1.726332	3.817712	8.326759	3.586016
Minimum	-0.733969	1.033184	0.095310	2.484907
Std. Dev.	0.586217	0.840982	2.472158	0.212448
Skewness	-0.720561	-0.878130	-0.193795	-0.363759
Kurtosis	3.089719	2.665992	2.370126	4.384902
Jarque-Bera	2.519236	3.861843	0.660918	2.957076
Probability	0.283762	0.145015	0.718594	0.227971
Sum	21.72824	83.47308	127.4637	90.32878
Sum Sq. Dev.	9.622225	19.80301	171.1238	1.263759
Observations	29	29	29	29

Source: Researchers' computation.

The result revealed that all the variables have positive averages. The mean value of the variables include: ROA 0.749250, NPLR 2.878382, BDEP 4.395301 and LENDR 3.114785. The value of the standard deviation revealed that the variables exhibited low variation from their mean. This implies that the values of the variables would be stable relative to their mean. The asymmetric distribution of the series round its mean was measured by the Skewness of the series. The result revealed that all the variables have long left tail given their negative values. The peakedness or flatness of the

variables was also measured by the kurtosis of the series. The result showed that ROA and LENDR are leptokurtic while NPLR and BDEP are platykurtic. The Jarque-bera result showed that all the variables are normally distributed. This is as shown by their probability values as well as their respective skewness and kurtosis.

Multicollinearity Test

Multicollinearity was tested in this study by examining the pairwise correlation among the explanatory variables. The result is presented below:

Table 2

Result of pairwise correlation

	LNPLR	LBDEP	LLENDR
LNPL_TL	1.000000		
LBDEP	-0.740398	1.000000	
LLENDR	0.079437	0.311844	1.000000

Source: Researchers' computation.

The result revealed that the explanatory variables are not perfectly correlated. This is an indication that there is no problem of multicollinearity among the explanatory variables. Therefore, the each explanatory variable will be able to explain its effect on the dependent variable individually.

Serial Correlation Test

To ensure that there is no problem of serial or auto correlation among the variables, the Breusch-Godfrey serial correlation test was conducted. The result is as presented in table 3 below:

Table 3

Result of Breusch-Godfrey LM test

F-statistic	0.606288	Prob. F(2,5)	0.5811
Obs*R-squared	4.489160	Prob. Chi-Square(2)	0.1060

Source: Researchers' computation.

The result revealed that the variables are not serially correlated. This is as indicated by the F-statistics (0.606288) and P-value (0.5811).

Stationarity Test

To avoid spurious regression result, the stationarity test was conducted to check out for unit root among the variables. The stationarity test was carried out by adopting the Augmented Dickey-Fuller unit root test. The result is presented thus (Table 4).

The result revealed that while other variables have unit root problem only LENDR was free from unit root. As result of this, the variables were differenced. Other variables became stationary after their first difference.

Therefore, while LENDR was stationary at level other variables: ROA, NPLR and BDEP, were stationary at first difference. That is LENDR was integrated of order zero I(0) while ROA, NPLR and BDEP are integrated of order one I(1).

Cointegration Test

Having established the stationarity of the variables, cointegration test was carried out to check for long equilibrium relationship among the variables. The cointegration test was conducted in this study by adopting the ARDL bound test. The result is presented as below (Table 6).

Table 4

Result of ADF unit root test

Variables	ADF Statistics		Critical values		Order of integration	Remark
	At level	1 st diff	5%	10%		
LROA	-2.481420	-4.824235	-3.004861	-2.642242	I(1)	S
LNPLR	-1.674063	-5.231481	-2.967767	-2.622989	I(1)	S
LBDEP	-0.999303	-4.055517	-2.967767	-2.622989	I(1)	S
LLENDR	-4.625187	-	-2.963972	-2.621007	I(0)	S

Source: Researchers' computation. Table 5

Result of Bound Cointegration Test

	Value	K
F-statistic	4.847015	3
Critical Value Bounds		
Significance	I0	I1
10%	2.72	3.77
5%	3.23	4.35
2.5%	3.69	4.89
1%	4.29	5.61

Source: Researchers' computation.

The condition for cointegration of the variables is that the F-statistics must be greater than the critical value bounds. Therefore, the null hypothesis of no long run relationships was tested against the alternative hypothesis of existence of long run relationships among the variables. Given the F-statistics 4.847015 in table 5 above, the result showed that the F-stat is greater than the critical bounds at 5 percent significance level at both the

lower bound (3.23) and upper bound (4.35). This implies that there is long run equilibrium relationship among the variables and as a result the variables will not wander apart in the long run.

Interpretation and Implication of Result

The short run and long run result of the autoregressive distributed lag regression is presented in table six. The result revealed that ratio of non-performing loans to total loans (NPLR) had negative

relationship with return on asset in the short run. This is in accordance with the theoretical expectation. The coefficient -0.362733 and p-value 0.2900 indicates that ratio of non-performing loans to total loans had insignificant negative effect on performance of deposit money banks in Nigeria. This means that one percentage change in ratio of non-performing loans to total loans will cause about 36 percent decline in the performance of deposit money banks. The implication of this is that poor credit management by deposit money banks will have negative effect on their performance. However, in the long run, ratio of non-performing loans to total loans exhibits positive relationship with return on assets. This is as indicated by the coefficient 1.583503 and p-value 0.0969. This implies that ratio of non-performing loan to total loans produced insignificant positive effect on bank performance in the long run. This result negates the findings of many studies, such as Adeusi and Dada (2017), Nwanna and Oguezue (2017) and Hamza (2017), which reported negative effect of non-performing loans on bank performance. This outcome can be explained based on the fact that non-performing loans do not mean they are not irrecoverable. Given this fact, loans that are categorized as non-performing in the short run may become performing in the long run due to close monitoring and proper management of such loans and as a result when banks eventually recover them they boost the performance of the banks.

It was discovered from the result that bank deposit (BDEP) had positive relationship with return on asset both in the short run and long run. This is in accordance with the theoretical expectation that bank deposit should induce positive performance of deposit money banks through credit advancement. With coefficient 0.170034 and p-value 0.5251 in the short run and 0.642988 and 0.1297 in the long run, it indicates that bank deposit had insignificant positive influence on performance of deposit banks both in the short run and long run. This implies a percentage change in bank deposit will lead to positive effect on performance of deposit money banks in Nigeria both in the short run and long run.

Contrary to the apriori expectation, lending rate (LENDR) exhibited negative relationship with performance of deposit money banks both in short run and long run. In the short run, the coefficient -0.674264 indicates that a percentage change in lending rate will lead to about 67 percent decline in the performance of deposit money banks. Likewise in the long run, a coefficient -5.149852 implies that a percentage change in lending rate will cause about 514 percent decrease in bank performance. The negative effect of lending rate on bank performance is a pointer to the fact that lending rate is high and unstable in the Nigeria banking industries. This further explains the reason for the rising incidence of non-performing loans because of the burden it places on borrowers in repaying borrowed funds.

Table 6

ARDL short run and long run result

Short Run Coefficients				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.*
LNPLR	-0.362733	0.316877	-1.144714	0.2900
LBDEP	0.170034	0.254262	0.668734	0.5251
LLENDR	-0.674264	0.620714	-1.086272	0.3133
C	4.799996	4.329591	1.108649	0.3042
Long Run Coefficients				
CointEq(-1)	-0.531328	0.160221	-3.316214	0.0128
LNPLR	1.583503	0.826533	1.915837	0.0969
LBDEP	0.642988	0.374517	1.716847	0.1297
LLENDR	-5.149852	3.025799	-1.701981	0.1325
C	9.033962	7.700594	1.173151	0.2791
R-squared	0.918719			
Adjusted R-squared	0.744546			
F-statistic	5.274749			
Prob(F-statistic)	0.016767			

Source: Researchers' computation.

Furthermore, the error correction mechanism of the result was appropriately signed. The error correction statistic -0.531328 indicates that the short run disequilibrium will be corrected at a speed of 53 percent. In other words, any short run disequilibrium among the variables would be adjusted at a speed of 53 percent in the long run.

Statistically, the goodness of fit of the regression line is good. This is as indicated by the coefficient of determination (R^2) which is 0.918719. This implies that

91.87 percent of the total variation in performance of deposit money banks in Nigeria within the period of study was explained by the explanatory variables (ratio of non-performing loans to total loans, lending rate and bank deposit) while the remaining 8.13 percent was explained by other variables which are not included in this study but are accounted for by the stochastic error term.

The overall statistical significance of the model was tested by the F-statistics. The F-statistics 5.274749

is statistically significant at 5 percent level of significance given the p-value 0.016767 which is lesser than 0.05. This implies that the model is statistically significant in explaining the effect of credit management on performance of deposit money banks in Nigeria. That is, ratio of non-performing loans to total loans (NPLR), bank deposit (BDEP) and lending rate (LENDR) produced a combined significance effect on performance of deposit money banks in Nigeria.

5. Summary, Conclusion and Recommendation

This study examined the effect of credit management on the performance of deposit money banks in Nigeria from 1986 to 2017. Secondary data were sourced from the Central Bank of Nigeria (CBN) statistical bulletin and Nigeria Deposit Insurance Corporation (NDIC). From the data, performance was proxy by return on assets being the dependent variable while ratio of non-performing loans to total loans, bank deposit and lending rate was used as proxies for credit management, being the independent variable. Autoregressive Distributed Lag (ARDL) technique was employed to assess the

relationship between the dependent and independent variables.

Findings revealed that ratio of non-performing loans to total loans had negative effect in the short run but produced positive effect on performance of deposit money banks in the long run. Bank deposit exhibited positive influence while lending rate had negative effect on the dependent variable both in the short run and long run. Given the overall significance of the model, it was concluded that credit management had significant effect on performance of deposit money banks in Nigeria.

Thus, it was recommended that bank management should endeavor to reduce incidence of non-performing loans by conducting thorough assessment of any credit application prior to approval, especially customer's character and previous credit record. Also, banks should closely monitor customer's investment activities to ensure that granted loans are not diverted to unprofitable ventures which the loans are not initially meant for. In addition, credit should be given at affordable lending rate to reduce the burden of repayment on the customers.

КРЕДИТНЕ УПРАВЛІННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕПОЗИТНИХ ГРОШОВИХ БАНКІВ У НІГЕРІЇ

Адеволь Джозеф Адейінка, кафедра банківської справи та фінансів, Університет Адекунле Ахасін, Р.М.В 001, Акунгба Аको, штат Ондо, Нігерія, e-mail: princeadeyinkaadewolej@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0676-5480>

Акінде Джон Абіодун, кафедра банківської справи та фінансів, факультет соціальних та управлінських наук, Університет Адекунле Ахасін, Р.М.В 001, Акунгба Аको, штат Ондо, Нігерія

Огуніємі Джозеф Кайоде, кафедра банківської справи та фінансів, факультет соціальних та управлінських наук, Університет Адекунле Ахасін, Р.М.В 001, Акунгба Аको, штат Ондо, Нігерія

Надання позик залишається одним із способів, за допомогою яких депозитні гроші банки приносять дохід і підвищують свою ефективність. Однак, як це не важливо, це призвело до збільшення числа непрацюючих кредитів в кредитному портфелі депозитних банків. На цьому тлі в даному дослідженні вивчався вплив кредитного менеджменту на показники депозитних грошей банків в Нігерії. У дослідженні використовувалися вторинні дані, отримані з статистичного бюлетеня Центрального банку Нігерії (CBN) і річних звітів Корпорації страхування вкладів Нігерії (NDIC) за 1986-2016 роки. Виходячи з даних, ефективність банку (залежна змінна) вимірювалася по прибутковості активів (ROA), а управління кредитами (незалежна змінна) визначалося співвідношенням непрацюючих кредитів до загальної суми кредитів (NPFL), банківського депозиту (BDEP) і ставки кредитування (LENDR). В дослідженні використовувався метод авторегресійного розподіленого лага (ARDL) для вивчення впливу незалежних змінних на залежну змінну. Результати показали, що ставлення непрацюючих позик до загальної суми позик з коефіцієнтом -0,362733 зробило негативний вплив в короткостроковій перспективі, але зробило позитивний вплив на результати діяльності депозитних грошових банків в довгостроковій перспективі, про що свідчить коефіцієнт 1,583503. З іншого боку, банківський депозит зробило позитивний вплив, в той час як ставка кредитування справила негативний вплив на залежну змінну як в короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. З огляду на загальну значущість моделі, був зроблений висновок про те, що управління кредитами справило значний вплив на показники депозитних банків в Нігерії. Таким чином, було рекомендовано, щоб керівництво банку прагнуло знизити кількість непрацюючих кредитів шляхом проведення ретельної оцінки будь-якої кредитної заявки до її схвалення, особливо характеру клієнта і попередньої кредитної історії. Крім того, банки повинні уважно стежити за інвестиційною діяльністю клієнта, щоб гарантувати, що надані позики не будуть перенаправлені на збиткові підприємства, для яких позики спочатку не призначені.

Ключові слова: кредитний менеджмент, непрацюючі кредити, банківські показники, банківський депозит, ставка кредитування.

КРЕДИТНОЕ УПРАВЛЕНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДЕПОЗИТНЫХ ДЕНЕЖНЫХ БАНКОВ В НИГЕРИИ

Адеволь Джозеф Адейінка, кафедра банковского дела и финансов, Университет Адекунле Ахасин, Р.М.В 001, Акунгба Аको, штат Ондо, Нигерия, e-mail: princeadeyinkaadewolej@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0676-5480>

Акінде Джон Абіодун, кафедра банковского дела и финансов, Университет Адекунле Ахасин, Р.М.В 001, Акунгба Аको, штат Ондо, Нигерия

Огуніємі Джозеф Кайоде, кафедра банковского дела и финансов, Университет Адекунле Ахасин, Р.М.В 001, Акунгба Аको, штат Ондо, Нигерия

Предоставление займов остается одним из способов, с помощью которых депозитные деньги банки приносят доход и повышают свою эффективность. Однако, как это ни важно, это привело к увеличению числа неработающих кредитов в кредитном портфеле депозитных банков. На этом фоне в данном исследовании изучалось влияние кредитного менеджмента на показатели депозитных денег банков в Нигерии. В исследовании использовались вторичные данные, полученные из статистического бюлетеня Центрального банка Нигерии (CBN) и годовых отчетов Корпорации страхования вкладов Нигерии (NDIC) за 1986–2016 годы. Исходя из данных, эффективность банка (зависимая переменная) измерялась по доходности активов (ROA), а управление кредитами (независимая переменная) определялось соотношением неработающих кредитов к

общей сумме кредитов (NPFL), банковского депозита (BDEP) и ставки кредитования. (LENDR). В исследовании использовался метод авторегрессионного распределенного лага (ARDL) для изучения влияния независимых переменных на зависимую переменную. Результаты показали, что отношение неработающих займов к общей сумме займов с коэффициентом $-0,362733$ оказало отрицательное влияние в краткосрочной перспективе, но оказало положительное влияние на результаты деятельности депозитных денежных банков в долгосрочной перспективе, о чем свидетельствует коэффициент $1,583503$. С другой стороны, банковский депозит оказал положительное влияние, в то время как ставка кредитования оказала отрицательное влияние на зависимую переменную как в краткосрочной, так и в долгосрочной перспективе. Учитывая общую значимость модели, был сделан вывод о том, что управление кредитами оказало существенное влияние на показатели депозитных банков в Нигерии. Таким образом, было рекомендовано, чтобы руководство банка стремилось снизить количество неработающих кредитов путем проведения тщательной оценки любой кредитной заявки до ее одобрения, особенно характера клиента и предыдущей кредитной истории. Кроме того, банки должны внимательно следить за инвестиционной деятельностью клиента, чтобы гарантировать, что предоставленные займы не будут перенаправлены на убыточные предприятия, для которых займы изначально не предназначены.

Ключевые слова: кредитный менеджмент, неработающие кредиты, банковские показатели, банковский депозит, ставка кредитования.

References

1. Abaenewe, Z.C., Ogbulu, O.M. & Ndugbu, M.O. (2013). Electronic banking and bank performance in Nigeria. *West African Journal of Industrial & Academic Research*, 6(1), 171-187.
2. Adeusi, S.O. & Dada, O. (2017). Impact of credit risk management on deposit money banks performance in Nigeria. *Journal of Association of Professional Bankers in Education (JAPBE)*, 1(1), 163-178.
3. Ahmed, A.S., Takeda, C. & Shawn, T. (1998). Bank loan loss provision: A reexamination of capital management and signaling effects. *Working Paper, Department of Accounting, Syracuse University*, 1-37.
4. Akinde, J. & Kayode, O.F. (2016). Determinants of bank profitability in Nigeria. *International Journal of Business, Science and Technology*, Bosempublishers1, 2016.
5. Aktan, B. & Bulut, C. (2008). Financial Performance Impacts of Corporate Entrepreneurship in Emerging Markets: A Case Study of Turkey. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Science*, 12, 69-79.
6. Angbazo, L. (1997). Commercial bank net interest margin, default risk, interest rate risk, and off-balance sheet banking. *Journal of Banking and Finance*, 2(1), 55-87.
7. Binks, M. & Ennew, C. (1992). Information asymmetries and the provision of finance to small firms. *International Small Business Journal*, 11(1), 35-46.
8. Chen, K. & Pan, C. (2012). An Empirical Study of Credit Risk Efficiency of Banking Industry in Taiwan. *Web Journal of Chinese Management Review*, 15(1), 1-16.
9. Devinaga, R. (2010). Theoretical framework of profitability as applied to commercial banks in Malaysia. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 19(1), p.74. Available at: http://www.research.net/.../286044128_Theoretical
10. Drigă, I. (2012). Financial Risks Analysis for a Commercial Bank in the Romanian Banking System, *Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica*, 14(1), 164-177.
11. Edwards, P. & Turnbull, H. (1994). Finance for small and medium sized enterprises. Information and the income gearing challenge. *International Journal of Marketing*, 12(6), 3
12. Etale, L.M., Ayunku, P.E. & Etale, E.L.M. (2016). The impact of non-performing loans and bank performance in Nigeria. *International Journal of Humanities and Social Invention*, 5(4), 1-5.
13. Hamza, S. M. (2017). Impact of credit risk management on banks performance: A case study in Pakistan banks. *European Journal of Business and Management*, 9(1), 57-64.
14. Hassan, M.K. & Bashir, A.M. (2003). Determinants of Islamic banking profitability paper presented at the Economic research forum conference 10th annual conference.
15. Kolapo, T.F., Ayeni, R.K. & Oke, M.O. (2012). Credit risk and commercial banks' performance in Nigeria: A panel model approach. *Australian Journal of Business and Management Research*, 2(2), 31-38.
16. Kosmidou, K., Tanna, S. & Pasiouras, F. (2005). Determinants of profitability of domestic UK commercial banks: Panel Evidence from the Period 1995 – 2002. *Money Macro and Finance (MM/F) Research Group Conference*.
17. Krepes, J.W. (1972). *Credit Administration*, American Institute of Bankers and American Bankers Association.
18. Li, F., & Zou, Y. (2014). The Impact of Credit Risk Management on Profitability of Commercial Banks. Umea Universitet.
19. Millers, S.M. & Noulas, A.G. (1997). Portfolio mix and large - bank profitability in USA. *Applied Economics*, 29 (4), 505 - 512.
20. Molyneux, P. & Thornton, J. (1992). The determinants of European bank profitability: *Journal of Banking and Finance*, 16 (6), 1173-1178.
21. Myers, C.S. & Brealey, R.A. (2003). *Principles of Corporate Finance*. New York: McGraw-Hill.
22. Nelson, L. (2002). Solving Credit Problem. Available: <http://www.cfo.com>
23. Nwanna, I.O. & Oguezie, F.C. (2017). Effect of credit management on profitability of deposit money banks in Nigeria. *IIARD International Journal of Banking and Finance Research*, 3(2), 137-160.
24. Nwude, E.C. & Okeke, C. (2018). Impact of credit risk management on the performance of selected Nigerian banks. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 8(2), 287-297.
25. Nzotta, S.M. (2004). *Money, banking & finance: Theory and practice*. Nigeria: Hudson Jude Nigeria Publishers.

26. Ogbulu, O.M. & Eze, G.P. (2016). Credit risk management and the performance of deposit money banks in Nigeria: An error correction analysis. *Applied Economics and Finance*, 3(2), 97-109.
27. Olabamiji, O. & Michael, O. (2018). Credit management practices and bank performance: Evidence from First Bank. *South Asian Journal of Social Studies and Economics*, 1(1), 1-10.
28. Okoh, J.I., Nkechukwu, G.C. & Ezu, G.K. (2016). Liquidity management and performance of banks in Nigeria: Investigating the nexus. In I. Okoye, K.C. Onyima & K. Ezu (Ed.), *Managing diversification for sustainable development in Sub-Saharan Africa*. Proceedings of Faculty of Management Sciences" Nnamdi Azikiwe University, Awka, 2016 International Conference, 8th – 10th November (pp.761-783). Anambra, Nigeria.
29. Osuka, B. & Amako, J. (2015). Credit management in Nigeria deposit money banks (2003-2013): A study of selected deposit money banks). *International Research Journal of Education and Innovation (IRJEI)*, 1(3), 66 – 103.
30. Owoputi, J.A., Kayode, O.F., & Adeyefa, F.A. (2014). Bank specific, industry specific and macroeconomic determinants of bank profitability in Nigeria. *European Scientific Journal*, 10(25), 408-423.
31. Pasha, S.A. & Mintesinot, B. (2017). Assessment of credit risk management system in Ethiopian banking. *International Journal of Business and Management Invention*, 6(4), 98-110.
32. Perevozova I., Babenko V., Kondur O., Krykhovetska Z. and Daliak N. (2019). Financial support for the competitiveness of employees in the mining industry. *SHS Web of Conferences*, 65, pp. 1-6. doi: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196501001>
33. Perevozova, I., Daliak, N., Babenko, V. (2019). Modeling of Financial Support for the Competitiveness of Employees in the Mining Industry. *CEUR Workshop Proceedings*, No. 2422, pp. 444-454. URL: <http://ceur-ws.org/Vol-2422/paper36.pdf>
34. Saba, I., Kouser, R. & Azeem, M. (2012). Determinants of non-performing loans: Case of US banking sector, *International Journal of Banking and Finance*, (44), 479-488.
35. Sahlemichael, M. (2009). Credit risk management system of Ethiopian commercial banks (Case of some public and private banks). Siskos, Catherine. "Blazing New Trails." Kiplinger's Personal Finance Magazine.
36. Taiwo, A.M. & Abayomi, S.T. (2013). Credit management spur high profitability? Evidence from Nigerian banking sector. *Journal of Applied Economics and Business*, 1(1), 46-53.
37. Tetteh, L.F. (2012). Evaluation of credit risk management practices in Ghana commercial bank limited (Doctoral dissertation, Kwame Nkrumah University of Science and Technology) Retrieved from: <http://ir.knust.edu.gh/bitstream/123456789/.../FREDRERICK%20LAWER%20TETTE.pdf>
38. Uwalomwa, U., Uwuigbe, O.R. & Oyewo, B. (2015). Credit management and bank performance of listed banks in Nigeria. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 6(2), 27-32.
39. Uwuigbe, U. (2013). An examination of the effects of ownership structure and financial leverage on divided policies of listed firms in Nigeria, *Journal of Economics, Business, and Accountancy Ventura*, 16(2), 251-258.

CUSTOMS REGULATION OF LOGISTICS IN INTERNATIONAL ECONOMIC SYSTEMS

Vitalina Babenko

Doctor of Economic Sciences, Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University

4, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022

e-mail: vitalinababenko@karazin.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4816-4579>

Scopus Author ID: 56658371300, Researcher ID: EB6521B2018

Orientation of Ukrainian markets to European trade and economic cooperation determines the growth of requirements for the quality of customs services. At the same time, the amount of information load on the customs authorities is increasing due to the increase in international trade in modern conditions. As a result, there is a need to improve the logistics apparatus for managing the activities of customs authorities. In this regard, the aim of the study is to improve the management of customs authorities by changing the organizational and managerial mechanism for customs operations and customs control. The subject of the study is the organizational and managerial mechanism for the implementation of customs operations and customs control in quality. As a methodological base of the research, there are methods of system analysis, process approach; network planning and management. In particular, there are methods of comparative analysis and structural decomposition. The article notes a positive trend in expanding the range of logistics services in the implementation of foreign economic activity by legal entities and in the movement of goods and vehicles across the customs border. The issues of interaction between customs authorities, transport organizations and state bodies when issuing permits, establishing the competence of customs authorities for the declaration of certain types of goods, the creation of units for international postal items, policies regarding freight vehicles are considered. Conclusions: the proposals formulated to create a transport and logistics system are consistent with international trends and include multimodal container transportation, as well as integrated regional logistics centers.

Key words: trade and economic system, customs logistics, state customs service, organizational and management mechanism.

1. Introduction.

Active integration of Ukraine into the international system of trade and economic relations oblige the customs service to adopt international management standards and generally accepted safety standards, improve the quality of public services and maximize the facilitation of international trade, which determines the requirements for State Customs Service of Ukraine (SCS). At the same time, an increase in the scale of foreign economic activity (FEA) leads to an increase in the risks of violation of customs legislation, causing an increase in the amount of information load on the customs authorities, significantly complicating decision-making during customs operations and customs control (CO&CC) of goods and vehicles moving across the customs border [1].

As a result, there are contradictions between the required and the existing level of quality of the activities of customs authorities in the CA&CC implementation of the customs declaration procedure. As practice shows, the implementation of the tasks assigned to SCS to comply with the requirements stipulated by modern conditions, largely depends on the order and technology of CA&CC implementation. The change in technology

and the procedure for its application occurs under the influence of managerial decisions that are the basis for managing the activities of customs authorities. Technology, managerial decisions on its change and application, and the subjects who make and implement these decisions together make up the organizational and managerial mechanism (OMM). Thus, in the course of improving OMM, the management of the activities of customs authorities is also improved.

Currently, Ukraine has already established the CA&CC implementation system, however, as practice shows, this system does not fully meet modern requirements. Improving OMM will help improve the quality of customs operations in the implementation of CA&CC [2]. Note that the improvement of OMM can take place in various areas, among which the most popular in modern conditions is the optimization of technology and the procedure for implementing CA&CC during customs declaration.

Both state authorities represented by SCS and FEA participants are interested in improving OMM activities of customs authorities during the implementation of CA&CC by optimizing the technology and procedure for implementing CA&CC.

Note that the improvement of OMM determines the need to improve the methodological apparatus for managing the activities of customs authorities in the CA&CC process as the basis for developing management decisions.

Thus, the relevance of the study is determined by:

- orientation of Ukrainian markets to European trade and economic cooperation and, as a result, increased requirements for the quality of customs services;

- an increase in the information load on the customs authorities in connection with the increase in international trade in modern conditions;

- the need to improve the methodological apparatus for managing the activities of customs authorities.

As an object of study, the activities of customs authorities on the implementation of CA&CC were adopted.

In this regard, the purpose of the study is to improve the management of customs authorities by changing the OMM implementation of CA&CC, which led to the adoption of OMM implementation of CA&CC as the subject of the study.

The degree of scientific elaboration of the problem. The scientific and methodological study of the task of improving the management of activities and customs authorities in the implementation of CA&CC does not fully comply with modern conditions and requirements, which leads to a contradiction between the required and existing level of development of the scientific and methodological apparatus for improving the activities of customs authorities in the implementation of CA&CC.

2. Literature review and problem statement.

As the analysis of the studies showed, the greatest interest for scientists and specialists is represented by issues related to improving the processes of interaction between customs authorities and FEA participants, developing a risk management system and improving the efficiency of customs control [3]. The issues of the effectiveness of the provision of public services and the activities of public organizations in the process of providing public services practically remain unaddressed, and therefore many aspects of the organization of the provision of public services remain insufficiently studied both theoretically and methodically.

However, one cannot fail to note the significant contribution made by scientists to the formation of theoretical provisions regarding the development of customs services, in particular, customs. Among the most significant are studies by E.G. Anisimova, C.B. Baramzin, M.N. Blinova, Yu.E. Gupanova, V.Yu. Dianova, A.D. Ershova, V.N. Ivanova, E.P. Kuprinova, Yu.G. Kislovsky, J.I.A. Popova, V.M. Krashennikova, Yu.G. Kislovsky, V.B. Kukharenko, V.V. Makruseva, V.V. Markina, E.V. Novikova, V.A. Chernykh, A.Ya Chernysh and many others. This experience creates the necessary

scientific basis for the development of directions, methods and mechanisms for improving the management of customs authorities, updating the research and determining the scientific objectives [4]-[8].

3. The aim and objectives of the study.

The scientific objective of the study is to develop scientific and methodological provisions and recommendations aimed at improving the management of the customs authorities in the implementation of customs operations and customs control through optimization of logistic and CA&CC.

4. Substantial statement of the problem.

OMM of CA&CC implementation means a set of managerial decisions on the organization and procedure for the implementation of CA&CC in unity with the forces and means of customs authorities. By force is understood the personnel of the customs authorities involved in the CA&CC. The combination of means and the procedure for their application is technology. Thus, OMM can also be defined as the unity of management decisions, customs personnel and CA&CC implementation technologies [9].

Today, the development of logistics is one of the main conditions for Ukraine to successfully integrate into the global economy, improve energy efficiency and improve transport infrastructure. The interaction of logistics systems and the activities of customs authorities in the scientific literature has not received much attention. Moreover, this interaction exists, primarily in the implementation of foreign economic activity by legal entities and the movement of goods and vehicles across the customs border. It should be noted that, despite the active development of customs legislation in Ukraine, it currently does not have a well-established concept for regulating logistics of goods flows in international trade by the state, and, accordingly, there is no interaction between participants in supply chains within logistics flows and between flows [10]. From the point of view of international foreign trade operations, the supply chain should be considered as a sequence of operations from the moment of concluding the foreign trade contract until the goods arrive at the recipient's warehouse and are paid for. The fundamental difference between the logistic approach to managing material and other flows from the traditional one is to single out a single function for managing previously disparate flows, to unite the supply chain into a single system that ensures their effective (end-to-end) management.

The logistic approach is that tasks should be considered as a whole, through their organic mutual connection. The speed of customs procedures, the application of the necessary information technologies in the customs authorities, as well as the possibility of paperless declaration, release of goods and simplification of customs administration depend on the functioning of logistics systems in international trade, especially in the field of transport and warehouse operations. Recently, the greatest

resonance among transport organizations engaged in the international transport of goods has been caused by the issue of interaction between customs authorities and transport organizations. This implied a change in the conditions for applying the international road transport procedure (IRT) [11]. This implied a change in the terms of application of the international road transport procedure regarding the enforcement of customs transit when moving goods by road using IRT books, a customs transit document that gives the right to transport goods across state borders in customs-sealed car bodies or containers

with simplified customs procedures. In order to ensure compliance with the customs legislation of the Customs Union and ensure the completeness and timeliness of customs payments to the state budget, it was planned to place goods under the customs procedure of customs transit using IRT books subject to compliance with customs transit in accordance with the Customs Convention on International Transport [12].

Consider the volume of Ukrainian foreign trade with individual countries (thousand US dollars), 31.12.2018 (Table 1).

Table 1

Ukrainian foreign trade with individual countries (thousands of US dollars), 31.12.2018 [13]

Country	Import value, thousand US dollars	Import share	Import for the last month of the period, thousand US dollars	Export value, thousand US dollars	Export share	Export for the last month of the period, thousand US dollars	Balance, thousand US dollars
Austria	510228	0,90%	49451	553187	1,17%	51931	42959
Belgium	547086	0,96%	44069	603518	1,28%	36417	56432
Bulgaria	259120	0,46%	26650	513863	1,09%	45044	254743
United Kingdom	677546	1,19%	66855	584124	1,23%	56260	-93422
Greece	268068	0,47%	55316	279900	0,59%	24907	11832
Denmark	268114	0,47%	16517	249984	0,53%	43986	-18130
Estonia	95777	0,17%	7876	152006	0,32%	8932	56229
EU	1541	0,00%	632	732	0,00%	56	-809
Ireland	143792	0,25%	15213	77175	0,16%	11688	-66617
Spain	621839	1,09%	59063	1369899	2,89%	184894	748060
Italy	1983967	3,49%	191178	2628302	5,55%	207854	644335
Cyprus	18159	0,03%	1571	40317	0,09%	3367	22158
Latvia	117868	0,21%	10476	291983	0,62%	16183	174115
Lithuania	875486	1,54%	88680	342720	0,72%	33191	-532766
Luxembourg	31980	0,06%	1128	7290	0,02%	276	-24690
Malta	6652	0,01%	682	65683	0,14%	5487	59031
Netherlands	692211	1,22%	59623	1603547	3,39%	193802	911336
Germany	5028907	8,84%	427548	2208605	4,67%	183951	-2820302
Poland	3621401	6,37%	301357	3256800	6,88%	235252	-364601
Portugal	61576	0,11%	4437	247038	0,52%	21217	185462
Romania	511088	0,90%	48233	931765	1,97%	65620	420677
Slovakia	2514736	4,42%	237187	863924	1,83%	61387	-1650812
Slovenia	190002	0,33%	19894	33306	0,07%	2121	-156696
Hungary	2076334	3,65%	163615	1646006	3,48%	125843	-430328
Finland	323611	0,57%	26536	80643	0,17%	4252	-242968
France	1415085	2,49%	149655	537656	1,14%	50805	-877429
Croatia	46426	0,08%	6235	35010	0,07%	1397	-11416
Czech Republic	942247	1,66%	91955	878142	1,86%	60844	-64105
Sweden	460491	0,81%	25605	70212	0,15%	6563	-390279

In the process of foreign trade, interconnections are formed between the parts of the system under consideration, which are accompanied by commodity, financial and information flows, with the latter flows serving the goods flow. Therefore, between the parts of the system there are commodity, financial, customs, legal, informational, labor and other relations that are expressed in the form of certain mechanisms (Figure 1).

The mechanisms for managing the flow of goods, finances and information with the direct participation of the customs authorities will be called customs and logistics. Depending on this, forms of customs and logistic mechanisms can be distinguished. The first group includes the customs and logistics mechanism for managing goods flows [14]. This mechanism includes a sequence of operations when goods cross the customs border. From the point of view of foreign trade participants, these operations are expressed in the customs clearance of goods, in their delivery to points. The calculation of the statistical characteristics of the dependence statistical characteristics of dependence of Ukrainian foreign trade with individual countries is presented in Fig. 2.

From the position of the customs authority, these operations are expressed in the exercise of customs control of the goods when they cross the customs border. The second group includes the customs and logistics mechanism for managing financial flows. From the point of view of a foreign economic activity participant, the mechanism includes the process of paying customs duty, value added tax, excise tax (if the goods are excisable), customs clearance fees and other payments. From the standpoint of the customs authority, the mechanism includes customs operations to control the payment of customs duties. The third group includes customization flows [7]. From the point of view of foreign trade participants, the mechanism includes the submission of a goods declaration in electronic form (electronic declaration), informing the customs authority at the customs border of the movement of goods (prior information), etc. From a position customs Authority mechanism includes customs operations of electronic release of goods. Since each form of the customs and logistic mechanism is a relationship arising from the movement of goods and vehicles across the customs border [15].

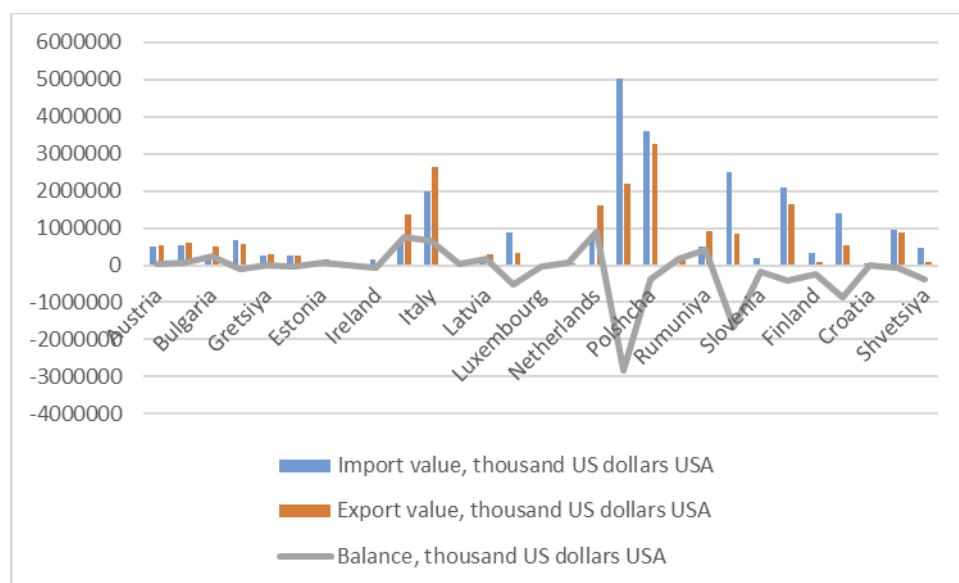

Fig. 1 Ukrainian foreign trade with individual countries (thousands of US dollars), 31.12.2018 [13]

Counteraction (anti-interaction) as a special type of relationship conditionally sets two goals. One goal is related to the antagonistic relationship between parts of the foreign trade system, based on the presence of contradictions and the denial of common interests, and has a destructive or unnatural course of events [16]. The second goal is to identify the comparative advantages of one of the opposing parties in accordance with the norms and rules (institutions) strictly observed by both parties. These institutions can become a common good and be used for the positive effect of the mechanisms. In this case, they are acceptable, necessary from the point of view of the philosophy of interaction and may take a special place in it. Here, the dialectical struggle is

present as a phenomenon that does not violate the natural course of evolution of various interaction processes occurring in the behavior of economic units [17]. Neutrality is based on non-participation or refusal of joint actions or the unification of interests.

The interaction can be expressed in the following forms: cooperation on a contractual basis, cooperation on the basis of framework standards, interaction on the basis of commodity-money relations, interaction on the principles of public-private partnership and trust. The cooperation of customs authorities and foreign trade participants, although it is the weakest of all types of interaction, at the same time, it is of particular importance in the formation of common interests, mutual

assistance and the creation of an atmosphere of trust [10]. Cooperation as an interaction between customs authorities and participants in foreign economic activity, as a rule, has little effect. However, in modern conditions, the significance of cooperation is much more noticeable than

assistance because of the large radius of action of international conventions and agreements in international customs relations. Assistance between customs and foreign trade participants is a type of interaction and, as a rule, causes slow processes to improve customs operations [18].

<i>Regression statistics</i>	
Multiple R	0,654269392
R-squared	0,728068438
	0,392322715
Standard error	670,6594569
Observations	29

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>
Regression	1	5386333,404	5386333,404	11,97538	0,003221049
The remainder	16	7196545,713	449784,1071		
Total	17	12582879,12			

	<i>Coefficients</i>	<i>Standard error</i>	<i>t-statistic</i>	<i>P-Value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>	<i>Lower 95.0%</i>	<i>Upper 95.0%</i>
Y								
intersection	1229,531774	215,8155693	5,697141213	3,3E-05	772,0232052	1687,0403	772,023205	1687,040343
Variable x1	0,220147837	0,063616513	3,460545494	0,003221	0,085286854	0,3550088	0,08528685	0,355008821

Fig. 2. Statistical characteristics of dependence of Ukrainian foreign trade with individual countries

Philosophy and procedures related to the movement of goods and vehicles across the customs border. These relations have a very short range, require the security of international relations of supply of goods, a detailed description of standards and rules. But on the other hand, they are aimed at simplifying and accelerating customs procedures and operations [7]. Commodity-money interaction differs from other types of interaction by the participation of commodity-money relations, which either appear during the transaction, or are absorbed during the interaction, or transfer interaction between the subjects of the transaction. Commodity-money relations ensure the connection and integration of border points, customs and foreign trade participants into a single information and economic space and thereby determine the stability of the macroeconomic state of the state.

Interaction based on public-private partnerships and a memorandum of trust is a new innovative form of relationship. This is a strong interaction, which causes the processes taking place with the highest intensity compared to other processes, and leads to the strongest connection between customs and foreign economic activity participants. It is precisely this condition that determines the full confidence and common customs and logistic mechanism of customs authorities and authorized economic operators in the system of regulating foreign trade. In our opinion, at present, three main forms of customs and logistics

mechanisms have been formed in the Ukrainian foreign trade system. Starting in 2014, all Ukrainian enterprises engaged in foreign trade are required to file a goods declaration with the customs authority in electronic form (electronic declaration) [13].

This form has evolved evolutionarily and in its development has been expressed in several customs and logistics mechanisms of management of information flows.

5. Conclusions and future work.

The concepts of "customs" and "logistics" are combined in a number of works by domestic economists and logistics specialists. In the literature, the terms "customs logistics", "customs and logistics regulation", "customs processing logistics", "customs management of logistics flows", etc. are found. Each of the authors uses a combination of a certain mechanism of these words to analyze the interaction of foreign trade participants with customs authorities.

2. From an institutional point of view, the foreign trade system can be represented as a mechanism that has its own components (nodes). In our case, such parts are exporters, importers and customs authorities that control foreign trade. In the process of foreign trade, interconnections are formed between the parts of the system under consideration, which are accompanied by commodity, financial and information flows, with the latter flows serving the goods flow. Therefore,

between the parts of the system there are commodity, financial, customs, legal, information, labor and other relations, which are expressed in the form of certain mechanisms.

3. The mechanisms for managing the flow of goods and financial information with the direct participation of customs authorities will be called customs and logistics. Currently, three main forms of customs and logistics mechanisms have been formed in the foreign trade system of Ukraine: customs declaration, preliminary information, and payment of customs payments.

4. The customs and logistics mechanism for managing information flows in Ukraine has been

evolving and is currently being developed is requested in the forms of electronic declaration and preliminary informing. The use of these forms allows to reduce the costs of interaction between participants in the foreign trade system, namely, to reduce the time, transport and financial costs; B to increase the efficiency of customs control; increase the throughput capacity of Ukrainian checkpoints on the external border of the Customs Union, including by reducing the time for customs operations at the places of arrival; optimize customs control by selecting its facilities even before the actual arrival of goods and vehicles at the checkpoint.

References

1. Elova, I.A., Lebedeva, I.A. (2011). *Integrated logistic systems of resource delivery: theory, methodology, organization*. Minsk: Law and Economics, 228-337.
2. Shcherbakov, V.V. (2009). *The basics of logistics: theory and practice*. St. Petersburg: Peter Press, 123-129.
3. Nikitina, E.I. (2018). *International Logistics: A Training Manual*. Minsk: MITSO, 229-234.
4. Bowersox, D.J., Kloss, D.J. (2017). *Logistics: Integrated Supply Chain*. Moscow: Olymp-Business, 548-556.
5. Bekyashev, K.A., Moses, E.G. (2015). *Customs Law*. Moscow: Prospect, TC Velby, 121-33.
6. Molokovich, A.D. (2014). *Transport logistics: a training manual*. Minsk: Publishing House Grevtsova, 345-352.
7. Sergeev, V.I., Chepurnoy, M. Yu., Mkrтчan, G.R. (2018). *Customs clearance*. Volume 1. Moscow: MCVDNT "Moscow", 113-125.
8. Vlasenkov, G.Y., Cardanov, V.A. (2016). *Information security of customs technologies*. Volume 1. Moscow: KnoRus, 34-39.
9. Golubchik, A.M. (2011). *Transport-forwarding business: creation, formation, management*. Moscow: TransLit, 256-267.
10. Pyanzina, V. (2013). *International Integration in the Field of Customs*. Moscow: LAP Lambert Academic Publishing, 143-151.
11. Customs Code of the Customs Union and Customs Regulation. (2017). Moscow: AVAK, 532-539.
12. Popovich, O.M., Tikhomirova, Y.S. (2018). *Customs law*. Moscow: Unity-Dana, Law&Law, 45-53.
13. State Statistics Service of Ukraine. Available at: www.ukrstat.gov.ua (accessed 07.10.2019).
14. Sidorov, V.I., Babenko, V.A., Petuhova, V.O. (2016). The Forecasting of the Development of Integration Processes in the Global System of International Trade. *Science of the XXI century: current directions of development*. Sat. scientific Art. IV International extramural scientific-practical Conf. The 85th anniversary of Samar. state econ. Univ., Sep 30 2016 [editor: G.R. Khasaev, S.I. Ashmarina (ed. Ed.) And others.]. Samara: Publishing house Samar. state econ. University, 2, 159-161.
15. Dybskaya, V.V. (2008). *Logistics: integration and optimization of logistic business processes in supply chains*. Moscow: Eksmo, 876-883.
16. Nozdrachev, A.F. (2013). *Administrative organization of customs*. Educational-practical manual. Moscow: International Center for Financial and Economic Development, 346-411.
17. Babenko, V. O., Petuhova, V. O., Perepelitsia, A. S. (2017). *Forming of informatization strategic prospects for Ukraine in conditions of world economy globalization*. Scientific Bulletin of Polissia, Vol. 1, No. 2 (10), pp. 24-34. doi: 10.25140/2410-9576-2017-1-2(10)-24-34
18. Pavlova, O.A., Goretskaya, O.A. (2016). The main aspects of the customs clearance of goods. *New science: Experience, traditions, innovations*, 5-2(83), 89-92.

ТАМОЖЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ЛОГИСТИКИ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМАХ

Бабенко Виталина Алексеевна, доктор экономических наук, профессор, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразіна, пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: vitalinababenko@karazin.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4816-4579>, Scopus Author ID: 56658371300, ResearcherID: E-6521-2018

Ориентация рынков Украины на европейское торгово-экономическое сотрудничество определяет рост требований к качеству таможенных услуг. При этом увеличивается объем информационной нагрузки на таможенные органы в связи с увеличением объема международной торговли в современных условиях. Как следствие, возникает необходимость совершенствования логистического аппарата управления деятельностью таможенных органов. В связи с этим целью исследования является совершенствование управления деятельностью таможенных органов путем изменения организационно-управленческого механизма осуществления таможенных операций и таможенного контроля. Предметом исследования является организационно-управленческий механизм осуществления таможенных операций и таможенного контроля в качестве методологической базы исследования использовались методы системного анализа, процессного подхода, сетевого планирования и управления. В том числе были использованы методы сравнительного анализа, и структурной декомпозиции. В статье отмечается положительная тенденция в расширении спектра логистических услуг при

осуществлении внешнеэкономической деятельности юридическими лицами и при перемещении товаров и транспортных средств через таможенную границу. Рассмотрены вопросы взаимодействия таможенных органов, транспортных организаций и государственных органов при выдаче разрешительных документов, установления компетенции таможенных органов по декларированию отдельных видов товаров, создания подразделений при международных почтовых отправлениях товаров, политики в отношении грузовых транспортных средств. Выводы: сформулированные предложения по созданию транспортно-логистической системы соответствуют международным тенденциям и включают мультимодальные контейнерные перевозки, а также комплексные региональные логистические центры.

Ключевые слова: торгово-экономическая система, таможенная логистика, государственная таможенная служба, организационно-управленческий механизм.

МИТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЛОГІСТИКИ В МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМАХ

Бабенко Віталіна Олексіївна, доктор економічних наук, професор, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: vitalinababenko@karazin.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4816-4579>, Scopus Author ID: 56658371300, Researcher ID: E-6521-2018 Коняєва Єлизавета Григорівна, аспірант, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022, e-mail: sunnybigday@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0457-2033>

Орієнтація ринків України на європейську торгово-економічне співробітництво визначає зростання вимог до якості митних послуг. При цьому збільшується обсяг інформаційного навантаження на митні органи у зв'язку зі збільшенням обсягу міжнародної торгівлі в сучасних умовах. Як наслідок, виникає необхідність вдосконалення логістичного апарату управління діяльністю митних органів. У зв'язку з цим метою дослідження є вдосконалення управління діяльністю митних органів шляхом зміни організаційно-управлінського механізму здійснення митних операцій та митного контролю. Предметом дослідження є організаційно-управлінський механізм здійснення митних операцій та митного контролю в якості. В якості методологічної бази дослідження використовувалися методи системного аналізу, процесного підходу, мережевого планування і управління. У тому числі були використані методи порівняльного аналізу, і структурної декомпозиції. У статті відзначається позитивна тенденція в розширенні спектра логістичних послуг при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності юридичними особами і при переміщенні товарів і транспортних засобів через митний кордон. Розглянуто питання взаємодії митних органів, транспортних організацій і державних органів під час видачі дозвільних документів, встановлення компетенції митних органів з декларування окремих видів товарів, створення підрозділів при міжнародних поштових відправленнях товарів, політики щодо вантажних транспортних засобів. Висновки: сформульовані пропозиції щодо створення транспортно-логістичної системи відповідають міжнародним тенденціям і включають мультимодальні контейнерні перевезення, а також комплексні регіональні логістичні центри.

Ключові слова: торгово-економічна система, митна логістика, державна митна служба, організаційно-управлінський механізм.

ОПТИМІЗАЦІЯ ОПОДАТКУВАННЯ ФІЗИЧНИХ ОСІБ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ

Глуценко Віктор Володимирович

доктор економічних наук, професор

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

вул. Мироносицька, 1, м. Харків, Україна, 61002

e-mail: finance_and_credit@karazin.ua

Ломака Євгеній Анатолійович

здобувач

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

вул. Мироносицька, 1, м. Харків, Україна, 61002

e-mail: lomaka_ea@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4657-1904>

Механізм посилення ефективності оподаткування доходу фізичних осіб неможливий без існування комплексу методів та моделей його підтримки та організаційних заходів, спрямованих на його реалізацію. В умовах флуктуацій зовнішнього середовища та нестабільності національної економіки важливим є реалізація функцій оподаткування, що забезпечить не тільки ефективність розробленого механізму, а і його соціальну справедливість та прозорість. Метою статті є дослідження та формування методологічного інструментарію розробки механізму посилення ефективності оподаткування фізичних осіб в національній економіці України. Методи дослідження: поєднання методів аналізу часових рядів, спектрального аналізу, кластерного аналізу, інвестиційного аналізу та сценарного підходу дозволяє здійснити прогнозування податкових надходжень та прослідити їх вплив на національну економіку, кластерного методу для дослідження ефективності функціонування податкової системи на підставі використання методу к-середніх. Результати: сформовано методологічний інструментарій забезпечення механізму посилення ефективності оподаткування доходу фізичних осіб, який містить методичний підхід до визначення ефективної податкової ставки, моделі прогнозування податкових надходжень та активізації економічної діяльності країни, кластерні моделі податкового адміністрування що дозволяє розробити ефективну податкову політику. Запропоновано три сценарію розвитку податкової системи національної економіки: стандартний, оптимістичний та песимістичний, які базуються на розрахунках крапкового та інтервального прогнозів. Висновки: розроблений методичний підхід щодо побудови ефективної податкової ставки для оподаткування доходів з фізичних осіб враховує субсидування та отримання надлишкового доходу елементів та дозволяє здійснити формування ефективної податкової політики задля збільшення податкових надходжень.

Ключові слова: ефективна податкової ставка, оподаткування доходів, механізм оподаткування, прогнозування податкових надходжень, податкове адміністрування.

Трансформація національної економіки на режим стійкого розвитку потребує відповідного господарського механізму, що включає і систему оподаткування. Механізм посилення ефективності оподаткування доходу фізичних осіб неможливий без існування комплексу методів та моделей його підтримки та організаційних заходів, спрямованих на його реалізацію. В умовах флуктуацій зовнішнього середовища та нестабільності національної економіки важливим є реалізація функцій оподаткування, що забезпечить не тільки ефективність розробленого механізму, а і його соціальну справедливість та прозорість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи та практичні аспекти податкового регулювання, а також проблеми податкового реформування знайшли своє відображення у працях українських вчених: В. Андрущенка, Г. Балашова, З. Варналія, В. Вишневського, В. Гейця, А. Гришук, Т. Єфименко, В. Загорського, О. Замасло, Ю. Іванова, В. Кміть, А. Крисоватого, М. Крупки, А. Лісового, І. Луніної, Т. Мединської, О. Молдована, В. Плиси, І. Приймак,

Ю. Тимошенко, О. Сич, А. Соколовської, О. Шевченко та ін.

Значний внесок у дослідженні проблем формування ефективної системи оподаткування, як одного з основних елементів макроекономічної політики у ринковій економіці, зробили класики 5 економічної думки, а саме: Дж. М. Кейнс, К. Рау, Д. Рікардо, А. Сміт, М. Туган-Барановський. Проведений автором аналіз наукових літературних джерел свідчить про те, що на сучасному етапі розвитку теорії і практики управління національним господарством проблематика податкового регулювання досліджена ще недостатньо, зокрема, не обґрунтовано науково-методичних засад його впливу на макроекономічну динаміку [1-3]. Тому, з'ясування економіко-правової природи податкового регулювання, визначення його механізму вимагає комплексного вирішення зазначених проблем у нерозривній єдності з аналізом макроекономічних процесів споживання, економічного зростання, тінізації, інвестування, які дозволяють побудувати ефективну систему управління процесами податкового регулювання.

Метою статті є дослідження та формування методологічного інструментарію розробки механізму посилення ефективності оподаткування фізичних осіб в національній економіці України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожен з представлених блоків механізму має свою

цільову спрямованість, тому для кожного з блоків важливо використання унікального, притаманного лише йому інструментарію. Комплексне уявлення механізму, який включає блоки, інструментарій та заходи посилення ефективності, представлено на рис. 1.

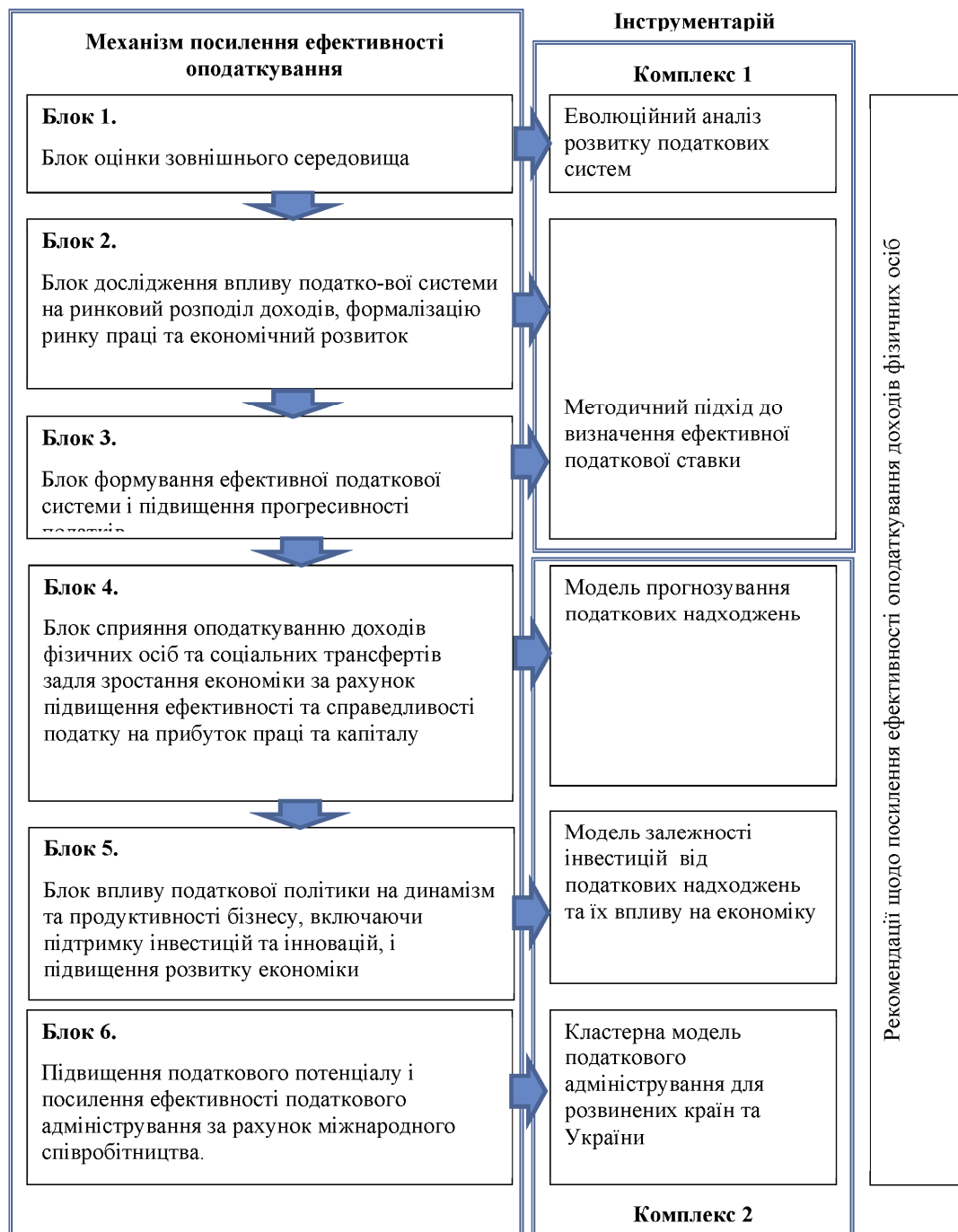

Рис. 1. Комплексне уявлення механізму посилення ефективності

Слід зазначити, що методологічний інструментарій підтримки механізму посилення ефективності оподаткування фізичних осіб доцільно розділити на два основні комплекси [4]: комплекс 1 – комплекс визначення ефективності податкової ставки; комплекс

2 - комплекс прогнозування податкових надходжень від доходу з фізичних осіб до державного бюджету та їх впливу на національну економіку.

Розглянемо теоретичний базис запропонованих комплексів підтримки механізму

посилення ефективності оподаткування доходів фізичних осіб.

Комплекс 1. Комплекс визначення ефективної податкової ставки.

В різних податкових системах використовують різні підходи та методи до визначення ефективної податкової ставки. Однак, перш за все важливим є визначення поняття ефективної податкової ставки. В даному дослідженні під ефективною податковою ставкою буде розуміти множину ставок, використання яких дозволяє максимізувати обсяг надходжень до державного бюджету [5]. Слід звернути увагу, що в визначення використано «множина ставок». З точки зору автора доцільним є визначення декількох ставок, які розраховуються в залежності від умов оподаткування [6]. В сучасній економічній літературі та в практиці оподаткування фізичних осіб використовують два сповни види ставок. Стандартна ставка для оподаткування доходів фізичних осіб, яка використовується для стандартних доходів фізичних осіб, та прогресивна ставка, яка використовується для оподаткування доходів [7]. Які перевищують стандартний рівень доходів.

Для розрахунку кожної зі ставок доцільно використовувати свої, притаманні лише їй методи розрахунку. Для розрахунку стандартної ставки в більшості випадків керуються традиційно-історичним способом, тобто встановлюють ставку яка є традиційно склалася в сучасних умовах господарювання для окремої країни [8]. І потім стратегічні дії відносно цієї ставки спрямовані лише на її корегування (для активізації економічної ситуації, збільшення податкових надходжень, підтримки населення тощо). Розрахунок прогресивної ставки треба

здійснювати більш обережно. Це пов'язано з декількома причинами, основні з яких наступні [9, 10]:

1) фізичні особи, які отримують збільшені, від прийнятих в країні, доходи мають більшу економічну та соціальну активність (в порівнянні з іншими верствами населення). Так як податки повинні здійснювати стимулюючу функцію, то занадто високі податки можуть призвести до протилежного ефекту і здійснювати дестимулюючу функцію. Дестимулюючий вплив може як знизити активність цієї верстви населення, так і призвести до збільшення тіньових схем, що негативним чином відображається в тенденціях національної економіки.

2) існують два основні стимули отримання більшого доходу: це матеріальний (тобто необхідність та бажання отримувати більшу кількість грошей задля збільшення власного багатства та реалізації інвестиційних проектів) та соціальний (робота на благо не тільки себе та родини, а на благо держави – а збільшений дохід – це відповідна винагорода). І якщо, при превалюванні першого мотиву не адекватна до людського розуміння прогресивна податкова ставка може призвести до наслідків, що описані в першій причині [11]. То у разі превалювання другого мотиву не обґрунтована прогресивна ставка може підірвати віру у державу і, таким чином, знецінити цей основний мотив. Зменшення віри в державу може призвести до катастрофічних наслідків, таких як імміграція прогресивних верств населення, соціальна напруга, відсутність підтримки виборців тощо.

Таким чином, доцільно сформулювати ряд рекомендацій для розрахунку ефективної ставки оподаткування доходів фізичних осіб (рис. 2).

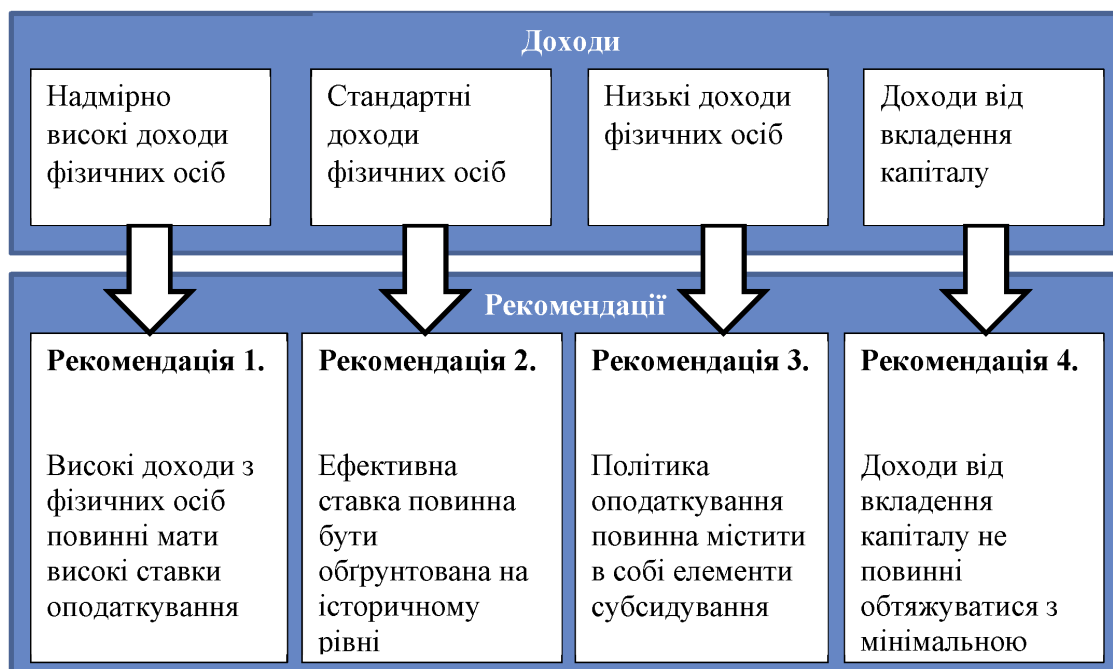

Рис. 2. Рекомендації розрахунку ефективної ставки оподаткування доходу фізичних осіб

Таким чином, на підставі поєднання видів доходів та рекомендацій щодо формування ефективної податкової ставки на доходи фізичних

осіб в роботі розроблено методичний підхід до побудови ефективної податкової ставки задля збільшення податкових надходжень (рис. 3).

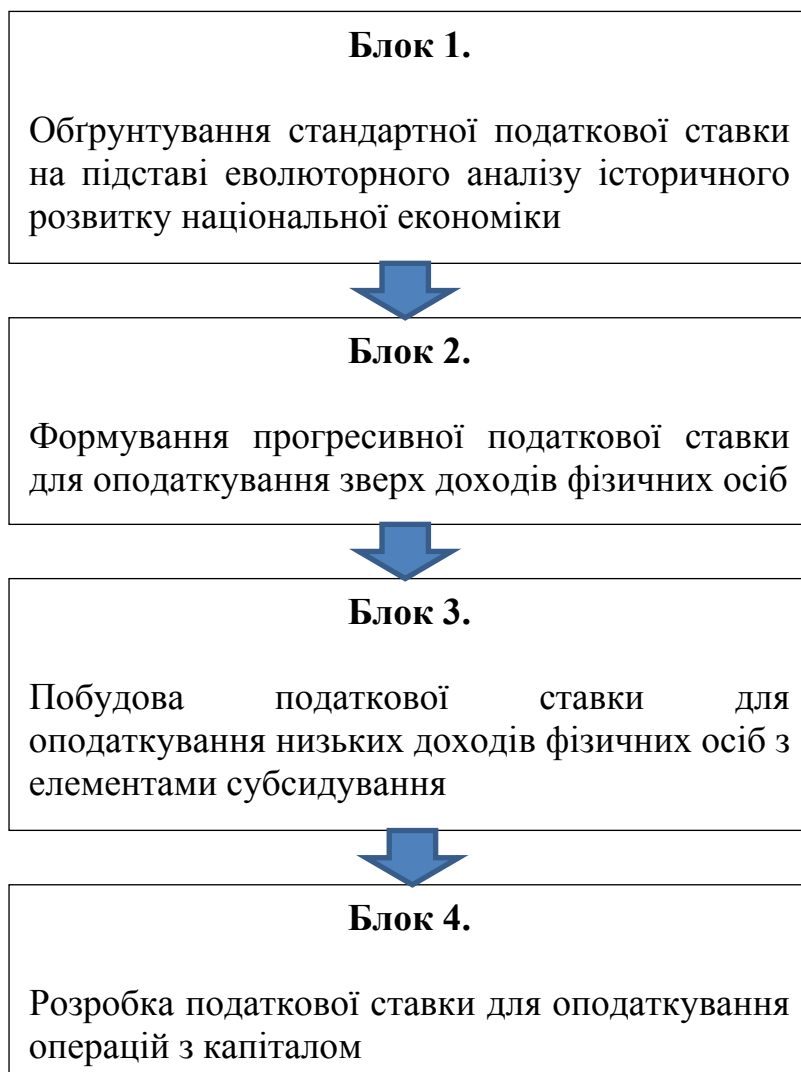

Рис. 3. Методичний підхід до побудови ефективної податкової ставки

Проведемо аналіз блоків методичного підходу.

Блок 1. Обґрунтування стандартної податкової ставки на підставі еволюторного аналізу історичного розвитку національної економіки.

Для визначення значення стандартної ставки оподаткування доходу фізичних осіб доцільно обрати ретроспективний ряд значень ставки та порівняти його зі світовими тенденціями розвитку податкової ставки. Визначення світових тенденцій та темпів зміни податкових ставок дозволить визначити оптимальні темпи зміни національної ставки оподаткування доходів фізичних осіб. Окрім того, кореляція між темпами змін національної ставки оподаткування та податкових ставок розвинутих країн буде свідчити про наявність коінтеграційних ефектів в розвитку національної економіки та забезпечить посилення світової кооперації в розрізі оподаткування фізичних осіб.

Блок 2. Формування прогресивної податкової ставки для оподаткування зверх доходів фізичних осіб.

Як визначалося раніше, постійно йде збільшення податкового навантаження на фізичних осіб задля збільшення наповнення бюджету, тому важливим є визначення такої ефективної ставки оподаткування, яка б максимізувала податкові надходження від цієї платників податків, які мають високий рівень доходу. Така ставка оподаткування змінюється від стандартної ставки оподаткування в залежності від різниці в доходах фізичних осіб. Якщо визначити середню ставку оподаткування як (τ) , то її зміна $(\Delta\tau)$ буде визначатися, як

$$\Delta\tau = f(N, Z, Z^*) \approx N \cdot (Z - Z^*) \quad (1)$$

де N – кількість платників податків з високим рівнем доходу;

Z – середній рівень доходу для групи осіб з високим рівнем доходу;

Z^* – стандартний середній рівень доходу;

Так як оптимальна прогресивна ставка оподаткування повинна забезпечувати максимум податкових надходжень з певною частки населення, то для її розрахунку використовується розподіл Парето. Такий розподіл дає одну з найважливіших властивостей, а саме параметр розподілу (α) залежить від співвідношення середнього високого доходу до середнього стандартного доходу, тобто (2):

$$\frac{\alpha}{\alpha-1} = \frac{Z}{Z^*}$$

Слід зазначити, що в умовах максимізації податкових надходжень важливим є поняття врахування поведінки фізичних осіб, яке виражається у вигляді еластичності податкових надходжень. Еластичність податкових надходжень (ϵ) відображає дохідність фізичних осіб з врахування залишку податкової ставки, тобто $(1-\tau)$.

Таким чином, така еластичність відображає процент зміни середнього високого доходу (Z) при умові, що прогресивна відсоткова ставка зміниться на 1 відсоток. Еластичність прямим чином впливає на розрахунок оптимальної ставки оподаткування над доходів фізичних осіб. На підставі проведених досліджень взаємозв'язку середнього стандартного та максимального доходу, їх еластичності, врахування розподілу Парето визначено наступну залежність між цими характеристиками, яка має наступний вигляд (3) [12]:

$$\tau^* = \frac{1}{1 + \alpha \cdot \epsilon}$$

де τ^* – оптимальна податкова ставка для оподаткування над доходу фізичних осіб.

Слід зазначити, що отримання високих доходів пов'язано, як визначалося раніше, зі збільшенням потреб у споживанні якісних товарів та послуг. Тому важливим є врахування граничного споживання, яке характеризує соціальний вплив. Таким чином модель (3.3) отримає наступний вигляд (4):

$$\tau^{**} = \frac{1-g}{(1-g) + \alpha \cdot \epsilon}$$

де τ^{**} – оптимальна податкова ставка для оподаткування над доходу фізичних осіб з врахуванням граничного споживання

g – граничне споживання (соціальний вплив)

Слід зазначити, що τ^{**} буде завжди менше за τ^* . Окрім того. В більшості випадків граничне

споживання та еластичність залежать від рівня доходу, тому доцільним є використання функціонального зв'язку між оптимальною ставкою оподаткування та всіма її характеристиками, тобто

$$\tau^{**}(Z) = \frac{1-g(Z)}{(1-g(Z)) + \alpha(Z) \cdot \epsilon(Z)}$$

Блок 3. Побудова податкової ставки для оподаткування низьких доходів фізичних осіб з елементами субсидування

Однією з функцій держави є забезпечення проживання соціально незахищених верств населення. Для реалізації цієї мети використовуються видатки Державного бюджету прибуткова частина якого формується за рахунок податкових надходжень. Однак, більшість економістів підтримують думку, що доцільним є підтримка таких верств населення не за рахунок субсидій з бюджету, а за рахунок зменшення податкової ставки та збільшення різноманітних податкових пільг. Аналіз літературних джерел з цієї проблематики [13] дозволив визначити два шляхи зменшення податкової ставки: інтенсивний та екстенсивний.

Інтенсивний шлях пов'язаний з ефектом інтенсивної еластичності отримання доходу. Тобто, збільшення годин праці призводить до збільшення отриманого доходу і навпаки. Таким чином, зменшення доходу є можливим за рахунок зменшення годин праці фізичною особою. В цьому випадку, держава в рамках податкової політики може забезпечити диференціювання податкової ставки та зменшити її в пропорційному порядку до зменшення годин роботи. Однак для зменшення безробіття кращим випадком є не зменшення податкового тягара, а забезпечення необхідною кількістю годин праці для фізичної особи

Інший шлях – це шлях при наявності екстенсивної еластичності. При наявності екстенсивної еластичності при зменшенні доходу перед фізичною особою взагалі стає питання: чи є актуальним подальша праця чи ні? В цьому випадку зменшення податкової ставки повинно перекрити екстенсивну еластичність доходу і, таким чином, забезпечити робітника необхідним доходом при зменшенні годин роботи.

Блок 4. Розробка податкової ставки для оподаткування операцій з капіталом.

Операції з капіталом є окремим видом доходів відносно яких постійно відбуваються дискусії. Деякі автори вважають, що операції з капіталом для фізичних осіб не відносяться до тих операцій, які дозволяють отримати дохід, а спрямовані на збереження доходів домогосподарств. Прибічники цієї теорії підкреслюють, що банківські установи та інші фінансові організації вже сплачують податки від таких операцій на капітал фізичних осіб. Однак, з іншого боку, ряд авторів визначає що домогосподарства те тільки зберігають свої кошти, а й отримують прибуток, тому важливим є

його оподаткування. У цьому випадку в більшості країн де є оподаткування доходів від капіталу використовується стандартна ставка оподаткування доходів фізичних осіб.

Таким чином, розроблений методичний підхід дозволяє реалізувати другий та третій блоки механізму посилення ефективності оподаткування фізичних осіб.

Комплекс 2. Комплекс прогнозування податкових надходжень від доходу з фізичних осіб до державного бюджету та їх впливу на національну економіку.

Даний комплекс містить в собі три види моделей. Реалізація яких об'єднана в методичний підхід до прогнозування впливу податкових надходжень на національну економіку (рис. 4).

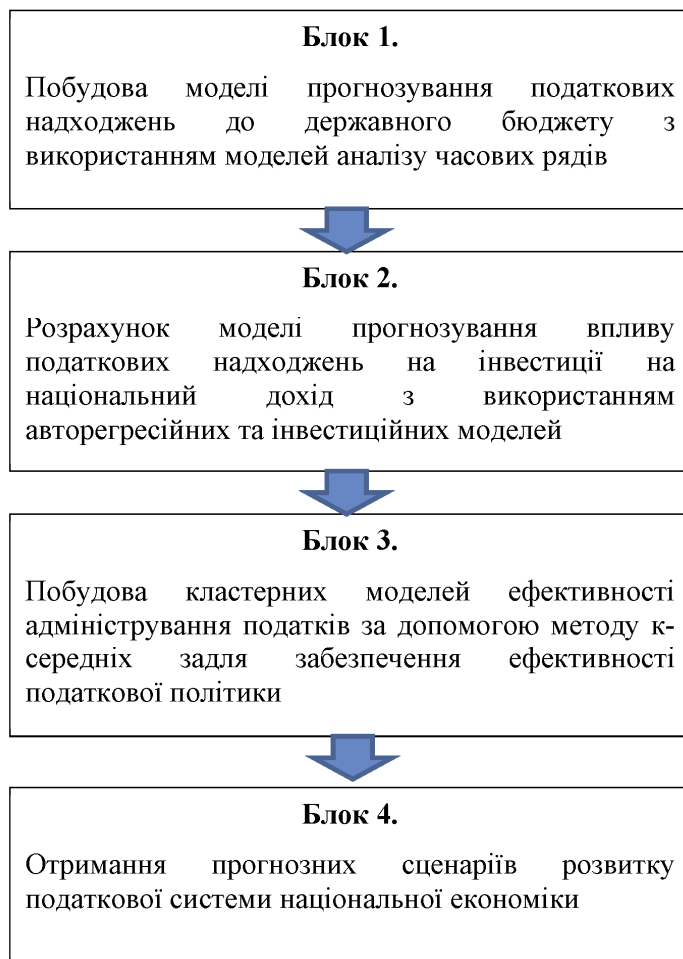

Рис. 4. Методичний підхід до прогнозування впливу податкових надходжень на національну економіку

Розглянемо більш детально кожен з блоків запропонованого методичного підходу.

Блок 1. Побудова моделі прогнозування податкових надходжень до державного бюджету з використанням моделей аналізу часових рядів.

Динаміка податкових надходжень в часовому розрізі обумовлена як загальними трендами національної економіки, так і можливими циклічними флуктуаціями, природа яких бере початок з циклічної природи економічних процесів. Окрім того, хоча податкові надходження є прогнозованою величиною вони мають в собі елемент стоастичності, який обумовлений анступним:

1) наявність латентних процесів всередині ринку;

2) стохастичний вплив зовнішнього середовища;

3) біхевіаристична природа фізичних осіб, яка характеризується їх поведінкою.

Вивчення стохастичності податкових надходжень формує необхідність використання сучасного економіко-математичного апарату щодо її визначення, ступеня впливу та природи формування стохастичності.

Для прогнозування податкових надходжень доцільним є використання моделей аналізу часових рядів. Загальна схема такого використання наведена на рис. 5.

В більшості випадків для прогнозування економічних процесів використовується модель декомпозиції. *Модель декомпозиції* – це модель, в якій виділені чотири основні складові часового

ряду: тренд, сезонна, циклічна і випадкова, з'єднані адитивним або мультиплікативним способом [13]. Виділення трендової складової здійснюється на основі побудови моделі тренда за допомогою стандартних методів (зокрема, МНК). В більшості випадків залишок після виділення тренда є стаціонарним часовим рядом.

Існує два способи поєднання цих складових, що дає змогу визначити дві основні моделі декомпозиції:

– адитивна модель: $Y = T + S + C + I$;

– мультиплікативна модель $Y = T \cdot S \cdot C \cdot I$.

Визначення двох основних видів моделей здійснюється за допомогою графічного аналізу. Існує таке правило визначення: якщо початкові дані мають постійно збільшуючи чи зменшуючи амплітуди, то доцільно використовувати мультиплікативну модель, у випадку постійної амплітуди доцільно використовувати адитивну модель. Побудова моделі декомпозиції здійснюється за такими етапами (рис. 6).

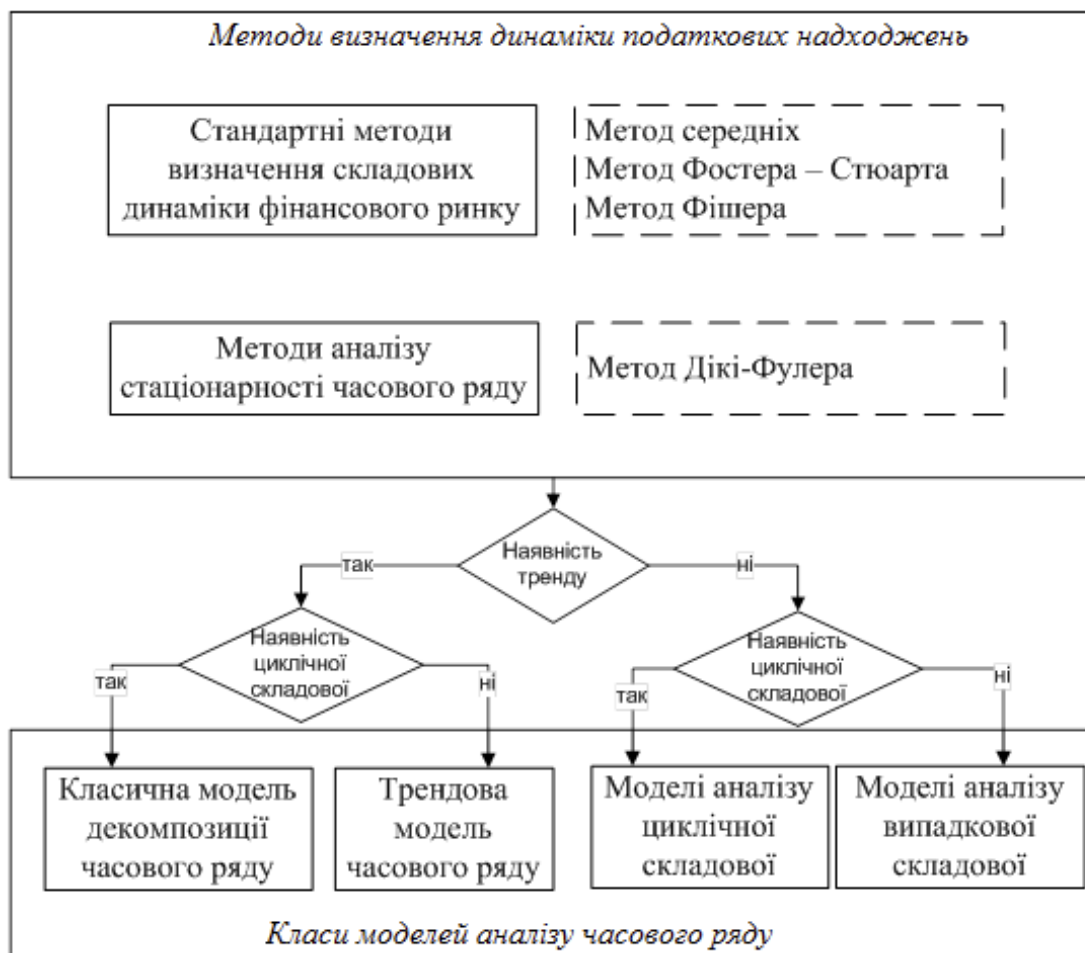

Рис. 5. Схема визначення класу моделей аналізу часового ряду для прогнозування податкових надходжень

Етап 1. Знаходження згладженої тренд циклічної та сезонної складової.

Податкові надходження фізичних осіб напряму залежать від розвитку економічної системи в цілому. В широкому сенсі всі економічні системи мають циклічний характер, а в більшості випадків містять в собі сезонні коливання, що й обумовлюється необхідністю виділення сезонної складової з динамічного ряду. Виділення сезонною складової здійснюється за допомогою згладжування часових рядів, наприклад, за допомогою просторої чи експоненційної ковзної середньої. Експоненційне згладжування є більш ефективним, тому в подальшому в дисертаційному

дослідженні будемо використовувати експоненційне згладжування часового ряду.

Етап 2. Побудова регресійної моделі та визначення тренду.

На етапі побудови регресійної моделі важливим є визначення виду тренду. Існують наступні види тренду:

- лінійний;
- експоненційний;
- ступеневий;
- логарифмічний;
- логістичний;
- поліноміальний.

В більшості економічних процесів найбільш

ефективним є обрання поліноміального тренду який має наступний вигляд:

$$Y(t) = a_0 + a_1 \cdot t + a_2 \cdot t^2 + \dots + a_n \cdot t^n$$

де $a_0, a_1, a_2, \dots, a_n$ – параметри моделі

Єдиним недоліком використання поліноміального тренду є неможливість

використання цього виду у довгостроковій перспективі. Однак, так як податкові надходження мають великий обсяг даних (60 точок за 2015-2019 рр.) і прогнозуються на короткостроковий період (1 рік), то використання поліноміального тренду є доцільним.

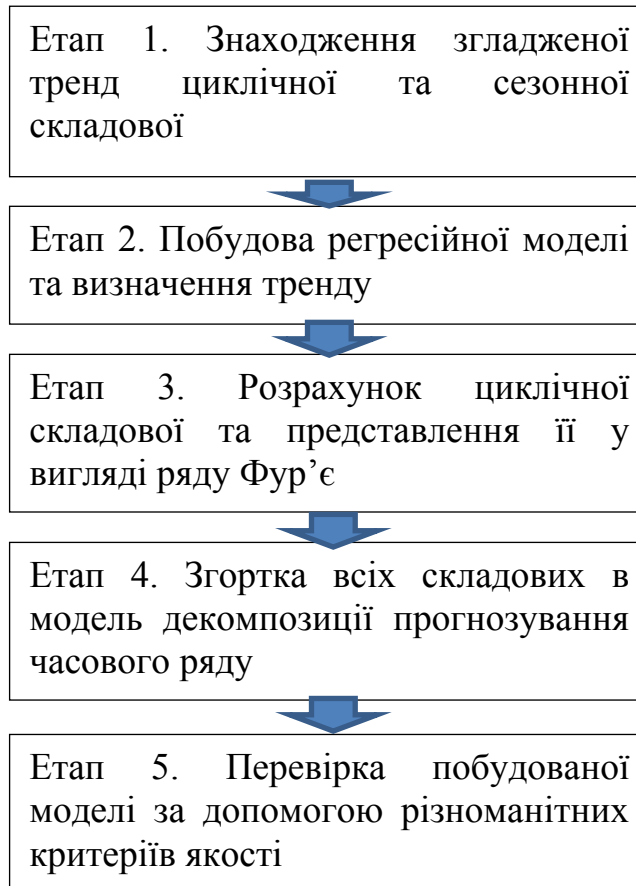

Рис. 6. Етапи побудови моделі декомпозиції часового ряду

Етап 3. Розрахунок циклічної складової та представлення її у вигляді ряду Фур'є.

Складність економічних процесів обумовлює складність всіх її складових. Так, циклічна складова може містити в собі велику кількість окремих циклів. Для дослідження циклічної складової в економіці використовуються фізичні методи - а саме метод спектрального аналізу. Основна ідея спектрального аналізу полягає в тому, що світло — це поєднання окремих хвиль з різною частотою та амплітудою. Для циклічної складової в економіці кожна її складова також є окремим циклом з визначеною частотою і амплітудою. Адитивне поєднання таких складових (носять назву гармонік) дозволяє отримати загальний вигляд циклічної складової окремого економічного процесу [14].

Спектральний аналіз циклічної складової базується на розкладанні в ряд Фур'є, який має наступний вигляд:

$$C(t) = \sum_k a_k \cos \left[\frac{2\pi}{T_k} (t-1) \right] + \sum_k b_k \sin \left[\frac{2\pi}{T_k} (t-1) \right]$$

де a_k, b_k – коефіцієнти розкладання в ряд Фур'є;

T_k – значення періоду k -ї гармоніки.

Коефіцієнти розкладання в ряд Фур'є формують амплітуду гармоніки та визначають її вплив в загальній циклічній складовій.

Етап 4. Згортка всіх складових в модель декомпозиції прогнозування часового ряду.

Згортка складових здійснюється за допомогою адитивної або мультиплікативної згортки.

Етап 4. Перевірка побудованої моделі за допомогою різноманітних критеріїв якості.

Для перевірки якості побудованих моделей використовується велика кількість критеріїв:

коефіцієнт детермінації, критерій множинної кореляції, критерій Фішера, критерій середніх похибок. Для моделей декомпозиції найбільш поширеним критерієм є критерій середньою процентної похибки (MAPE) [14].

Таким чином, запропонований алгоритм побудови моделі декомпозиції дозволяє здійснити прогнозування податкових надходжень до державного бюджету.

Блок 2. Розрахунок моделі прогнозування впливу податкових надходжень на інвестиції та національний дохід з використанням авторегресійних та інвестиційних моделей.

Податкова система є однією зі складових національної економіки. Тому вона здійснює вплив на всі процеси, що кояться в національній економіці. Окрім того, фінансова політика є одним з інструментів регулювання розвитку національної економіки, тому доцільним є не тільки визначення динаміки її розвитку, а й дослідження її впливу на процеси, що протікають в національній економіці [15]. Одним з впливів, що забезпечує реалізація ефективної податкової політики є вплив на процеси інвестування та отримання національного доходу. Тому, для забезпечення реалізації цього блоку важливим є використання авторегресійних та інвестиційних моделей прогнозування економічних процесів.

Блок 3. Побудова кластерних моделей ефективності адміністрування податків за допомогою методу к-середніх задля забезпечення ефективності податкової політики.

Адміністрування податків показує ефективність роботи податкової системи й характеризується її віддачею до державного бюджету. Показник адміністрування розраховується наступним чином

$$A = \frac{T}{V} \cdot 100\%$$

де Т – обсяг витрат на податкову систему (обсяг заробітної платні податківців, амортизація споруд тощо)

V – обсяг податкових надходжень до державного бюджету.

Слід зазначити, що чим менше значення цього показника, тим ефективнішою є функціонування податкової системи.

Проведення кластерного аналізу дозволяє здійснити побудову однорідних груп країн по використанню роботи податкової системи. В якості показників для кластеризації буде використано два показники:

показник адміністрування;

показник темпу зростання/падіння податкових надходжень до державного бюджету.

В якості математичного інструментарію реалізації цього блоку методичного підходу в дисертаційному дослідженні пропонується

використовувати метод кластерного аналізу – метод к-середніх. Даним методом має наступні переваги:

відсутність перетинаючих кластерів. Кожен об'єкт дослідження відноситься тільки до одного кластеру, що забезпечує простоту в його інтерпретації;

максимальна віддаленість кластерів між собою. В методі к-середніх використовується критерій максимізації центрів кластерів один від одного, що дозволяє отримати максимально віддалені кластери;

мінімальна відстань між елементами кластеру. Використання критерію мінімізації між об'єктами дозволяє отримувати найбільш компактні кластери;

отримання необхідної кількості кластерів. Трингулярність сучасного світосприйняття дозволяє найбільш якісно інтерпретувати три або п'ять кластерів. Тому для цілей дослідження обрано побудову трьох кластерів: високоефективної податкової системи; середньо ефективно податкової системи; низько ефективно податкової системи.

Блок 4. Отримання прогнозних сценаріїв розвитку податкової системи національної економіки.

Функціонування економічної системи, як визначало вище, може мати в собі елемент стохастичності, який обумовлений наявністю зовнішніх флуктуацій та політичними впливами. Такий стан речей обумовлює необхідність розробки прогнозних сценаріїв розвитку податкової системи. В дисертаційному дослідженні виділяється три основні сценарії:

стандартний сценарій розвитку. Даний сценарій характеризується відсутністю значних непередбачених ситуацій, й характеризує крапковий прогноз визначених показників. При реалізації стандартного сценарію доцільним є розробка підтримуючої стратегії розвитку податкової системи.

оптимістичний сценарій. Цей сценарій можливий при позитивному впливі зовнішнього середовища. З точки зору математичних даних, цей сценарій реалізовується на підставі аналізу позитивних даних інтервального прогнозу.

песимістичний сценарій. Такий сценарій також базується на інтервальному прогнозі, однак на даних що характеризують негативний вплив зовнішнього середовища.

Висновки. На підставі проведених досліджень в даному параграфі отримано наступні результати:

сформовано методологічний інструментарій забезпечення механізму посилення ефективності оподаткування доходу фізичних осіб, який містить методичний підхід до визначення ефективної податкової ставки, моделі прогнозування податкових надходжень та активізації економічної діяльності країни, кластерні моделі податкового адміністрування

що дозволяє розробити ефективну податкову політику;

розроблено методичний підхід щодо побудови ефективної податкової ставки для оподаткування доходів з фізичних осіб який на відміну від існуючих підходів враховує субсидування та отримання надлишкового доходу елементів та дозволяє здійснити формування ефективної податкової політики задля збільшення податкових надходжень;

побудовано методичний підхід до прогнозування впливу податкових надходжень на національну економіку, який на відміну від існуючих на підставі поєднання методів аналізу часових рядів, спектрального аналізу, кластерного аналізу, інвестиційного аналізу та сценарного підходу дозволяє здійснити прогнозування податкових надходжень та прослідити їх вплив на національну економіку;

адаптовано алгоритм побудови моделей декомпозиції часового ряду для прогнозування

податкових надходжень з доходів фізичних осіб до державного бюджету;

визначено необхідність використання кластерного методу для дослідження ефективності функціонування податкової системи на підставі використання методу к-середніх для таких показників як показник адміністрування податкової системи і показник податкових надходжень до державного бюджету;

досліджено необхідність використання інвестиційних моделей та моделей авторегресії для визначення впливу податкових надходжень на розвиток складових національної економіки, таких як інвестиції на національний дохід;

запропоновано три сценарію розвитку податкової системи національної економіки: стандартний, оптимістичний та песимістичний, які базуються на розрахунках крапкового та інтервального прогнозів.

OPTIMIZATION OF TAXATION OF INDIVIDUALS IN THE NATIONAL ECONOMY OF UKRAINE: METHODOLOGICAL TOOLS

Victor Glushchenko, Doctor of Science in Economics, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, 1 Myronosyts'ka Str., Kharkiv, Ukraine, 61002, e-mail: finance_and_credit@karazin.ua

Yevgeniy Lomaka, Postgraduate Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, 1 Myronosyts'ka Str., Kharkiv, Ukraine, 61002, e-mail: lomaka_ea@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4657-1904>

A mechanism to enhance the efficiency of taxation of personal income is impossible without the existence of a set of methods and models of its support and organizational measures aimed at its implementation. In conditions of environmental fluctuations and instability of the national economy, the implementation of taxation functions is important. It will ensure not only the effectiveness of the developed mechanism, but also its social justice and transparency. The aim of the article is the study and formation of methodological tools for developing a mechanism for enhancing the efficiency of taxation of individuals in the national economy of Ukraine. Research methods: a combination of methods of time series analysis, spectral analysis, cluster analysis, investment analysis and the scenario approach allows forecasting tax revenues and tracing their impact on the national economy, a cluster method for studying the efficiency of the tax system based on the use of the k-means method. Results: a methodological toolkit was developed to provide a mechanism for enhancing the efficiency of taxation of personal income, containing a methodological approach to determining the effective tax rate, a model for predicting tax revenues and enhancing the country's economic activity, cluster models of tax administration that allows to develop an effective tax policy. Three scenarios for the development of the tax system of the national economy are proposed: standard, optimistic and pessimistic, which are based on calculations of point and interval forecasts. Conclusions: a methodological approach has been developed to build an effective tax rate for taxing the income of individuals, takes into account subsidizing and generating excess income for elements and allows for the formation of an effective tax policy in order to increase tax revenues.

Keywords: effective tax rate, income taxation, taxation mechanism, tax revenue forecasting, tax administration.

ОПТИМИЗАЦИЯ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ УКРАИНЫ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТАРИЙ

Глуценко Виктор Владимирович, доктор экономических наук, профессор, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, ул. Мироносицкая, 1, г. Харьков, Украина, 61002, e-mail: finance_and_credit@karazin.ua

Ломака Евгений Анатольевич, соискатель, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, ул. Мироносицкая, 1, г. Харьков, Украина, 61002, e-mail: lomaka_ea@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4657-1904>

Механизм усиления эффективности налогообложения дохода физических лиц невозможен без существования комплекса методов и моделей его поддержки и организационных мероприятий, направленных на его реализацию. В условиях флуктуаций внешней среды и нестабильности национальной экономики важным является реализация функций налогообложения, что обеспечит не только эффективность разработанного механизма, но и его социальную справедливость и прозрачность. Целью статьи является исследование и формирование методологического инструментария разработки механизма усиления эффективности налогообложения физических лиц в национальной экономике Украины. Методы исследования: сочетание методов анализа временных рядов, спектрального анализа, кластерного анализа, инвестиционного анализа и сценарного подхода позволяет осуществить прогнозирование налоговых поступлений и проследить их влияние на национальную экономику, кластерного метода для исследования эффективности функционирования налоговой системы на основе использования метода к-средних. Результаты: сформирована методологический инструментарий обеспечения механизма усиления эффективности налогообложения дохода физических лиц, содержащий методический подход к определению эффективной налоговой ставки, модели прогнозирования налоговых поступлений и активизации экономической деятельности страны, кластерные модели налогового администрирования что позволяет разработать эффективную налоговую политику. Предложено три сценария развития налоговой системы национальной экономики: стандартный, оптимистичный и песимистичный, которые базируются на расчетах точечного и интервального прогнозов. Выводы: разработан методический подход к построению эффективной налоговой ставки для налогообложения доходов физических лиц учитывает субсидирование и получения избыточного дохода элементов и позволяет осуществить формирование эффективной налоговой политики с целью увеличения налоговых поступлений.

Ключевые слова: эффективная налоговая ставка, налогообложение доходов, механизм налогообложения, прогнозирования налоговых поступлений, налоговое администрирование.

References

1. Vito T. (2018) *Pravitel'stvo i rynki: menyayushchayasya ekonomicheskaya rol' gosudarstva* [Government and markets: the changing economic role of the state]. M.: Izd-vo Instituta Gaydara. (in Russian)
2. Burgess R., Stern N. (1993) Taxation and Development. *Journal of Economic Literature*, vol. 31 no. № 2, 762-830.
3. Gordon R., Li W. Tax structures in developing countries: Many puzzles and a possible explanation. *Journal of Public Economics*, 2009, vol. 93, no. 7-8, 855-866.
4. Kleven H. J., Kreiner C., Saez E. (2009) The Optimal Income Taxation of Couples. *Econometrica*, vol. 77, no. 2, 537-560.
5. Jha, Raghbendra. (2008). *International Handbook of Development Economics*, Edward Elgar Publishing, Incorporated, chap. 55, vol. 1.
6. Babenko V., Kulczyk Z., Perevozova I., Syniavska O., Davydova O. (2019) Factors of Development of International e-Commerce in the Context of Globalization. *CEUR Workshop Proceedings*, vol. 2422, 345-356. Available at: <http://ceur-ws.org/Vol-2422/paper28.pdf> (accessed 01 November 2019)
7. Babenko V.A., Sidorov V.I., Savin R.S. (2018) Activities of international agroholdings in the world market of foreign investment: investigation of trends and factors of impact in current financing conditions. *Technology audit and production reserves*, 2018, no. 4/4(42), 18-24. DOI: 10.15587/2312-8372.2018.141135
8. Piketty T. (2014) *Capital in the 21st Century*. Cambridge: Harvard University Press.
9. Perevozova I., Babenko V., Kondur O., Krykhovetska Z. and Daliak N. (2019) Financial support for the competitiveness of employees in the mining industry. *SHS Web of Conferences*, vol. 65, 1-6. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196501001>
10. Besley T. and Persson T. (2013) Taxation and Development. *Handbook of Public Economics*, vol. 5, 471-474.
11. Todaro M., Smith S. (2014) *Economic Development*, 12th Edition. Pearson.
12. Babenko, V., Alisejko, E., Kochuyeva, Z. (2017). The task of minimax adaptive management of innovative processes at an enterprise with risk assessment. *Innovative technologies and scientific solutions for industries*, No. 1 (1). DOI: <https://doi.org/10.30837/2522-9818.2017.1.006>
13. Lomaka J. A. (2018) *Zarubizhnikh dosvid reformuvannya podatkovikh sistem ekonomichno rozvinutikh kraїн svitu* [Foreign experience in reforming the tax systems of economically developed countries in the world]. *Ukrains'kiy zhurnal prikladnoi ekonomiki*, vol. 3, no. 4, 317 – 324. (in Ukrainian)
14. Perevozova I., Daliak N., Babenko V. (2019) Modeling of Financial Support for the Competitiveness of Employees in the Mining Industry. *CEUR Workshop Proceedings*, no. 2422, 444-454. Available at: <http://ceur-ws.org/Vol-2422/paper36.pdf> (accessed 19 October 2019)
15. Babenko V., Kulczyk Z., Perevosova I., Syniavska O. and Davydova O. (2019) Factors of the development of international e-commerce under the conditions of globalization. *SHS Web of Conferences*, vol. 65, 10-16. DOI: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196504016>

МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІАГНОСТИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Гринько Павло Олегович

аспірант кафедри вищої математики та економіко-математичних методів Харківського національного економічного університету

імені Семена Кузнеця

пр. Науки 9А, м. Харків, Україна, 61166

email: grynko.po@i.ua ; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5591-174X>

В результаті об'єктивної діагностики, яка ґрунтується на науковій основі та використовує інформаційно-аналітичні інструменти, виявляють реальні шляхи підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства. Предметом дослідження в статті є методичне забезпечення ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства. Мета статті полягає в обґрунтуванні методичного підходу щодо діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності сучасних промислових підприємств, які ведуть зовнішньоекономічну діяльність. Завдання: дослідження проблем діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності в умовах реального підприємства, а саме ПАТ «Турбоатом». Використовуються загальнонаукові методи: теоретико-логічний та системний аналізи – для обґрунтування системи показників ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства; методи побудови інтегральних показників – для визначення рівнів ефективності експортно-імпоротної діяльності та її структурної динаміки; факторний та регресійний аналізи – визначення впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовищ на рівні ефективності експортно-імпоротної діяльності; моделі кривих росту – для прогнозування значень частинних та інтегральних показників. Отримано такі результати: на основі запропонованих інструментів та обґрунтованої логіки етапів здійснення діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності розроблено методичний підхід щодо діагностики. Висновки: методичний підхід доцільно використовувати в управлінні ефективністю експортно-імпоротної діяльності підприємства та розробленні дієвого управлінського рішення.

Ключові слова: ефективність експортно-імпоротної діяльності, інформаційно-аналітичні інструменти, методичний підхід, управлінське рішення.

Актуальність теми дослідження. Сучасний стан економічного розвитку України досить складний, причинами чого є як кризовий стан економіки в цілому. Експортно-імпортерна діяльність забезпечує стійкий розвиток країн, регіонів та підприємств в сучасних умовах. Але ефективність експортно-імпоротної діяльності обумовлюється реалізацією всіх функцій управління нею, тому проблеми дослідження цієї діяльності є актуальними та необхідним. Це підтверджують такі статистичні дані: у першому півріччі 2019 р. експорт товарів становив 24469,0 млн.дол. США, або 105,2% порівняно із першим півріччям 2018р., імпорт – 28205,4 млн.дол., або 108,5%; негативне сальдо складало 3736,4 млн.дол. (у першому півріччі 2018р. також негативне – 2742,4 млн.дол.); коефіцієнт покриття експортом імпорту становив 0,87 (у першому півріччі 2018р. – 0,89) [1]. Подібні проблеми існують в багатьох країнах. Вирішувати ці проблеми слід на всіх рівнях управління: від підприємства до країни.

Ступінь наукової розробки та джерельна база проблеми. Вирішенню проблем ефективності експортно-імпоротної діяльності приділялось багато уваги в роботах як закордонних вчених, так і вітчизняних. Зокрема питання управління експортно-імпоротною діяльністю розглядалися у працях Спірідона Прелей, Манх Куанг Дан, Кука С, Ватсона П, Стояна М., Райпа Дж., Драгхечу, А. А. Мазаракі, Т. М. Мельник, В. В. Юхименко, В. П. Андришин, А. Дунської,

І. О. Баранніка, Л. М. Малярець, О. Г. Мельник, Л. Д. Чалапко (Калник), О. В. Шкурупія та інші [2 - 9]. Вчені акцентують увагу на окремих аспектах управління експортно-імпоротною діяльністю, а питання її ефективності та діагностики залишаються поза увагою.

Метою статті є обґрунтування методичного підходу щодо діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності промислових підприємств, які ведуть зовнішньоекономічну діяльність.

Результати дослідження. Для здійснення діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності на наукових основах в умовах реального підприємства слід мати методичне забезпечення та сформовану технологію її проведення, що відображається у відповідному методичному підході. Важливість та актуальність цього методичного підходу обумовлюється також тим, що за його наявності скорочується час відшукування резервів та невикористаних можливостей підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності, розроблення відповідних управлінських рішень на підприємстві. Науковою основою методичного підходу до діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства є її теоретичне забезпечення, аналіз цієї ефективності, опис методів реалізації функцій діагностики в сучасних умовах, умов здійснення, перелік завдань та етапів, очікуваних результатів.

Першим етапом здійснення діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства є формування її мети, цілей та завдань, що в свою чергу пов'язано з реалізацією функцій діагностики, а саме: розпізнавальної, визначальної, оцінювальної, запобігаючої, прогнозуючої, відслідковувально-контролюючої, інформаційної, аналітичної, консультуючої, рекомендаційної.

Метою діагностики є встановлення діагнозу на основі розпізнання проблеми в ефективній експортно-імпорتنій діяльності підприємства для забезпечення її достатнього рівня. Цілі діагностики ефективної експортно-імпоротної діяльності розділяються за суб'єктами формування (власники, акціонери, управлінський персонал, спеціалісти, виконавці, органи державної влади), за терміном реалізації (довгострокові, середньострокові, короткострокові), за змістом (економічну ефективність даної діяльності підприємства; доцільну ефективність реалізації умов діяльності; вигідну ефективність реалізації інтересів підприємства на внутрішніх та зовнішніх ринках).

Згідно означеної мети завданнями діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності є розпізнання та ідентифікація, визначення ознак її стану, аналіз та оцінювання ознак її стану щодо рівня, тенденцій змін та еталонного (нормального) стану, аналіз та оцінювання факторів, які впливають на її стан, проміжний висновок про стан та виявлення проблеми, визначення причин проблеми в її стані, оцінка причинно-наслідкових зв'язків з факторами в існуючій проблемі, прогноз розвитку ознак та аналіз сценаріїв розвитку, контроль за станом ознак та їх відхиленнями, визначення умов для усунення проблеми, ведення бази даних про стан ефективності ЕІД, формування рекомендацій щодо підтримки нормального її стану та запобігання появи проблеми.

Оскільки в діагнозі виділяють ознаки проблеми, саму проблему, процеси її виникнення та протікання, причинно-наслідкові інші проблеми в стані об'єкту, наслідки проблеми, то слід першочергово аналізувати ознаки проблеми ефективності експортно-імпоротної діяльності за її ключовими показниками тобто індикаторами, які б системно виражали критерії цієї ефективності, які в свою чергу забезпечують достовірність діагнозу. Відомо, що критеріями в економіці є складні та елементарні ознаки, що відображають властивості тобто характеристики об'єкту. В економіко-математичному моделюванні розрізняють загальні та частинні критерії. Загальний критерій, як правило, конструється та є функцією в економіко-математичному моделюванні, тобто подається як цільова функція, яка досліджується на оптимум для встановлення рівня якості складної ознаки об'єкту. Загальний

критерій може бути векторною функцією, поняття якої є узагальненням поняття функції [10].

Отже, ознаки ефективності експортно-імпоротної діяльності мають бути такими, що за їх сукупністю та змістом можна було б розпізнати та ідентифікувати причину її проблеми. Аналіз праць провідних фахівців з проблем управління ефективності експортно-імпоротної діяльності дозволив встановити перелік основних ознак та відповідно показників, що є основними індикаторами цієї діяльності, це коефіцієнт ефективності експорту (x_1), коефіцієнт ефективності імпорту (x_2), коефіцієнт протермінованих зобов'язань (x_3), частка експорту у загальному обсязі реалізації підприємства (x_4), рентабельність продажів (x_5). Ця система показників задовольняє вимогам, які висуваються до системи показників для діагностики соціально-економічних систем, а саме: адекватно, цілісно, концептуально описувати об'єкт; бути ієрархічною, багатовимірною; виражатися метричними і неметричними величинами ознак; бути обмеженою; містити інформацію, порівнянню в просторі та часі. Взагалі діагностику можна проводити як за абсолютними, так і за відносними показниками, але останні об'єктивніше оцінюють явища та процеси в економіці, оскільки часто мають однакові шкали і їх можна порівнювати як у динаміці, так і в статичі – на різних підприємствах.

Оскільки діагностика ефективності ЕІД підприємства передбачає розпізнання та ідентифікацію, визначення ознак її стану, для цього слід аналізувати динаміку значень цих ознак (рис. 1 – 4).

Отже, аналіз рис. 1 – 4 свідчить про тенденцію зростання коефіцієнтів ефективності експорту та імпорту, а також позитивну (спадну) тенденцію змін коефіцієнта протермінованих зобов'язань; також маємо в останні роки зростання частки експорту у загальному обсязі реалізації підприємства, але негативну має тенденцію показник рентабельності продажів.

Для встановлення правильного діагнозу необхідно визначити інтегральні показники. Вимірювати рівень розвитку ефективності експортно-імпоротної діяльності доцільно за допомогою інтегральних показників, які обчислюються за такими методами як адитивна чи мультиплікативна згортка частинних показників з використанням коефіцієнтів ваги, як середні значення, метод таксономічного показника розвитку В. Плюти, метод показника якості Харрінгтона. Аналіз цих методів показав, що кожен з них має істотні переваги, а також недоліки, тому з урахуванням них рекомендується для вимірювання рівня ефективності експортно-імпоротної діяльності

підприємства використати модифікований метод побудови показника якості Харрінгтона [12]. При обчисленні цього інтегрального показника слід виконати такі етапи: змістовний аналіз кожного частинного показника та опис його за допомогою інструментів описової статистики; обґрунтування шкали перетворень значень частинного показника; розроблення окремих функцій перетворень значень частинного показника; обґрунтування узагальненої функції якості для згортки цих окремих функцій.

Отже, на основі аналізу рівня розвитку ефективності експортно-імпоротної діяльності первинно визначаються її проблеми, але при цьому аналіз слід доповнити оцінкою про динаміку

структурних змін ефективності, яка дозволяє діагностувати динаміку виникнення глибоких проблем, пов'язаних зі структурою змісту цієї ефективності. Обґрунтована логіка етапів методичного підходу обчислення інтегрального показника структурної динаміки ефективності ЕІДП дозволяє повніше розкрити суть проблеми відхилення рівня розвитку ефективності цієї діяльності від нормального. Також для виявлення причин цих відхилень важливо провести аналіз впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища на рівень розвитку ефективності експортно-імпоротної діяльності та її структурної динаміки.

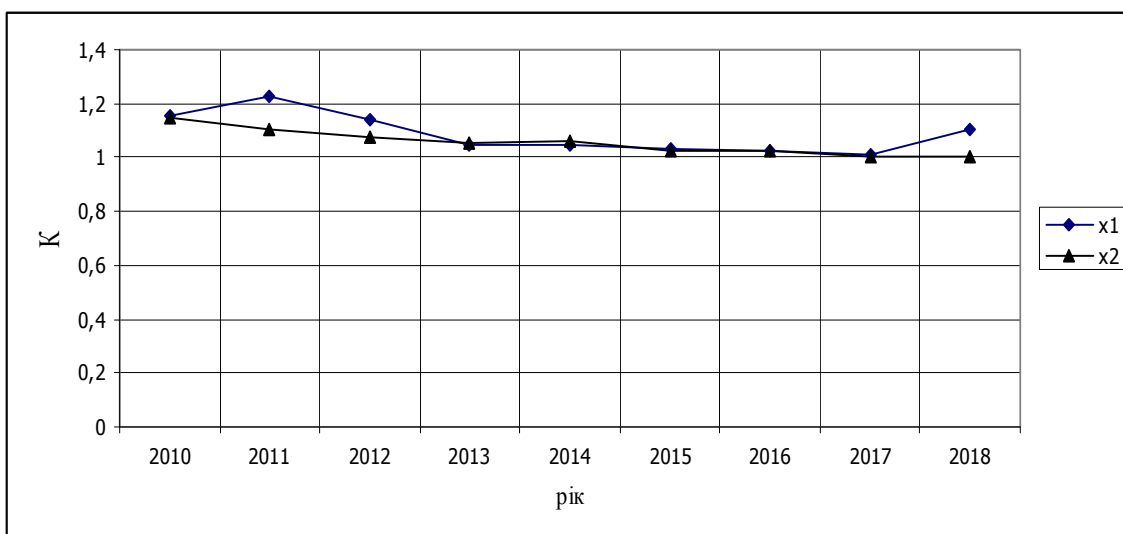

Рис. 1. Динаміка значень коефіцієнта ефективності експорту (x_1), коефіцієнта ефективності імпорту (x_2) підприємства ПАТ «Турбоатом»

Складено автором за матеріалами: [11]

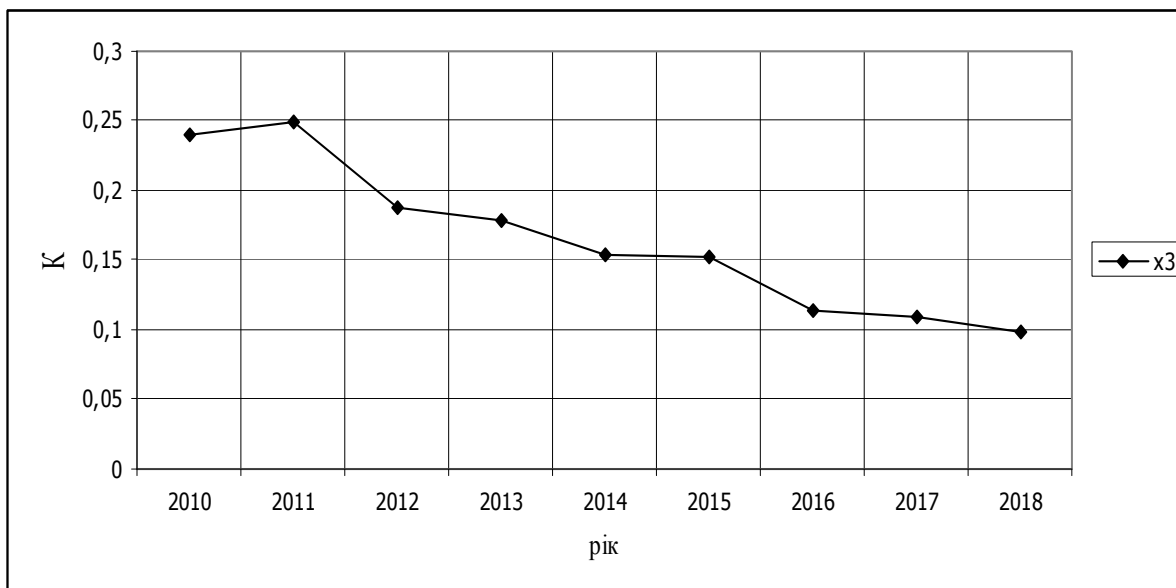

Рис. 2. Динаміка значень коефіцієнта протермінованих зобов'язань (x_3) підприємства ПАТ «Турбоатом»

Складено автором за матеріалами: [11]

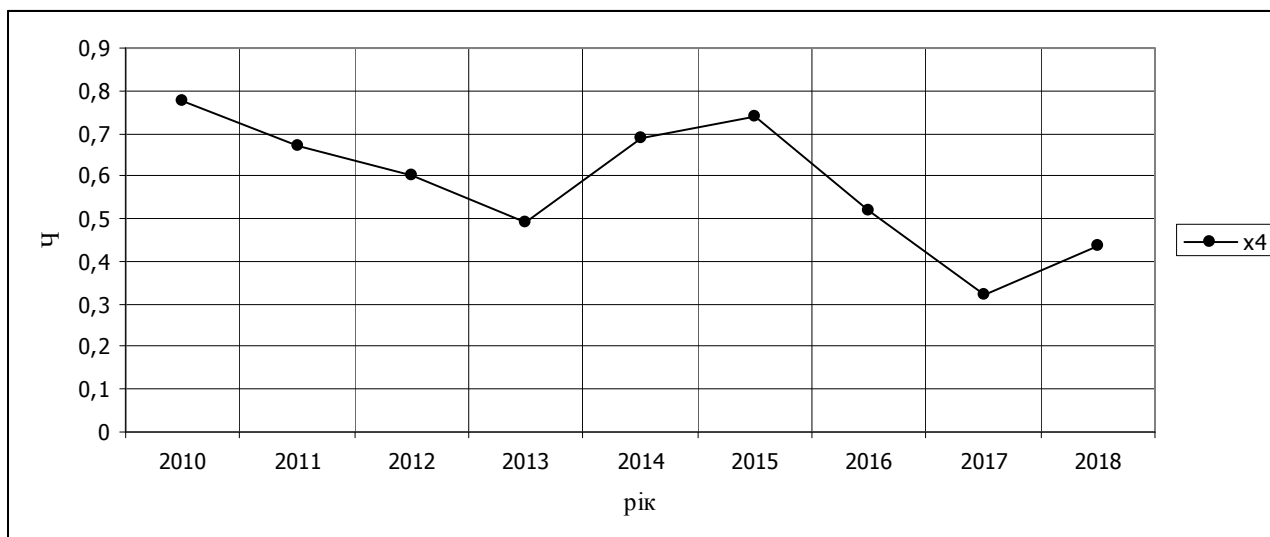

Рис. 3. Динаміка значень частки експорту у загальному обсязі реалізації підприємства (x_4) ПАТ «Турбоатом»

Складено автором за матеріалами: [11]

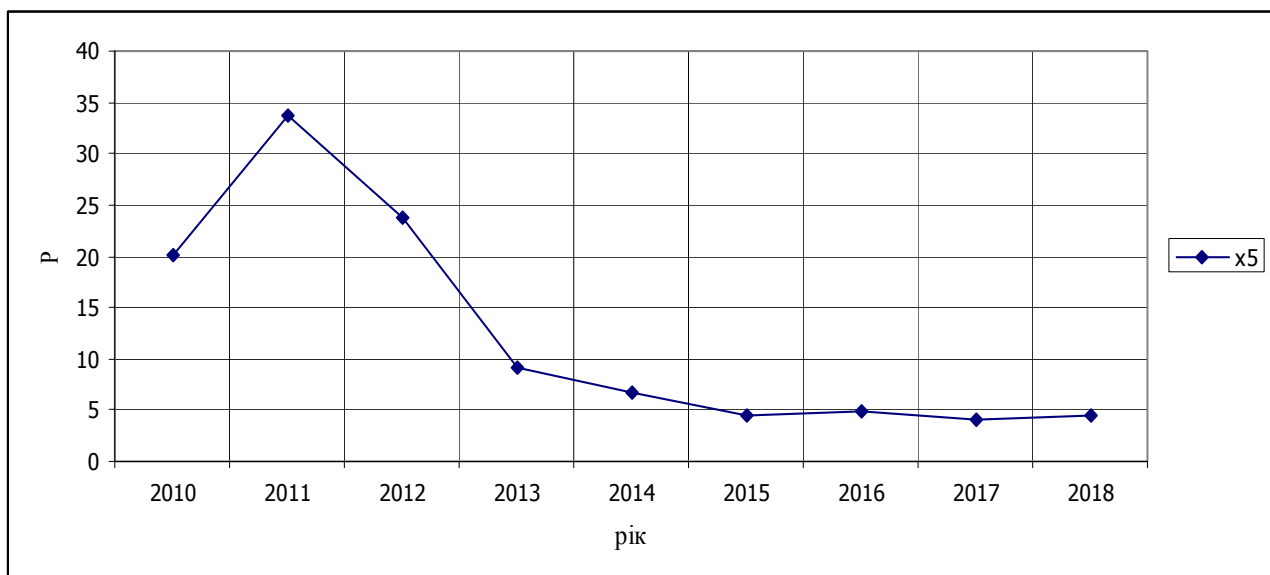

Рис. 4. Динаміка значень рентабельності продажів (x_5) підприємства ПАТ «Турбоатом»

Складено автором за матеріалами: [11]

Особливості сучасних політичних, економічних, соціальних умов розвитку України негативно впливають на ефективність експортно-імпоротної діяльності вітчизняних підприємств. Як уже було відмічено в попередніх розділах, що дестабілізуючими факторами розвитку ефективності експортно-імпоротної діяльності вітчизняних підприємств є розпочатий період рецесії міжнародної економіки, фактори глобального економічного розвитку (суттєва волатильність кон'юнктури світових ринків на певну продукцію українського експорту, зміна цінової кон'юнктури в ЄС на низку позицій, зокрема на пшеницю, кукурудзу та вугілля; економічна ситуація в ЄС; недостатня поінформованість бізнесу щодо виходу на ринок ЄС; брак системи просування експорту; недостатня пріоритетність і швидкість

роботи щодо відкриття доступу на ринок ЄС української продукції, нескоординованість дій усіх органів влади), політичні (припинення переміщення вантажів через лінію зіткнення залізничними та автомобільними шляхами у межах Донецької та Луганської областей; продовження торговельної агресії Росії (дія ембарго щодо поставок на її територію українських продовольчих товарів, застосування до українського експорту ставок РНС, неправомірна заборона транзиту її територією товарів українського походження до третіх країн), внутрішні макроекономічні фактори: значна сировинна спрямованість українського експорту та суттєва залежність вітчизняних підприємств від зовнішнього ринку збуту, що робить дуже вразливим від цінових коливань обсяг надходження валютних ресурсів; системні проблеми розвитку

зовнішньоекономічної діяльності (відшкодування ПДВ, валютне, митне та податкове регулювання) [12]. Як наслідок дії цих факторів є те, що сальдо торговельного балансу товарів і послуг в Україні за 2018 рік склалося негативним у сумі 5,8 млрд дол. і погіршилось на 3,3 млрд дол. відносно показника 2017 року. При цьому сальдо зовнішньоторговельного балансу товарів за 2018 рік також склалося від'ємним у сумі 9,8 млрд дол. і погіршилось на 3,5 млрд дол. [1].

Практикою перевірено, що така логіка етапів дозволяє розробляти дієві заходи та програми щодо управління цією діяльністю та підвищення її ефективності для посилення конкурентоспроможності України на зовнішніх ринках. Але цю діагностику слід розширити за рахунок врахування аналізу факторів впливу зовнішнього середовища на рівень ефективності ЕІД та її структурну динаміку.

Отже, для визначення впливу факторів зовнішнього середовища рекомендується обчислити регресійну залежність рівня розвитку ефективності експортно-імпоротної діяльності на підприємстві та її структурної динаміки від цих факторів. Щодо переліку факторів зовнішнього середовища, то відомі вітчизняні вчені рекомендують включити такі фактори, як ВВП на душу населення (грн, X_1), обсяг експорту товарів (млн. дол. США, X_2), обсяг імпорту товарів (млн. дол. США, X_3), прямі інвестиції в Україну (млн дол. США, X_4), індекс споживчих цін (X_5 , %), індекс промислової продукції (X_6 , %), індекс інфляції (X_7), курс долара відносно гривні (X_8), індекс конкурентоспроможності України (X_9) [2-9]. Для врахування сукупного впливу факторів зовнішнього середовища рекомендується спочатку обчислити факторний аналіз за показниками, а потім визначити вплив цих факторів на рівні розвитку ефективності експортно-імпоротної діяльності на підприємстві ПАТ «Турбоатом» та її структурної динаміки. Рівняння латентних факторів зовнішнього середовища мають вигляд:

$$F_{zc1} = 0,833X_1 - 0,728X_2 - 0,659X_3 - 0,9X_4 + \\ + 0,391X_5 + 0,133X_6 + 0,299X_7 + 0,924X_8 - 0,182X_9, \\ F_{zc2} = -0,092X_1 - 0,577X_2 - 0,669X_3 + 0,001X_4 + \\ + 0,776X_5 - 0,854X_6 + 0,828X_7 + 0,139X_8 - 0,829X_9.$$

Ці фактори пояснюють на 79,217% змінення значень показників зовнішнього середовища. На основі аналізу рейтингу факторних навантажень кожного показника визначаємо, що латентні фактори є негативними факторами відновлення розвитку країни; вони посилюють пояснення змісту один одного. Однією з функцій діагностики є оцінка причинно-наслідкових зв'язків з факторами в існуючій проблемі. Цю оцінку можна зробити на основі визначення залежності рівня

ефективності експортно-імпоротної діяльності та його структурної динаміки на підприємстві ПАТ «Турбоатом» від латентних факторів зовнішнього середовища визначається за обчисленими парними регресійними моделями, які мають такий вигляд:

$$I_p = \frac{1}{2,189 + 0,269F_1}, R^2 = 0,0993, F = 1,77,$$

$$I_p = \sqrt{0,252 - 0,077F_2}, R^2 = 0,1586, F = 1,82,$$

$$I_s = \frac{1}{3,602 + 0,031F_1}, R^2 = 0,0016, F = 0,01,$$

$$I_s = \sqrt{0,084 - 0,022F_2}, R^2 = 0,2033, F = 1,79$$

Отже, сумісний вплив факторів зовнішнього середовища на рівень ефективності експортно-імпоротної діяльності та його структурну динаміку на підприємстві не значний; слід проаналізувати вплив безпосередніх факторів таких як курс долара відносно гривні (X_8), прямі інвестиції в Україну (млн дол. США, X_4), ВВП на душу населення (грн, X_1), обсяг експорту товарів (млн. дол. США, X_2), обсяг імпорту товарів (млн. дол. США, X_3) (рейтинг сформовано за факторними навантаженнями F_1). Парні регресійні моделі залежності рівня ефективності експортно-імпоротної діяльності та його структурної динаміки на підприємстві від найвпливовіших за факторним аналізом факторів зовнішнього середовища мають вигляд:

$$I_p = \frac{1}{1,983 + 0,0006x_8}, R^2 = 0,131, F = 1,20,$$

$$I_p = \frac{1}{0,818 + \frac{53,32}{x_4}}, R^2 = 0,256, F = 2,76,$$

$$I_p = \frac{1}{1,94 + 1,07E - 10 \cdot x_1^2}, R^2 = 0,191, F = 1,89,$$

$$I_p = \frac{1}{2,263 - 3,04E - 11 \cdot x_2^2}, R^2 = 0,0053, F = 0,04,$$

$$I_p = \sqrt{0,145 + \frac{5551,45}{x_3}}, R^2 = 0,006, F = 0,51,$$

$$I_s = \sqrt{0,102 - \frac{0,219}{x_8}}, R^2 = 0,099, F = 0,88,$$

$$I_s = \frac{1}{3,23 + 0,0002x_4^2}, R^2 = 0,099, F = 0,88,$$

$$I_s = \sqrt{-0,03 + 0,01 \ln x_1}, R^2 = 0,028, F = 0,23,$$

$$I_s = \sqrt{0,036 + \frac{2275,03}{x_2}}, R^2 = 0,132, F = 1,22,$$

$$I_s = \sqrt{0,036 + \frac{2541,99}{x_3}}, R^2 = 0,20, F = 2,80.$$

Отже, обчислені моделі свідчать, що рівень ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства залежить тільки від прямих інвестицій в Україну (млн дол. США, X_4), від решти зовнішніх факторів він не залежить. При цьому рівень структурної динаміки ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства залежить тільки обсяг імпорту товарів (млн дол. США, X_3), від решти зовнішніх факторів він не залежить. Ці фактори слід використовувати як позитивні для зростання рівня ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства та його структурної динаміки.

Звичайно великий вплив на рівень ефективності експортно-імпоротної діяльності та його структурну динаміку на підприємстві здійснюють фактори внутрішнього середовища. Діагноз впливу основних факторів внутрішнього середовища буде об'єктивний, якщо розробляти когнітивну карту впливу факторів внутрішнього середовища підприємства на ефективність ЕІД підприємства. Були визначені системні фактори, які впливають на ефективність ЕІД підприємства, це фондovіддача, ресурсovіддача, коефіцієнт зносу основних засобів, витрати на 1 грн продукції, коефіцієнт поточної ліквідності, коефіцієнт швидкої ліквідності, коефіцієнт мобільності активів, коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості, строк погашення дебіторської заборгованості.

Важливою функцією діагностики ефективності ЕІД підприємства є прогнозування розвитку її ознак та аналіз сценаріїв цього розвитку. Для прогнозування ознак ефективності ЕІД підприємства, його рівня та рівня структурної динаміки доцільно обчислювати моделі кривих росту, які подаються у вигляді функції часу $y = f(t)$, з огляду на те, що вплив інших факторів несуттєвий або непрямо враховується через фактор часу [12]. Прогнозування на основі моделей кривих росту має за основу екстраполяцію, що передбачає продовження в наступні періоди тенденції, яка встановлена у попередніх періодах. При обчисленні моделі кривих росту дотримуються таких етапів: 1) вибір однієї кривої, форма якої відповідає характеру зміни часового ряду та є найкращою з альтернативних, що визначено за коефіцієнтом детермінації; 2) оцінка параметрів обраних кривих; 3) перевірка адекватності обраних кривих прогнозованого процесу чи явища, оцінка точності моделей і остаточний вибір кривої росту; 4) розрахунок точкового та інтервального прогнозів [17]. Отже, вибір найкращого рівняння

для побудови тренду здійснюють шляхом перебору основних форм тренду, розрахунку за кожним рівнянням скоригованого коефіцієнта детермінації і вибір рівняння тренду з максимальним значенням скоригованого коефіцієнта детермінації.

Статистична якість побудованих моделей кривих росту для прогнозу визначається за критеріями перевірки якості побудованих регресійних моделей: критерієм Стюдента (t), критерієм Фішера (F), критерієм Дарбіна-Уотсона (DW). Існування автокореляції залишків може істотно спотворювати прогнозні значення, тому якщо критерій Дарбіна – Уотсона підтверджує існування автокореляції залишків у моделі, на основі такої моделі не слід обчислювати прогноз.

З використанням статистичного пакета Statgraphics Centurion було обчислено моделі прогнозування значень частинних показників ефективності ЕІД підприємства на основі кривих росту підприємства ПАТ «Турбоатом», а саме:

$$x_1 = \frac{1}{0,836 + 0,061 \ln t}, R^2 = 0,542, F = 8,28, DW = 1,684,$$

$$x_2 = \sqrt{1,318 - 0,142 \ln t}, R^2 = 0,986, F = 486,02, DW = 3,056,$$

$$x_3 = \frac{1}{4,242 + 0,078 t^2}, R^2 = 0,963, F = 184,42, DW = 2,68,$$

$$x_4 = \exp^{-0,342 - 0,007 t^2}, R^2 = 0,514, F = 7,39, DW = 1,95,$$

$$x_5 = \frac{1}{-0,007 + 0,03 t}, R^2 = 0,884, F = 52,93, DW = 1,532,$$

$$I_p = \frac{1}{1,972 + 0,007 t^2}, R^2 = 0,1163, F = 0,92, DW = 1,86,$$

$$I_s = \sqrt{0,073 + 0,002 t}, R^2 = 0,029, F = 0,21, DW = 2,638.$$

За критеріями придатні для опису та прогнозу моделі ознак, а моделі рівнів статистично не якісні. Прогнозні значення показників ефективності ЕІД за цими рівняннями на наступні три роки такі:

для коефіцієнта ефективності експорту (x_1) 1,024; 1,0179; 1,01245;

коефіцієнта ефективності імпорту (x_2) 0,9957; 0,9889; 0,9827;

коефіцієнта протермінованих зобов'язань (x_3) 0,0832; 0,0733; 0,0648;

частки експорту у загальному обсязі реалізації підприємства (x_4) 0,3404; 0,2917; 0,2464;

рентабельності продажів (x_5) 3,4292; 3,1103; 2,8457.

Отже, за прогнозними значеннями показників ефективності ЕІД маємо тенденції зниження всіх значень, це погана тенденція і підприємству слід терміново розробляти програму заходів. Тільки зниження показника протермінованих зобов'язань є доброю тенденцією.

Отже, здійснення діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства має відбуватись методично згідно відповідних етапів (табл.1); це забезпечує комплексне управління ефективністю експортно-імпоротної діяльності для її розвитку.

Таблиця 1

Методичний підхід до діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства

Завдання діагностики згідно її функціям	Методи вирішення завдань	Очікувані результати
Етап 1. Розпізнання та ідентифікація ознак ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства		
Формувати системи ознак ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства для його діагностики	Методи аналізу та синтезу	Система показників діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства Визначений стан ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства
Етап 2. Вибір інструментів та аналітичних процедур діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства		
Аналізувати переваги та недоліки наявних інструментів та аналітичних процедур для здійснення діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства	Методи аналізу та синтезу	Склад інструментів та аналітичних процедур діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства
Етап 3. Відслідкування та контроль зміни значень частинних показників ефективності експортно-імпоротної діяльності в динаміці		
Спостерігати за зміною значень частинних показників ефективності експортно-імпоротної діяльності та їх тенденціями відповідно до закономірностей в економіці підприємства	Методи аналізу та синтезу, інструменти описової статистики	Висновки щодо відповідності змін значень частинних показників ефективності експортно-імпоротної діяльності і тенденцій до їх змін
4. Аналіз та оцінювання рівня ефективності експортно-імпоротної діяльності, тенденцій його зміни та еталонного (нормального) стану		
Визначити рівень ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства на основі інтегрального показника	Модифікований метод побудови показника якості Харрінгтона	Значення інтегрального показника рівня ефективності експортно-імпоротної діяльності
Етап 5. Відслідкування та контроль зміни структурної динаміки ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства		
Визначити структурну динаміку ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства на основі динамічного структурного еталону	Метод побудови інтегрального показника структурної динаміки ефективності	Значення інтегрального показника рівня структурної динаміки ефективності експортно-імпоротної діяльності
Етап 6. Аналіз впливу факторів зовнішнього середовища на ефективність експортно-імпоротної діяльності підприємства		
Визначити фактори впливу зовнішнього середовища на ефективність експортно-імпоротної діяльності підприємства	Факторний аналіз, багатофакторний регресійний аналіз	Сукупність найвпливовіших факторів зовнішнього середовища на рівні ефективності експортно-імпоротної діяльності та його структурної динаміки

Завдання діагностики згідно її функціям	Методи вирішення завдань	Очікувані результати
7. Аналіз впливу факторів внутрішнього середовища на ефективність експортно-імпоротної діяльності підприємства		
Визначити фактори впливу внутрішнього середовища на ефективність експортно-імпоротної діяльності підприємства	Факторний аналіз, багатофакторний регресійний аналіз	Сукупність найвпливовіших факторів внутрішнього середовища на рівні ефективності експортно-імпоротної діяльності та його структурної динаміки; когнітивна карта впливу виробничо-фінансових факторів на ефективність експортно-імпоротної діяльності підприємства
8. Прогнозування показників ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства для діагностики розвитку її стану		
Визначити прогноз значень показників ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства	Моделі кривих росту	Основні прогностичні тенденції змін значень показників ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства
9. Розроблення управлінських рішень щодо підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства на основі результатів її діагностики		
Визначити проблеми та резерви підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства	Економічний аналіз, стратегічний аналіз,	Раціональне управлінське рішення щодо підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності. Обґрунтована програма управлінських заходів щодо підвищення ефективності експортно-імпоротної діяльності.

Висновок. Пропонований методичний підхід до діагностики ефективності експортно-імпоротної діяльності підприємства має переваги завдяки своєму науковому підґрунтя, комплексній реалізації функцій діагностики, використанню сучасних аналітичних інструментів.

METHODOLOGICAL DIAGNOSTICS OF EFFICIENCY OF EXPORT AND IMPORT ENTERPRISE ACTIVITIES

Grynkо Pavlo Olegovich, postgraduate student of Department of Higher Mathematics, Economic and Mathematical Methods of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine, Nauki avenue, 9-A, Kharkiv, 61166, Ukraine, email: grynko.po@i.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5591-174X>

As a result of objective diagnostics, which has a scientific basis and uses information and analytical tools, identify real ways to improve the efficiency of export-import activities of the enterprise. The subject of the study in the article is the methodological support of the effectiveness of export-import activities of the enterprise. The purpose of the article is to justify a methodological approach to diagnosing the effectiveness of export-import activities of modern industrial enterprises conducting foreign economic activity. Objective: to study the problems of diagnosing the effectiveness of export-import activities in a real enterprise, namely OJSC Turboatom. General scientific methods are used: theoretical-logical and system analyzes - to justify a system of indicators of the effectiveness of export-import activities of the enterprise; methods for constructing integral indicators - to determine the levels of efficiency of export-import activities and its structural dynamics; factorial and regression analyzes - determining the influence of factors of the internal and external environment at the level of efficiency of export-import activities; growth curve models - for predicting the values of particular and integral indicators. The following results were obtained: on the basis of the proposed tools and the well-founded logic of the stages of diagnosing the effectiveness of export-import activities, a methodological approach to diagnosis was developed. Conclusions: it is advisable to use the methodological approach in managing the effectiveness of export-import activities of the enterprise and developing an effective managerial solution.

Key words: efficiency of export-import activities, information and analytical tools, methodological approach, management decision.

МЕТОДИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ДИАГНОСТИКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЭКСПОРТНО-ИМПОРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Гринько Павел Олегович, аспирант кафедры высшей математики и экономико-математических методов Харьковского национального экономического университета имени Семена Кузнецца, пр. Науки 9А, г. Харьков, Украина, 61166, email: grynko.po@i.ua; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5591-174X>

В результате объективной диагностики, имеющей научное основание и использующая информационно-аналитические инструменты, выявляют реальные пути повышения эффективности экспортно-импортной деятельности предприятия. Предметом

исследования в статье является методическое обеспечение эффективности экспортно-импортной деятельности предприятия. Цель статьи состоит в обосновании методического подхода к диагностике эффективности экспортно-импортной деятельности современных промышленных предприятий, ведущих внешнеэкономическую деятельность. Задача: исследование проблем диагностики эффективности экспортно-импортной деятельности в условиях реального предприятия, а именно ОАО «Турбоатом». Используются общенаучные методы: теоретико-логический и системный анализы – для обоснования системы показателей эффективности экспортно-импортной деятельности предприятия; методы построения интегральных показателей - для определения уровней эффективности экспортно-импортной деятельности и ее структурной динамики; факторный и регрессионный анализы - определения влияния факторов внутренней и внешней среды на уровне эффективности экспортно-импортной деятельности; модели кривых роста - для прогнозирования значений частных и интегральных показателей. Получены следующие результаты: на основе предлагаемых инструментов и обоснованной логики этапов осуществления диагностики эффективности экспортно-импортной деятельности разработан методический подход к диагностике. Выводы: методический подход целесообразно использовать в управлении эффективностью экспортно-импортной деятельности предприятия и разработке действенного управленческого решения.

Ключевые слова: эффективность экспортно-импортной деятельности, информационно-аналитические инструменты, методический подход, управленческое решение.

References

1. Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine Available at: <http://www.me.gov.ua/?lang=en-GB>
2. Mazaraki A.A. (Ed) (2014) *Strategiya postkrizisnogo razvitiya vneshneekonomicheskogo sektora Ukrainy* [Strategy of post-crisis development of the foreign economic sector of Ukraine]. Kiev: Nats. Torg-ekon.univ. (in Ukrainian)
3. Andrishin V.P. (2014) Faktoru efektyvnosti eksportnoi diyalnosti pidpruyamstva [Factors of efficiency of export activity of the enterprise]. *Naukovui visnuk Hersonskogo derzhavnogo universitet*, 5, 11-14. (in Ukrainian)
4. Dunska A. (2016) Eksportno-importna diyalnist Ukrainy [Export-import activity of Ukraine]. *Zovnishnya torhivlya; ekonomika, finansu, pravo*, 3, 36-46. (in Ukrainian)
5. Barannik I.O., Minenkova O.V. (2016) *Monitoring faktoriv zovnishnogo seredovisha promislivogo pidpruyamstva* [Monitoring of environmental factors of an industrial enterprise] Materialu Mizhnarodnoi naykovo-praktichnoi konferentsii «Sychnasni problemu upravlinnya pidpruyamstvam; teoriya i praktika». Kharkiv: «NTMT». (in Ukrainian)
6. Malyarets L., Draskovi M., Proskurnina N., Dorokhov O., & Vovk V. (2018) Analytical support for forming the strategy of export-import activity development of enterprises in Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*, Vol. 16, Is. 3, 2018, 423-431. (in Ukrainian)
7. Melnik O.G., Logvinenko Y.L. Indukatoru otsinivanya efektyvnosti zovnishnyoeconomichnoi diyalnosti [Indicators for assessing the effectiveness of foreign economic activity]. Available at: <http://ena.lp.edu.ua>. (in Ukrainian)
8. Chalapko (Kalnik) L.D., Peretyatko L.A., Kozak S.I. (2016) Eksportnyi potentzial Ukrainy: problemu I perspektivu realizatsii [Export potential of Ukraine: problems and prospects for realization]. *Naukovui visnuk NLTU Ukrainy*: 266, 247-253. (in Ukrainian)
9. Shkurupiy O.V. (2012) *Zovnishnyoeconomichnoi diyalnist pidpruyamstva* [Foreign economic activity of the enterprise], K.: Tsentru uchbovoi literature. (in Ukrainian)
10. Malyarets L., Grynko P. (2019) *Modelyuvanny kruteriyv efektyvnosti eksportno-importnoy diyalnosti pidpruyamstva* [Modeling of criteria of efficiency of export-import activity of the enterprise]. Materialu Mizhnarodnoi naykovo-praktichnoi konferentsiyi «Cuchasni problemu upravlinnya pidpruyamstvam; teoriya i praktika». Kharkiv: FOP Panov A.M. (in Ukrainian)
11. PAT «TURBOATOM». Available at: <http://www.turboatom.com.ua/>
12. Malyarets L.M. (2014) *Economiko-matematichi metodu ta modeli* [Economic and mathematical methods and models], Kharkiv: Vud. KHEU im. S. Kuznetsy. (in Ukrainian)

THE IMPACT OF DEMOCRACY ON SOCIAL ENTREPRENEURSHIP

Viktoriya Gura

Fil. Dr. Jan-U. Sandal Institute
31 Kloveerveien, Finstadjordet, 1475, Norway,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Vasylkivska Street, 90a, Kyiv, 03022, Ukraine
e-mail: jan-u.sandal@janusandal.no
viktoriyagura2016@gmail.com
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4870-4037>

This article presents a causative approach to the field of connection between social entrepreneurship and democracy. The background of social entrepreneurship appearance and improving of democratic norms in the developed countries are shown. The impact of democracy on social entrepreneurship is described by paying attention on the following issues: (1) Analyzes of different scientists views on the essence of entrepreneurship and entrepreneur. (2) The role of democracy development for forming creative society with free people and freethinking. (3) Situation in the Ukrainian society in the sphere of social entrepreneurship promoting and further strengthen of democratic norms. Introduction of the paper briefly displays the importance of social entrepreneurship increase for society enhancements and growing democratic initiatives. Part I discusses the democratic development and social entrepreneurs activities as main factors for future prosperity of the country. In Part II, the attention is concentrated on social entrepreneurship promoting in Ukraine and its impact for further society development as real example with its peculiarities due to the political and economic situation in the state.

Keywords: social entrepreneurship, democracy, innovation, development, improvement.

JEL Classification: A110, O350, P31.

Introduction. Our contemporary world has been changing tremendously and the way things are developing has become more rapid over the years. Innovations improve almost all spheres of the society and industries of the economy. Different technologies advance people's life style and modify their consciousness. Today, we observe a situation characterized by innovative improvements that change speedily.

In many countries, especially in developed countries, there is a very high level of democratic initiatives in the society, which lead to the further development and improvement of the country over all. The background is the good level of education, the scientific research, implementations of innovations. These factors cause the deeper realizing of social, economic and ecological challenges, the so-called sustainable development. Citizens and especially entrepreneurs understand the importance of solving that kind of problems. As a result, over the last years a new form of entrepreneurship has appeared and spread namely social entrepreneurship. The key goal of the new kind of entrepreneurship, social entrepreneurship, is to get profit by adding social value to the society. That is why the purpose of this article is to show the significant role of social entrepreneurship promoting for its further development and dissemination. The main aim is to analyze the relation between democracy and social entrepreneurship, and the development of both, emphasizing the principal role of human rights following in each sphere of human life.

As a Ukrainian citizen, it is important to focus research at my native country to propose the effective

ways and instruments for social entrepreneurship development and increasing the democratic norms.

Literature review. Social entrepreneurship as an update version of entrepreneurship is able to respond to a great amount of very complicated challenges that have appeared and exist in the modern world. These problems, which substantially are made by human, can be solved by social entrepreneurship transformation. The ideas in the minds of the entrepreneurs were born, how to solve various social problems in an innovative way using new technologies and scientific, and digital achievements. Scientists have researched this evolution in the continuous entrepreneurship development, clarifying this movement by the existing level of democracy in the society.

Social entrepreneurship has been in the area of the scientific attention of both scientists and practitioners. However, in our research we deal with the real science. The motive, which is of our interest in the scientific approach, is to discover the scientific truth about social entrepreneurship and the democracy impact. Science facilitates creation of new knowledge, obtaining experience and inspiring abstract thinking. Analyzing the latest research, we found that not many scientists relatively speaking examined social entrepreneurship based on scientific criteria. One of the most significant scientists in the field of entrepreneurship was Joseph Aloise Schumpeter, pointing to Jean Baptist Say and David Ricardo, who earlier had developed theories about innovation and entrepreneurship in the XVIII and XIX centuries.

J. Schumpeter created a theory of economic development, where the role of the entrepreneur as a social agent in the economic system was described.

Furthermore, he described features of innovation and entrepreneurial profit. Innovation, J. Schumpeter defined, is a new combination of the first and second input factors, labor and capital, in the production function, and the economic output is the entrepreneurial profit, belonging to the single entrepreneur without any dividends. His work was written in German, "Theorie der wirtschaftlichen entwicklung", published 1912. It was later, in 1934, translated to English "The theory of economic development" (Schumpeter, 2008). It became one of the important platforms for further development of the entrepreneurship and innovation theory. As social entrepreneurship arise as a new topic, it has proven that Schumpeter's theory is highly relevant for the deeper understanding and analyzes of the new science.

In the continuation of J. Schumpeter's research of entrepreneurship we can refer to the British Professor Mark Casson. He has been analyzing entrepreneurship for many years from different approaches. According to Casson, entrepreneurs combine risky, innovative activity and provide the economic efficiency. He mentioned in his writings (Casson, 1990) that entrepreneurs are specialists who use judgment to deal with novel and complex problems. In times of major political, social, and environmental change, the number of problems requiring judgment increase and the demand for entrepreneurs rise as a result.

This statement of Casson enhances the thoughts of J. Schumpeter about the powerful role of the entrepreneur in the society development.

It is possible, based on Casson's research, to express the notion about a strong influence of economic environment on entrepreneurs. He or she provide entrepreneurial activity in a district where people live under their specific culture, demands and needs.

The famous statement of Karl Marx proclaims that our being defines our consciousness. We can extrapolate this expression to the analyzes of entrepreneurs. They propose something original to customers, but at first they should discover what potential clients want, need, like or prefer. The higher level of education, culture and behavior in the environment form the more demand full consumers with a great amount of preferences. Such obstacles cause entrepreneurs to be creative and social, because close communication with clients helps to understand what they really need and supply something originally in an innovative way. Otherwise, this situation encourages entrepreneurs to think all the time about how to solve problems and satisfy each member of the society, to generate the positive attitude to him or her enterprise. This continuous activity pushes entrepreneurs to self-improvement. However, as a result, if the entrepreneur succeeds in his or her deals the enterprise can be extended to the bigger size and explores new markets with other cultural peculiarities. We can add that achieving

some goals entrepreneurs set other higher or more complicated aims. Nowadays, social and ecological challenges are in the field of interest by many entrepreneurs.

The first person, who started to use the category "social entrepreneurship", was almost certainly the American scientist Gregory Dees. On October 31, 1998, he published a draft, "The Meaning of "Social Entrepreneurship" (Dees, 1998). In this work, he gave his scientific approach on explaining social entrepreneurship.

Gregory Dees described the social entrepreneur going back to the Say-Schumpeter practice, that entrepreneurship is something that takes place in the market. When the market is not capable to pay for products or services, Dees pointed to the fact, that the act of philanthropy is necessary.

Researching and developing social entrepreneurship from the scientific point of view has been continuing by the Norwegian scientist Jan-Urban Sandal. His scientific heritage started at Lund University in Sweden in 1984, where he wrote about business entrepreneurship in his Master thesis. In the thesis Jan-U. Sandal analyzed the scientific tradition in Say-Schumpeter entrepreneurship development and concluded that entrepreneurs according to the J. Schumpeter theory are unique. From that time, this scientist has been continuing to investigate entrepreneurship, but payed most of his attention on the social and innovative aspects of entrepreneurship.

At the beginning of the XXI century, there was no science in the Scandinavian countries dedicated to social entrepreneurship. The field of social entrepreneurship both scientifically and practically, had stayed untouched in the Scandinavian countries until Prof. Dr. Jan-Urban Sandal issued the first scientific writing in 2004, "Social entrepreneurship" (Sandal, 2004). One of the main purposes for publishing the first academic writing was to introduce the social entrepreneurship subject to the Nordic academics, business, and the political and governmental systems.

In his recent research (Sandal, 2017) the author described how innovations maintain and develop democracy. Prof. Dr. Jan-Urban Sandal emphasized that government or authority cannot implement innovations, but an independent individual – the entrepreneur is capable, because he or she wants to realize personal ambitions, ideas and aims. Entrepreneurs create innovative changes and commercialize them. In this case, the society achieves improvements and satisfies their demands in a new and better way. As a conclusion, individuals' minds and consciousness are transforming to a higher level of understanding when solving social challenges. The desires of people when choosing the innovations change the environment and thereby the democratic norms are developed.

In the same connection, we should point to another scientist who has been investigating the democracy based on a deeper understanding of the

connection between social entrepreneurship and democracy. We explicitly show to the Canadian scientist Mark E. Warren.

He is famous for his research in the sphere of democratic theory (Warren, 2017). Warren shows the significant role of elections in the democratic development of the society. He puts three main proposals to the modern democratic society: it should empower inclusions, form collective agendas and wills, and have capacities to make collective decisions.

Thus, these suggestions present the contemporary way of overcoming existing economic, social and ecological problems for creation of the appropriate democratic environment favorable for both customers and entrepreneurs.

We have pointed at the most important scientists in the area of entrepreneurship and democracy, even though today there are a great amount of scholars who are aware of social entrepreneurship and democracy emerging issues not only from the scientific side, but also from the practical one.

Democratic development and social entrepreneurship promoting. Our civilization has been transforming throughout the centuries. Now we have faced both benefits and threats of evolution. From one wing, we received many convenient inventions like Internet, mobile phones, electric cars, water resistant clothes, different gadgets, variety of communication channels and so on. From the other wing, we have seen negative climate changes, devastating air and water pollution, war conflicts, the fears of nuclear, biological weapons etc. The main object of this kind of controversial situation is that there is an absolute different level of democratic development and the human rights in the countries. For example, in the USA and in the EU countries, we can observe the long lasting tradition of democratic development with respect of the individual person and his or her will. In some Eastern countries, and elsewhere, there is a strong tendency of non-democratic government ruling, where human rights are not fully respected. Such geopolitical situation has caused inequality in the countries progress and in the opinion of governments to solving different common problems.

Thus, a very vital question appears due to these obstacles. What is better for the human being? To conquer or to cooperate? From the nature and the economic point of view, it is to conquer. In the first variant, we can consider Darwin's theory of evolution, which proclaims, that the stronger individual will survive. In the economic point of view, it is the same. The one, who has competitive advantages, the person or the firm, will stay at the market. Joseph A. Schumpeter stressed this fact. This eternal fight was by details described in his book "The theory of economic development": "there is the will to conquer: the impulse to fight, to prove oneself superior to others, to succeed for the sake, not of the fruits of success, but of success itself" (Schumpeter, 2008, p. 93).

If we go back to the history, we can see that in the Middle Ages, in the times of big geographical openings, the XV – XVII centuries (www.britannica.com), the more developed countries like Spain, Portugal, and Great Britain conquered less developed European and African states.

This situation can be described as a cruel economy. It is important to underline the fact that capitalism and democracy have almost different goals. Capitalism means very often unfairly disseminated property rights. It is only oriented to get profit. The goal of democracy is to provide equal civic and political rights. It searches for the common good of the people.

From the economic theory point of view, competition is a driving force for economic development. Furthermore, there are many other circumstances inflicting on the progress. In those days, there were no entrepreneurial ethics and social protection from the government the way we define it today. Nowadays, we have legislative regulations, international treaties and powerful worldwide organizations, which protects human rights and democracy, like the International Court of human rights, among others. Now we live under capitalism with democratic norms, which are officially presented in the society by legislation.

Democracy and human rights proceeding have become the most vital subjects in many countries as they provide confidence in the government, secure society, offer different kinds of protection, freedom of speech, initiatives, expressions, and the scientific truth.

Democracy as a definition can be used in many variants. They are:

1. Government by the people exercised either directly or through elected representatives.
2. A political or social unit that has such a government.
3. The common people, considered as the primary source of political power.
4. Majority rule.
5. The principles of social equality and respect for the individual within a community. (www.thefreedictionary.com)

All these meanings express the free choice of an individual, the possibilities to grow, equal conditions for everyone, and the protection of the individual. It is a very complicated task to find the pure and clean democracy in any country, but many nations try to be democratic and developed. The main reason of this willing is the appropriate level of welfare in the state.

Over the last years, the democratic theory has grown incredibly. We can observe the modern society with such democratic norms as constitution, the equality of the law, the civil rights and liberties, human rights, transparent government, honest court system, independent media, strong labor unions, non-government organizations, volunteer movements and so on. These elements are obligatory for creating democratic society and a prosperous state. In this

kind of favorable environment all spheres of the state can be highly developed, because each individual subject to any public process can feel secure. If we talk about entrepreneurship, especially the social one, it is an obvious thing that it can be developed and spread into all economic industries for making and changing the world to a better place for human beings. Thanks to democratic ruling in the country the attractive conditions for providing social entrepreneurship exists. Social entrepreneurs have an opportunity to think in an unordinary and creative way by inventing and implementing many innovative changes. They can use all contemporary technologies especially digital instruments for promoting their activities and presenting themselves to a big amount of communities.

Thus, we can notice the growing role of social entrepreneurship in the democratic society. Entrepreneurship advanced to the social to supply innovation as means of solving existing problems as a contribution to the economic modification.

There is a strong correlation between social entrepreneurship development and the level of economic wealth in the state. The more innovative oriented and digitally modern the society is, the higher quantity of social entrepreneurs there will be. Moreover, the freedom of speech and the democratic initiatives influence social entrepreneurs a lot, because creative thinking and innovations can emerge in the brains of free people with open views and sovereign thoughts.

But we should mention (Sandal, 2015), that individuals living under the rough and inhuman conditions in countries characterized by communism, Marxism, totalitarianism dictatorship of all kinds, of course, are capable of thinking independently, but their possibilities to act and implement social entrepreneurship are strictly reduced. That is why creation of innovations in that kind of countries are almost non-existent, but usually flourishes because of technological diffusion, through either product import or technological and industrial espionage.

In addition, "social entrepreneurship counteracts nature destruction, political lies, elitist arrogance, public financial waste, financial support, taboo, unwanted migration and creates better conditions for the individual's freedom and personal economic growth and independence" (Sandal, 2015).

All these ideas expose the importance of social entrepreneurship for the further economic development and the transforming of the world to a peaceful place for nations.

Thanks to democratic environment in the country, entrepreneurs are able to realize their social initiatives as they would be accepted and supported by the network of common thinkers. Social entrepreneurs have a very valuable feature. They are leaders in their field. Leadership makes the entrepreneur more progressive, innovative and focused on the environment. From the scientific side, entrepreneurs

have always been social agents as they provide their activity in the society.

Social responsibility is the wide spread trend of recent years in almost all companies in the whole world. Nevertheless, the real social entrepreneur is an individual, who does not destroy nature nor does any negative things, but expresses his or her social responsibility to the surrounding society through the act of entrepreneurship. The social entrepreneur is an innovator who wants to realize ideas, achieve success, earn profit and as a positive consequence improve the environment. The consciousness of the social entrepreneur is something different. It is more advanced, because he or she thinks about solving social problems in a friendly way for everyone. These individuals are real leaders; because they possess new independent thinking and unique know how. Social entrepreneurs are change makers in their fields. Moreover, this movement causes the raise of new competition at a higher level and further development of industries. As a result, it brings democratic modifications to the communities. The improved democratic communities recognize that the environment has been transformed and now it becomes more and more complicated with various challenges and possible threats. It consists of plentiful processes, which require detailed analyses for examining of all their features and peculiarities, and preventing the potential risks. If we possess firsthand collected facts, we can propose the solutions how to solve or predict problems. When the social entrepreneur is providing his or her activities in the society, where the democratic norms are not only presented in the governmental documents, but also are being realized at practice, they obviously can implement their ideas and add social value. These entrepreneurs get money not for their goods or services, but they make money for presenting new and more advanced results of their work. Here we can again refer to Karl Marx expression, and claim that in democratic society social entrepreneurs are influenced by positive factors as inclusion, empathy, kindness, respect for the nature, which are widely spread in the society. They know about the concept of sustainable development and try to operate in its frameworks taking care of nature and resources for the next generations. It shows that real social entrepreneurs have a big level of civil responsibility and many different skills, and are capable to create innovations.

That is why further development of democracy and social entrepreneurship dissemination in the country must full fill one important condition. Each responsible individual must have the deep understanding of the actuality of promoting these values in all possible ways. The reason of this is that innovations and liable attitude to the consumers appeared as clear creative thinking. The result of successful social entrepreneurship contributes to the improvement of the human being by exploring new possibilities.

Nowadays most of people have an access to a tremendous quantity of open informative sources. It is not so difficult to get a rapid response to a burning request via Internet. However, there are two sides of medal in this process. The risky side of this quick way of searching information is a possibility of receiving propaganda instead of getting the scientific truth or real knowledge.

Propaganda gives opportunities to its proclaimers to rule people's minds and thoughts. Usually, it has been used in different societies for spreading information, which is convenient for power authorities and institutions. It is a threat, which does not create the favorable conditions for social entrepreneurship development. In the societies with strong democratic norms, everyone realizes the responsibility of his or her words, expressions, and doings and understands the possible outcomes. Social entrepreneurs in such developed societies can use the results of new knowledge, experience and thinking, which are represented in innovative changes.

They comprehend why it is extremely important to present innovations in the market in a suitable moment and in a proper way. The reason is the willingness of the society to accept and approve them. Successful dissemination and performance of innovations depend on different circumstances and political systems of countries where entrepreneurs provide their activities. In the democratic societies, the diffusion of innovation is more efficient than in countries, which have not so developed democratic system. As a result, there are more suitable economic conditions for social entrepreneurship development in countries, where democracy and human rights are implemented at the appropriate level. Thus, it is evident to mark the strong connection between democracy development and social entrepreneurship promotion.

The scientist Dr. Jan-Urban Sandal confirmed our thoughts in his research. According to him, social entrepreneurship is a special form of management, which purpose is to run a production function in such a way as to ensure the increase of value for all the participating parties in that function (Sandal, 2004).

Importance of social entrepreneurship diffusion.

Social entrepreneurship promoting enhances the democracy development and strengthen the human rights. It really carries the big positive effect for the economic and social results.

As a vivid example of such bright promotion, we can mention the USA promoter Bill Drayton. He founded Ashoka in 1980 based on the idea that the most powerful force for prosperity in the world is a social entrepreneur: a person driven by an innovative idea that can help correct an entrenched global problem. The world's leading social entrepreneurs pursue system-changing solutions that permanently alter existing patterns of activity. Bill Drayton proclaims that we live in a change maker world. That is why Ashoka builds and cultivates a community of change leaders who see that the world now requires

everyone to be a change maker. They collaborate to transform institutions and cultures worldwide so they support change making for the good of society.

Ashoka identifies and supports the world's leading social entrepreneurs, learns from the patterns in their innovations, and mobilizes a global community that embraces these new frameworks to build an "everyone a change maker world" (www.ashoka.org).

Looking ahead, Ashoka is identifying emerging opportunities where society is reaching a tipping point that will make it possible to solve critical problems through widespread systemic change. It does this by helping entrepreneurs work with each other, and with partners in business, government, academia, and other influential institutions to draw on and demonstrate the power of collaborative entrepreneurship (www.ashoka.org).

Taking in attention the USA experience, we can propose such main directions of promoting social entrepreneurship in Ukraine, analyzing the experiences in countries with long lasting history of democracy and strong democratic norms.

1. Education.

Everything starts from learning. That is why the first step is to teach pupils at school that they should be entrepreneurial, creative, innovative, and of course responsible in exploitation of the nature capital and respect other people. All this knowledge is very useful for further democratic forming of individual's consciousness.

In the high schools, students of all specialties must have an obligatory discipline "Social Entrepreneurship", where well-trained lecturers will explain all peculiarities of doing social and profitable business. On seminars, students can solve different case studies with real social challenges developing their skills and talents in the entrepreneurial area.

The high education with social entrepreneurship focus will form the new generation of social entrepreneurs with intellectual capabilities to change markets by proposing innovative changes and adding social value.

That kind of steps form the well-educated specialists, who know social entrepreneurship and know how to realize their own ideas. Future entrepreneurs will be aware about how to launch the start-up and use all modern technologies and communication networks to promote their products or services to bigger quantity of customers.

Furthermore, we should think about the elder generation. The contemporary world is a digital one. For implementing fresh and useful ideas, modern it-technologies must be used. It means that everyone in Ukraine has to know how to use Internet and how to operate on different gadgets. In this case, it can be organized special seminars or training for elderly people to teach them how to be flexible in the modern world.

2. Social entrepreneurship' activities and ecosystem.

We have many social problems in Ukraine. As a response, many social initiatives have appeared. Moreover, such social activists promote and inform the wide range of people about social entrepreneurship. They have created the environment of social and ecologically responsible persons, who can propose interesting and fresh thoughts to solve different existing problems. Nowadays, a variety range of forums, workshops, conferences, and seminars are organized and they are devoted to social entrepreneurship development in Ukraine. For example, by now in Ukraine we have in each big city some organizations or institutions, which deal with social entrepreneurship promoting and spreading. In addition, there is a very famous and popular web portal "Social Entrepreneurship in Ukraine" (www.socialbusiness.in.ua), which unites all social entrepreneurship activities.

Among the most popular and productive institutions, which promote and support social entrepreneurship in Ukraine we can highlight the follow (table 1.).

These institutions form an ecosystem for further promotion of social entrepreneurship for both big audiences business and society. They usually get funding from progressive companies searching for innovative solutions, and from paid programs or

related paid services, through acquiring a share in the created business or private investors.

Financial support for social enterprises in Ukraine is provided, primarily, by international donor agencies through implementation of technical assistance projects. The donors that have provided substantial support to development of social entrepreneurship in Ukraine over the last decade include USAID, the United Nations Development Program (UNDP), and the governments of Germany and Great Britain. These donors channel their resources to help resolve socio-economic challenges and to build the capacity at the individual, institutional, and country levels. Their programs mainly train:

1. Persons wishing to establish a social enterprise;
2. Other trainers and mentors, who can provide further support, design and print resource materials, carry out activities to promote the social entrepreneurship idea.
3. Furthermore, their programs may provide seed funding or access to loans, usually in the form of non-repayable financial aid between \$500 and \$10,000 or loans between \$10,000 and \$100,000 that need to be repaid over three years at the most (www.pactworld.org).

Table 1

Institutions, which offer incubation or acceleration programs for social entrepreneurs in Ukraine

Title of institution	What does
Impact HUB Odessa	offers incubation programs and consulting services and provided a platform for educational activities and networking
Ukrainian Social Academy	offers programs for future leaders and social entrepreneurs
1991 Open Data Incubator	Ukraine's first nonprofit incubator, which helps transform open state data into real startups that provide services to Ukrainian citizens, enterprises, and public authorities
Greencubator	develops an ecosystem of sustainable entrepreneurship, low-carbon innovations, and green economy in Ukraine and Eastern Europe
SILab	is a social entrepreneurship school
YEP	is a network of academic business incubators providing business education to young people
YEI	is an incubator for youth entrepreneurship
Radar Tech	is a technology cluster that unites sectoral corporate accelerators, such as Agro, Telecom, Fintech, and Energotech
Agrohub	which positions itself as a collective impact organization and supports implementation of innovations in agrobusiness through "idea garages" and "hackatons" that result in short-term pre-acceleration and long-term corporate acceleration programs to introduce more technological solutions in agricultural companies
the Ukrainian Catholic University Center for Entrepreneurship	was established by Ukrainian Catholic University's Sheptytsky Center
Polyteco	is a youth IT business incubator run by Kyiv Polytechnical Institute
Start-up Business Incubator KNU	is a youth business platform based at Taras Shevchenko Kyiv National University

Source: created by author based on www.pactworld.org.

However, we must try to find our own Ukrainian possibilities to support social initiatives in the country as foreign funding probably soon will be ended.

Meanwhile, the real entrepreneur can find resources to implement and present his or her ideas.

3. Social entrepreneurs.

Only real examples can prove that social entrepreneurship exists and is developing in Ukraine. We have the Catalog of Social enterprises. The first issue was conducted in 2013. Moreover, there was information and description about only 41 social enterprises. The second issue was published last year and includes the years 2016 and 2017. In this edition the detailed information about 150 social enterprises in Ukraine were presented. In a questionnaire from October 2016 until May 2017, 600 enterprises were asked to answer. 167 applications were received. Furthermore, after inspecting, only 150 enterprises were recognized as social (Catalog of social enterprises of Ukraine, 2017).

Social enterprises can be systematized by sectoral categories. The most common activity areas for social enterprises in Ukraine in 2017 were work-related, medical and social rehabilitation of vulnerable population groups (particularly people with disabilities, internally displaced persons, and Anti-Terrorist Operation veterans), production of agricultural products, manufacturing and sale of handmade products, and online and brick and mortar retail charity shops (Table 2). In many cases, social enterprises are not limited to one sector, but work as multifaceted or combined purpose enterprises.

As we can see, a tremendous promoting work should be done for further spreading of social entrepreneurship movement and an appropriate culture in the society should be formed. Giving preferences from clients' side, consuming products or services made by social enterprises can be a great competitive advantage for the last ones. Clients understand that they support entrepreneurs, which are more responsible and friendly to the environment. Such positive turnover is the main condition for further developing of social entrepreneurship in Ukraine and the forming of the new kind of the democratic society.

For proving my thought, results of Nielson Global Corporate Sustainability Report can be presented. According to the Report, 66% of consumers are willing to spend more on a product if it comes from a socially conscious brand. Youth gave an even higher mark at 73%, because the shift in the traditional spending practices has started (Lombardi P., Wulfhorst E., 2016).

Meanwhile, the state from its side must stimulate or do not interfere into social entrepreneurs, who want to implement innovative changes in the existing environment to get both profit and add social value in the sphere, where they are doing business.

Table 2

Types of social enterprises by sector

#	Types of social enterprises by sector	Percentage, %*
1	Rehabilitation of vulnerable population groups	18
2	Agricultural production and sale	15
3	Sale of goods (charity shops, online sales, handmade)	14
4	Food industry and public catering	12
5	Garment manufacture	8
6	Educational services	7
7	Ecology	4
8	Health care	4
9	Tourism and recreation	3
10	Other	17

*the sum exceeds 100% because social enterprises can belong to more than one sector at once. Source: (Catalog of social enterprises of Ukraine, 2017).

Results. From previously presented evidences and thoughts, we can express a statement about existence of a specific ecosystem of social entrepreneurship in Ukraine. In addition, the positive tendency of enhancing democratic norms in the state stimulates the social entrepreneurship promotion. Many directions and movements in Ukraine show all positive features of social entrepreneurship development to the society. In this atmosphere, an individual gets personal economic freedom, which gives many possibilities of self-realization. People with good education and obtained modern knowledge are capable to provide their activity in a new way using all digital technologies and communication networks to be effective and highly productive ones.

Thanks to grant programs and international support, social entrepreneurs have appeared in last years and now can teach others how to become successful in this activity. However, for more powerful and scaling spreading of social entrepreneurship the appropriate legislative environment must be present in the country, which indicates a continuously democracy improvement.

Thus, Kornetsky A., Androschyk B. (2019) have mentioned that further social entrepreneurship development, as an attractive way of creating new work places and solving different social problems, requires active international support, partnership development and establishing regional offices in each region of Ukraine. In addition, they have emphasized at government assistance through providing

promotion to goods and services produced by social entrepreneurs.

Discussions. The impact of democracy on social entrepreneurship means that entrepreneurs realize the significant role of providing innovative changes to the society. If we analyze the Ukrainian situation, we can observe the first steps in this sphere, as the environment needs both economic and social modifications especially enhancing of democratic norms and human rights.

For example, Mark E. Warren in his recent article "A Problem-Based Approach to Democratic Theory" (Warren, 2017) expressed the vast role of the democratic theory growth. The democratic political system, according to Warren, is capable to solve three main challenges in the society such as to empower inclusions, to form collective agendas and wills, and to have capacities to make collective decisions.

Full filling these issues have caused the society transformation and enhance further social entrepreneurship development.

From the scientific side, entrepreneurship is the activity aimed at getting profit and putting forward innovative changes. The entrepreneur is a single person with the unique point of view and personal vision on the production of goods and services. The social entrepreneur has the same features, but also possesses extra ones as intension of adding social value and with the desire of solving social challenges. The social entrepreneur is the change maker, using all modern achievements of the progress and provides his or her activity not in a static, but in an innovative way.

Social entrepreneurs in Ukraine, according to the Catalog of Social enterprises in 2017, were 150 that really make social changes to the community, where they provide their activity. For example, social enterprise Walnut house (www.walnut.house) in Lvov, which produces original cookies, proposes catering and launch delivery. This enterprise contributes to 40% of the income for support Center of integral care for women in crisis.

That is why it is a very vital issue to discover social entrepreneurship and democracy development for future environmental improvement. Good examples of social enterprises, which take place in our communities, represent the act of motivating people and other entrepreneurs to create the same kind of activities. Ukraine as a country has a great potential. The population of Ukraine is nearly 44 million people (www.worldometers.info) and there are only 150 social enterprises.

This research displays the tremendous need for social entrepreneurs in the modern world as nowadays we can see inequality in everything: the levels of development of the nations, the level of standard of life, the level of education, the level of income and especially the personal level of freedom. We should not make individuals equal to each other. However, the more creative and innovative some

individuals are, the more advanced understanding of their mission, as the agent of changes will be.

Meanwhile, describing the situation in Ukraine we should think thoroughly about independent funding of social entrepreneurship development instead of international approaches. Domestic financing and investing are the powerful instruments, which show that the Ukrainian society understands the important role of democratic development and innovative improvements for the increasing the economic situation in the country.

Conclusion. Lack of social impact measurement is another challenge. The social entrepreneurship ecosystem in Ukraine has no systematic monitoring and evaluation; social impact is mainly documented in terms of individual cases rather than as the overall impact of social enterprises at the national level. The social enterprises supported under certain grants report to their donors against prescribed indicators with no real measurement of their impact upon the society as a whole. At the enterprise level, only the number of persons who received assistance and financial results are recorded. Further, the ecosystem has no adopted tools to assess enterprise efficiency both in terms of economic and social impacts. In the opinion of some investors, many people do not believe in business that will be social and the faster they obtain tools to measure and understand that, the better. Social enterprises are interested in having impact metrics to be able to attract investors. Funders need a measurement tool to identify high impact enterprises that are bringing both financial and social returns on investment.

Despite the above challenges and barriers, there are positive trends in Ukraine: civil society is becoming stronger, new community initiatives are emerging, and new kinds of businesses focused on sustainable development and social responsibility are taking hold. Moreover, the number of successful social enterprises are growing.

For continuing improving of social entrepreneurship in Ukraine, we can propose such recommendations: examining successful experience of foreign social enterprises, searching for foreign assistance (technical or informational support), creating association or union of domestic social entrepreneurs for lobbying interests in legislative institutions, active using of social and traditional media, positive (correct) propaganda of social entrepreneurship as the modern innovative trend for solving different social problems.

Acknowledgment. This scientific article was produced at the Fil. Dr. Jan-U. Sandal Institute, Finstadjordet, Norway under the supervision of Prof. Fil. Dr. Jan-Urban Sandal, Executive Director and Owner at the Fil. Dr. Jan-U. Sandal Institute (Excellence in Science and Education). The article was produced with the support of Summit Fund (ES-01-A Scientific Entrepreneur Grant) awarded by Fil. Dr. Jan-U. Sandal Institute.

ВПЛИВ ДЕМОКРАТІЇ НА СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО

Гура Вікторія Леонідівна, Філь. Доктор Ян-У. Інститут Сандал, 31 Кловервейєн, Фінстадійордет, 1475, Норвегія, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Васильківська, 90-а, Київ, 03022, Україна, e-mail: jan-u.sandal@janusandal.no, viktoriyagura2016@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4870-4037>

У статті використано причинно-наслідковий підхід для аналізу зв'язку між соціальним підприємництвом та демократією. Показано передумови появи соціального підприємництва та вдосконалення демократичних норм у розвинених країнах. Описано вплив демократії на соціальне підприємництво за допомогою відповідей на такі питання: (1) Аналіз поглядів різних вчених на сутність підприємництва та підприємця. (2) Роль розвитку демократії у формуванні креативного суспільства з вільними людьми та вільним вираженням думок. (3) Ситуація в українському суспільстві у сфері соціального підприємництва, що сприяє поширенню та подальшому зміцненню демократичних норм. Вступ у статті коротко демонструє важливість посилення соціального підприємництва для розвитку суспільства та зростання демократичних ініціатив. У першій частині розглядаються питання демократичного розвитку та діяльності соціальних підприємців як основних рушіїв майбутнього процвітання країни. У другій частині увага зосереджена на поширенні соціального підприємництва в Україні та його впливі на подальший розвиток суспільства як реальний приклад із його особливостями, зумовлений політичною та економічною ситуацією в країні.

Ключові слова: соціальне підприємництво, демократія, інновації, розвиток, удосконалення.

JEL Classification: A110, O350, P31.

ВЛИЯНИЕ ДЕМОКРАТИИ НА СОЦИАЛЬНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО

Гура Виктория Леонидовна, Филь. Доктор Ян-У. Інститут Сандал, 31 Кловервейєн, Фінстадійордет, 1475, Норвегія, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, ул. Васильковская, 90а, Киев, 03022, Украина, e-mail: jan-u.sandal@janusandal.no, viktoriyagura2016@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4870-4037>

В статье представлен причинно-следственный подход для анализа связи между социальным предпринимательством и демократией. Показаны предпосылки возникновения социального предпринимательства и совершенствования демократических норм в развитых странах. Описано влияние демократии на социальное предпринимательство с помощью ответов на следующие вопросы: (1) Анализ взглядов различных ученых на сущность предпринимательства и предпринимателя. (2) Роль развития демократии в формировании креативного общества со свободными людьми и свободомыслием. (3) Ситуация в украинском обществе в сфере продвижения социального предпринимательства и дальнейшего укрепления демократических норм. Введение в статью кратко показывает важность усиления социального предпринимательства для развития общества и демократических инициатив. В первой части рассматриваются вопросы развития демократии и социальных предпринимателей как основных факторов будущего процветания страны. Во второй части внимание сосредоточено на продвижении социального предпринимательства в Украине и его влиянии на дальнейшее развитие общества как реальный пример с его особенностями, обусловленными политической и экономической ситуацией в государстве.

Ключевые слова: социальное предпринимательство, демократия, инновации, развитие, совершенствование.

JEL Classification: A110, O350, P31.

References

1. Casson, M.C. (1990). *Entrepreneurship*. Vol. 13, International Library of Critical Writings in Economics.
2. *Catalog of social enterprises of Ukraine (2017)*. Kyiv: Publishing house Kyiv-Mochyla Academy.
3. Dees, G.J. (1998). The Meaning of "Social Entrepreneurship". Retrieved January 4, 2020, from source: <https://community-wealth.org/sites/clone.community-wealth.org/files/downloads/paper-dees.pdf>
4. Kornetskyy A., Androschuk B. (2019) Social entrepreneurship: the effective instrument for overcoming social challenges in Ukraine? Retrieved January 4, 2020, from source https://socialbusiness.in.ua/knowledge_base/sotsial-ne-pidpryemnytstvo-efektyvnyy-instrument-podolannia-sotsial-nykh-vyklykiv-v-ukraini/
5. Lombardi P., Wulfhorst. E. (2016) U.S. Is Best Country For Social Entrepreneurs: Poll. Retrieved January 5, 2020, from source https://www.huffingtonpost.com/entry/us-is-best-country-for-social-entrepreneurs-poll_us_57dabcbde4b04a1497b2d7bd?guccounter=1
6. Ramazanov, S., Antoshkina, L., Babenko, V., Akhmedov, R. (2019). Integrated model of stochastic dynamics for control of a socio-ecological-oriented innovation economy. *Periodicals of Engineering and Natural Sciences*, vol. 7, no. 2, pp. 763-773. doi: <http://dx.doi.org/10.21533/pen.v7i2.557>
7. Sandal, Jan-U. (2004). *Socialt Entreprenørskap*. — Lund Papers in Economic History. No 96, 2004.
8. Sandal, Jan-U. (2015). How to implement innovation in emerging industries - the role of innovation in world economic restructuring & upgrading. A Presentation at the Asia-Pacific CEO Association. - Global Economic Leaders Summit 2015. Retrieved January 5, 2020, from http://gels.apceo.com/Files/GELS_2015_Speech_file/%E4%B8%80%E7%BB%849%20%E6%A1%91%E5%BE%B7%E5%B0%94.pdf
9. Sandal, J.-U. (2017). How innovations maintains and develops democracy. *Economic annals*- XXI, 165 (5-6), 23-26.
10. Schumpeter, J., A. (2008). *The theory of economic development*. New Brunswick, USA, Transaction Publishers. Translated from the German by Redvers Opie, the 14th printing. — 256 p.

11. Sidorov, V., Babenko, V., Bondarenko, M. (2017). Researching factors of innovative activities of agrarian business of Ukraine under globalization of the world economy. *Innovative technologies and scientific solutions for industries*, No. 2 (2), pp. 70-76. doi: <https://doi.org/10.30837/2522-9818.2017.2.070>
12. The Age of Discovery. Encyclopedia Britannica. www.britannica.com. Retrieved January 6, 2020, from: <https://www.britannica.com/topic/European-exploration/The-Age-of-Discovery>.
13. Warren M.E. (2017) A problem-based approach to democratic theory. *American Political Science Review*, Vol. 111, 1, 39-53. doi: <https://doi.org/10.1017/S0003055416000605>
14. Ashoka. www.ashoka.org. Retrieved August 8, 2019, from <https://www.ashoka.org/en-SE>
15. Pact organization. www.pactworld.org. Retrieved January 6, 2020, from <https://www.pactworld.org/library/social-entrepreneurship-ecosystem-ukraine-challenges-and-opportunities>
16. Social business. www.socialbusiness.in.ua. Retrieved January 8, 2020, from <https://socialbusiness.in.ua/enterprises/>
17. The free dictionary. www.thefreedictionary.com. Retrieved January 9, 2020, from [https://www.thefreedictionary.com/Modern + Democracy](https://www.thefreedictionary.com/Modern+Democracy)
18. Walnut house. www.walnut.house. Retrieved January 9, 2020, from <https://walnut.house/en/>
19. Worldometer. www.worldometers.info. Retrieved January 9, 2020, from <http://www.worldometers.info/world-population/ukraine-population/>

МІЖНАРОДНІ ІНВЕСТИЦІЇ УКРАЇНИ. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ УТВОРЕННЯ

Казакова Надія Артурівна

Кандидат географічних наук, професор
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: meo_1@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2455-7503>

Доброскок Анна Костянтинівна

студент
Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна
м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022
e-mail: annlindemann18@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0579-3711>

Основні підходи до міжнародної інвестиційної діяльності України, проблеми та перспективи інвестиційної діяльності є описовими, тому було проаналізовано розвиток міжнародних інвестицій у світовій економіці; визначені можливості використання міжнародних інвестицій у зв'язку з забезпеченням економічного зростання; досліджені обсяги надходження прямих іноземних інвестицій в економіці України з країн світу; визначені проблеми розвитку міжнародної інвестиційної діяльності України та шляхи їх вирішення. Предметом дослідження статті є теоретичні, методичні та аналітичні засади інвестиційної діяльності України, перспективи її розвитку. Метою є винахід ключових перешкод для розвитку міжнародної інвестиційної діяльності України. Метою дослідження є вивчення міжнародної інвестиційної діяльності України, місце та роль країни на світовому інвестиційному ринку. Використовуються загальні наукові методи, такі як системний аналіз - визначити особливості розвитку прямих іноземних інвестицій в Україні, факторний аналіз - формалізувати причинно-наслідкові зв'язки досліджуваних факторів проблем. Отримані наступні результати: на основі аналізу динаміки прямих іноземних інвестицій України та оцінки перешкод для інвестування, були виявлені проблемні аспекти та визначені складові міжнародної інвестиційної діяльності України, фактори впливу на рівень надходження прямих іноземних інвестицій в Україну. Висновки: досліджені проблеми та перспективи розвитку міжнародної інвестиційної діяльності України можуть бути ефективно використані у зовнішньоекономічній діяльності як рекомендації щодо визначення стратегії покращення зовнішньоекономічного стану країни та її конкурентоспроможності на світовому ринку.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, міжнародні інвестиції, проблеми та перспективи, Україна, особливості розвитку.

Прямі іноземні інвестиції відіграють роль у залученні необхідних обсягів капіталу, забезпеченні доступу до менеджменту та сучасних технологій. Вони не тільки впливають на формування національних інвестиційних ринків, але й поживляють ринки товарів та послуг.

Питання про місце і роль інвестиційної діяльності України на світовому ринку прямих іноземних інвестицій має визначальне значення у подальшому процесі зростання економіки України, для чого важливо визначити форми, способи та умови інтеграції країни на міжнародний ринок капіталу та у світове господарство. Отже, щоб ефективно залучати прямі іноземні інвестиції у головні сфери економічного розвитку країни, необхідна скоординована економічна політика активізації прямих іноземних інвестицій та створити сприятливий інвестиційний клімат. Країни з перехідною економікою, на які сьогодні світове співтовариство звертає увагу, не мають можливості самостійно вийти з економічної кризи, яка охопила всі економічні галузі та соціальну сферу. До таких країн відноситься і Україна,

потребуюча значних обсягів фінансових вкладень в основні галузі для подальшого процесу економічного відтворення. Також неприпустимо розглядати Україну як сировинний придаток розвинутих країн або орієнтуватися лише на залучення інвестицій в економіку країни. З підвищенням рівня конкуренції та розвитком ринкових відносин на міжнародних ринках потрібно звертати більше уваги на збалансованість участі нашої країни у міжнародному поділі праці. Одним з найважливіших чинників такого збалансування є прямі іноземні інвестиції, чим і зумовлюється надзвичайно висока актуальність проблеми прямого іноземного інвестування для розвитку економічно розвинутої незалежної держави.

Метою роботи є дослідження міжнародної інвестиційної діяльності України, її місце і роль на світовому ринку прямих іноземних інвестицій, а також проблеми та перспективи їх утворення. У ході роботи було досліджено використання можливостей міжнародного інвестування України в контексті забезпечення економічного зростання в умовах глобальних трансформацій; а також

визначені проблеми, які заважають перспективній інвестиційній діяльності в Україні та шляхи їх вирішення.

Інвестиційна діяльність охоплює всі сфери народного господарства – матеріального виробництва і соціальну. Розгляд економічної ролі держави в вирішенні цієї проблем має принципове значення. Іноземні інвестиції є провідником сучасних технологій виробництва та управління, своєрідною "перепусткою" на світові ринки товарів та капіталів, дозволяючи при цьому компенсувати дефіцит національних грошових коштів.

На сьогоднішній день потреба в інвестиціях для структурної перебудови української економіки зростає. Непривабливий інвестиційний клімат в Україні негативно впливає на можливості активізації процесу залучення прямих іноземних інвестицій в економіку країни. Сучасна економічна ситуація в Україні має всі ознаки нестабільності у зв'язку з нестійкою політичною ситуацією, згортання інвестиційних проектів та вивезення іноземного капіталу з українського ринку. Тому вирішальною умовою швидкого підйому національної економіки є відновлення і зростання інвестицій в різних галузях виробництва і регіонах держави, в тому числі іноземних інвестицій.

В умовах ринкового трансформування економіки України дуже гостро є потреба в значних іноземних інвестиціях. Для більшості країн з перехідною економікою ефективно використаний іноземний капітал стає ключовим фактором їх розвитку. Звичайно, залучення іноземних інвестицій відіграє важливу роль і в структурі пріоритетів української економіки.

В Україні існують об'єктивні й суб'єктивні фактори, які негативно впливають на процес іноземного інвестування, а саме: залучення іноземних інвестицій відбувається в умовах економічної кризи. Дехто з інвесторів призупинив діяльність на території України, висловлюючи свою невпевненість у подальшому співробітництві, подаючи запити щодо економічної політики уряду; нестабільне законодавство, відсутність надійних гарантій захисту від його змін для іноземних інвесторів; повільні темпи приватизації. Іноземні інвестори, банки та фінансові організації при вкладанні коштів у інвестиційні проекти віддають перевагу приватним підприємствам; темпи інфляції залишаються на значно вищому рівні, ніж у країнах Західної Європи і США; невисокий рівень розвитку інфраструктури, яка могла б забезпечити швидкий оперативний зв'язок України з іншими країнами, надавати необхідні послуги для оперативного управління діяльністю підприємств з іноземними інвестиціями. Отже, в Україні сформувався малосприятливий інвестиційний клімат, який спричинив брак стратегічних іноземних інвестицій.

Залученню прямих іноземних інвестицій сприяє процес формування інституційного середовища. Україна, з одного боку, поступово

включається в діяльність міжнародних економічних структур, а з другого – досить інтенсивно розвиває внутрішні ринкові організаційні структури та інститути. Сформовані та діють інститути, що регулюють або забезпечують зовнішньоекономічну діяльність: Міністерство економіки та європейської інтеграції, валютно-економічне управління Міністерства фінансів, Державна митна служба, відповідні підрозділи і служби в інших відомствах.

Досить нерівномірним є розподіл прямих іноземних інвестицій по регіонах нашої країни. Можна виділити три основні рівня регіонального залучення іноземних інвестицій в Україні: м. Київ, сировинні регіони і великі індустріальні центри і регіони, що знаходяться поруч з ними.

Більше половини обсягу іноземних інвестицій у 2016 році припадає на м. Київ – 57,02%. Значна частина припадає на Дніпропетровську область – 9,25%, Донецьку та Харківську область – 4,34%. Найменше інвестицій надійшло в Тернопільську та Чернівецьку області – 0,13% та 0,15% відповідно [9].

До десяти регіонів – Дніпропетровської, Донецької, Харківської, Київської, Луганської, Львівської, Одеської, Запорізької, Полтавської, Івано-Франківської областей та до м. Київ надійшло найбільше інвестицій – 94,1% усіх залучених прямих іноземних інвестицій. Таке спрямування прямих іноземних інвестицій та капітальних інвестицій у регіональному розрізі не сприяє рівномірному соціально-економічному розвитку регіонів та посилює подальше збільшення розриву в їхньому розвитку.

Обсяги освоєння капітальних інвестицій підприємств України у січні-червні 2016 р. становлять 119,8 млрд. грн.

Головною причиною такого нерівномірного розподілу іноземних інвестицій в Україні є те, що в регіонах, які приваблюють іноземних інвесторів, є потужний ресурсний потенціал, вище платоспроможний попит, краще розвинена інфраструктура [4]. Отже, вирішальними факторами щодо залучення інвестицій є географічне положення та соціально-економічний розвиток регіону.

Надходження прямих іноземних інвестицій здійснили інвестори із 77 країн світу. За даними Державної служби статистики у 2016 році обсяг залучених прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) в економіку України збільшився на 17%, що в абсолютному значенні складає 4405,8 млн. дол. США проти 3763,7 млн. дол. США у 2015 році. [5]-[8]. Можна відмітити, що ситуація покращилась, але щоб відчуті реальні зміни, зростання повинно бути більш суттєвим і більш тривалим.

За даними експертів UNCTAD в Україні відбуваються певні позитивні зрушення, щодо покращення інвестиційного клімату: відкритість

державних даних, поступова дерегуляція, помітний розвиток електронних сервісів, спрощення процедури отримання дозвільних документів на будівництво, мораторій на перевірки, послаблення валютного контролю тощо [6].

Обсяг прямих інвестицій (акціонерного капіталу) з України в економіку країн світу на 1

жовтня 2016 р. становив 6,568 млрд дол., у т.ч. у країни ЄС – 6,062 млрд дол. (92,3 % загального обсягу), у країни США – 409,9 млн дол. (6,2 %), в інші країни світу – 96,1 млн дол. (1,5%) [4]. Дана тенденція пов'язана з більшою розвиненістю країн ЄС, загальною макроекономічною ситуацією.

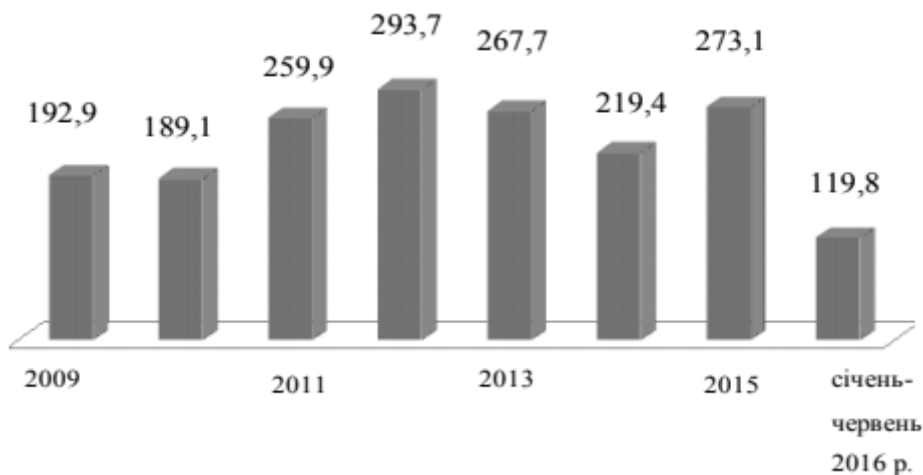

Рис. 1. Капітальні інвестиції, млрд. грн.

* Розроблено авторами за матеріалами: [10]

Відповідно, загальні обсяги прямих інвестицій з країн Європейського Союзу, спрямовані в Україну, різко відрізняються від обсягів інвестицій, які надходять із країн США [6]. Проте,

варто відмітити тенденцію до зменшення надходження ПІІ з ЄС.

Обсяги прямих іноземних інвестицій в економіку України з країн світу, зокрема країн ЄС та країн США зображено на рис. 2.

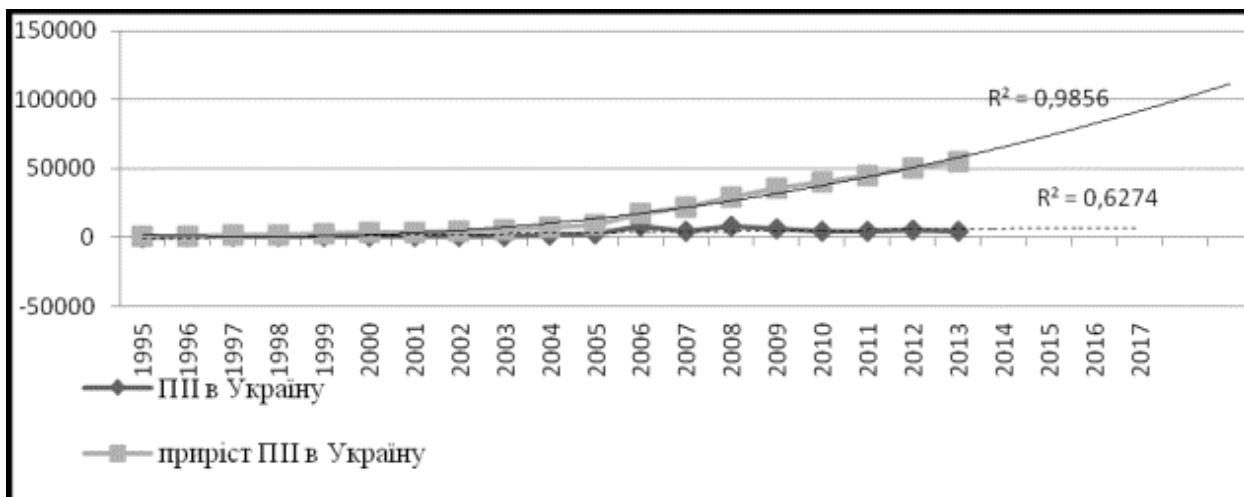

Рис. 2. Обсяги прямих іноземних інвестицій в економіці України з країн світу, млн дол. США

* Розроблено авторами за матеріалами: [10]

Іноземні інвестори, вказуючи на поліпшення економічної ситуації та збільшення платоспроможного попиту, вказують на ті питання, які для них найбільш актуальні. [2]. Опитування іноземних інвесторів проводилося Європейською Бізнес Асоціацією, Центром економічної стратегії та Dragon Capital (одна з

провідних інвестиційних компаній). Представники міжнародних компаній визначили чинники неконкурентоспроможного інвестиційного клімату в Україні. Головними перешкодами для іноземних інвесторів є високий рівень корупції та недовіра до української системи суду (середній бал 7/8 з 10). Військовий конфлікт є для них менш

тривожним, якщо порівнювати це з ринковою монополізацією.

Однак, беручи до уваги усі перешкоди для здійснення бізнесу в Україні, 39% опитаних оголосили свій намір інвестувати в вітчизняний реальний економічний сектор якомога швидше.

Отже, основними перешкодами для інвестування в Україну є:

1) Поширення корупції.

Ні для кого не секрет, що одною з найголовніших перешкод для іноземних інвесторів є корупція та відсутність стабільної ситуації на макроекономічному рівні. Провідна проблема економіки України це відсутність внутрішніх та зовнішніх іноземних інвестицій. На думку багатьох експертів, опитуючи іноземних

інвесторів, український уряд використовує внутрішні резерв для залучення інвестицій у недостатньому обсязі.

За свідченнями багатьох досліджень - корупція є однією з головних причин, які перешкоджає економічному розвитку країни. Крім того, рівень і характер корупції мають негативний вплив на інвестиції. Таким чином, більш прогнозовані корупційні режими є менш небезпечними для ефективності інвестування, ніж ті, котрі передбачували менше, але й виявляються режими з меншою корупцією. Як вважають дослідники, безвідповідальний уряд, який приймає погано прогнозовані рішення, є найгіршим для закордонних інвесторів [1].

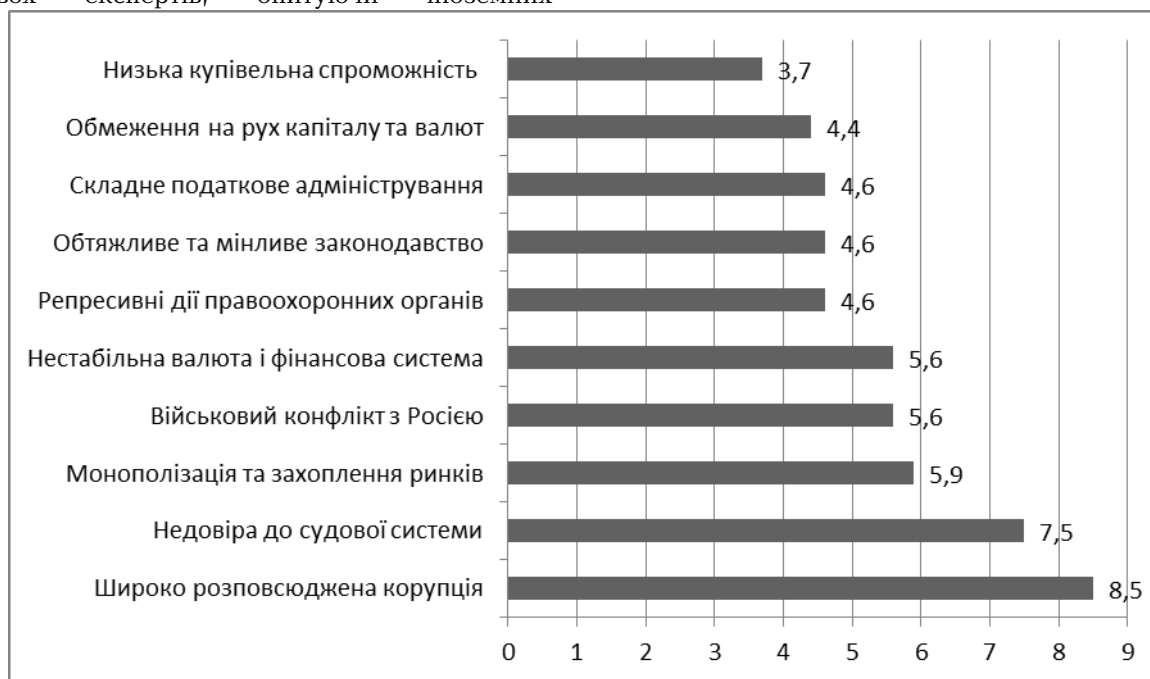

Рис. 3. Оцінка перешкод до інвестування в Україну за рівнем їх вагомості

* Розроблено авторами за матеріалами: [10]

Чесний бізнес, добропорядна держава та громадяни повинні забезпечити запобігання безвідповідального та злочинного відношення до інвестиційної діяльності. Особливу увагу слід приділити питанням катувань щодо корупційних інцидентів на вкладені кошти.

2) Недовіра до судової системи.

Україна не має необхідних правових засобів для забезпечення законних прав інвесторів та вирішення спорів. Українська держава, яка знаходиться в стані постійних державних реформ, існує нестабільний правовий режим. Існує багато суперечливих законів та правил, котрі можна знайти на різних рівнях управління [3]. Ще одним чинником нестабільності судової системи є надання зворотної дії законам. Опираючись на це, іноземних інвестори знаходяться під сумнівом, особливо коли законодавство впливає на вже існуючі капітальні вкладення. Відповідно до діючих правових актів

всім інвесторам надаються рівні права без винятку, незалежно від економічного сектора, куди поступають інвестиції, яка кількість та походження інвестицій, незалежно від того, чи є вони у державі або іноземні. Такий підхід цілком може бути раціональним, якщо країна вже має досить високий рівень економічної стабільності. Але українське законодавство не стимулює інвестиції у ключові економічні галузі.

3) Монополізація ринків.

Для української економіки характерний високий монополістичний рівень. В останні роки запровадження конкурентоспроможної політики дозволило зміцнити конкурентні відносини на більшості товарних ринків країни. Проте невирішена монополістична проблема все ще існує, а монополізація української економіки залишається на дуже високому рівні [6].

Є декілька способів антимонополістичної боротьби на державному рівні: 1. Державні органи

здійснюють антимонопольні заходи стосовно законодавства, де передбачені відповідними державні програми, крім природних монополій. 2. Заборона державним органам влади та місцевого самоврядування вживати заходи для економічного зміцнення господарських суб'єктів - монополістів, а також вирішувати питання про централізований розподіл товарів. 3. Високого оподаткування монопольного прибутку виконується проти монополізації, контролю за цінами на продукцію монопольного виробництва, адміністративними санкціями за порушення антимонопольного законодавства та скасування монополій [4]

4) Військовий конфлікт з Росією.

Негативний вплив на інвестиційну політику України спричиняє невизначеність з військовим конфліктом з Російською Федерацією. В результаті конфлікту нові прямі іноземні інвестиції в країні різко скоротилися після того, як почалася війна. Політичні проблеми та загрози безпеці перешкоджають інвестиційному відновленню. Також значна кількість довоєнних ПІІ потрапила в Україну через офшор та фактично має українське чи російське походження.

Смерть людей і фізична втрата інвестицій, пониження внутрішнього попиту, складності забезпечення факторів виробництва – так війна впливає на інвестиції. Закордонні інвестори прогнозують початок конфлікту, тому ПІІ падають навіть до його початку.

5) Нестабільність валютно-фінансової системи.

Надмірне втручання держави в регулювання ПІІ є головним чинником фінансової нестабільності. Кошти розподіляються між тими хто розпоряджається бюджетом, відсутні єдині принципи формування та функціонування державної інвестиційної системи та забезпечення їх цілеспрямованого використання. Інвестиційний процес не узгоджений в строк, відсутні середньострокові інвестиційні плани на рівні основних розпорядників коштів бюджету. Процес формування інвестиційних проектів не інтегрований у загальний бюджетний процес та вимагає підтримки держави [3].

6) Нестабільність законодавства.

Сьогодні в нашій країні існує проблема використання інвестиційного потенціалу, причина цьому - постійні зміни у законодавстві, що не дає іноземним інвесторам надійної гарантії захисту від нестабільності у законах. Слід зазначити, що спроби вдосконалити нормативні акти відповідно до цілей української держави викликали часті зміни в законодавстві України. До недавнього часу ніяких законодавчих актів не було запропоновано, що було б достатньо продуманим та універсальним. Погіршується ситуація та практика адаптації нормативних актів під час їх переміщення з верхніх рівнів управління до нижчих. Зумовлено це тим, що закони та нормативні акти часто мають декларативний

характер. Тому нижчі рівні влади ставляться до них як їм самим найбільш вигідно.

7) Складне податкове адміністрування.

Недосконала податкова політика є важливим фактором у сучасній ситуації на Україні, яка пов'язана з відтворювальними процесами. Кмітливі інвестори беруть до уваги, що рентабельність капіталу після оподаткування визначається не тільки законодавчою ставкою податку на прибуток підприємств, а й методом розрахунку цього прибутку, тим більше, амортизацією, обліком інвентарю, процентними ставками за кредити та збитками операційних витрат [9].

Для вирішення цієї проблеми податкова система повинна забезпечити: ефективність - зниження податкового ефекту від використання ресурсів в умовах ринку, рівність - зрівняти податкові зобов'язання усіх податкових платників. Введення єдиних правил гри забезпечить стабілізацію податкового законодавства, котре компенсує закордонним інвесторам швидкий зріст податкового тягаря.

8) Обмеження руху капіталу та валют.

Головним фактором є невисокий рівень розвитку інфраструктури, який може забезпечити Україні оперативний зв'язок з країнами закордон, представляти необхідні послуги для ефективного управління підприємствами з іноземними інвестиціями. Забезпечення стабільного гривневого курсу необхідне для того, щоб отримати надходження інвестиційного капіталу. Однією з найважливіших функцій країни – це стабільна грошова одиниця. Якщо держава не має стабільної валюти, економіка не може бути стабільною, це буде наявною перешкодою для збільшення припливу інвестицій [3].

9) Низька купівельна спроможність.

Низька купівельна спроможність серед значної кількості працездатного населення погіршує можливість розміщення продуктів на внутрішньому ринку, котрі можуть бути виготовлені на нових або перебудованих підприємствах за допомогою закордонного капіталу. Тільки розвиток ринку внутрішнього споживання може визвати значне збільшення обсягу залучення іноземних інвестицій [1].

Україна знаходиться на низькій позиції щодо економічного розвитку та макроекономічних показниками у порівнянні з багатьма розвиненими країнами. Вона залишається на периферії потоків інвестицій. У зв'язку зі світовою економічною кризою, ускладнилося залучення ресурсів інвестицій, що призвело до погіршення фінансового стану підприємств, та сильного зниження їх рентабельності та кредитоспроможності, зменшилися обсяги ресурсів позики (національних - через збільшення вартості запозичень, зовнішніх - через розвиток фінансових криз), а також можна побачити високий ступінь невизначеності щодо тривалості

кризових явищ, що зумовило зменшення інвестиційної активності.

Тому щоб вирішити вищезазначені проблеми необхідно розвивати економічні та правові інститути, потрібно підтримувати та захищати права власності, створювати справедливі конкурентні умови та інвестувати у технологічний та інтелектуальний розвиток – це все буде сприяти становленню високого економічного розвитку.

Висновки. На сьогоднішній день в нашій державі існує проблема недостатнього використання інвестиційного потенціалу, яка пов'язана із політичною нестабільністю, надмірним втручанням держави у регулювання іноземних інвестицій, постійними змінами у чинному законодавстві, відсутністю в Україні єдиного центрального органу з питань державного управління іноземного інвестування, недостатнім розвитком малого та середнього підприємництва, наявністю великої кількості "тіньових капіталів".

Найістотношою перешкодою для діяльності іноземних інвесторів в Україні є недосконалість відповідного законодавства. Спроби вдосконалення нормативних актів згідно з цілями України, а також мотивації іноземних партнерів зумовили часті зміни в українському законодавстві. До останнього часу не запропоновано жодного законодавчого акту, який би був достатньо відпрацьованим, універсальним. Ускладнює ситуацію і практика коригування нормативних актів під час їх руху від верхніх рівнів управління до нижніх.

До головних факторів, що стримують формування економічного середовища, сприятливого для залучення іноземних інвестицій, можна віднести також і невизначеність пріоритетів ринкового трансформування економіки та повільність процесів приватизації.

Проблеми соціально-психологічного характеру в залученні інвестицій пов'язані з відсутністю ринкового менталітету у вітчизняних бізнесменів, що проявляється у їх нездатності самостійно приймати відповідальні рішення, швидко орієнтуватись у мінливому економічному середовищі.

В той же час пряме іноземне інвестування для нас буде мати тільки позитивні наслідки. За допомогою іноземних інвестицій створюється можливість модернізації виробничої бази, створення нових робочих місць, розвитку важливих галузей економіки тощо. При цьому ми економічно національні бюджетні кошти, які можна спрямувати на будь-які інші не менш важливі сфери економіки, соціального забезпечення.

Таким чином, напрями інвестиційної політики України необхідно переглянути та розробити єдину чітку стратегію залучення іноземних інвестицій, оскільки залучення іноземних інвесторів з метою вкладення грошей в економіку держави є основною органічною частиною інвестиційної політики будь-якої країни.

INTERNATIONAL INVESTMENT ACTIVITY OF UKRAINE. PROBLEMS AND PERSPECTIVES OF ITS FORMATION

Nadezhda Kazakova, PhD (Geographic Sciences), Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: meo_1@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2455-7503>

Anna Dobroskok, Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, E-mail: annlindemann18@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0579-3711>

The main approaches to the international investment activity of Ukraine, problems and prospects of investment activity are descriptive, therefore the development of international investments in the world economy was analyzed; defined possibilities of using international investments in connection with ensuring economic growth; the volume of direct foreign investments into the Ukrainian economy from the countries of the world were investigated; defined problems of development of the international investment activity of Ukraine and ways of its solution. The subject of the research is theoretical, methodological and analytical basis of Ukraine's investment activity, prospects for its development. The goal is to invent key obstacles to the development of Ukraine's international investment activity. The purpose of study is to research the international investment activity of Ukraine, the place and role of the country in the world investment market. Common scientific methods are used, such as system analysis, to determine the peculiarities of the development of foreign direct investment in Ukraine, factor analysis, to formalize the causal relationships between the investigated factors of problems. The following results were obtained: based on the analysis of the dynamics of foreign direct investment in Ukraine and the assessment of the obstacles to investing, identified problem aspects and identified components of Ukraine's international investment activity, factors affecting the level of direct foreign investment inflow to Ukraine. Conclusions: the problems and prospects of the development of international investment activity of Ukraine can be effectively used in foreign economic activity as recommendations for determining the strategy of improving the foreign economic situation of the country and competitiveness on the world market.

Key words: investment activity, international investments, problems and perspectives, Ukraine, peculiarities of development.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ИНВЕСТИЦИИ УКРАИНЫ. ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ ОБРАЗОВАНИЯ

Казакова Надежда Артуровна, канд. географ. наук, профессор, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: meo_1@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2455-7503>

Доброскок Анна Константиновна, студент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: annlindemann18@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0579-3711>

Основные подходы к международной инвестиционной деятельности Украины, проблемы и перспективы инвестиционной деятельности являются описательными, поэтому было проанализировано развитие международных инвестиций в мировой экономике; определены возможности использования международных инвестиций в связи с обеспечением экономического роста; исследованы объемы поступления прямых иностранных инвестиций в экономику Украины из стран мира; определены проблемы развития международной инвестиционной деятельности Украины и пути их решения. Предметом исследования статьи являются теоретические, методические и аналитические основы инвестиционной деятельности Украины, перспективы ее развития. Целью является изобретение ключевых препятствий для развития международной инвестиционной деятельности Украины. Целью исследования является изучение международной инвестиционной деятельности Украины, место и роль страны на мировом инвестиционном рынке. Используются общие научные методы, такие как системный анализ - определить особенности развития прямых иностранных инвестиций в Украину, факторный анализ - формализовать причинно-следственные связи изучаемых факторов проблем. Получены следующие результаты: на основе анализа динамики прямых иностранных инвестиций Украины и оценки препятствий для инвестирования, были обнаружены проблемные аспекты и определены составляющие международной инвестиционной деятельности Украины, факторы влияния на уровень поступления прямых иностранных инвестиций в Украину. Выводы: исследованы проблемы и перспективы развития международной инвестиционной деятельности Украины могут быть эффективно использованы во внешнеэкономической деятельности как рекомендации по определению стратегии улучшения внешнеэкономического состояния страны и ее конкурентоспособности на мировом рынке.

Ключевые слова: инвестиционная деятельность, международные инвестиции, проблемы и перспективы, Украина, особенности развития.

References

1. Shestakova, Ya. (2016). Mekhanizm derzhavnogo rehuliuвання investuvannya v Ukraini. Naskilky vin doskonalyi? [The mechanism of state regulation of investment in Ukraine. How perfect is it?]. *Ekonomika, Finansy, Pravo*, 6, 118-129. (in Ukrainian)
2. Kosov, V. (2017). Problemy povysheniya investitsionnoy aktivnosti v Ukrainской ekonomike [Problems of increasing investment activity in the Ukrainian economy]. *Problemy teorii i praktiki upravleniya*, 5, 68-82. (in Russian)
3. Sharaenko, O. (2015). Vdoskonalennia mekhanizmu zaluchennia priamykh inozemnykh investyttsii v ekonomiku Ukrainy [Improvement of the mechanism of attraction of foreign direct investments into the economy of Ukraine]. *Rozrobka derzhavnoi polityky. Analitychni zapysky*, 4, 132-144. (in Ukrainian)
4. Kapsheieva, A. (2017). *Aktualni problemy svitovoho hospodarstva i mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn* [Actual problems of the world economy and international economic relations]. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina. (in Ukrainian)
5. Babenko, V.A., Sidorov, V.I., Savin, R.S. (2018). Activities of international agroholdings in the world market of foreign investment: investigation of trends and factors of impact in current financing conditions. *Technology audit and production reserves*, № 4/4(42), pp. 18-24. doi: 10.15587/2312-8372.2018.141135
6. Instytut pidhotovky kadriv derzhavnoi sluzhby zainiatosti Ukrainy. (2015). Investytiini protsesy v Ukraini ta zainiatist naselennia: materialy kruhloho stolu (12 hrudnia 2014 r.) [Investment processes in Ukraine and employment of the population: round table materials (December 12, 2014)]. Kyiv: IPK DSZU. [in Ukrainian]
7. Perevozova I., Babenko V., Kondur O., Krykhovetska Z. and Daliak N. (2019). Financial support for the competitiveness of employees in the mining industry. *SHS Web of Conferences*, 65 (2019) Pp. 1-6. doi: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196501001>
8. Babenko, V., Kulczyk, Z., Perevozova, I., Syniavska, O., Davydova, O. (2019). Factors of Development of International e-Commerce in the Context of Globalization. *CEUR Workshop Proceedings*, vol. 2422, pp. 345-356. URL: <http://ceur-ws.org/Vol-2422/paper28.pdf>
9. Peresada, A. A., Onikiienko, S. V. & Kovalenko, Yu. M. (2017). *Investytiiniyi analiz: navch.-metod. Posibnyk* [Investment analysis: teaching-method. manual]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
10. Reitynhove ahentstvo. (n.d.). Reitynhove ahentstvo [Rating agency]. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (in Ukrainian)

ФІНАНСОВІ ДИСБАЛАНСИ В ЕКОНОМІЦІ РЕГІОНІВ: АНАЛІЗ ПРИЧИН ТА НАСЛІДКІВ

Кльоба Тарас Львович

аспірант

ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України»

м. Львів, вул. Козельницька, 4, 79026

e-mail: kloba.taras@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3354-3648>

Стаття присвячена дослідженню аналізу причин та наслідків фінансових дисбалансів в економіці регіонів. Мета статті – проаналізувати причини та наслідки фінансових дисбалансів в економіці регіонів, розглянути сценарії розвитку фінансових дисбалансів, а також визначити основні цілі розвитку фінансових дисбалансів та шляхи їх досягнення. Об'єктом дослідження є певна система показників, щодо аналізу фінансових дисбалансів регіонів України. Теоретико-методичною основою дослідження є діагностика показників фінансових дисбалансів в економіці регіонів які характеризують економічний розвиток економіки регіонів, а саме: кількість суб'єктів господарювання, обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання; обсяг обороту роздрібною торгівлі, обсяги зовнішньої торгівлі товарами, індекс капітальних інвестицій, індекс промислової продукції, індекс будівельної продукції, індекс споживчих цін як в Україні так і за регіонами за 2013-2017 рр. За результатами проведеної оцінки обґрунтовано причини фінансових дисбалансів, які виникли в Україні під час кризових явищ з 2014 року, здійснено аналіз причин виникнення цих дисбалансів, їх форм і впливу на стійкість фінансової системи регіонів і економіки держави в цілому необхідний не тільки для подолання наслідків нинішньої кризи, але і для протидії можливим кризовим явищам в майбутньому. Наукова новизна полягає у систематизації певної кількості показників для аналізу фінансових дисбалансів в економіці регіонів і розглянуто їх вплив на розвиток регіонів і України в цілому. Основними шляхами для визначення причин і наслідків передбачається продумане формування регіональної економічної політики, яка враховує специфіку регіонів у найважливіших галузях і спрямованою на вирішення проблем, що перешкоджають економічному розвитку. Поряд з цим, обґрунтовано причини та наслідки фінансових дисбалансів в економіці регіонів, а також визначено критерії оцінки результативності показників, які безпосередньо впливають на фінансові дисбаланси в економіці України і регіонів зокрема. Висновки: тенденції та перспективи розвитку фінансових дисбалансів в економіці регіонів є вельми значущим для регіонів, що сприяє формуванню збалансованої структури економіки регіонів. Так, стабільність економічного розвитку фінансових дисбалансів передбачає існування єдності, автономності та цілісності.

Ключові слова: кількість суб'єктів господарювання, обсяг реалізованої продукції, обсяг обороту, індекс капітальних інвестицій, індекс промислової продукції.

Постановка проблеми. Фінансові дисбаланси як основа національної єдності та ефективної реалізації економічних програм в Україні має визначальне значення при вирішенні завдань забезпечення економічної безпеки на державному рівні. Дотримання національних інтересів диктує необхідність своєчасного і адекватного реагування на проблеми фінансових дисбалансів регіонального розвитку, поширювані, в першу чергу, на процеси функціонування інститутів регіонального устрою держави і механізмів економічного регулювання його основних суб'єктів - регіонів. У зв'язку з цим в сучасних умовах дестабілізуючого впливу на державу в цілому і його територіальні утворення негативних соціально-економічних, техногенних, інформаційних, політичних та інших факторів забезпечення економічної безпеки регіонів належить до числа найважливіших національних пріоритетів.

Істотним фактором у забезпеченні фінансових дисбалансів економіки регіонів є продумане формування їхньої регіональної економічної політики, яка враховує специфіку регіонів у найважливіших галузях і спрямованою

на вирішення проблем, що перешкоджають економічному розвитку. В даний час серед основних проблем, що впливають на стан фінансових дисбалансів, як наслідок, на розвиток економіки регіонів, можна виділити монополізм великого капіталу, депресивність економічних суб'єктів різного рівня, безробіття, територіальну концентрацію бідності, криміналізацію суспільних і економічних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування і реалізації фінансових дисбалансів в економіці регіонів доволі багатогранні та багатоаспектні. Їх дослідженню займаються як українські так і зарубіжні науковці такі, як О. Амоша, Л. Антонюк, Б. Асхайм, І. Бегг, І. Брикова, І. Буднікевич, З. Варналій, С. Вовканич, Б. Гардінер, Р. Камані, В. Медвідь, М. Портер, Р. Фатхутдінов, О. Шаблій, С. Шульц, В. Шуршина, Л. Яремко та багато інших.

Незважаючи на досягнуті результати проведених досліджень, проведених вітчизняними і зарубіжними вченими вказує на різноманітні підходи щодо аналізу причин і наслідків фінансових дисбалансів в економіці регіонів, які

дають можливість оцінити причини, які стримують розвиток регіонів.

Вклад основного матеріалу дослідження. Економічний розвиток переважної більшості регіонів України відзначався падінням обсягів промислового та сільськогосподарського виробництва, прямих іноземних інвестицій, звуженням внутрішнього ринку, зростанням рівня безробіття і посиленням соціальної напруги [1, с. 395].

Для аналізу фінансових дисбалансів регіонального розвитку використовується певна система показників, яка включає, а саме кількість суб'єктів господарювання, обсяг реалізованої

продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання, оборот роздрібної торгівлі, обсяги зовнішньої торгівлі товарами, індекс капітальних інвестицій, індекс промислової продукції, індекс будівельної продукції, індекс споживчих цін.

Проведемо більш детально аналіз даних показників по Україні і регіонам. Динаміка кількості суб'єктів господарювання в Україні та регіонх за 2013-2017 рр. наведено у табл. 1.

За даними табл. 1 спостерігаємо, зростання кількості суб'єктів господарювання в Україні за 2013-2017 рр. на 83074 одиниць.

Таблиця 1

Динаміка кількості суб'єктів господарювання в Україні та регіонх за 2013-2017 рр.

Регіони	2013		2014 ¹		2015 ¹		2016 ¹		2017 ¹		Відхилення (+, -), 2017/2013 рр.	
	оа	Питома вага, %	оа	Питома вага, %	оа	Питома вага, %	оа	Питома вага, %	оа	Питома вага, %	оа	Питома вага, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Україна	1722070	100	1932161	100	1974439	100	1865631	100	1805144	100	83074	...
АР Крим	77529	4,5	-4,5
Вінницька	53481	3,1	77314	4,0	80982	4,1	75005	4,0	68931	3,8	15450	0,7
Волинська	32237	1,9	48168	2,5	49273	2,5	47063	2,5	42157	2,3	9920	0,5
Дніпропетровська	106973	6,2	149741	7,7	158783	8,0	151432	8,1	142146	7,9	35173	1,7
Донецька	145730	8,5	81537	4,2	69350	3,5	63694	3,4	60894	3,4	-84836	-5,1
Житомирська	37286	2,2	58451	3,0	58647	3,0	54201	2,9	49800	2,8	12514	0,6
Закарпатська	39092	2,3	57495	3,0	59799	3,0	56329	3,0	51973	2,9	12881	0,6
Запорізька	69912	4,1	90969	4,7	94408	4,8	87122	4,7	77624	4,3	7712	0,2
Івано-Франківська	41334	2,4	54818	2,8	55499	2,8	50647	2,7	49806	2,8	8472	0,4
Київська	77770	4,5	94445	4,9	98586	5,0	97923	5,2	96026	5,3	18256	0,8
Кіровоградська	33577	1,9	40385	2,1	41953	2,1	38849	2,1	36447	2,0	2870	0,1
Луганська	75320	4,4	24425	1,3	21320	1,1	21589	1,2	21296	1,2	-54024	-3,2
Львівська	82757	4,8	117732	6,1	120447	6,1	114679	6,1	110953	6,1	28196	1,3
Миколаївська	52489	3,0	57368	3,0	58065	2,9	55256	3,0	54190	3,0	1701	0,0
Одеська	113522	6,6	131247	6,8	132843	6,7	125948	6,8	127776	7,1	14254	0,5
Полтавська	52794	3,1	64466	3,3	65867	3,3	61291	3,3	60655	3,4	7861	0,3
Рівненська	33841	2,0	41947	2,2	43240	2,2	40006	2,1	38111	2,1	4270	0,1
Сумська	28936	1,7	45094	2,3	45708	2,3	41569	2,2	39779	2,2	10843	0,5
Тернопільська	31487	1,8	43553	2,3	44704	2,3	40365	2,2	36013	2,0	4526	0,2
Харківська	119798	7,0	167176	8,7	171359	8,7	158463	8,5	153469	8,5	33671	1,5
Херсонська	40288	2,3	51372	2,7	50190	2,5	47411	2,5	45698	2,5	5410	0,2
Хмельницька	45858	2,7	64822	3,4	66168	3,4	58973	3,2	58318	3,2	12460	0,6
Черкаська	45399	2,6	53288	2,8	55240	2,8	53325	2,9	52754	2,9	7355	0,3
Чернівецька	35179	2,0	46759	2,4	47810	2,4	44884	2,4	43553	2,4	8374	0,4
Чернігівська	36717	2,1	42254	2,2	44103	2,2	39525	2,1	39232	2,2	2515	0,0
м.Київ	192705	11,2	227335	11,8	240095	12,2	240082	12,9	247543	13,7	54838	2,5
м.Севастополь	20059	1,2	-1,2

¹ Без урахування результатів діяльності бюджетних установ, тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Розроблено автором за матеріалами [2; 3].

Найбільша кількість суб'єктів господарювання за 2013-2017 рр. спостерігається у таких регіонах: Харківська область, що становить 153469 одиниць, друге місце посіла Дніпропетровська область, що становить 142146 одиниць, також достатньо високий результат у цьому рейтингу показала Одеська область, що становить 127776 одиниць, та ще одна область, яка у своєму регіоні має досить велику кількість суб'єктів господарювання порівняно з іншими регіонами, – це Львівська область, що становить 110953 одиниць, а також м. Київ, у

якому кількість суб'єктів господарювання становить 247543 одиниць.

Поряд з цим, спостерігаємо і зниження кількості суб'єктів господарювання у регіонах Донецької (на 84836 одиниць) та Луганської (на 54024 одиниць) областей, однак це не вплинуло на зростання їх кількості загалом по Україні.

Наступним кроком при оцінці фінансових дисбалансів є аналіз динаміки обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання в Україні та регіонах за 2013-2017 рр., який наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання в Україні та регіонах за 2013-2017 рр.

(млн.грн.)

Регіони	2013	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	2017 ¹	Відхилення (+, -), 2017/2013 рр.	Темп змін, 2017/2013 рр., рази
1	2	3	4	5	6	7	8
Україна	4334453,1	4459702,2	5716431,0	6877077,3	8467031,9	4132578,8	2,0
Автономна Республіка Крим	100535,8	-100535,8	...
Вінницька	56703,1	79376,0	116940,0	139582,3	169433,8	112730,7	3,0
Волинська	62540,2	68564,7	93409,7	116585,4	165999,2	103459	2,7
Дніпропетровська	462332,3	499870,1	628409,3	742248,7	947250,9	484918,6	2,0
Донецька	597195,6	386901,9	337284,6	356039,5	414602,4	-182593,2	0,7
Житомирська	37970,0	46415,0	58451,3	87548,1	105715,7	67745,7	2,8
Закарпатська	36977,5	43947,8	52270,7	55240,4	67417,1	30439,6	1,8
Запорізька	124887,0	150914,2	201420,5	237709,6	304858,3	179971,3	2,4
Івано-Франківська	53704,3	50516,4	64685,9	80542,1	95606,4	41902,1	1,8
Київська	246177,7	273566,0	351032,1	415406,3	446417,3	200239,6	1,8
Кіровоградська	50941,0	61831,9	73230,8	82197,5	93962,9	43021,9	1,8
Луганська	115668,1	49535,0	38760,9	53490,7	45026,4	-70641,7	0,4
Львівська	144168,0	166394,0	209437,0	237688,2	304771,4	160603,4	2,1
Миколаївська	60505,6	70895,1	106192,6	131428,8	146880,2	86374,6	2,4
Одеська	151549,3	173515,2	236653,7	308935,4	365159,4	213610,1	2,4
Полтавська	120084,0	142371,5	196439,2	227374,2	280137,6	160053,6	2,3
Рівненська	33761,1	44074,4	51056,6	59557,4	72962,7	39201,6	2,2
Сумська	39266,1	47407,1	69635,0	81395,5	100237,0	60970,9	2,6
Тернопільська	54943,6	66896,2	83108,2	55943,8	71747,6	16804	1,3
Харківська	184605,7	202379,5	278013,1	319754,8	387124,3	202518,6	2,1
Херсонська	32571,7	38490,4	53781,8	65283,0	77095,6	44523,9	2,4
Хмельницька	41791,0	51693,3	69288,9	80919,0	106986,6	65195,6	2,6
Черкаська	69263,7	84346,4	119639,4	135796,1	164479,4	95215,7	2,4
Чернівецька	18875,0	21712,5	26732,2	31143,6	39754,1	20879,1	2,1
Чернігівська	39254,4	47262,3	68944,3	87015,5	108964,9	69710,5	2,8
м.Київ	1381643,1	1590825,3	2131613,2	2688251,4	3384440,7	2002797,6	2,4
м.Севастополь	16538,2

¹ Без урахування результатів діяльності бюджетних установ, тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Розроблено автором за матеріалами [2; 4].

За даними табл. 2 у 2017 році спостерігалось зростання приросту обсягів реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання в Україні. Так, за підсумками 2017 року обсяги збільшилися на 4132578,8 млн. грн. або

у 2,0 рази.

При цьому позитивна загальноукраїнська динаміка зумовлена збільшенням обсягів реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) майже у всіх регіонах України. Поряд з

цим, спостерігаємо і негативну тенденцію обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання лише у 2 регіонах (Донецькій області на 182593,2 млн. грн., Луганській області на 70641,7 млн. грн.).

Графічно динаміка частки обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання регіонів в Україні за 2013-2017 рр. наведена на рис. 1.

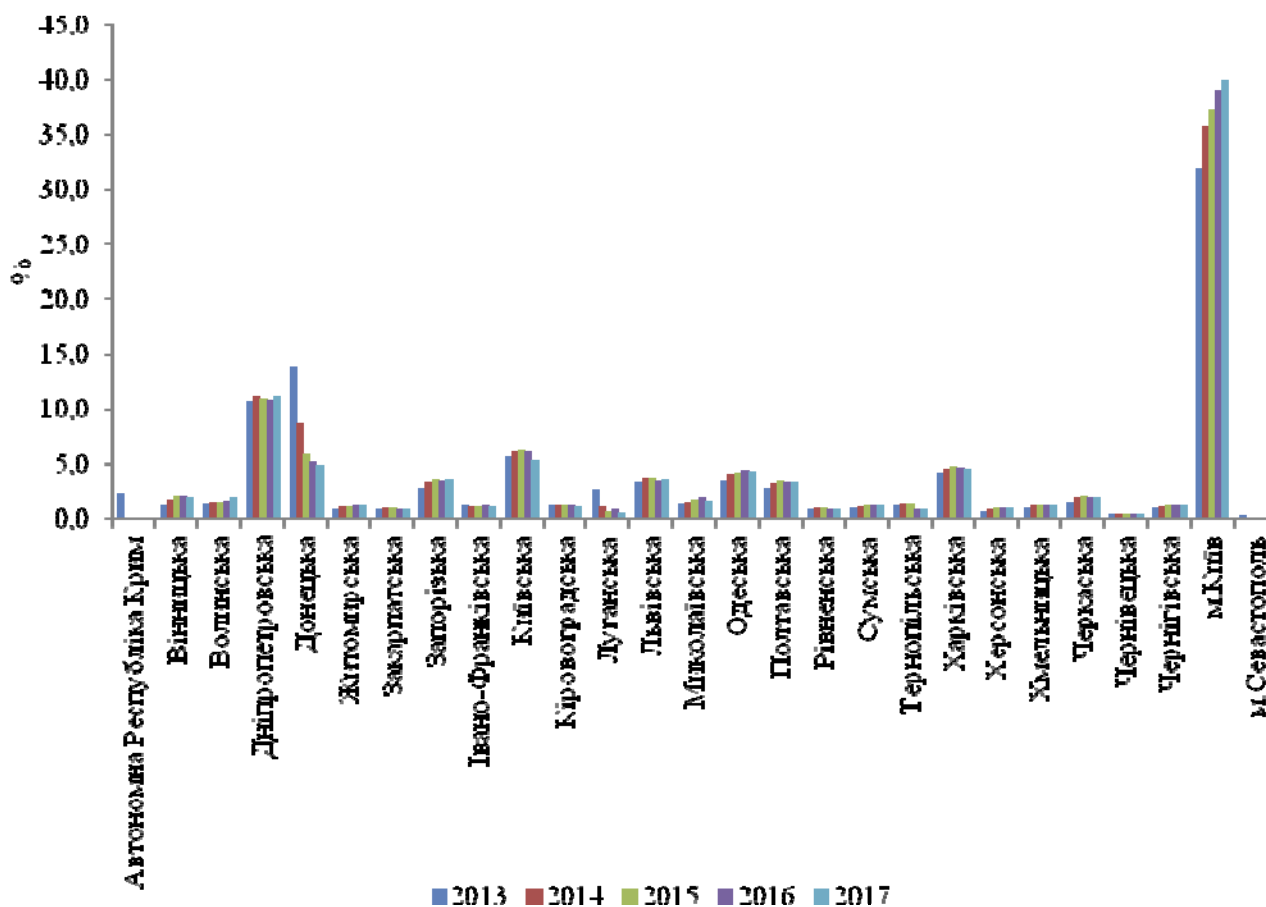

Рис. 1. Динаміка частки обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання регіонів в Україні за 2013-2017 рр.

Розроблено автором за матеріалами [2; 4]

Як видно з рис. 1 вагомою була частка обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання господарювання регіонів в Україні за 2013-2017 рр. спостерігається у м. Києві, Дніпропетровській, Донецькій, Київській, Одеській та Харківській областях, а незначною частка у Закарпатській, Луганській, Рівненській, Херсонській, Чернівецькій та Чернігівській областях. Зниження частки обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктів господарювання регіонів в Україні за 2013-2017 рр. відбулося у Донецькій (на 8,9%), Закарпатській (на 0,1%), Івано-Франківській (на 0,1%), Київській (на 0,4%), Кіровоградській (на 0,1%), Луганській (на 2,1%) та Тернопільській (на 0,4%) областях.

Поряд з цим, спостерігаємо і зростання даного показника у таких регіонах як: Вінницька (на 0,7%), Волинська (на 0,5%), Дніпропетровська (на 0,5%), Житомирська (на 0,4%), Запорізька (на 0,7%), Львівська (на 0,3%), Миколаївська (на 0,3

%), Одеська (на 0,8%), Полтавська (на 0,5%), Рівненська (на 0,1%), Сумська (на 0,3%), Харківська (на 0,3%), Херсонська (на 0,2%), Хмельницька (на 0,3%), Черкаська (на 0,3%), Чернівецька (на 0,1%), Чернігівська (на 0,4%) області та м.Київ (на 8,1%).

Здійснено аналіз обсягу обороту роздрібної торгівлі в Україні та регіонах за 2013-2017 рр., який наведено у табл. 3.

За даними табл. 3 спостерігаємо, що обсяг обороту роздрібної торгівлі в Україні за 2013-2017 рр. знизився на 67650,2 млн. грн., тобто з 884203,7 млн. грн. у 2013 р. до 816553,5 млн. грн. у 2017 р., тобто у 0,9 рази.

Найбільше обсяг обороту роздрібної торгівлі зріс у, Київській (на 2,8% - до 19982,1 млн. грн.), Львівській (на 1,9% - до 12584,5 млн. грн.) областях та у с. Києві (на 6,6% - до 45255,6 млн. грн.).

Найменше зростання роздрібного товарообігу за 2013-2017 рр. було зафіксовано у

Дніпропетровській (на 1,2% - до 4250,4 млн. грн.), 0,2% - до 51,9 млн. грн.) та Хмельницькій (на 0,3% - Одеській (на 1,5% - до 7862 млн. грн.), Сумській (на до 765,4 млн. грн.) областях (рис. 2).

Таблиця 3

**Обсяг обороту роздрібної торгівлі в Україні та регіонах
за 2013-2017 рр.**

(млн. грн.)

Регіони	2013	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	2017 ¹	Відхилення (+, -), 2017/ 2013 рр.	Темп змін, 2017/2013 рр., рази
1	2	3	4	5	6	7	8
Україна	884203,7	903534,5	1018778,2	1159271,9	816553,5	-67650,2	0,9
Автономна Республіка Крим	40798,6	-40798,6	...
Вінницька	25111,7	29566,1	34345,6	37201,2	21097,3	-4014,4	0,8
Волинська	17837,5	21156,9	26502,3	27763,1	15336,3	-2501,2	0,9
Дніпропетровська	68151,5	80894,6	95160,5	108145,9	72401,9	4250,4	1,1
Донецька	89712,6	65744,6	31163,5	37458,5	22482,5	-67230,1	0,3
Житомирська	19061,7	22755,9	28018,4	30623,9	20008,5	946,8	1,0
Закарпатська	17394,5	20200,4	24749,6	26767,0	18316,4	921,9	1,1
Запорізька	37271,9	43742,0	47998,7	55400,7	36293,3	-978,6	1,0
Івано-Франківська	22745,2	27638,5	34093,5	37787,5	19347,4	-3397,8	0,9
Київська	35108,3	42492,3	52123,5	59118,2	55090,4	19982,1	1,6
Кіровоградська	14604,2	17191,4	21653,4	24545,5	15417,2	813	1,1
Луганська	37464,4	21969,9	7871,3	9051,4	5782,8	-31681,6	0,2
Львівська	39314,4	45027,4	56720,5	68031,6	51898,9	12584,5	1,3
Миколаївська	21875,4	23903,6	28595,1	32407,0	19522,7	-2352,7	0,9
Одеська	55099,7	61923,1	72438,9	84056,2	62961,7	7862	1,1
Полтавська	23079,5	26080,6	29747,1	34745,1	25784,1	2704,6	1,1
Рівненська	16382,6	19548,6	23853,6	26373,4	14933,5	-1449,1	0,9
Сумська	16322,3	18701,2	22551,0	25790,3	16374,2	51,9	1,0
Тернопільська	14207,5	16895,6	20284,7	22429,1	11679,7	-2527,8	0,8
Харківська	62093,4	71640,3	83475,6	95788,5	64891,9	2798,5	1,0
Херсонська	18059,1	21538,5	26497,3	29609,1	19326,5	1267,4	1,1
Хмельницька	19603,6	22550,6	25693,0	29050,0	20369,0	765,4	1,0
Черкаська	20860,1	23656,4	27778,5	30211,4	19630,9	-1229,2	0,9
Чернівецька	12550,5	14777,0	17324,4	18700,3	13592,7	1042,2	1,1
Чернігівська	16126,1	18007,1	21614,9	24094,4	15777,4	-348,7	1,0
м.Київ	112980,7	125931,9	158523,3	184122,6	158236,3	45255,6	1,4
м.Севастополь	10386,7

¹ Без урахування результатів діяльності бюджетних установ, тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Розроблено автором за матеріалами [2; 5].

За даними рис. 2 найбільше зниження обороту роздрібної торгівлі у 2013-2017 рр. було зафіксовано у Донецькій (на 7,4%) та Луганській (на 3,5%) областях.

Регіональні обсяги зовнішньої торгівлі товарами за 2013-2017 рр. наведені у табл. 4.

За даними табл. 4 з 2013 року по 2017 рік обсяги експорту й імпорту товарів суттєво знизилися в доларовому еквіваленті. Але рівень відкритості української економіки залишається високим, що зумовлює її вразливість до зовнішніх шоків.

З 2013 року обсяги зовнішньої торгівлі України та деяких районів скорочувалися: експорт – унаслідок низки торговельних війн із РФ та зниження цін на сировинні товари, імпорт –

через зменшення енергоспоживання. Ці процеси суттєво поглибилися у 2014 – 2015 роках через збройну агресію РФ на сході України, нові обмеження з боку РФ та стиснення внутрішнього попиту.

У 2016-2017 рр. на тлі макроекономічної стабілізації відновилося зростання імпорту (насамперед інвестиційного), однак експорт і далі скорочувався (через нові обмеження з боку РФ). Найбільше зниження експорту обсягів зовнішньої торгівлі у доларовому еквіваленті відбулося у таких регіонах як: Дніпропетровська (на 2742526,8 тис. дол.), Донецька (на 7975582,5 тис. дол.), Запорізька (697646,2 тис. дол.), Кіровоградська (441709,8 тис. дол.), Луганська (3310110,2 тис. дол.),

Миколаївська (273451,5 тис. дол.), Сумська (251985,3 тис. дол.), Харківська (795273,8 тис. дол.), Черкаська (152932,7 тис. дол.) області та м. Київ (2603228,8 тис. дол.).

Поряд з цим, найбільше зростання експорту обсягів зовнішньої торгівлі у доларовому еквіваленті відбулося у двох областях, Львівській (на 294280,4 тис. дол.) та Вінницькій (на 538406,1 тис. дол.). Щодо імпорту обсягів зовнішньої торгівлі у доларовому еквіваленті, то найбільше

зростання відбулося у Волинській (на 245966,9 тис. дол.), Житомирській (на 66131,9 тис. дол.) та Івано-Франківській (на 58935,7 тис. дол.) областях.

Суттєвого зниження імпорту обсягів зовнішньої торгівлі у доларовому еквіваленті зазнали такі регіони як: Дніпропетровська (736902,3 тис. дол.), Закарпатська (720713,6 тис. дол.), Львівська (474654,3 тис. дол.), Миколаївська (146127,6 тис. дол.), Харківська (659591,1 тис. дол.) та Чернігівська (140901,1 тис. дол.) області.

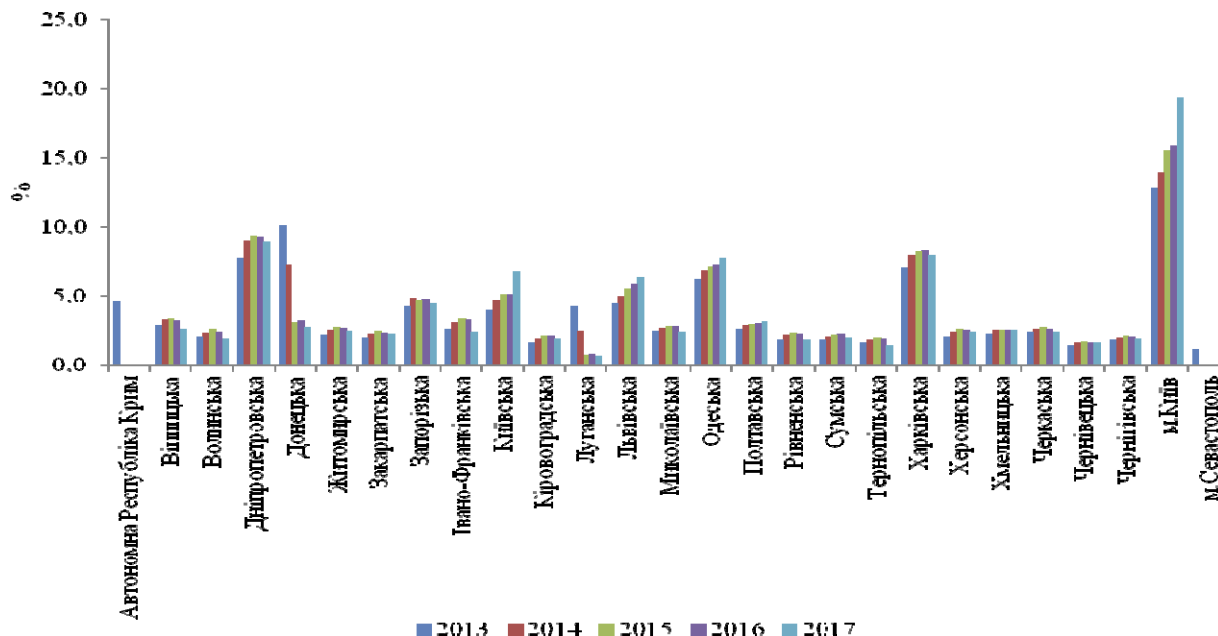

Рис. 2. Регіональна структура обороту роздрібної торгівлі за 2013-2017 рр.
Розроблено автором за матеріалами [2; 5]

Таблиця 4

Регіональні обсяги зовнішньої торгівлі товарами за 2013-2017 рр.

Регіони	2013		2014 ¹		2015 ¹		2016 ¹		2017 ¹											
	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт										
	тис.дол. США	у % до загального обсягу	тис.дол. США	у % до загального обсягу	тис.дол. США	у % до загального обсягу	тис.дол. США	у % до загального обсягу	тис.дол. США	у % до загального обсягу										
Україна	3312022	100,0	3963965	100,0	3901689	100,0	4428716	100,0	3127149	100,0	7516443	100,0	5361711	100,0	9249797	100,0	3264736	100,0	9607173	100,0
Автономна Республіка Крим	904896,2	1,4	1044489,1	1,4
Вінницька	579307,9	1,1	496105,5	0,6	742207,2	1,4	428193,1	0,8	346856,0	2,2	266668,6	0,7	382955,8	2,7	299390,4	0,8	217714,4	2,8	407075,3	0,8
Волинська	528811,2	1,0	1089007,7	1,4	585422,1	1,3	765457,7	1,4	531693,7	1,7	622087,5	1,7	511874,2	1,7	130757,7	2,9	589287,7	1,6	334974,4	2,7
Дніпропетровська	795286,1	15,5	346453,7	6,9	763868,4	16,3	634206,1	8,5	398976,1	16,8	225259,9	8,6	364832,1	16,1	443565,1	8,8	1052759,1	16,3	609551,1	9,3
Донецька	2408182	19,6	1053797,1	5,3	402968,4	15,6	122394,1	3,9	695324,1	9,7	202633,1	3,2	430783,4	9,4	110777,1	2,8	432600,1	10,2	1033912,1	4,1
Житомирська	506116,3	1,0	383772,3	0,5	564305,7	1,2	285932,0	0,5	441318,7	1,2	246377,7	0,7	484674,8	1,3	336693,0	0,9	589727,3	1,4	449904,4	0,9
Закарпатська	299965,1	2,1	1062449,1	2,7	382795,1	2,6	734557,1	3,2	1094379,1	2,9	1011507,1	2,7	211902,1	3,3	133380,1	2,9	446423,1	3,3	341735,1	2,7
Запорізька	678506,1	5,8	759889,1	2,3	1730223,1	6,9	582361,1	2,9	931027,1	7,7	1085450,1	2,9	292804,1	6,3	998432,0	2,5	980860,1	6,9	328178,1	2,7
Івано-Франківська	471719,9	0,7	578268,7	0,8	487793,8	0,9	481926,9	0,9	373000,4	1,0	294496,8	0,8	573736,3	1,6	405969,7	1,0	365400,3	1,5	537204,4	1,3
Київська	973749,1	3,1	734789,1	2,3	852294,1	3,4	759061,1	3,9	690436,1	4,4	587043,1	6,9	705127,1	4,7	951643,1	7,5	748405,1	4,0	404074,1	6,9
Кіровоградська	357324,6	1,4	242605,6	0,3	320663,0	1,5	201744,2	0,4	406551,9	1,1	105420,3	0,3	427431,4	1,2	183997,8	0,5	415614,8	1,0	236115,0	0,5
Луганська	544014,1	5,6	849914,1	2,4	902640,1	3,5	1017230,1	1,9	257771,8	0,7	318426,2	0,8	435726,3	1,2	357396,1	0,9	233904,7	0,5	273151,6	0,6
Львівська	290873,1	2,0	655042,1	3,4	305077,1	2,4	472001,1	4,5	206324,1	3,2	447944,1	3,9	275566,1	3,5	699411,1	4,3	585154,1	3,7	180388,1	4,4
Миколаївська	174097,1	3,4	927843,2	1,2	837492,1	3,4	531269,2	1,2	603063,1	4,2	574741,1	1,5	666363,1	4,6	585781,5	1,7	900646,1	4,4	781715,6	1,6

International Relations. Economics. Country Studies. Tourism (IRECST)

Одеська	628431,7	2,6	438643,7	4,5	780071,7	3,3	078630,3	3,8	727480,7	4,5	967276,0	2,6	520473,9	4,2	231360,7	3,1	813852,7	4,2	427930,7	2,9
Полтавська	654641,1	4,2	111626,7	1,4	124454,7	3,9	096895,5	2,0	481082,7	3,9	814488,8	2,2	436045,7	3,9	342723,6	2,1	864524,7	4,3	149719,7	2,3
Рівненська	482649,1	0,8	328056,9	0,4	473273,1	0,9	283053,7	0,5	378286,5	1,0	202338,5	0,5	318252,0	0,9	254974,3	0,6	383300,6	0,9	341245,3	0,7
Сумська	924718,6	1,5	645422,3	0,8	738541,2	1,4	553190,9	1,0	506604,7	1,6	403547,9	1,1	542240,0	1,5	436915,6	1,1	572733,3	1,6	551131,3	1,1
Тернопільська	365085,6	0,6	349698,6	0,5	358973,9	0,7	303686,3	0,6	290982,8	0,8	259432,7	0,7	294260,9	0,8	274896,3	0,7	380193,7	0,9	351695,2	0,7
Харківська	986810,7	3,1	2278960,7	3,0	821052,7	3,4	888819,7	3,5	311586,7	3,4	284945,7	3,4	027843,7	2,8	489451,7	3,8	191537,7	2,8	619368,7	3,3
Херсонська	369051,4	0,6	274622,2	0,4	359947,5	0,7	186302,9	0,3	238440,0	0,6	140901,5	0,4	246567,0	0,7	166342,0	0,4	289153,3	0,7	201428,0	0,4
Хмельницька	488973,2	0,8	484254,1	0,6	506309,1	0,9	346950,3	0,6	401620,9	1,1	259270,4	0,7	318695,5	0,9	331906,5	0,8	467642,2	1,1	414264,3	0,8
Черкаська	770714,0	1,2	497235,9	0,6	524208,2	1,2	416283,0	0,8	434189,9	1,1	228094,4	0,6	474333,1	1,3	291226,2	0,7	517781,3	1,4	403227,5	0,8
Чернівецька	125316,4	0,2	158104,9	0,2	129218,2	0,2	111517,7	0,2	108294,5	0,3	78384,1	0,2	119319,1	0,3	95758,4	0,2	149780,6	0,3	113196,8	0,2
Чернігівська	555096,5	0,9	585959,5	0,8	599999,4	1,3	528657,6	1,0	551601,7	1,4	379972,4	1,0	432794,5	1,2	473944,1	1,2	525068,7	1,4	445058,4	0,9
м.Київ	2341528,7	19,5	6672875,7	34,7	1469613,7	21,3	0179903,7	37,1	742884,7	22,9	4495410,7	38,6	568787,7	23,6	5136956,7	41,1	738299,7	22,5	9848604,7	40,0
м.Севастополь	96244,4	0,2	106961,3	0,1

¹ Без урахування результатів діяльності бюджетних установ, тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Розроблено автором за матеріалами [2; 6]

Таблиця 5

Індекси капітальних інвестицій за регіонами за 2013-2017 рр.

(%)

Регіони	2013	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	2017 ¹	Відхилення (+, -), 2017/2013 рр.	Темпи змін, 2017/2013 рр., рази
1	2	3	4	5	6	7	8
Україна	88,9	75,9	93,3	118,0	122,1	33,2	1,4
"Автономна Республіка Крим"	69,0
Вінницька	113,0	77,7	102,5	102,5	140,0	27	1,2
Волинська	94,0	89,5	137,7	97,5	105,5	11,5	1,1
Дніпропетровська	93,8	80,2	98,2	115,5	128,9	35,1	1,4
Донецька	79,6	44,0	41,1	145,1	144,5	64,9	1,8
Житомирська	105,3	79,6	110,5	127,5	129,3	24	1,2
Закарпатська	87,1	94,6	114,1	93,9	132,4	45,3	1,5
Запорізька	95,9	89,8	84,9	131,3	147,4	51,5	1,5
Івано-Франківська	87,6	126,9	110,2	65,3	132,1	44,5	1,5
Київська	96,0	80,0	99,0	124,8	94,1	-1,9	1,0
Кіровоградська	68,2	78,9	101,6	147,0	110,5	42,3	1,6
Луганська	142,6	39,2	26,1	146,4	102,2	-40,4	0,7
Львівська	81,4	88,5	106,5	130,7	126,0	44,6	1,5
Миколаївська	105,2	67,4	126,1	147,6	108,2	3	1,0
Одеська	80,6	67,3	79,6	163,4	128,8	48,2	1,6
Полтавська	80,0	86,1	70,0	132,2	133,8	53,8	1,7
Рівненська	93,6	80,7	126,9	91,2	134,6	41	1,4
Сумська	90,1	89,1	103,2	135,4	119,5	29,4	1,3
Тернопільська	85,4	71,7	115,2	117,2	142,3	56,9	1,7
Харківська	59,6	76,9	109,6	135,9	111,6	52	1,9
Херсонська	81,9	86,1	119,4	135,8	150,7	68,8	1,8
Хмельницька	93,6	102,6	136,5	123,4	111,6	18	1,2
Черкаська	88,0	80,3	111,1	135,0	118,7	30,7	1,3
Чернівецька	96,4	63,9	132,4	85,9	106,4	10	1,1
Чернігівська	101,0	78,5	112,0	132,5	134,8	33,8	1,3
м.Київ	95,2	83,3	108,8	107,5	121,4	26,2	1,3
м.Севастополь	108,3

¹ Без урахування результатів діяльності бюджетних установ, тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Розроблено автором за матеріалами [2; 7]

Таким чином, тенденції щодо фінансово-економічної конкурентоспроможності регіонів простежуються і в частині її зовнішньоекономічної компоненти. Серед регіонів можна виділити ті, які володіють обома конкурентними перевагами та ті, які значно відстають (Закарпатська, Вінницька, Одеська, Чернівецька та Чернігівська області).

Розглянемо індекси капітальних інвестицій України та регіонів за 2013-2017 рр., які наведено у табл. 5.

За підсумками табл. 5 за 2013-2017 рр. індекс капітальних інвестицій в Україні зріс на 33,2 %, тобто з 88,9 % у 2013 р. до 122,1 % у 2017 р., або у 1,7 рази.

Вагоме зростання індексу капітальних інвестицій за 2013-2017 рр. відбулося у Донецькій

(на 67,9 %), Полтавській (на 53,8 %), Тернопільській (на 56,9 %) та Херсонській (на 68,8 %) областях. Отже, інвестиції в основному сконцентровано у економічно розвинутих регіонах, де є можливість швидкої окупності таких вкладень.

Поряд з цим, спостерігаємо зниження індексу капітальних інвестицій у Луганській (на -40,4 %) та Київській (на 1,9 %) областях. Недостатнє інвестування регіонах України веде до втрати конкурентоспроможності регіону, занепаду основних фондів, спаду виробництва і збільшення собівартості продукції, що призводить до подальшого недоінвестування виробництва.

Проведемо аналіз індексу промислової продукції в регіонах України за 2013-2016 рр. (табл. 6).

Таблиця 6

Індекси промислової продукції по регіонах за 2013-2017 рр.

Регіони	2013	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	2017 ¹	Відхилення (+, -), 2017/2013 рр.	Темпи змін, 2017/2013 рр., рази
1	2	3	4	5	6	7	8
Україна	95,7	89,9	87,0	102,8	100,4	4,7	1,0
"Автономна Республіка Крим"	100,8
Вінницька	110,4	105,4	104,0	105,3	108,2	-2,2	1,0
Волинська	102,9	103,2	98,6	100,2	105,7	2,8	1,0
Дніпропетровська	98,5	92,5	92,1	99,3	100,1	1,6	1,0
Донецька	93,6	68,5	65,4	106,4	89,1	-4,5	1,0
Житомирська	113,4	107,1	110,0	105,7	109,5	-3,9	1,0
Закарпатська	96,9	106,1	79,7	105,9	100,3	3,4	1,0
Запорізька	97,1	96,8	95,3	96,9	106,2	9,1	1,1
Івано-Франківська	95,3	98,9	89,1	95,5	112,0	16,7	1,2
Київська	99,1	101,6	93,0	106,2	110,3	11,2	1,1
Кіровоградська	106,6	100,8	82,9	120,3	105,5	-1,1	1,0
Луганська	91,1	58,0	34,0	139,0	69,0	-22,1	0,8
Львівська	101,2	97,2	98,5	99,3	106,0	4,8	1,0
Миколаївська	96,5	101,4	91,1	110,5	101,5	5	1,1
Одеська	100,6	99,7	96,1	109,2	112,2	11,6	1,1
Полтавська	94,7	92,9	96,2	100,1	98,9	4,2	1,0
Рівненська	91,4	103,7	100,3	98,1	109,3	17,9	1,2
Сумська	107,0	88,1	98,4	91,2	101,7	-5,3	1,0
Тернопільська	99,5	116,5	92,1	110,3	108,5	9	1,1
Харківська	94,5	94,8	88,2	105,8	106,1	11,6	1,1
Херсонська	92,4	96,4	98,1	102,0	103,2	10,8	1,1
Хмельницька	97,6	97,8	95,7	104,7	101,6	4	1,0
Черкаська	95,2	94,7	90,8	106,3	99,1	3,9	1,0
Чернівецька	103,7	92,9	98,3	96,9	106,7	3	1,0
Чернігівська	89,6	97,2	91,2	105,8	96,5	6,9	1,1
м.Київ	89,9	85,9	94,6	104,4	95,8	5,9	1,1
м.Севастополь	112,7

¹ Без урахування результатів діяльності бюджетних установ, тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Розроблено автором за матеріалами [2; 8]

За даними табл. 6 спостерігаємо, що 2017 рік характеризується зростанням індексу промислової

продукції в цілому по Україні на 4,7%, тобто з 95,7% у 2013 році до 100,4% у 2017 році.

Позитивна динаміка спостерігається у 19 регіонах, серед яких найбільшого зростання індексу промислової продукції зазнала Івано-Франківська (на 16,7%), Київська (на 11,2%), Одеська (на 11,6%), Рівненська (на 17,9%), Харківська (на 11,6%), Херсонська (на 10,8%) області. Незначне зростання даного показника протягом 2013-2017 років спостерігається у Волинській, Дніпропетровській, Закарпатській, Запорізькій, Львівській, Миколаївській, Полтавській, Тернопільській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській, областях.

Поряд з цим, спостерігаємо і зниження індексу промислової продукції у 6 регіонах, серед яких найбільшого спаду зазнала промисловість Луганської (на 22,1%), Донецької (на 4,5%), Сумської (на 5,3%) областей.

Основними причинами погіршення обсягів виробництва можна вважати зниження попиту на промислову та машинобудівну продукцію на внутрішньому ринку, що пов'язано зі скороченням

купівельної спроможності споживачів в Україні, відсутністю обігових коштів для розвитку виробництва та зниженням активності світової інвестиційної діяльності [9].

Розглянемо індекси будівельної продукції України та по регіонах за 2013-2017 рр., які наведені у табл. 7.

За даним табл. 7 індекс будівельної продукції в Україні за період з 2013-2017 рр. мав тенденцію до зростання на 34,7 %, або у 1,4 рази. також, спостерігається вагоме зростання даного показника у більшості областей країни, а саме у таких регіонах: Вінницька (на 26,3%), Дніпропетровська (на 40,7 %), Житомирська (59,7 %), Закарпатська (на 45,8 %), Запорізька (на 52,1 %), Кіровоградська (на 78,7 %), Миколаївська (на 48,0 %), Чернігівська (на 46,5 %) та м. Київ (на 51,2 %). У той час, як у 2017 р. у Волинській, Луганській та Сумській областях показник індексу капітальних інвестицій не перетнув позначку 100%.

Таблиця 7

Індекси будівельної продукції України та по регіонах за 2013-2017 рр.

(%)

Регіони	2013	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	2017 ¹	Відхилення (+, -), 2017/2013 рр.	Темпи змін, 2017/2013 рр. рази
1	2	3	4	5	6	7	8
Україна	88,9	79,6	87,7	117,4	126,3	37,4	1,4
"Автономна Республіка Крим"	97,4
Вінницька	87,0	72,8	104,8	143,2	113,3	26,3	1,3
Волинська	91,0	86,7	133,8	110,6	99,0	8	1,1
Дніпропетровська	96,0	87,6	91,0	100,0	136,7	40,7	1,4
Донецька	77,3	50,5	41,5	104,7	105,3	28	1,4
Житомирська	82,8	83,8	87,7	139,0	142,4	59,7	1,7
Закарпатська	104,9	88,2	115,2	118,6	150,7	45,8	1,4
Запорізька	80,6	79,5	97,6	98,8	132,7	52,1	1,6
Івано-Франківська	117,9	69,1	106,3	103,5	134,4	16,5	1,1
Київська	102,0	63,3	99,7	133,0	122,3	20,3	1,2
Кіровоградська	87,8	77,0	104,7	111,8	166,5	78,7	1,9
Луганська	90,4	46,7	49,2	118,1	74,2	-16,2	0,8
Львівська	92,8	89,6	120,1	122,3	111,9	19,1	1,2
Миколаївська	68,5	91,4	122,7	116,9	116,5	48	1,7
Одеська	112,5	94,9	80,2	133,8	149,3	36,8	1,3
Полтавська	89,3	99,9	84,6	91,5	119,4	30,1	1,3
Рівненська	77,9	107,1	64,7	83,7	114,4	36,5	1,5
Сумська	95,5	90,6	89,3	116,5	98,2	2,7	1,0
Тернопільська	92,4	102,7	95,9	129,6	103,1	10,7	1,1
Харківська	86,6	89,6	102,5	131,1	122,9	36,3	1,4
Херсонська	113,0	72,6	93,8	113,8	134,6	21,6	1,2
Хмельницька	110,9	91,2	108,9	107,6	127,2	16,3	1,1
Черкаська	121,7	69,5	95,4	114,7	108,9	-12,8	0,9
Чернівецька	84,2	83,4	89,0	99,5	109,1	24,9	1,3
Чернігівська	83,5	134,8	64,7	100,3	130,0	46,5	1,6
м.Київ	81,8	80,4	86,2	126,7	133,0	51,2	1,6
м.Севастополь	112,2

¹ Без урахування результатів діяльності бюджетних установ, тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Розроблено автором за матеріалами [2; 10]

Поряд з цим, спостерігаємо зниження індексу будівельної продукції у Луганській та Черкаській областях на 16,2 % та на 12,8 % відповідно.

Проведемо оцінку індексу споживчих цін України та областей за 2013-2017 рр., які наведено

у табл. 8. За даними табл. 8 за 2013-2017 рр. індекс споживчих цін в Україні зріс на 13,2 %, тобто з 100,5 у 2013 р. до 113,7 % у 2017 р. Упродовж аналізованого періоду спостерігаємо зростання даного показника у всіх регіонах України.

Таблиця 8

Динаміка індексу споживчих цін України та областей за 2013-2017 рр.

Регіони	2013	2014 ¹	2015 ¹	2016 ¹	2017 ¹	Відхилення (+, -), 2017/2013 рр.	Темпи змін, 2017/2013 рр. рази
1	2	3	4	5	6	7	8
Україна	100,5	124,9	143,3	112,4	113,7	13,2	1,1
"Автономна Республіка Крим"	99,5
Вінницька	99,7	123,3	138,8	110,0	113,0	13,3	1,1
Волинська	99,7	125,9	143,3	111,8	114,6	14,9	1,1
Дніпропетровська	100,4	125,7	142,6	112,7	112,8	12,4	1,1
Донецька	101,3	122,0	146,9	111,6	115,9	14,6	1,1
Житомирська	99,7	125,2	143,7	112,6	113,0	13,3	1,1
Закарпатська	99,7	125,7	144,0	111,7	113,9	14,2	1,1
Запорізька	100,3	125,7	142,1	112,3	114,1	13,8	1,1
Івано-Франківська	100,0	125,0	143,4	110,9	113,7	13,7	1,1
Київська	99,9	124,7	144,3	112,2	113,8	13,9	1,1
Кіровоградська	100,1	124,4	141,3	112,3	113,8	13,7	1,1
Луганська	100,3	125,2	138,8	110,7	114,9	14,6	1,1
Львівська	100,2	126,7	145,2	111,9	113,0	12,8	1,1
Миколаївська	100,7	124,9	143,5	112,2	113,5	12,8	1,1
Одеська	100,9	127,2	144,6	113,6	114,6	13,7	1,1
Полтавська	99,6	123,8	145,0	114,2	113,1	13,5	1,1
Рівненська	99,3	127,0	144,9	112,3	115,0	15,7	1,2
Сумська	99,5	127,0	145,5	114,2	113,6	14,1	1,1
Тернопільська	99,2	125,4	145,1	111,6	113,3	14,1	1,1
Харківська	99,6	125,3	144,2	114,1	113,8	14,2	1,1
Херсонська	100,5	124,1	145,8	112,8	114,4	13,9	1,1
Хмельницька	100,0	123,7	142,5	111,4	113,8	13,8	1,1
Черкаська	100,3	124,2	143,8	112,7	114,6	14,3	1,1
Чернівецька	99,9	123,5	142,0	111,0	112,4	12,5	1,1
Чернігівська	99,4	126,7	145,6	112,8	113,9	14,5	1,1
м.Київ	101,5	125,8	138,6	114,0	113,4	11,9	1,1
м.Севастополь	100,2

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Розроблено автором за матеріалами [2; 15]

Найбільше зростання індексу споживчих цін за 2013-2017 рр. відбулося у Волинській та Рівненській областях (на 14,9% та на 15,7 % відповідно). Наведені значення свідчать про наявність певних регіональних цінових особливостей.

Висновки. Отже, провівши аналіз фінансових дисбалансів регіонів України можна стверджувати про зростання негативних тенденцій у регіонах. Значний тиск на розвиток промисловості регіонів чинить ситуація на Сході України. Мова йде не лише про катастрофічне скорочення виробництва у Донецькій та Луганській областях. Сусіднім з

ними регіонам, які мали потужні виробничо-бутові зв'язки з Донбасом, досі не вдається компенсувати ці втрати за рахунок інших каналів постачання [15].

З метою протидії негативним явищам у економічному розвитку фінансових дисбалансів регіонів, недопущення поглиблення нерівномірності у рівнях економічного розвитку окремих територій, мінімізації впливу кризових явищ на розвиток регіонів та недопущення виникнення нових проблемних територій, забезпечення виходу економіки регіонів на траєкторію стабільного розвитку необхідно вжити

наступних заходів: включити програми подолання депресивності територій до середньострокових стратегій регіонального розвитку та щорічних програм економічного розвитку регіонів; не допустити падіння економіки; внести зміни до деяких законодавчих актів щодо регіонального розвитку; налагодження тісної співпраці органів влади та поглиблення діалогу місцевої влади з представниками системоутворюючих підприємств і галузей, що надасть можливість максимально врахувати інтереси всіх суб'єктів регіональної політики, гарантуватиме зміцнення соціального партнерства між владою та бізнесом та створить підґрунтя для реалізації на регіональному рівні в Україні реформ європейського зразка; вжити організаційні заходів щодо зменшення залежності

від непрогнозованих коливань і впливу чинників неекономічного характеру.

Забезпечення фінансових дисбалансів в економіці розвитку регіонів безпосередньо залежить від готовності органів регіонального і муніципального управління до перегляду існуючого механізму прийняття управлінських рішень та реалізації заходів щодо підвищення рівня адаптивності регіону до просторово-економічних трансформацій. Таким чином, вклюдження регіонів до складу суб'єктів стійкого збалансованого розвитку передбачає модернізацію регіональної політики. Фундаментом ефективної регіональної політики при цьому повинна виступити адекватна територіальна основа, що зумовлює формування стратегічних програм розвитку регіону.

FINANCIAL DISBALANCES IN THE REGIONAL ECONOMY: ANALYSIS OF CAUSES AND CONSEQUENCES

Taras Kloba, postgraduate, «State Enterprise Institute of Regional Studies M.I. Dolysnyi» National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, st. Kozelnitskaya, 4, 79026, e-mail: kloba.taras@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3354-3648>

The article is devoted to the study of the analysis of the causes and consequences of financial imbalances in the economy of the regions. The purpose of the paper is to analyze the causes and consequences of financial imbalanced in the region's economy, to consider scenarios for the development of financial imbalanced, and to identify the main goals of the development of financial imbalanced and ways to achieve them. The object of the study is a certain system of indicators on the analysis of financial imbalances in the regions of Ukraine. The theoretical and methodological basis of the research is the diagnosis of indicators of financial imbalances in the economy of regions that characterize the economic development of the region's economy, namely: the number of economic entities, the volume of sales of goods (goods, services) of economic entities; the volume of retail trade, the volume of foreign trade in goods, the index of capital investments, the index of industrial products, the index of construction products, the consumer price index both in Ukraine and regions for 2013-2017 years. Based on the results of the assessment, the reasons for the financial imbalances that arose in Ukraine during the crisis phenomena from 2014 were substantiated, an analysis of the causes of these imbalances and their forms and the impact on the stability of the financial system of the regions and the economy of the state as a whole is necessary not only to overcome the consequences of the current crisis, but also for counteracting possible crisis phenomena in the future. Scientific novelty consists in systematizing a certain number of indicators for the analysis of financial imbalances in the region's economy, and their influence on the development of regions and Ukraine as a whole is considered. The main ways to determine the causes and consequences of the planned regional economic policy, which takes into account the specifics of regions in the most important industries and aimed at solving problems that impede economic development. Along with this, the reasons and consequences of financial imbalanced in the region's economy are substantiated, as well as criteria for assessing the effectiveness of indicators that directly affect financial imbalanced in the economy of Ukraine and regions in particular. Conclusions: trends and prospects for the development of financial imbalanced in the regional economy are very important for the regions, which contributes to the formation of a balanced structure of the regional economy. Thus, the stability of the economic development of financial imbalanced implies the existence of unity, autonomy and integrity.

Key words: number of business entities, volume of sales, volume of turnover, capital investment index, index of industrial production.

ФИНАНСОВЫЕ ДИСБАЛАНСЫ В ЭКОНОМИКЕ РЕГИОНОВ: АНАЛИЗ ПРИЧИН И ПОСЛЕДСТВИЙ

Кльоба Тарас Львович, аспирант, ГУ «Институт региональных исследований им. М. И. Долишнего» НАН Украины, г. Львов, ул. Козельницкая, 4, 79026, e-mail: kloba.taras@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3354-3648>

Статья посвящена исследованию анализа причин и последствий финансовых дисбалансов в экономике регионов. Цель статьи - проанализировать причины и последствия финансовых дисбалансов в экономике регионов, рассмотреть сценарии развития финансовых дисбалансов, а также определить основные цели развития финансовых дисбалансов и пути их достижения. Объектом исследования является определенная система показателей, по анализу финансовых дисбалансов регионов Украины. Теоретико-методической основой исследования является диагностика показателей финансовых дисбалансов в экономике регионов характеризующих экономическое развитие экономики регионов, а именно: количество субъектов хозяйствования, объем реализованной продукции (товаров, услуг) субъектов хозяйствования; объем оборота розничной торговли, объемы внешней торговли товарами, индекс капитальных инвестиций, индекс промышленной продукции, индекс строительной продукции, индекс потребительских цен как в Украине так и по регионам за 2013-2017 гг. По результатам проведенной оценки обоснованно причины финансовых дисбалансов, которые возникли в Украине во время кризисных явлений с 2014 года, осуществлен анализ причин возникновения этих дисбалансов, их форм и влияния на устойчивость финансовой системы регионов и экономики государства в целом необходим не только для преодоления последствий нынешнего кризиса, но и для противодействия возможным кризисным явлениям в будущем. Научная новизна заключается в систематизации определенного количества показателей для анализа финансовых дисбалансов в экономике регионов и рассмотрены их влияние на развитие регионов и Украины в целом. Основными путями для определения причин и последствий предполагается продуманное формирование региональной экономической политики, учитывающей специфику регионов в важнейших отраслях и направленной на решение проблем, препятствующих экономическому развитию. Наряду с этим, обоснованно причины и последствия финансовых дисбалансов в экономике регионов, а также определены критерии оценки результативности показателей, которые непосредственно влияют на финансовые дисбалансы в экономике Украины и регионов

в частности. Выводы: тенденции и перспективы развития финансовых дисбалансов в экономике регионов является весьма значимым для регионов, способствует формированию сбалансированной структуры экономики регионов. Так, стабильность экономического развития финансовых дисбалансов предполагает существование единства, автономности и целостности.

Ключевые слова: количество субъектов хозяйствования, объем реализованной продукции, объем оборота, индекс капитальных инвестиций, индекс промышленной продукции.

References

1. National Institute for Strategic Studies (2015) *Analitichna dopovid do shchorichnoho poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshche Ukrainy v 2015 rotsi»* [Analitichna dopovid do shchorichnoho poslannia President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine «Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshche Ukrainy v 2015 rotsi»], Kyiv: NISS. (in Ukrainian)
2. Official site of the State Statistics Committee of Ukraine Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 20 April 2019). (in Ukrainian)
3. Kilkist subiektiv hospodariuvannia v Ukraini ta rehionkh za 2013-2017 rr. [Number of economic entities in Ukraine and regions for 2013-2017] Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 25 April 2019). (in Ukrainian)
4. Obsiah realizovanoi produktsii (tovariv, posluh) subiektiv hospodariuvannia v Ukraini ta rehionakh za 2013-2017 rr. [Volume of sales of products (goods, services) of economic entities in Ukraine and regions for 2013-2017] Available at: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2014/fin/osp/osp_reg/orps_reg/orps_reg_u_17.htm (accessed 20 April 2019). (in Ukrainian)
5. Obsiah oborotu rozdribnoi torhivli v Ukraini ta rehionakh za 2013-2017 rr. [Retail turnover in Ukraine and regions for 2013-2017] Available at: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2018/sr/oort/oort_u/oort1018_u.htm (accessed 22 April 2019). (in Ukrainian)
6. Rehionalni obsiahy zovnishnoi torhivli tovaramy v Ukraini ta rehionakh za za 2013-2017 rr. [Regional volumes of foreign trade in goods in Ukraine and regions for 2013-2017] Available at: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2018/zd/oet/oet_u/oet0918_u.htm (accessed 21 April 2019). (in Ukrainian)
7. Indeksy kapitalnykh investytsii Ukrainy ta za rehionamy za 2013-2017 rr. [Capital indices of Ukraine and by region for the years 2013-2017] Available at: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2018/ibd/iki_reg/ikregvp_18_u.htm (accessed 21 April 2019). (in Ukrainian)
8. Indeksy promyslovoi produktsii po rehionakh za 2013-2017 rr. [Industrial production indices, by region, 2013-2017] Available at: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2007/pr/tpo/tpo_u/arh_tpo.html (accessed 23 April 2019). (in Ukrainian)
9. Chupir, O. M. (2013) Tendentsii rozvytku mashynobudivnoho kompleksu Ukrainy: suchasnyi stan i perspektyvy [Tendencies of development of machine-building complex of Ukraine: current state and prospects]. *Bulletin of Economics of Transport and Industry, no. 43, pp. 31-38.* (in Ukrainian)
10. Tendentsii rozvytku mashynobudivnoho kompleksu Ukrainy: suchasnyi stan i perspektyvy [Indices of construction products of Ukraine and by regions for 2013-2017] Available at: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2014/bud/ibp_reg/ibp_reg_u/arh_ibpm_reg_2014u.htm (accessed 26 April 2019). (in Ukrainian)
11. Babenko, V.A., Sidorov, V.I., Savin, R.S. (2018). Activities of international agroholdings in the world market of foreign investment: investigation of trends and factors of impact in current financing conditions. *Technology audit and production reserves*, № 4/4(42), pp. 18-24. doi: 10.15587/2312-8372.2018.141135
12. Perevozova, I., Daliak, N., Babenko, V. (2019). Modeling of Financial Support for the Competitiveness of Employees in the Mining Industry. *CEUR Workshop Proceedings*, No. 2422, pp. 444-454. Available at: <http://ceur-ws.org/Vol-2422/paper36.pdf> (accessed 27 April 2019).
13. Indeks spozhyvchykh tsin Ukrainy ta oblastei za 2013-2017 rr. [Consumer Price Index of Ukraine and Regions for 2013-2017] Available at: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2006/ct/cn_rik/isc/isc_u/arh_iscR_m_u.htm (accessed 27 April 2019). (in Ukrainian)
14. Babenko, V., Kulczyk, Z., Perevozova, I., Syniavska, O., Davydova, O. (2019). Factors of Development of International e-Commerce in the Context of Globalization. *CEUR Workshop Proceedings*, vol. 2422, pp. 345-356. Available at: <http://ceur-ws.org/Vol-2422/paper28.pdf> (accessed 27 April 2019).
15. Zhuk, V. I. Dynamika rozvytku rehioniv: pidsumky ta ochikuvannia. Analitichna zapyska [Dynamics of regional development: results and expectations. Analytical note] Available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/1862/> (in Ukrainian)

УМОВИ СТВОРЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО КОМПЛЕКСУ: ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ОЦІНКИ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВНЗ

Лисенко Юрій Григорович

докт. екон. наук, професор

Полтавський університет економіки і торгівлі

м. Полтава, вул. Ковалів 3, 36014, Україна

e-mail: yuriy.lysenko.1945@gmail.com

Біленко Дар'я Вікторівна

канд. екон. наук, доцент

Донецький національний університет імені Василя Стуса

м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, 21021, Україна

e-mail: bilenko@donnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6220-8101>

У роботі запропоновано економіко-математичну модель оцінки інноваційного потенціалу ВНЗ. Першим кроком з розробки зазначеної моделі стало надання власного визначення інноваційному потенціалу ВНЗ, що ґрунтується на діагностичному підході, який концентрує увагу на процесі оцінки достатності інноваційного потенціалу ВНЗ для виконання інноваційної діяльності. Основу економіко-математичної моделі склали формули з оцінки інтелектуальних ресурсів ВНЗ, що дозволяють оцінити знання та компетенції студентів та науково-педагогічних працівників, та формули з оцінки фінансових ресурсів ВНЗ, що дозволяють визначити інноваційні можливості виробничих підрозділів, джерел фінансових ресурсів, конкурентні позиції на ринку освітніх послуг та інноваційної продукції. Для інтерпретації результатів кількісних розрахунків за зазначеними формулами було запропоновано використовувати пороговий метод, який дозволяє чітко фіксувати межі показників відповідно до специфіки ВНЗ. Агрегування усіх компонент інтелектуальних та фінансових ресурсів в одну інтегральну оцінку пов'язана з методологічними труднощами кількісного розрахунку вагових коефіцієнтів, що призводить до широкого застосування експертних оцінок, в результаті чого знижується адекватність отриманих результатів. Для подолання зазначеного недоліка для оцінки інноваційного потенціалу існуючого ВНЗ було запропоновано використовувати просту суму усіх компонент. Для надання більшої значущості окремим показникам було встановлено правила, відповідно до яких окремі локальні показники можуть мати перевагу перед іншими. Результатом реалізації економіко-математичної моделі оцінки інноваційного потенціалу ВНЗ є простір оцінки інноваційного потенціалу ВНЗ, відповідно до якого пропонується стратегія перетворення існуючого ВНЗ в інноваційний університетський комплекс.

Ключові слова: інноваційний університетський комплекс, інноваційний потенціал, інтелектуальні ресурси, фінансові ресурси

Постановка проблеми. Найважливішою передумовою високої конкурентності та сталого розвитку держави та суспільства є людський капітал, потужним інструментом формування якого є освіта, зокрема вища освіта. Вхідження України у світовий освітній простір зумовлює приведення вітчизняних освітніх стандартів у відповідність до норм світового співтовариства. Розуміючи виключну роль вищої освіти в забезпеченні соціально-економічного прогресу за роки незалежності України для реалізації світових стандартів вищої освіти на державному рівні було зроблено величезну роботу щодо створення єдиних критеріїв оцінки якості освітніх послуг, введення системи освітніх кредитів, здійснення переходу на дворівневу систему вищої освіти та взаємне визнання документів про освіту.

Проте незважаючи на активне впровадження світових стандартів необхідно визначити, що якість освіти погіршується, а більшість випускників не закріплюються на ринку праці. Подальше ігнорування існуючих системних проблем при тенденції до зменшення кількості

студентів в українських вищих навчальних закладах (ВНЗ) неминуче приведе до деградації системи вищої освіти в Україні. Забезпечити високу якість вищої освіти без науково-практичного обґрунтування відповідних методів та механізмів, орієнтованих на розвиток інноваційної економіки, проголошеної основним принципом державної політики України, неможливо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найближчим часом українському суспільству належить вирішити серйозну задачу створення та реалізації концепції інтеграції освіти, науки і виробництва через трансформацію традиційних університетів в інноваційні університетські комплекси. Дослідженням методології розвитку інноваційних університетських комплексів, що об'єднує в собі стратегічні напрямки розвитку наукової, педагогічної діяльності, фінансово-економічних механізмів та організаційної структури, займаються багато українських та зарубіжних вчених. На етапі концептуальної задумки створення циклу інноваційного

університетського комплексу першим кроком повинна бути оцінка наявних передумов до здатності існуючого ВНЗ проявити теоретичні можливості розвитку на практиці. Одним із способів виявити здатність існуючого ВНЗ до створення, впровадження та поширення нових ідей, технологій освітніх послуг є оцінка його інноваційного потенціалу.

Поняття інноваційного потенціалу вперше ввів в науковий обіг К. Фрімен, як можливість, кошти і запаси, що можуть бути приведені в дію і використані для вирішення завдань, пов'язаних зі створенням нововведень, з метою забезпечення сталого зростання економічної системи (Фрімен, 1995).

До визначення поняття інноваційного потенціалу існує три основних підходи, ґрунтуючись на яких можна визначити ключові характеристики інноваційного потенціалу ВНЗ, основні структурні компоненти моделі і їх функції, що дозволяють забезпечити інноваційний розвиток університетського комплексу: ресурсний, діагностичний, ресурсно-результативний.

Так як структурно інноваційний потенціал визначається через сукупність ресурсів, то одним з наукових підходів до його визначення можна скористатися ресурсним підходом, який акцентує увагу виключно на наявності всіх видів ресурсів та їх кількості, необхідних для здійснення ним інноваційної діяльності. Відповідно до ресурсного підходу інноваційним потенціалом ВНЗ є сукупність ресурсів, які необхідні для здійснення інноваційної діяльності.

При чому при дослідженні цієї проблеми може визначатися різний склад необхідних ресурсів. Так вітчизняні вчені в своїй більшості характеризують інноваційний потенціал як сукупність інтелектуальних, науково-технічних, фінансових та інформаційних ресурсів (Сафонова, 2011). В той же час зарубіжні вчені до вказаних ресурсів додають ще кадрові та інфраструктурні ресурсні складові (Гречаник, 2010). Але при використанні ресурсного підходу інноваційного потенціалу ВНЗ вважається, що необхідною умовою формування є виражена наявність у його діяльності трьох складових: освіта, наука і продукування новацій (Ашмарина & Плаксина, 2013). Таким чином у структурі інноваційного потенціалу ВНЗ виділяються два обов'язкові типи компонентів: ресурсні компоненти, які характеризують види ресурсів, що використовуються для здійснення інноваційної діяльності ВНЗ, та функціональні компоненти, які характеризують напрямки використання інноваційних ресурсів у внутрішніх процесах, що у ВНЗ протікають.

Другий підхід – діагностичний. При його використанні до визначення сутності інноваційного потенціалу ВНЗ підходять як до його характеристики зі ступеня готовності до

здійснення інноваційної діяльності, коли інновації можуть створюватися як власними силами, так і за рахунок придбання ноу-хау, патентів, ліцензій на винаходи і т. ін. В цьому випадку обов'язковою є оцінка достатності інноваційного потенціалу для виконання інноваційної діяльності, а сам інноваційний потенціал розглядається як здатність системи до трансформації фактичного стану речей у новий стан з метою задоволення існуючих або знову виникаючих потреб. Ефективне використання інноваційного потенціалу робить можливим перехід від прихованої можливості до нової реальності, тобто з одного стану в інший (Васюхин & Павлова, 2009).

Також інноваційний потенціал ВНЗ можна поділити на гіпотетичний і фактичний. Гіпотетичний інноваційний потенціал ВНЗ репрезентує ресурси, які можуть бути використані для розроблення і реалізації інновацій. Його елементами є: трудові ресурси (найперше – професорсько-викладацький склад), інфраструктурне забезпечення: навчальні корпуси і т. ін.), матеріально-технічне забезпечення: наукові лабораторії та обладнання, фінансові ресурси, інформаційні ресурси: методичне забезпечення освітнього процесу, бібліотека, доступ до світових академічних інформаційних ресурсів (Кондур, 2017).

Третій підхід до визначення інноваційного потенціалу ВНЗ, що має назву ресурсно-результативний, полягає в його розгляді з точки зору сукупності можливостей в здійсненні інноваційної діяльності. Згідно підходу мають враховуватися не тільки наявні ресурси, необхідні для здійснення інноваційної діяльності, а також її результати, які, в свою чергу, містять потенційні можливості для нарощення наявного інноваційного потенціалу ВНЗ. Передбачається, що інноваційний потенціал містить невикористані, приховані можливості накопичених ресурсів, які можуть бути приведені в дію для досягнення цілей зростання інноваційного потенціалу ВНЗ (Шевченко & Каплан, 2012).

Відповідно до цього підходу інноваційний потенціал ВНЗ розглядається як міра його готовності виконувати завдання, що забезпечують досягнення поставленої інноваційної мети за допомогою реалізації інноваційного проекту або програми інноваційних перетворень і впровадження інновацій (Попова, 2012).

Поряд із продуктивним та ресурсним потенціалом ВНЗ необхідно виокремлювати наявні можливості щодо їх використання з метою підвищення ефективності інноваційних процесів. До таких можливостей відносяться: функціональна (об'єкти інтелектуальної власності, маркетингове забезпечення інноваційної діяльності, податковий супровід інноваційної діяльності, правовий супровід інноваційної діяльності), управлінська (адміністративна

діяльність, управлінська діяльність, соціальне забезпечення) та організаційний потенціал (організаційні структури, інноваційна інфраструктура) (Лу, 2012).

З метою генерації концептуальної задумки зазвичай рекомендується досліджувати існуючі в економіці та суспільстві тенденції, потреби ринку та свій внутрішній потенціал. Найефективнішим інструментом оцінки умов перетворення традиційного ВНЗ на інноваційний університетський комплекс є економіко-математичне моделювання.

Мета статті, завдання та методологія дослідження. Метою і основними завданнями є розробка економіко-математичної моделі оцінки інноваційного потенціалу ВНЗ з обґрунтуванням підходів, що дозволять визначити ключові характеристики інноваційного потенціалу ВНЗ.

Основні результати дослідження. Аналіз літературних джерел та узагальнення думок українських вчених щодо тлумачення поняття інноваційного потенціалу ВНЗ дозволяє дати таке власне визначення, що ґрунтується на діагностичному підході, який концентрує увагу на процесі оцінки достатності інноваційного потенціалу ВНЗ для виконання інноваційної діяльності.

Визначення 1. Інноваційний потенціал ВНЗ – це сукупність інтелектуальних та фінансових ресурсів, що має ВНЗ задля забезпечення готовності до використання та комерціалізації результатів наукових досліджень та освітньої діяльності відповідно до критеріїв ефективності етапу життєвого циклу.

На підставі даного визначення ключовими характеристиками інноваційного потенціалу можна вважати:

інтелектуальні ресурси як можливість і здатність ефективного розвитку інноваційного потенціалу;

фінансові ресурси, які потрібні для задоволення потреб всіх напрямів діяльності інноваційного університетського комплексу на кожному етапі життєвого циклу;

критерії ефективності кожного етапу життєвого циклу як ступінь досягнення цілей інноваційного розвитку університетських комплексів.

Таким чином, проведений аналіз доводить, що найкращим підходом до оцінки інноваційного потенціалу ВНЗ є діагностичний підхід, який на відміну від ресурсного та ресурсно-результативного дозволяє визначити ступінь готовності ВНЗ до здійснення інноваційної діяльності, а запропоноване відповідно до сутності підходу визначення – поняттю інноваційного потенціалу ВНЗ. Це є підтвердженням того, що інноваційний потенціал ВНЗ утворюють два структурних компонента: інтелектуальні ресурси та фінансові ресурси.

Інтелектуальні ресурси ВНЗ – це сукупність теоретичних знань, практичного досвіду та індивідуальних здібностей викладачів, науковців та співробітників, а також якості організаційних систем управління ними, створюваних і використовуваних з метою формування унікальних конкурентних переваг (Хаустова, 2019), (Хмелевська & Кузьміна & Музиченко, 2012).

Фінансові ресурси ВНЗ – це сукупність всіх грошових коштів, які є в розпорядженні ВНЗ з метою здійснення всіх видів діяльності (Підгорний, 2017).

Критерії ефективності кожного етапу життєвого циклу – це такі показники інтелектуальних та фінансових ресурсів ВНЗ, які мають бути не гірше, ніж деякі «порогові» значення, але не обов'язково забезпечують максимальне значення інноваційного потенціалу ВНЗ. Така вимога пов'язана з тим, що забезпечення максимального інноваційного потенціалу ВНЗ може виявитися економічно недоцільним: достатнім є інноваційний потенціал вищий, ніж у конкурентів.

Звідси визначення інноваційного потенціалу ВНЗ можна записати так:

$$InnP = f(IntP, FinP); \quad (1)$$

де $InnP$ – інноваційний потенціал ВНЗ;

$IntP$ – інтелектуальні ресурси ВНЗ;

$FinP$ – фінансові ресурси ВНЗ.

Для визначення простору оцінок інноваційного потенціалу ВНЗ доцільно використовувати візуалізацію отриманих результатів з оцінки інтелектуальних та фінансових ресурсів ВНЗ, що дозволить найкращим чином формалізувати отримані результати та встановити взаємозв'язок між ними. Комбінація значень інтелектуального та фінансового ресурсів відображає все різноманіття можливих станів інноваційного потенціалу ВНЗ. Якщо зазначені складові відобразити уздовж двох осей системи координат, то одержимо простір оцінок, яке ділиться на області (рис. 1):

Зона 1 на рис. 1 відповідає ВНЗ з низьким інноваційним потенціалом, коли відчувається брак як фінансових, так і інтелектуальних ресурсів. Без докорінних системних змін інноваційний розвиток та трансформація в інноваційний університетський комплекс в даному випадку є неможливими.

В зону 4 потрапляють ВНЗ з високим інноваційним потенціалом. Як можна бачити з рис. 1 зона 4 може виходити за межі свого квадранту при ситуаціях, коли високий рівень фінансових ресурсів дозволяє частково компенсувати високий, але недостатній рівень інтелектуальних ресурсів та навпаки.

Зони 2 та 3 відповідають ВНЗ, які здатні замінити нестачу фінансової складової інтелектуальною та навпаки. Такі ВНЗ для

перетворення в інноваційний університетський комплекс в якості стратегії можуть обрати впровадження інноваційних проектів при

відносно невеликих інвестиціях або розвиток інтелектуального потенціалу за рахунок власних надходжень від інших видів діяльності.

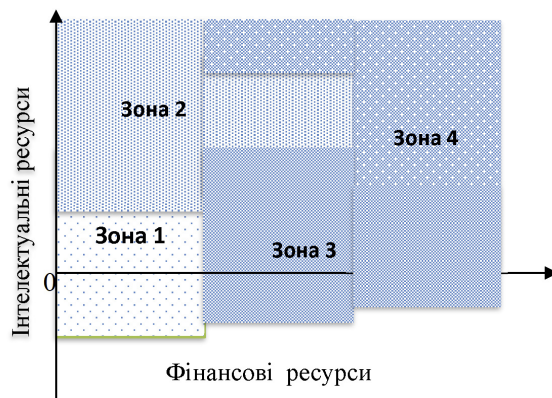

Рис. 1. Простір оцінки інноваційного потенціалу ВНЗ

Таким чином, оптимальне використання інноваційного потенціалу інноваційного університетського комплексу досягається в області перетину інтелектуальних та фінансових ресурсів, які доповнюють один одного. Тому інноваційний потенціал слід розглядати з позиції системного підходу, характеристики використання якого свідчать про можливість отримання ефекту синергії, тобто збільшення ефективності всієї системи інноваційного потенціалу від взаємодії його компонентів.

Інтелектуальні ресурси ВНЗ складаються з певних елементів, до яких можна віднести теоретичні знання та практичний досвід науково-педагогічних працівників, науково-дослідницький та організаційно-управлінський аспекти.

Реалізації теоретичних знань та практичного досвіду науково-педагогічних працівників знаходить своє відображення в кількості захищених кандидатських та докторських робіт, кількості статей в журналах, що індексуються в базах Web of Science та Scopus на одного науково-педагогічного працівника, статей в фахових виданнях (2-5 в табл. 1).

Педагогічна майстерність науково-педагогічних працівників визначається їх індивідуальними здібностями до педагогічно-виховної діяльності, вміння викладати в сучасних умовах, підготовки конкурентоспроможних фахівців (Хмелевська & Кузьміна & Музиченко, 2012). Результатом впровадження нових підходів до авторських методів викладання можна вважати наявність навчально-методичних посібників та дистанційних курсів (6-9 в табл. 1). Одним із показників ефективності науково-дослідницького компоненту інтелектуальних ресурсів можна вважати коефіцієнт інноваційності (10 в табл. 1).

Прикладним втіленням інтелектуальних ресурсів ВНЗ є наявність інтелектуальної власності та права на неї. До результатів наукової діяльності науково-педагогічних працівників (НПП) можна віднести винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів та послуг, знаки

обслуговування, фірмові знаки, комерційні позначення, інформаційну продукцію, селекційні досягнення тощо. Способом закріплення інтелектуальної власності є: авторські права (виступи, лекції та інші усні твори, база даних, комп'ютерна програма); торгові марки; патенти (на корисну модель, на промисловий зразок, на винахід) (Підгорний, 2017). Результатом ефективного використання коштів, що направлені на інноваційну діяльність, є кількість поставлених на облік об'єктів інтелектуальної власності (11 в табл. 1).

Організаційно-управлінський компонент інтелектуальних ресурсів може бути оцінений як ступень задоволення науково-педагогічних працівників, зайнятих в інноваційній діяльності, засобами комунікації та зв'язку, технологіями управління (12 в табл. 1).

Перелік зазначених формул наведений в табл. 1

Щоб надати більшу значущість окремим показникам необхідно встановити правила, відповідно до яких окремі показники можуть мати перевагу перед іншими.

Так, наприклад, при одночасно високому показнику долі докторів наук в загальній чисельності НПП та низькому коефіцієнті числа публікацій, індексованих в інформаційно-аналітичній системі наукового цитування Web of Science та Scopus, показнику долі докторів наук також необхідно присвоїти значення нуль (якщо $I_{Imp}^3 = 0$, то $I_{Imp}^1 = 0$ відповідно до (2) та (4)). Це пов'язано з тим, що ліцензування та акредитація спеціальностей та ВНЗ жорстко пов'язані з часткою викладачів, які мають вчений ступінь і звання, але їх достатня кількість не означає можливість їх вкладу в інноваційний розвиток ВНЗ. Аналогічно можна констатувати щодо ситуації при якій високому показнику долі кандидатів наук в загальній чисельності НПП відповідає низький коефіцієнт числа публікацій в фахових виданнях України (якщо $I_{Imp}^4 = 0$, то $I_{Imp}^2 = 0$ відповідно до (3) та (5)).

Головним критерієм якості навчання в ВНЗ має бути працевлаштування випускників за спеціальністю. Якщо науково-педагогічні працівники щорічно збільшують кількість навчально-методичних посібників та дистанційних курсів, а випускники є незатребуваними на ринку праці, то це опосередковано є свідченням низької якості викладання або неактуальності запропонованих дисциплін (якщо $I_{IntP}^7 = 0$, то $I_{IntP}^{5,6} = 0$ відповідно до (6)-(8)).

Слід зауважити, що Міністерство світи і науки України має намір фінансувати ВНЗ в залежності від працевлаштування випускників, що має стати стимулом для ВНЗ у підвищенні якості їх підготовки.

Наступним правилом, відповідно до якого встановлюються переваги окремих локальних

показників, є твердження, що при низькому показнику значення долі чисельності аспірантів та докторантів, в недалекому майбутньому доля докторів та кандидатів наук у ВНЗ також зменшиться (якщо $I_{IntP}^8 = 0$, то $I_{IntP}^{1,2} = 0$ відповідно до формул (2), (3), (9)).

Останнім правилом з визначення пріоритету організаційно-управлінського компоненту інтелектуальних ресурсів є наступне, якщо незадоволення науково-педагогічних працівників системою управління в ВНЗ призведе до зниження коефіцієнту інноваційності продукції і послуг то, кількість поставлених на облік об'єктів інтелектуальної власності в загальній чисельності НПП, зайнятих в інноваційній діяльності, знизиться (якщо $I_{IntP}^9 = 0$, то $I_{IntP}^{10} = 0$, якщо $I_{IntP}^{11} = 0$, то $I_{IntP}^9 = 0$ відповідно до формул (10)-(12)).

Таблиця 1

Оцінка інтелектуальних ресурсів ВНЗ

№ п/п	Формула	Позначення
2	$I_{IntP}^1 = \frac{Q_{sc}^1}{Q_{sc}}$	Q_{sc}^1 – чисельність науково-педагогічних працівників, які мають ступінь доктора наук, осіб; Q_{sc} – загальна чисельність науково-педагогічних працівників, осіб.
3	$I_{IntP}^2 = \frac{Q_{sc}^2}{Q_{sc}}$	Q_{sc}^2 – чисельність науково-педагогічних працівників, які мають ступінь кандидата наук, осіб; Q_{sc} – загальна чисельність науково-педагогічних працівників, осіб.
4	$I_{IntP}^3 = \frac{QM^1}{Q_{sc}^1 + Q_{sc}^2}$	QM^1 – кількість статей в журналах, що індексуються в базах Web of Science та Scopus, шт.; Q_{sc}^1 Q_{sc}^2 – загальна чисельність науково-педагогічних працівників, які мають ступінь доктора та кандидата наук, осіб.
5	$I_{IntP}^4 = \frac{QM^2}{Q_{sc}^1 + Q_{sc}^2}$	QM^2 – кількість статей в фахових журналах України, шт.; Q_{sc}^1 Q_{sc}^2 – загальна чисельність науково-педагогічних працівників, які мають ступінь доктора та кандидата наук, осіб.
6	$I_{IntP}^5 = \frac{QB_c}{Q_c}$	QB_c – кількість навчально-методичних посібників, шт.; Q_c – загальна кількість дисциплін, що викладаються, шт.
7	$I_{IntP}^6 = \frac{Q_c^d}{Q_c}$	Q_c^d – загальна кількість дистанційних курсів, шт.; Q_c – загальна кількість дисциплін, що викладаються, шт.
8	$I_{IntP}^7 = \frac{Gr_L}{Gr}$	Gr_L – чисельність випускників ВНЗ працевлаштованих за спеціальністю в i -му році, осіб; Gr – загальна чисельність випускників ВНЗ в i -му році, осіб.
9	$I_{IntP}^8 = \frac{Q_{sc}^{3,4}}{Q_{sc}}$	$Q_{sc}^{3,4}$ – чисельність аспірантів та докторантів, осіб; Q_{sc} – загальна чисельність науково-педагогічних працівників, осіб.
10	$I_{IntP}^9 = \frac{Exp_I}{Exp}$	Exp_I – витрати на інноваційну діяльність, тис. грн; Exp – загальний обсяг витрат інноваційного університетського комплексу, тис. грн.

11	$I_{IntP}^{10} = \frac{QIPr}{Q_{SC}^I}$	$QIPr$ – кількість поставлених на облік об'єктів інтелектуальної власності, шт.; Q_{SC}^I – загальна чисельність науково-педагогічних працівників, зайнятих в інноваційній діяльності, осіб.
12	$I_{IntP}^{11} = \frac{QSat_{SC}^I}{Q_{SC}^I}$	$QSat_{SC}^I$ – чисельність задоволених організаційно-управлінським компонентом науково-педагогічних працівників, зайнятих в інноваційній діяльності, осіб; Q_{SC}^I – загальна чисельність науково-педагогічних працівників, зайнятих в інноваційній діяльності, осіб.

Таким чином, запропоновані формули з оцінки інтелектуальних ресурсів ВНЗ (2)-(12) дозволяють оцінити знання та компетенції студентів та науково-педагогічних працівників, що вдосконалюються за рахунок впровадження наукових результатів, розвитку педагогічної майстерності, створення сучасних засобів комунікації та технологій управління.

Другою складовою інноваційного потенціалу є фінансові ресурси.

Треба зауважити, що показники, які використовуються для оцінки фінансового стану підприємств, не враховують специфіки функціонування ВНЗ, що унеможливає їх застосування в незмінному вигляді.

По-перше, ВНЗ можуть бути державної, комунальної та приватної форми власності (Закон України «Про вищу освіту», 2019). Для державних та комунальних ВНЗ майно, що відображається на балансі установи, є власністю держави і закріплюється за установою на праві господарського відання. Відповідно державні та комунальні ВНЗ не мають статутного фонду. Тобто коефіцієнти, в яких використовується власний (або статутний капітал), як важлива складова частина активів, що належить організації, для державних та комунальних ВНЗ не прийнятні. Але в той же час відповідно до закону України «Про вищу освіту» ВНЗ мають право брати участь у формуванні статутного капіталу інноваційних структур і утворених за участю закладів вищої освіти малих підприємств, що розробляють і впроваджують інноваційну продукцію, шляхом внесення до них нематеріальних активів (майнових прав на об'єкти права інтелектуальної власності) (13 в табл. 2).

Для приватних ВНЗ в чисельнику формули (13) можна використовувати показник статутного капіталу, як капіталу, що утворюється з суми номінальної вартості всіх розміщених акцій.

По-друге, відповідно до закону України «Про вищу освіту» ВНЗ не ставить отримання прибутку за мету своєї діяльності, а власні надходження державних і комунальних ВНЗ зараховуються на спеціальні реєстраційні рахунки, відкриті в територіальному органі центрального органу виконавчої влади у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, або на поточні та/або вкладні (депозитні) рахунки установ державних банків. Тобто

відокремити показник прибутку, як суми, на яку зріс власний капітал у результаті діяльності, досить складно. Єдиним фінансовим показником, який в цієї ситуації можна порохувати, є рентабельність використання трудових ресурсів та інтелектуальних ресурсів (14, 15 в табл.2). Для приватних ВНЗ (14) та (15) можна використовувати в незмінному вигляді.

По-третє, діяльність державних та комунальних ВНЗ повністю або частково фінансується з бюджету. В цих умовах можливість маневру фінансовими ресурсами та використання коштів з позабюджетних джерел можливо за рахунок заснування сталого фонду (ендаумент) та розпоряджатися доходами від його використання. Звідси важливим є визначення здатності ВНЗ надавати конкурентоспроможні платні послуги у сфері вищої освіти (16 в табл.2). Для приватних ВНЗ цей показник не використовується.

Для інноваційних університетських комплексів головним джерелом формування фінансових ресурсів має стати інноваційні можливості виробничих підрозділів, які залежать від наявності прогресивного обладнання і технологій (17 в табл.2). Також, інновації можуть бути отримані за рахунок впровадження нового методу використання обладнання або технологій (Ймайкіна, 2014) (18 в табл.2).

Найбільш складно оцінити за допомогою кількісних показників – маркетинговий компонент інноваційного потенціалу. Ефективність застосування маркетингу освітніх послуг та інноваційної продукції виражається в оцінці соціального ефекту (який, по суті, є результатом впливу на громадян і сприяє зміні соціальних пріоритетів) (19 в табл.2) і економічного ефекту заради якого здійснюється переважна більшість видів діяльності (20 в табл.2).

Перелік формул, за якими здійснюється оцінка фінансових ресурсів ВНЗ, наведений в табл. 2.

Щодо пріоритетності показників фінансових ресурсів, то тут діють такі логічні ланцюжки: висока рентабельність використання інтелектуальних ресурсів веде до збільшення коефіцієнту власного капіталу (якщо $I_{FinP}^3 = 0$, то $I_{FinP}^1 = 0$ відповідно до (13), (15)), що, в свою чергу сприятиме модернізації обладнання навчальних та науково-технічних підрозділів (якщо $I_{FinP}^1 = 0$, то $I_{FinP}^{5,6} = 0$ відповідно до (13), (17), (18)) та завоюванню нових ринків (якщо $I_{FinP}^{5,6} = 0$, то $I_{FinP}^8 = 0$ відповідно до (17), (18), (20)). При високій

рентабельності використання трудових ресурсів збільшується сталий фонд (якщо $I_{FinP}^2 = 0$, то $I_{FinP}^4 = 0$ відповідно до (14), (16)), що дозволяє залучати найкращих студентів (якщо $I_{FinP}^4 = 0$, то $I_{FinP}^7 = 0$ відповідно до (16), (19)).

Таким чином, запропоновані формули (13)-(20) дозволяють визначити інноваційні можливості навчальних та науково-технічних підрозділів, джерел фінансових ресурсів, конкурентні позиції на ринку освітніх послуг та інноваційної продукції.

Для інтерпретації результатів кількісних розрахунків за формулами (2)-(20) необхідно встановити порогові значення кожного компонента інтелектуальних ресурсів ВНЗ. В залежності від галуззі знань, підпорядкованості ВНЗ, регіону та інших чинників, які впливають на визначення порогових значень, обираються межі переходу від низького показника до високого. Перевагами використання порогового методу, який може давати лише дві градації – низький показник, високий показник – є наявність чітко фіксованих меж відповідно до специфіки ВНЗ.

Подальша робота з оцінки інноваційного потенціалу ВНЗ полягає в агрегуванні усіх компонент інтелектуальних та фінансових ресурсів в одну інтегральну оцінку. Знаходження інтегральної оцінки зводиться до побудови

функціонального відображення усіх компонентів інтелектуальних ресурсів в одновимірну шкалу. Найпростішим способом інтегральної оцінки є адитивний інтегральний показник, який отримується шляхом складення значень локальних показників з врахуванням значущості кожного показника, які визначаються за допомогою встановлення вагових коефіцієнтів.

В адитивному інтегральному показнику локальні показники мають бути нормалізовані, тобто приведені до однакової області їх зміни. Найчастіше нормалізація здійснюється шляхом переведення значень в бали. Однак, як показує практика, бальні системи використовують лінійний принцип розрахунку, тобто нескінченне зростання одного локального показника може привести до нескінченного зростання інтегрального показника (Рабинович & Степанова, 2013). Щоб побудувати інтегральну оцінку інноваційного потенціалу ВНЗ, коли її високе значення може бути досягнуте тільки за рахунок високих результатів за багатьма показниками інтелектуальних ресурсів, пропонується використовувати бінарну систему числення, відповідно до якої, якщо локальний показник інтелектуальних ресурсів ВНЗ високий, то йому присвоюється 1, якщо низький – 0.

Таблиця 2

Оцінка фінансових ресурсів ВНЗ

№ п/п	Формула	Позначення
13	$I_{FinP}^1 = \frac{AC_I}{MB}$	AC_I – статутний капітал інноваційної структури, млн. грн.; MB – матеріально-технічна база, млн. грн.
14	$I_{FinP}^2 = \frac{Pr}{Q_s}$	Pr – власні надходження ВНЗ, тис. грн; Q_s – середньооблікова чисельність працівників ВНЗ, осіб.
15	$I_{FinP}^3 = \frac{AC_I}{Q_{sc}^I}$	AC_I – статутний капітал інноваційних структур, тис. грн; Q_{sc}^I – загальна чисельність науково-педагогічних працівників, зайнятих в інноваційній діяльності, осіб.
16	$I_{FinP}^4 = \frac{AC}{SB}$	AC – сталий фонд, тис. грн; SB – кошти державного бюджету, тис. грн.
17	$I_{FinP}^5 = \frac{BV_I}{BV}$	BV_I – балансова вартість інноваційного обладнання та технологій на кінець періоду, тис. грн; BV – загальна балансова вартість всього обладнання на кінець періоду, тис. грн.
18	$I_{FinP}^6 = \frac{BV_M}{BV}$	BV_M – балансова вартість обладнання та технологій, що модернізуються відповідно до вимог інноваційного розвитку, на кінець періоду, тис. грн; BV – загальна балансова вартість всього обладнання на кінець періоду, тис. грн.
19	$I_{FinP}^7 = \frac{Stud_{un}^1}{Stud^1}$	$Stud_{un}^1$ – студенти-першокурсники, які вступили на певну спеціальність в ВНЗ, тис. осіб; $Stud^1$ – загальна чисельність студентів-першокурсників, які вступили на аналогічну спеціальність в інші ВНЗ країни, тис. осіб.
20	$I_{FinP}^8 = \frac{\Delta Pr}{Exp_M}$	ΔPr – власні надходження ВНЗ, що отримані від реклами інноваційної продукції та послуг, тис. грн; Exp_M – витрати на рекламні заходи з просування інноваційної продукції та послуг, тис. грн.

Інша проблема застосування адитивного інтегрального показника пов'язана з методологічними труднощами кількісного розрахунку вагових коефіцієнтів, що призводить до широкого застосування експертних оцінок, в результаті чого знижується адекватність отриманих результатів. Для подолання зазначеного недоліка для оцінки інноваційного потенціалу існуючого ВНЗ пропонується використовувати просту суму усіх компонент ресурсів, взаємна вагомість яких не враховується.

В той же час очевидно, що деякі показники мають більш вагомий вклад в формування інноваційного потенціалу ВНЗ, ніж інші. Щоб це врахувати, пропонується користуватися правилами зі встановлення пріоритетів для показників, що характеризують стан інтелектуальних та фінансових ресурсів ВНЗ.

Звідси формулу адитивного інтегрального показника оцінки інноваційного потенціалу ВНЗ можна представити таким чином:

$$I_{InnP} = \sum_{i=1}^{n=11} I_{IntP} + \sum_{i=1}^{m=8} I_{FinP}, \quad (21)$$

де I_{IntP} — локальний показник оцінки інтелектуальних ресурсів інноваційного потенціалу ВНЗ;

I_{FinP} — локальний показник оцінки фінансових ресурсів інноваційного потенціалу ВНЗ.

Отже, перевагою запропонованого методу оцінки інноваційного потенціалу ВНЗ з використанням адитивного інтегрального показника є відмова від експертних оцінок та чітке, однозначне встановлення меж локальних показників для всіх компонентів, що входять до складу інноваційного потенціалу ВНЗ. Результати, що отримані за розрахунком адитивного інтегрального показника, стають підставою для ідентифікації складу та структури інноваційних активів ВНЗ, для визначення проблем та перспектив перетворення існуючого ВНЗ в інноваційний університетський комплекс.

Висновки. В запропонованій економіко-математичній моделі оцінки інноваційного потенціалу ВНЗ, що ґрунтується на діагностичному підході та використовує адитивний інтегральний показник, на відміну від існуючих методів агрегування локальних компонент використовуються реальні показники. Результатом реалізації економіко-математичної моделі є визначення стратегії перетворення ВНЗ в інноваційний університетський комплекс.

CREATING AN INNOVATIVE UNIVERSITY COMPLEX CONDITIONS: EVALUATING THE UNIVERSITIES INNOVATIVE POTENTIAL ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELS

Yuriy Lysenko, Doctor of Economic Sciences, Professor, Poltava University of Economics and Trade, Poltava, Koval Str., 3, 36014, Ukraine, e-mail: yuriy.lysenko.1945@gmail.com

Daria Bilenko, Ph.D (Economics), Associate Professor, Vasyly Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 600-richya str., 21, 21021, Ukraine, e-mail: bilenko@donnu.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6220-8101>

The paper proposes an economic and mathematical model for the university innovative potential assessing. The first step in the development of this model was the own definition presentation of the universities innovative potential, based on a diagnostic approach that focuses on the assessing process of the sufficiency of the university's innovative potential to carry out innovative activities. The economic and mathematical model was based on the formulas for assessing the universities intellectual resources, allowing to assess the knowledge and competencies of students and academic staff, and the formulas for assessing the universities financial resources, to determine the innovative capabilities of production units, sources of financial resources, competitive positions in the market of educational services and product innovation. To interpret the results of quantitative calculations using these formulas, it was proposed to use the threshold method, which allows to fix the boundaries of indicators in accordance with the specifics of the university. Aggregation of all intellectual and financial resources components into one integrated assessment has methodological difficulties in the quantitative calculation of weight coefficients. It leads to widespread use of expert estimates, that reduces the results adequacy. To overcome these shortcomings to assess the universities innovative potential, it was proposed to use a simple sum of all components. To give greater importance to individual indicators, rules that individual local indicators may have an advantage over others were established. The implementation result of the economic-mathematical model for assessing the university innovative potential is the space for assessing the innovative potential, according to which a strategy for transforming an existing university into an innovative university complex is proposed.

Key word: innovative university complex, innovative potential, intellectual resources, financial resources

УСЛОВИЯ СОЗДАНИЯ ИННОВАЦИОННОГО УНИВЕРСИТЕТСКОГО КОМПЛЕКСА: ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ОЦЕНКИ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА ВУЗОВ

Лысенко Юрий Григорьевич, доктор экономических наук, профессор, Полтавский университет экономики и торговли, г. Полтава, ул. Коваля 3, 36014, Украина, E-mail: yuriy.lysenko.1945@gmail.com

Беленко Дарья Викторовна, кандидат экономических наук, доцент, Донецкий национальный университет имени Василя Стуса, г. Винница, ул. 600-летия, 21, 21021, Украина, E-mail: bilenko@donnu.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6220-8101>

В работе предложена экономико-математическая модель оценки инновационного потенциала ВУЗа. Первым шагом в разработке указанной модели стало представление собственного определения инновационного потенциала ВУЗов, основанное на диагностическом подходе, который концентрирует внимание на процессе оценки достаточности инновационного потенциала ВУЗа для выполнения инновационной деятельности. Основу экономико-математической модели составили формулы оценки интеллектуальных ресурсов ВУЗов, позволяющие оценить знания и компетенции студентов и научно-педагогических работников, и формулы по оценке финансовых ресурсов ВУЗов, позволяющие определить инновационные возможности производственных подразделений, источников финансовых ресурсов, конкурентные позиции на рынке

образовательных услуг и инновационной продукции. Для интерпретации результатов количественных расчетов по указанным формулам было предложено использовать пороговый метод, который позволяет четко фиксировать границы показателей в соответствии со спецификой ВУЗа. Агрегирование всех компонент интеллектуальных и финансовых ресурсов в одну интегральную оценку связана с методологическими трудностями количественного расчета весовых коэффициентов, что приводит к широкому применению экспертных оценок, в результате чего снижается адекватность полученных результатов. Для преодоления указанных недостатков для оценки инновационного потенциала ВУЗов было предложено использовать простую сумму всех компонент. Для придания большей значимости отдельным показателям были установлены правила, согласно которым отдельные локальные показатели могут иметь преимущество перед другими. Результатом реализации экономико-математической модели оценки инновационного потенциала ВУЗа является пространство оценки инновационного потенциала ВУЗа, согласно которому предлагается стратегия преобразования существующего ВУЗа в инновационный университетский комплекс.

Ключевые слова: инновационный университетский комплекс, инновационный потенциал, интеллектуальные ресурсы, финансовые ресурсы

References

1. Freeman C. The National System of Innovation in Historical Perspective (1995). Cambridge Journal of Economics. Vol. 19. 5-24. (in English)
2. Safonova V. E. (2011). Problems of development of innovative potential of higher education in the conditions of development of national innovation system of Ukraine. Ukraine's Development Strategy. Economics, sociology, law. № 2. 177-183. (in Ukrainian)
3. Grechanik B.V. (2010). Innovative potential of domestic universities: features and problems of its formation. Investment: practice and experience. № 11. 24-27. (in Ukrainian)
4. Ashmarina S.I, Plaksina I.A (2013). Assessment of innovation potential of higher education institutions. Management of economic systems. № 11 (in Russian)
5. Vasyukhin O.V. (2009). Management of development of innovative potential of high school. Modern problems of science and education. № 6. 94-96. (in Russian)
6. Kondur O. (2017) Innovative Management in the Management System of Higher Education. Scientific Bulletin of Sukhomlinsky National University. Pedagogical Sciences. № 4 (59). 254-258. (in Ukrainian)
7. Shevchenko D.A. (2012) Evaluation of the university's innovation potential. Bulletin of the Russian State Humanities University. № 10(90). 186-202. (in Russian)
8. Popova N.O. (2012) The innovation potential of universities as a factor of competitive advantage: theoretical positions. Bulletin of Brest State Technical University № 4(20). 101-105. (in Russian)
9. Lu T.V. (2012) To the analysis of the innovative potential and competitiveness of the university. VEGU. № 1(57). 45-51. (in Russian)
10. Haustova E.B. (2019) Strategic alternatives and conceptual model of development of intellectual capital of higher education institution. Economy and the state. № 1. 62-67. (in Ukrainian)
11. Khmelevska L.P., Kuzmina S.A., Muzichenko O.A. (2012). Creating the concept of innovative education as a basis for further economic development of the state. KNUTD Bulletin. № 4(66). 102-107. (in Ukrainian)
12. Psdgorny V.M. (2017) Problems of financial management of higher education institutions: Monograph. Odessa: FOP Gulyaev. (in Ukrainian)
13. Law of Ukraine "On Higher Education" №1556-VII dated 01.07.2014 (as amended on 09.08.2019). Verkhovna Rada (BBR) information, № 37-38, ст.2004. (in Ukrainian)
15. Imaikina O.I. (2014). Analysis of the enterprise's innovation potential as a tool for determining its internal capabilities. News of higher education institutions. Volga region. Social Sciences. №3. (in Russian)
16. Babenko V.A., Shorikov A.F. (2012). Optimization of software management of innovative technologies at agricultural enterprises. Modern problems of economics, management and marketing: materials of the XVIII International scientific and practical. conf. (June 1, 2, 2012, Nizhny Tagil). Nizhny Tagil: NTI (branch) of Ural Federal University, pp. 34-37. (in Russian)
17. Rabinovich M.I, Stepanova E. Yu. (2013) Using the rating system of evaluation of employees' activity in creating a system of material incentives at the university. Fundamental and applied problems of engineering and technology. № 3. 94-107. (in Russian)

ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВ

Непрядка Наталія Василівна

кандидат економічних наук, доцент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна,

м. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: nepriadkina@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2065-2375>

Людський потенціал у сучасному світі є одним з основних видів економічного потенціалу. Він передбачає кількісну оцінку, яка позначається індексом розвитку людського потенціалу (ІРЛП). ІРЛП дає зведену оцінку людського процесу, охоплюючи такі параметри, як довголіття, рівень освіти й рівень життя. Предметом дослідження є формування людського потенціалу в контексті розвитку держав. Мета роботи полягає у визначенні ролі людського потенціалу в процесі економічного розвитку держави. В роботі використані такі методи дослідження, як графічний аналіз (визначення динаміки розвитку ІРЛП в Україні), кореляційний аналіз (визначення впливу ІРП на ВНД на душу населення в пострадянських країнах). Традиційно країни ОЕСР демонструють дуже високий рівень людського розвитку (0,89). Серед країн пострадянського простору ІРЛП Росії та Білорусі перевищують аналогічні показники інших держав. Втім, вони покращили свої характеристики в значній мірі за рахунок збільшення часу, яке населення витрачає на освіту, не підвищуючи стан його здоров'я та показники рівня життя. Росія посідає 49-е місце, а Білорусь - 53-є за індексом людського розвитку 2017 року, опиняючись попереду Казахстану (58), Азербайджану (80), Вірменії (83) та України (88). Висновки: досвід розвинених країн, а також деяких пострадянських держав довів, що розвиток людського потенціалу в достатній мірі впливає на стан певних макроекономічних показників, особливо в країнах з економікою, що формується. Крім того, розвиток людського потенціалу може сприяти розвитку інноваційної економіки держави, що є вкрай актуальним для України. Тому слід приділити увагу основним напрямкам розвитку людського потенціалу, таких як: демографічна політика та політика народозбереження, розвиток охорони здоров'я; розвиток фізичної культури й спорту, розвиток освіти, розвиток культури та засобів масової інформації; розвиток ринку праці; підвищення доступності житла; розвиток соціальних інститутів і соціальна політика; молодіжна політика; розвиток пенсійної системи; екологічна безпека.

Ключові слова: Індекс людського розвитку, людський потенціал, економічний розвиток, показник, ВВП, ВНД, інноваційна економіка.

Постановка проблеми. В основі ряду глобальних проблем лежать процеси постіндустріалізації з її підвищеною увагою до людини (людського капіталу, людського потенціалу). Розвиток економіки будь-якої країни й світової економіки в цілому, особливо в сучасних умовах, визначається її людським потенціалом, тобто трудовими ресурсами й головне - їхньою якістю, що проявляється, насамперед, у вигляді кваліфікації та трудової моралі. На формування людського потенціалу все більший вплив має зростання інтернаціоналізації життя людства. Знання, смаки й естетичні уявлення завдяки сучасним засобам зв'язку й транспорту поширюються зі значною швидкістю. Вони утворюють нову складну, часто суперечливу суміш із традиціями й цінностями, що існують в національному суспільстві, породжують матеріальні й культурні основи явища, яке називають «сучасним способом життя», «сучасною цивілізацією». Зміна умов і характеру праці в повсякденному житті при переході до постіндустріального суспільства привели до розвитку двох, здавалося б, взаємовиключних і в той же час переплетених тенденцій. З одного боку, йдеться про посилення індивідуалізації трудової діяльності, з іншого - необхідність наявності навичок до роботи в колективі (постійне або

тимчасове) для вирішення складних виробничих або управлінських завдань методом «мозкового штурму». Умови праці, що постійно змінюються, висувають підвищені вимоги й до фізичних якостей людини, які в значній мірі визначають її здатність до праці. На процеси відтворення людського потенціалу значний вплив мають такі чинники, як збалансоване повноцінне харчування, житлові умови, стан навколишнього середовища, економічна, політична й військова стабільність, стан охорони здоров'я, масові захворювання тощо.

Отже, проблема розвитку людського потенціалу - це проблема відповідності якісних характеристик робочої сили характеру сучасної економіки.

Мета роботи полягає у визначенні ролі людського потенціалу в процесі економічного розвитку держави.

Ступінь вивчення проблеми. Питання людського потенціалу перебувало в центрі уваги вчених, починаючи з античності. В середині XIX століття до вивчення цієї проблеми звернулися К. Маркс, В. Парето, Ф. Кене, У. Петті, А. Сміт та інші. Аналіз робіт, як засновників концепції людського розвитку (А. Сена, К. Гріффіна, Дж. Найта, Махбуб уль Хака), так і класиків концепції людського капіталу (Т. Шульца, Г. Беккера, Е. Денісон, Дж. Кендріка,

Дж. Коулмана), а також сучасних українських та російських вчених, що займаються дослідженням різних аспектів людського розвитку (В. Антонюк, Є. Грішнова, А. Добриніна, С. Дятлова, Р. Капелюшнікова, Е. Лібанової, В. Новікова) свідчить, що розвиток людського потенціалу є складною комплексною категорією.

Виклад основного матеріалу. Ключовими елементами кваліфікації сьогодні є рівень загальної та професійної освіченості. Визнання значення загальної та професійної освіти, збільшення тривалості навчання привели до усвідомлення того, що рентабельність асигнувань у людини перевищує прибутковість вкладень у фізичний капітал. У зв'язку з цим витрати на освіту й професійну підготовку, а також охорону здоров'я, що отримали назву «інвестиції в людину», розглядаються в цей час не як непродуктивне споживання, а як один з ефективніших видів капіталовкладень.

У другій половині 90-х рр. минулого століття витрати на освіту становили в США більше 5% від ВВП, в Японії і в Росії - близько 4%. Одним із показників кваліфікаційного рівня є середня загальна кількість років навчання початкової, середньої й вищої школи. У США вона становить на сьогодні 16 років, в Німеччині - 14,5 років. Однак продовжують зберігатися країни й регіони з дуже низьким рівнем освіти. За оцінкою Міжнародного банку реконструкції та розвитку, в Західній Африці цей показник становить близько двох років, в країнах Тропічної Африки - менше трьох років, у Східній Африці - близько чотирьох років, тобто не перевищує тривалості навчання в початковій школі. Окреме завдання в галузі освіти - це ліквідація неписьменності. В останні десятиліття її рівень у світі знизився, але кількісні показники зросли. Більша частка припадає на країни, що розвиваються. Так, в Африці й Південній Азії більше 40% дорослого населення є неписьменним [1].

Зміни світової політики стають все більш необхідними для вирівнювання рівня життя кожної країни. Це є глобальною проблемою, оскільки вибір шляху людського розвитку є актуальним компонентом для соціальної гармонії в житті суспільства. Оптимальне рішення головних питань сучасності дозволяє державам стати цивілізованими, дає можливість реагувати на виклики XXI століття, а також сприяє консолідації сил в сучасному суспільстві. Рівень розвитку людини є важливим показником сучасного демократичного суспільства.

Людський потенціал у сучасному світі є одним з основних видів економічного потенціалу, що служить для оцінки й аналізу людського процесу розвитку. Крім того, людський потенціал має особливі якісні характеристики [2, с. 68-75.]. Необхідна для підрахунку індексу розвитку людського потенціалу чисельність населення відрізняється деякими якісними показниками,

наприклад, професійною та кваліфікаційною структурою, і до того ж необхідна як ресурс, при відсутності якого неможливим є як розвиток національної економіки, так і стійке функціонування її регіонів [3, С. 59-62].

Визначення «людського потенціалу» розглядається як сукупність умов життя людини в її соціальному, політичному, культурному, духовному, матеріальному та інших аспектах. Як соціально-економічна категорія, яка розвивається у взаємодії з економічними процесами і явищами, визначаючи пріоритети держави, спільноти і людини. Як індикатор ефективності соціального рівня, що відображає забезпеченість потреб раціональних або мінімальних населення певного соціально-територіального утворення [4, 5].

В умовах постіндустріального суспільства зростають вимоги до фізичних якостей, і особливо до освіти працівника, в тому числі його здатності до постійного підвищення кваліфікації.

Сьогодні постає питання, що держава й суспільство мають робити, аби поліпшити життя людей. Згідно з твердженнями ООН, оптимальний рівень людського розвитку є гідний рівень життя, отримання якісної освіти та здорове життя, а також його довга тривалість. Крім того, необхідна політична воля, гарантія прав людини, її активна участь в житті суспільства [6].

Людський потенціал передбачає кількісну оцінку, яка виражається індексом розвитку людського потенціалу. У 90-х роках ХХ століття Програма Розвитку ООН (ПРООН) ввела в публічне звернення поняття індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП). В індексі розвитку людського потенціалу враховується як економічна, так і соціальна ефективність країн, якість життя населення. Він дає зведену оцінку людського процесу, охоплюючи три параметри [6]:

1) довголіття - очікувана тривалість майбутнього життя людини (середнє значення по країні);

2) рівень освіти - комбінація індексу грамотності дорослого населення й сукупної частки учнів серед населення в початкових, середніх і вищих навчальних закладах;

3) рівень життя - розраховується на базі реального ВВП на душу населення.

При побудові ІРЛП для кожного з перерахованих показників використовуються мінімальні й максимальні значення:

- тривалість життя - 25 і 85 років;
- грамотність дорослого населення - 0 і 100%;
- сукупна частка учнів - 0% і 100%;
- ВВП на душу населення - 100 і 40 000 дол. США.

Регіони поділяються на три категорії згідно з показником індексу:

- <0,5 - низький рівень розвитку;
- 0,5-0,8 - середній рівень розвитку;
- > 0,8 - високий рівень розвитку.

Щорічно дані по ІРЛП публікуються в доповідях ООН. Відтак, згідно зі статистичним

звітом (Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update) у 2017 р. рейтинг топ-країн за ІРЛП має такий вигляд [7]:

1. Норвегія - 0,953
2. Швейцарія – 0,944
3. Австралія - 0,939
4. Ірландія – 0,938
5. Німеччина - 0,936
6. Ісландія – 0,935
7. Швеція і Гонконг – 0,933
8. Сінгапур – 0,932
9. Нідерланди – 0,931
10. Данія - 0,929

Якщо розглянути аналогічні показники деяких пострадянських країн, можна зробити висновок, що всі вони входять до другої групи за значенням ІРЛП (05-08), а, отже, характеризуються середнім рівнем розвитку (табл. 1). За даними ІРЛП Україна також тривалий час мала середній рівень розвитку (рис. 1). Загалом в Україні спостерігається тенденція до поступового покращення в сфері людського розвитку, але попереду ще чимало роботи: Україна перебуває на 88 місці у рейтингу з 189 країн, для яких вираховується ІЛР [6]. Проте такий показник все ж дозволив країні потрапити у вищу категорію людського розвитку.

Таблиця 1

Індекс людського розвитку та його компоненти в 2017 році

ІЛР			Очікувана тривалість життя роки	Очікувана тривалість освіти роки	ВНД на душу населення дол. США
Місце	Країна	Значення			
49	Росія	0,816	71,2	15,5	23 233
53	Білорусь	0,808	73,1	15,5	16 323
58	Казахстан	0,80	70	15,1	22 626
80	Азербайджан	0,757	72,1	12,7	15 600
83	Вірменія	0,755	74,8	13	9 144
105	Узбекистан	0,710	71,4	12	6 470
108	Туркменістан	0,706	65,7	10,8	14 026
112	Молдова	0,70	71,7	11,6	5 554
122	Киргизстан	0,672	71,1	13,4	3 255
127	Таджикистан	0,650	71,2	11,2	3 317

Джерело: складено автором за даними [7]

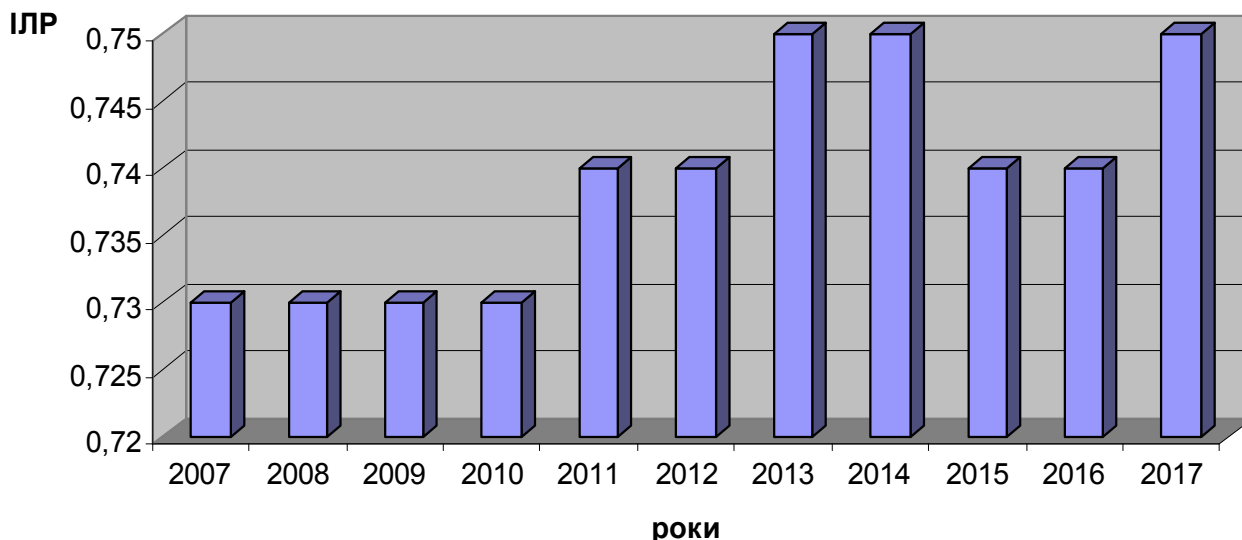

Рис. 1. Динаміка розвитку ІЛР в Україні (побудовано автором за даними [7; 8])

З одного боку, тенденції зміни індексу свідчать про те, що ніякого явного взаємозв'язку між економічним процвітанням і процесом розвитку

людини немає. Але все-таки, якщо країні вдається направити економічні блага на процеси розширення людських можливостей в таких

областях, як охорона здоров'я, освіта й соціальне забезпечення, то можна стверджувати, що, незважаючи на менший розмір ВВП, країна змогла підняти рівень людського потенціалу. Крім того, аналіз показників ІЛР і ВНД на душу населення в пострадянських країнах показав досить тісний взаємозв'язок між ними ($R=0,89$; розраховано автором за даними табл. 1). Отже, розвиток людського потенціалу все ж таки впливає на стан і розвиток певних макроекономічних показників, особливо в країнах з економікою, що формується.

З іншого боку, розвиток людського потенціалу може сприяти розвитку інноваційної економіки держави. Інноваційна економіка - це економіка, яка створює, поширює і використовує інновації (нові знання) для забезпечення свого зростання і конкурентоспроможності. Це така економіка, в якій знання збагачують усі галузі, всі сектори і всіх учасників економічних процесів. Це одночасно економіка, яка не тільки використовує інновації в різноманітній формі, але також створює їх у вигляді різноманітної високотехнологічної продукції, висококваліфікованих послуг, наукової продукції та освіти.

Головними проблемами, що перешкоджають розвитку людського потенціалу в Україні, є:

- низька тривалість життя і висока смертність населення;
- низький рівень фізико-психічного здоров'я населення під впливом соціальних і екологічних чинників;
- важке економічне становище дітей, молодих сім'ї та молоді як основних елементів людського потенціалу;
- негативні тенденції, пов'язані з практичним застосуванням науково-технічних досягнень;
- нове культурна середовище, що оточує молоді покоління.

Частково ці проблеми пов'язані з об'єктивним ходом цивілізаційного процесу, який характерний для сучасного століття, частково - вони специфічні в умовах нашої країни. Розглянемо проблеми розвитку людського потенціалу більш докладно.

1. Стан здоров'я і тривалість життя населення як одне з найважливіших складових людського потенціалу. Триває зростання процентної частки пенсіонерів над часткою молоді. Найбільш яскраво ця тенденція виражена в селах і селищах, де люди пенсійного віку іноді становлять більшу частину жителів, що пов'язано з вимиранням села і триваючими процесами урбанізації. У державі продовжується скорочення населення через посилення міграційних процесів, бойових дій у східній частині держави, низькою тривалістю життя – 72 роки (у порівнянні: в США – 78 років, Австралії – 82,5, країнах Західної Європи – 80, Японії - 90).

Основні причини низької тривалості життя є висока смертність від хвороб, екологічних проблем у державі, в результаті нещасних

випадків і вбивств, самогубств у працездатному віці тощо.

Крім високої смертності, особливе непокоєння викликає психічний стан здоров'я населення, обумовлений низьким рівнем культури поведінки, відсутністю в масовій свідомості установок на здоровий спосіб життя, поганою інформованістю населення. Внаслідок чого спостерігається висока кількість хворих на алкоголізм і наркоманію, а також люди страждають від різних психічних розладів. Продовжує зростати кількість розумово відсталих дітей.

2. Вплив соціально-екологічних чинників на людський потенціал.

Гостра психологічна й соціальна ситуація пояснюється двома групами чинників:

- ті, що впливають на психічні явища через порушення в фізіологічних процесах;
- ті, що впливають на психіку людини за допомогою зміни соціально-економічних умов.

До основних чинників першої групи належать явища гіпоксії, дії різних речовин, що отруюють атмосферу, погана якість харчування та ін. У ролі найбільш важливих факторів другої групи є: низький рівень життя, безробіття, відсутність впевненість в завтрашньому дні, збільшення потоку міграції, труднощі, пов'язані з отриманням освіти, висока вартість дозвілля тощо.

Здоров'я населення безпосередньо пов'язане з постійним погіршенням екологічної ситуації в країні, обумовленої техногенними змінами довкілля й фізичними змінами умов середовища життєдіяльності.

Додаткову небезпеку становить низький рівень моніторингу за екологічно небезпечними для людини явищами навколишнього середовища, що впливають на стан здоров'я населення.

3. Становище дітей в складних соціально-економічних умовах.

Соціально-економічні показники, що характеризують сучасний стан дітей за сукупністю параметрів, виявилися несприятливими. Занепокоєння викликає висока, в порівнянні із західними країнами, дитяча смертність. Продовжує збільшуватись кількість дітей, що страждають на хронічні захворювання, захворювання центральної нервової системи, системи травлення, кровоносної системи, онкологічні захворювання й захворювання опорно-рухового апарату. Спеціально проведені дослідження показали, що п'ята частини дітей дошкільного віку вже мають різні хронічні захворювання, а більш ніж у половини школярів відзначено ослаблене здоров'я, значна кількість дітей до моменту закінчення школи обмежені у виборі своєї професійної діяльності за станом здоров'я. Низький рівень життя призводить до значного погіршення якості харчування дітей, до

їх переходу на вуглеводневу модель харчування, що, в свою чергу, буде негативно відображатись як на фізичному, так і на психічному здоров'ї дітей.

4. Стан молоді як фактор ризику.

Висока динамічність і ступінь складності, а також невпевненість в завтрашньому дні робить особливо складною проблему освоєння молодими людьми культурного й соціального середовища. Накладення ж загальноцивілізаційних негативних тенденцій на специфічні вітчизняні труднощі подвійно посилюють молодіжну проблематику. Адже саме соціальна й психологічна захищеність молоді є найменшою, внаслідок чого вона відчуває найбільш високий тиск суспільних проблем.

Серйозною проблемою розвитку людського потенціалу є профорієнтація та працевлаштування молоді. Зберігається значний розрив між ринком освітніх послуг і ринком праці. Більшість випускників навчальних закладів не знаходять роботу за спеціальністю.

5. Вплив науково-технічних досягнень і засобів масової інформації на людський потенціал.

З точки зору можливості маніпулювання як індивідуальними, так і колективними свідомістю і поведінкою, засоби інформації не завжди мають позитивний вплив на людський потенціал. Навпаки, в умовах постійної конкурентної боротьби і відсутності діючих інструментів правового контролю, а також морального самоконтролю, засоби масової інформації часто апелюють до найнижчих інстинктів і потреб людей, до ірраціональних сторін їх психіки.

Так само можна відзначити негативні тенденції, пов'язані з практичним застосуванням науково-технічних досягнень. Найбільш гостро ці тенденції відбуваються у зв'язку з постійним розвитком комп'ютерних технологій. Дедалі все активніше збільшується як кількість людей, які активно використовують комп'ютери в робочих цілях, так і надмірно захоплюються комп'ютерними іграми і використанням мережі Інтернет. Крім того, активно збільшується кількість так званих комп'ютерних адиктів (залежних користувачів). Ця тенденція, як і все новаторське, в найбільшій мірі стосується молодого покоління (до 30 років).

Головним чином залежність від сучасних комп'ютерних технологій виражається в двох основних формах:

- Інтернет-залежність (інтернет-адикція);
- надмірна захопленість комп'ютерними іграми.

Людський розвиток в Україні перебуває в протилежному цивілізаційному прогресивному руху напрямі. Людський потенціал не тільки не використовується і не приростає, а й часом навіть руйнується. Слабкий поступальний рух країни до постіндустріального стану актуалізує пошук нових соціальних координат людського розвитку.

Тільки на шляху самоорганізації населення, підтриманого цілеспрямованою взаємодією всіх суб'єктів соціального розвитку регіонів країни, можна змінити ситуацію з людським розвитком, спрямувавши всі зусилля на збереження та розвиток людського потенціалу.

З метою недопущення критичних негативних соціально-економічних наслідків, зазначених вище, видається доцільним запровадити певні інституційні та програмні заходи щодо розвитку людського потенціалу:

1. У щорічних Посланнях Президента України до Верховної Ради України, державних та регіональних програмах соціально-економічного розвитку та інших стратегічних державних документах визнавати розвиток людського капіталу як чинник зміцнення конкурентоспроможності держави й пріоритет соціально-економічного розвитку країни.

2. При розробці заходів на виконання Стратегії національної безпеки України урахувати серед загроз національній безпеці України найгостріші соціально-економічні наслідки втрати людського потенціалу як трудоресурсної небезпеки та передбачити їх подолання в контексті національної безпеки (в соціальній та економічній сферах).

3. Передбачити поступове приведення рівня фінансування людського розвитку (витрат на освіту та охорону здоров'я) до рівня групи країн з високим рівнем розвитку людського капіталу.

4. Розробити цільову програму стимулювання самозайнятості та мікропідприємництва для осіб, які повертаються після трудової діяльності за кордоном, з метою скорочення масштабів масової трудової міграції за кордон.

5. Унормувати питання благодійної діяльності у сфері фінансування соціальних програм з метою стимулювання інвестицій у людський капітал. При цьому доцільно враховувати досвід європейських країн, де близько третини соціальних програм фінансується приватними добродійними фондами, що акумулюють значні кошти меценатів. Благодійні фонди виділяють кошти на фінансування соціальних програм і проєктів, тобто частково беруть на себе виконання функцій державних органів: надання допомоги інвалідам, малозабезпеченим, роботу з дітьми і молоддю, освіту громадян.

6. У загальнонаціональній і регіональній програмах охорони здоров'я передбачити питання покращення репродуктивного здоров'я населення, підвищення рухової активності населення та боротьби з палінням, розвитку системи підготовки кваліфікованих фахівців із таких питань, як здоровий раціон харчування та фізична активність.

7. Запровадити проведення атестації робочих місць з метою виявлення та усунення дії негативних чинників на здоров'я працівників, створення безпечних і здорових умов праці;

запровадити принципи економічної зацікавленості роботодавців у наданні безпечних умов праці найманих працівників.; переглянути часові норми праці (на кшталт ряду країн Північної Європи) тощо.

Важливим є також формування концепції багатофакторного управління людським капіталом – системи теоретико-методологічних положень, які розкривають роль людських ресурсів не тільки як економічного ресурсу, який приносить прибуток, але як і соціальної цінності суспільства в цілому. Головною засадою концепції управління людським капіталом в Україні має бути визнання людського капіталу у програмних документах як вирішального ресурсу економічного зростання.

Висновки. Досвід розвинених країн, а також деяких пострадянських держав довів, що

розвиток людського потенціалу в достатній мірі впливає на стан певних макроекономічних показників, особливо в країнах з економікою, що формується. Крім того, розвиток людського потенціалу може сприяти розвитку інноваційної економіки держави, що є вкрай актуальним для України. Тому слід приділити увагу основним напрямкам розвитку людського потенціалу, таких як: демографічна політика та політика народозбереження, розвиток охорони здоров'я; розвиток фізичної культури й спорту, розвиток освіти, розвиток культури та засобів масової інформації; розвиток ринку праці; підвищення доступності житла; розвиток соціальних інститутів і соціальна політика; молодіжна політика; розвиток пенсійної системи; екологічна безпека.

THE IMPORTANCE OF HUMAN CAPACITY IN TERMS OF COUNTRIES DEVELOPMENT

Natalia Nepriadkina, PhD of Economic Sciences, Assistant Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 4, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: nepriadkina@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2065-2375>

Human capacity in the modern world is one of the main types of economic potential. It can be measured with the help of Human Development Index (HDI). The Human Development Index is a statistic composite index of life expectancy, education, and per capita income indicators, which are used to rank countries into four tiers of human development. The subject of research of the article is human potential as the ultimate criteria for assessing the development of a country. The purpose of the work is to determine the role of human potential in the process of economic development of the state. Scientific methods are used, such as graphical analysis (to determine dynamics of HDI development in Ukraine), correlation analysis (to show the impact of HDI on GNI per capita in post-Soviet countries). Traditionally OECD countries show very high human development (0,89). Among post-Soviet countries Russia and Belarus outrank other states in human development index. However, it appears that they improved their characteristics largely by prolonging the time its population spends in school rather than boosting population health and the standard of living indices. Russia ranks 49th and Belarus ranks 53rd in the 2017 Human Development Index. That places them ahead of fellow post-Soviet states, Kazakhstan (58th), Azerbaijan (80th), Armenia (83rd) and Ukraine (88th). Conclusions: the experience of developed countries, as well as some post-Soviet states, shows that the development of human potential sufficiently affects some certain macroeconomic indicators, especially in emerging economies. Moreover, the growth of human potential can support the development of an innovative economy of the state, which is extremely relevant for Ukraine. Therefore, attention should be paid to the main areas of development of human potential, such as: demographic and public preservation policies, development of health care; development of physical culture and sports, development of education, development of culture and mass media; labor market development; development of social institutions and social policy; youth policy; development of the pension system; ecological safety.

Key words: Human Development Index, Human Potential, Economic Development, Indicator, GDP, GNI, Innovative Economy.

ФОРМИРОВАНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВ

Непрядкина Наталия Васильевна, кандидат экономических наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: nepriadkina@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2065-2375>

Человеческий потенциал в современном мире является одним из основных видов экономического потенциала. Он предполагает количественную оценку, которая обозначается индексом развития человеческого потенциала (ИРЧП). ИРЧП дает сводную оценку человеческого процесса, охватывая такие параметры, как долголетие, уровень образования и уровень жизни. Предметом исследования является формирование человеческого потенциала в контексте развития государств. Цель работы заключается в определении роли человеческого потенциала в процессе экономического развития государства. В работе использованы такие методы исследования, как графический анализ (определение динамики развития ИРЧП в Украине), корреляционный анализ (определение влияния ИЧР на ВНД на душу населения в постсоветских странах). Традиционно страны ОЭСР демонстрируют очень высокий уровень человеческого развития (0,89). Среди стран постсоветского пространства ИРЧП России и Беларуси превышают аналогичные показатели других государств. Однако, они улучшили свои характеристики в значительной степени за счет увеличения времени, которое населения расходует на образование, не повышая при этом показатели состояния здоровья и уровня жизни. Россия занимает 49-е место, а Беларусь – 53-е согласно индексу человеческого развития 2017 года, опережая Казахстан (58), Азербайджан (80), Армению (83) и Украину (88). Выводы: опыт высокоразвитых стран, а также некоторых постсоветских государств доказал, что развитие человеческого потенциала в достаточной мере влияет на состояние определенных макроэкономических показателей, особенно в странах с формирующейся экономикой. Кроме того, развитие человеческого потенциала может способствовать развитию инновационной экономики государства, что является весьма актуальным для Украины. Поэтому следует уделить внимание основным направлениям развития человеческого потенциала, таких как демографическая политика и политика народосохранности, развитие здравоохранения; развитие физической культуры и спорта, развитие образования, развитие культуры и средств массовой информации; развитие рынка труда; повышение доступности жилья; развитие социальных институтов, социальной и молодежной политики; развитие пенсионной системы; экологическая безопасность.

Ключевые слова: Индекс человеческого развития, человеческий потенциал, экономическое развитие, показатель, ВВП, ВНД, инновационная экономика.

References

1. The World Bank (2011) *GDP, PPP: constant 2011 international \$*. Available at: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.PP.KD> (accessed 15 October 2018).
2. Obikhod S. V., Meljnuchuk O. P. (2016) *Chynnyky vplyvu na ljuds'kyj kapital v umovakh transformaciji social'no-trudovykh vidnosyn* [Impact factors on human capital in terms of social and labor relations transformation]. *Visnyk Khmel'nyts'kogo nacional'nogo universytetu* [Herald of Khmelnytsky National University], vol. 3. (in Ukrainian)
3. Podra O. (2012) *Investyciji v ljuds'kyj kapital jak chynnyk pidvyshhennja jakosti zhyttja* [Investing in human capital as a factor of life quality improving]. *Ekonomichnyj analiz* [Science Works Journal 'Ekonomichnyy Analiz'], vol. 10 (2). (in Ukrainian)
4. Zamaraiev A. V. (2015) *Sutnist poniattia «ljudskyi potentsial» v konteksti suspilnoho rozvytku* [The essence of 'human potential' in the context of social development]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok* [Electronic scientific journal 'Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok']. Available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=895> (accessed 12 March 2019). (in Ukrainian)
5. Babenko, V. (2019). The system of interactions with the clients for the application of information and consultation services for enterprises. *Ukrainian Journal of Applied Economics*, 3(4), pp. 251 – 258.
6. *Indeks razvitiya chelovecheskogo potentsiala* (2016) [Human Development Index]. *Analiticheskiy portal po osnovnym napravleniyam i rynkam gumanitarnykh znaniy i tekhnologiy* [Analytical portal for the main areas and markets of humanitarian knowledge and technologies]. Available at: <http://gtmarket.ru/ratings/human-development-index/human-development-index-info> (accessed 15 January 2019). (in Russian)
7. *Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update* (2018). Available at: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf (accessed 11 March 2019).
8. *Indeks liudskoho rozvytku: Ukraina posila 88 pozytsiiu sered 189 krain* (2018) [Human Development Index: Ukraine ranks 88th among 189 countries]. *Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update*. Available at: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2018/human-development-indices--where-does-ukraine-rank--.html> (accessed 11 March 2019). (in Ukrainian)

ОЦІНКА СОЦІАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕРЕХОДУ НА АЛЬТЕРНАТИВНІ ДЖЕРЕЛА ЕНЕРГІЇ

Перезова Ірина Володимирівна

доктор економічних наук, професор
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, Україна, 76019

e-mail: perevozova@ukr.net

ORCID: 0000-0002-3878-802X

Шиловцева Надія Василівна

кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: nadezhdashilov@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4276-9235

Максименко Тетяна Олексіївна

аспірант

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, Україна, 76019

e-mail: mezhirich@gmail.com

Енергозбереження є ключовим напрямом «зеленої» економіки. Правильна політика енергозбереження країни може істотно підвищити її конкурентоспроможність національну економіку. *Метою статті* є змістовне визначення процесу енергозбереження, якісна та кількісна оцінка соціальної складової ефективності переходу на альтернативні джерела енергії. *Завдання:* дослідження одного з перспективних заходів політики енергозбереження - залученні відновлюваних джерел енергії до господарської діяльності. Використовуються загальнонаукові *методи:* системний аналіз - для визначення особливостей розвитку енергозбереження в Україні, компаративний аналіз для формалізації причинно-наслідкових взаємозв'язків досліджуваних факторів впливу відновлюваних джерел енергії на господарську діяльність країни. В *результаті* визначено, що під енергозбереженням слід розуміти процес забезпечення в господарській діяльності раціонального використання енергоресурсів з мінімізацією екологічного збитку за допомогою реалізації сукупності заходів (нормативно-правових, науково-практичних, фінансово-економічних, організаційно-технічних, інформаційно-просвітницьких, інноваційно-технологічних). Систематизовано класифікацію заходів у сфері енергозбереження. В цілях стимулювання розвитку в регіонах «зеленої» енергетики, обґрунтована необхідність разом з розрахунком економічного і екологічного ефектів здійснювати оцінку соціального ефекту від впровадження альтернативної енергетики. *Висновки:* запропонований підхід для розрахунку соціального ефекту від застосування поновлюваних джерел енергії базується на якісних і кількісних характеристиках, що впливають на соціальні зміни в суспільстві при переході до поновлюваних джерел енергії. Запропонована формула для оцінки соціального ефекту має істотне господарське значення і може застосовуватися при обґрунтуванні ефективності розвитку поновлюваної енергетики.

Ключові слова: «зелена» економіка, екологія, енергозбереження, альтернативна енергетика, стимулювання, соціальний ефект.

Постановка проблеми. Обґрунтування соціальної значущості проектів по «зеленій» економіці повинно бути стимулом для реалізації проектів по альтернативній енергетиці в цілях енергозбереження у вітчизняній економіці. Враховуючи, що в Україні легкодоступні енергоресурси нестримно виснажуються, а освоєння нових родовищ вимагає серйозних вливань грошових коштів, слід прискорити конкретні і зрозумілі механізми стимулювання розвитку поновлюваних джерел енергії (ПДЕ).

Останніми роками в політичних і наукових колах активно розглядається національна проблема енергозбереження. Енергозбереження є ключовим напрямом «зеленої» економіки. Правильна політика енергозбереження країни може істотно

підвищити її конкурентоспроможність. Важливе значення енергозбереження грає у вирішенні ряду соціальних, екологічних і економічних проблем, таких як обмеженість паливних ресурсів і збільшення їх вартості, забезпечення екологічної і енергетичної безпеки, зменшення викидів парникових газів, розвиток кадрового потенціалу та ін.

Більшість визначень терміну «енергозбереження» базовані на технічних аспектах, пов'язаних зі зменшенням енергетичного споживання, що не повністю характеризує суть поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термінологічний статус категорія «енергозбереження» придбала в Законі України «Про енергозбереження». Зміст поняття «енергозбереження» представлений в табл. 1.

Таким чином, через скорочення споживання енергоресурсів може погіршитися якість продукції і знизитися обсяг виробництва [11].

Метою статті є змістовне визначення процесу енергозбереження, якісна та кількісна оцінка соціальної складової ефективності переходу на альтернативні джерела енергії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характерними ознаками категорії

«енергозбереження» являються: зниження питомого кінцевого споживання енергетичних ресурсів; ефективне використання первинних (природних) непоновлюваних енергетичних ресурсів; залучення до господарського обороту поновлюваних джерел енергії [12]. На наш погляд, доцільно додати ще одну ознаку, пов'язану з мінімізацією шкоди для довкілля.

Таблиця 1

Сутність поняття «енергозбереження»

Джерело/автор	Визначення
Закон України «Про енергозбереження»: від 01.07.1994 р. № 74/94-ВР	діяльність (організаційна, наукова, практична, інформаційна), яка спрямована на раціональне використання та економне витрачання первинної та перетвореної енергії і природних енергетичних ресурсів в національному господарстві і яка реалізується з використанням технічних, економічних та правових методів
А. А. Андрижівський	організаційна, наукова, практична і інформаційна діяльність, що спрямована на ефективне використання енергетичних ресурсів і реалізується із застосуванням технічних, економічних і правових методів
О.С. Гордієнко	процес, у ході якого скорочується потреба в енергетичних ресурсах на одиницю кінцевого корисного ефекту від їхнього використання
О.Г. Кошева	процес раціонального використання енергетичних ресурсів і залучення у господарський оборот відновлюваних джерел енергії з метою забезпечення енергоефективності економічного розвитку і поліпшення соціальної ситуації в країні, а також збереження екосистеми й непоновлюваних джерел енергії для майбутніх поколінь
Е. В. Матарас, Л. В. Олехнович	Енергозбереження означає перехід до енергоефективних технологій в усіх галузях економіки, включаючи паливно-енергетичний комплекс, і, передусім, енергосмі галузі, а також комунально-побутовий сектор
Б.В. Гаприндашвілі	комплекс організаційних, наукових, економічних, екологічних і технологічних дій, спрямованих на раціональне та безпечне використання енергетичних і природних ресурсів у національному господарстві з метою скорочення витрат при виробництві продукції, наданні послуг і задля досягнення кінцевих корисних соціально-економічних ефектів від їх використання
К.І. Докуніна	комплекс визначених та послідовних дій, в результаті яких досягається позитивний (економічний) результат використання енергоресурсів
С. А. Михайлов, В. П. Мешалки, А. А.Балябіна	ефективне використання енергії споживачами, у тому числі мінімізація енерговитрат на одиницю продукції
В.М. Тимофеев та І.А. Немировський	енергозбереження є однією із складових енергетичного менеджменту як практична сторона його діяльності, яка використовує передові технології та обладнання
О. Л. Данілов, П. А. Костюченко	Система правових, організаційних, наукових, виробничих, технічних і економічних заходів, спрямованих не лише на ефективне використання первинних енергетичних ресурсів, але і на залучення до господарського звороту для зниження вжитку органічного палива нетрадиційних і поновлюваних джерел енергії

Джерело [1]-[10]

Під енергозбереженням, на нашу думку, слід розуміти процес забезпечення в господарській діяльності раціонального використання енергоресурсів з мінімізацією екологічного збитку за допомогою реалізації сукупності заходів (нормативно-правових, науково-практичних,

фінансово-економічних, організаційно-технічних, інформаційно-просвітницьких, інноваційно-технологічних). Представимо систематизовану класифікацію заходів у сфері енергозбереження (табл. 2).

Класифікація заходів у сфері енергозбереження

Тип заходів	Зміст заходів
Нормативно-правові	Видання законодавчої бази, що регулює сферу енергозбереження Вдосконалення нормативно-правових документів по енергозберігаючій діяльності Розробка механізмів реалізації законодавчих положень
Науково-практичні	Проведення конференцій, семінарів з питань енергозбереження у різних сферах господарської діяльності Науково-дослідні і дослідно-конструкторські розробки в сфері енергозбереження Пропаганда знань у сфері енергозбереження
Фінансово-економічні	Субсидування енергозберігаючих інвестиційних проектів Податкові пільги для господарюючих суб'єктів, що успішно реалізують програми енергозбереження Регулювання тарифної політики на енергоресурси Розробка штрафних санкцій за нераціональне використання енергоресурсів
Організаційно-технічні	Розробка регіональних програм і стратегій по енергозбереженню і енергетичній ефективності Професійна підготовка і перепідготовка фахівців в сфері енергозбереження Проведення енергоаудиту, енергетичних обстежень, коригування енергетичних паспортів Контроль по витраті енергоносіїв Стимулювання працівників по економії енергоресурсів Розробка заходів адміністративної відповідальності для працівників, що неефективно використовують енергоресурси
Інформаційно-просвітницьких	Агітаційна робота: таблички, листівки, стінгазети, брошури і т. п. Вивчення досвіду енергозбереження організацій, що досягають успіху в області енергозбереження
Інноваційно-технологічні	Розробка і впровадження прогресивних енергозберігаючих технологій Пошук можливостей для застосування поновлюваних джерел енергії Скорочення долі енергоємних виробництв Придбання устаткування для проведення вимірів і контролю енергоресурсів Збір даних про енергозберігаючі інноваційні технології з метою подальшого впровадження

Джерело [1], [21], [13]

Україна, як і країни світу, стоїть перед глобальним екологічним викликом. Одним з перспективних напрямів усунення екологічних, економічних і соціальних загроз являється забезпечення стійкого розвитку держави на основі виконання принципів «зеленої» економіки. Необхідним заходом у сфері енергозбереження повинне стати застосування поновлюваних джерел енергії в господарській діяльності промислових підприємств. Актуальність такої дії підтверджується закордонним досвідом.

Так, наприклад, одним з проявів сучасної Німеччини є енергетичний поворот (Energiewende) - процес поетапної відмови від використання традиційної енергетики з одночасним збільшенням долі ПДЕ до переважаючих величин в енергетичному балансі країни. На долю альтернативних джерел енергії вже нині приходиться 35% енергоспоживання. По прогнозним даним, до 2022 року заплановано повністю припинити використання ядерних джерел енергії, а також майже ліквідувати використання викопного палива, а до 2025 року проміжні цільові показники повинні скласти 35-40%, а до 2035 року - 55-60%. Для досягнення намічених цілей в країні діють стабільні

стимулюючі тарифи на ПДЕ, міні-кредити домашнім господарствам на оснащення житла енергозберігаючою побутовою технікою, фінансування програми модернізації будівель (щорічно до 1,5 млрд. євро), здійснюються побудова і модернізація високовольтних ліній, проводяться наукові дослідження в області передових технологій і інші заходи. Енергозбереження в Німеччині є екологічно орієнтованим. Викиди парникових газів щорічно скорочуються на 130 млн. тон [14].

Сполучені Штати Америки після фінансової кризи визнали «зелену» енергетику однією з пріоритетних напрямів державної підтримки. Традиційним енергетичним ресурсом в країні є вугілля. Оскільки цей вид палива досить проблематичний для довкілля, а зниження його ролі в американській енергетиці не передбачається, то модернізація енергетичної інфраструктури і намічене підвищення енергоефективності економіки спрямовані передусім на розробку систем уловлювання і зберігання вуглецю, що отримується при спалюванні вугілля. Особлива увага приділяється науково-технічним заходам по розвитку альтернативної енергетики, таким як зниження

вартості використання сонячної енергії, інтеграція об'єктів «зеленої» енергетики в єдину електричну мережу, створення нових видів біопалива, розробка електромобілів нового покоління, підвищення теплостійкості будівель та ін. Підтримка політики енергозбереження здійснюється як економічними, так і адміністративними заходами. Основні серед них - фінансування розробок нових видів біопалива, державні закупівлі автомобілів з електричними і гібридними двигунами, пільги у формі податкового кредиту у сфері домашнього господарства для установак енергоефективного устаткування, фінансове стимулювання «зеленого» будівництва, законодавчі заходи по забезпеченню переходу на енергозберігаючі лампи, квоти споживання/виробництва «зеленої» енергії [15].

Японія, позбавлена власних джерел енергетичної сировини, забезпечує енергетичну безпеку країни за допомогою проведення активної політики енергозбереження і зниження внутрішніх потреб у викопних видах палива. Засади законодавчим актом у сфері енергозбереження є Закон про раціональне використання енергії (1979 р.), який надалі неодноразово переглядався. Основними напрямками цього документу є три важливі сфери: енергозбереження на промислових підприємствах, енергоспоживання приладів і устаткування, енергозбереження при будівництві і експлуатації будівель і споруд. Енергетична політика держави тісно корелюється з проблемами захисту довкілля, основною з яких являється глобальне потепління. Офіційно закріплена екологічно безпечна японська модель енергоспоживання отримала назву «чиста» енергетика. Ключову роль у сфері енергозбереження грають заходи державного регулювання, які використовують як податково-фінансові важелі, так і моральні стимули. Фінансово-економічні методи реалізації політики енергозбереження почали діяти в країні з 1978 р., поступово додаючись і оновлюючись. До основних відносяться податкові вирахування для впровадження енергозберігаючого устаткування. Заслугує уваги система податкового регулювання автомобільного транспорту. Зокрема, практикується система вирахувань на автомобільний податок відносно транспортних засобів, що досягли нормативних показників по рівню витрати палива і вихлопам двоокису вуглецю.

Транспортні засоби, експлуатовані поверх певного періоду і що не відповідають вимогам економічності і токсичності вихлопів, піддаються підвищеним ставкам оподаткування [16]. Підводячи підсумок узагальненню зарубіжного досвіду у сфері енергозбереження, можна зробити наступні висновки:

1. Енергетична політика закордонних країн спрямована не на збільшення обсягів виробництва

енергоресурсів, а на їх раціональне і економне споживання.

2. Істотне значення приділяється енергоефективному устаткуванню і технологіям

3. За кордоном щороку збільшується об'єм електроенергії, що отримується з альтернативних джерел енергії.

4. Усунення проблем енергозбереження поєднується з вирішенням екологічних питань.

5. Діють конкретні програми і механізми стимулювання енергозбереження: державні субсидії; пільгове кредитування; податкові пільги як для виробників енергоефективних технологій і устаткування, так і для власників житла, що покращують його теплотехнічні характеристики; пільгові тарифи.

Еколого-енергетичні проблеми, ситуація з освоєнням альтернативних джерел енергії, застосування енергозберігаючих технологій опиняються в центрі світової уваги. Перехід від абсолютного переважання неоновлюваного палива до екологічно чистих джерел енергії очевидний. Великий інтерес представляють міні-ГЕС, сонячна і вітрова енергія, підземне тепло Землі, біомаса та ін. В той же час, низька енергоефективність і переважання традиційних видів енергії здійснюють негативний вплив на екологію і здоров'я нації.

Міжнародна фінансова корпорація (член групи Світового банку) стали партнерами, щоб прискорити ріст будівництва зелених будинків у країнах які розвиваються з метою масштабування зеленого будівництва протягом семирічного періоду, поки ринок нерухомості не насититься [17]. Її учасники відмічають наступні системні бар'єри по розвитку альтернативної енергетики:

1. Технічні (фрагментовані і публічно недоступні статистичні дані; недолік інформації про технології; технічна неможливість невеликим місцевим виробникам ПДЕ відповідати комерційним і конкурентним вимогам; недолік досвіду в розвитку проектів по ПДЕ).

2. Правові (пропуски в нормативних актах, розмита відповідальність державних органів, відсутність прозорості і ясності в питаннях управління ринком електроенергії, якість інформації, відсутність норм для закріплення стимулюючих механізмів, відсутність підтримки приватного сектора і інвесторів).

3. Фінансові (відсутність внутрішнього капіталу, відсутність довгострокового доступного кредитного фінансування, відсутність практики інвестування у ПДЕ, тривала розробка проектів і високі витрати).

Серед альтернативної енергії в поточний момент часу застосовують бактеріальну енергетику, біоенергетику, вітроенергетику, водневу енергетику, геотермальну енергетику, космічну енергетику, утилізацію відходів, енергію сонця та ін. Регіони зацікавлені в застосуванні

нетрадиційних відновлювальних джерелах з ряду причин:

- зниження залежності в регіонах від зовнішніх постачальників енергоресурсів;
- створення додаткових робочих місць;
- підвищення рівня життя населення
- скорочення міграції сільського населення;
- поліпшення екологічної обстановки та ін.

Основними видами ефектів від впровадження ПДЕ прийнято вважати економічний і екологічний. Економічний ефект визначається в грошовому вираженні як різницю між отриманими вигодами і здійсненими витратами, з урахуванням дисконтування цих величин. Отриману різницю називають прибутком або економічним ефектом від реалізації проекту.

Застосування ПДЕ в промислових масштабах являється витратним підприємством. Більшість учених і практиків стверджують про низьку економічну ефективність альтернативної енергетики, вказуючи на високу вартість отриманої енергії. Поновлювану енергетику на території регіонів доцільно розвивати і застосовувати в тих місцях, де відсутня можливість проведення централізованого постачання.

На сучасному етапі більше ефективними стають малі і середні автономні установки, виробництва, що займаються, споживанням і електричної і теплової енергії. При використанні локальних установок скорочуються витрати, втрати при транспортуванні. Дотримується принцип диверсифікації. Для великих споживачів збережуться потужні гідроелектричні, теплові і атомні станції, а для віддалених малих і середніх споживачів ефективнішими виявляться автономні енергоустановки, працюючі на поновлюваних джерелах енергії.

Головним стимулом для розвитку відновлюваної енергетики в Україні до цього часу були привабливі "зелені" тарифи. У 2018 році після різкого падіння вартості сонячних панелей та іншого обладнання для будівництва ПДЕ у світі українське експертне середовище, народні депутати наполягали на терміновому зменшенні "зеленого" тарифу з 1 липня 2019 року. Проте розгляд необхідних законодавчих змін у Верховній Раді України затягувався. Як наслідок:

- "зелені" аукціони запрацюють лише з 2020 року;
- лише за останній рік за завищеним тарифом було введено в експлуатацію понад 2,5 ГВт «зелених» потужностей (здебільшого сонячних, за найвищим тарифом у Європі - 15 євроцентів);
- у 2020 році споживачі мають заплатити за відновлювану енергетику більше 42 млрд. грн;
- весною доведеться значно обмежувати роботу дешевої атомної генерації;
- «зелену» генерацію доведеться збалансувати тепловими електростанціями, що

значно збільшить викиди шкідливих речовин та парникових газів в атмосферу;

- можливість дефолту по виплатах інвесторам у відновлювальну енергетику.

Усі ці фактори призведуть до збільшення вартості електричної енергії для кінцевих споживачів, що за сучасної економічної ситуації в Україні є проблематичним. Ситуацію погіршують тенденції зниження економічної активності великими споживачами електричної енергії через несприятливі умови на зовнішніх ринках, що призведе до подальшого суттєвого зменшення споживання електричної енергії. За цих умов неконтрольоване збільшення обсягів складно прогнозованої дорогої генерації є економічно та технічно не обґрунтованими.

У сучасних умовах для активізації розвитку альтернативної енергетики потрібно державну підтримку. Закордонний досвід стимулювання ПДЕ демонструє успішність застосування таких інструментів, як інвестиційний податковий кредит, гарантовані тарифи на енергію, «зелені сертифікати», фіксовані пільгові виплати, прискорена амортизація устаткування і ін. Мінекоенерго, аналізуючи та розуміючи світові тенденції, напрацьовує рішення на державному рівні для того, щоб бути готовим до майбутніх викликів. На цей момент розробляється візія "зеленого" енергетичного переходу до 2050 року, а також програма реформування вугільної галузі, реформування податку на викиди CO₂, з метою запровадити його сплату на використанні викопні палива та зібрати кошти для підвищення енергоефективності [18].

Екологічний ефект використання ПДЕ проявляється в раціональному використанні непоновлюваних природних ресурсів (нафта, газ, вугілля) і збереженні їх запасів, в зниженні питомих викидів і скидань забруднюючих речовин на одиницю отриманої енергії, в скороченні кількості деяких видів відходів. Також відсутні екологічні екстерналиї, пов'язані із добуванням, переробкою і транспортуванням непоновлюваного палива.

У більшості випадків цей вид ефекту розраховується в натуральних одиницях. Проте при реалізації принципів «зеленої» економіки і впровадженні в цілях енергозбереження альтернативних джерел енергії, на наш погляд, акцент необхідно робити не лише на економічні і екологічні показники. Отримуваний соціальний ефект від застосування відновлюваної джерел енергії може стати істотним стимулом для просування і активізації напрямів політики енергозбереження.

При обґрунтуванні інвестиційних проектів по поновлюваній енергетиці особливу увагу слід приділити соціальній ефективності від їх впровадження. У разі застосування ПДЕ соціальний ефект відображає можливість рішення актуальної соціально-економічної задачі в регіонах

- підвищення рівня і якості життя населення. Оцінка соціальної ефективності, на відміну від економічної і екологічної, є менш вивченою проблемою, так як по теперішній час не вироблено єдиного підходу до її визначення. Для

характеристики соціального ефекту від ПДЕ і згодом його оцінки необхідно розглянути якісні і кількісні показники, систематизовані і представлені в табл. 3.

Таблиця 3

Показники для визначення соціального ефекту від впровадження ПДЕ

Якісні показники	Кількісні показники (соціальні вигоди)
Створення додаткових робочих місць на об'єктах будівництва і подальшого функціонування ПДЕ. Збільшення робочих місць в суміжних галузевих секторах для розвитку ПДЕ (НДДКР, будівництво, машинобудування, транспорт)	Скорочення рівня і тривалості безробіття за рахунок створення нових робочих місць. В результаті зниження об'єму виплат по безробіттю. Приплив грошових коштів у вітчизняну економіку у разі експорту устаткування для поновлюваної енергетики.
Податкові надходження до бюджетів різних рівнів і відрахування на соціальні потреби як від діяльності об'єктів ПДЕ, так і від суміжних галузей	Зростання об'ємів податкових надходжень і відрахувань на соціальні потреби до бюджетів різних рівнів і державних цільових позабюджетних фондів
Розвиток кадрового потенціалу по відновлюваній енергетиці за рахунок посилення роботи з профільними навчальними закладами, створення лабораторій, демонстраційних майданчиків по ПДЕ. Проведення семінарів і конференцій по нетрадиційній енергетиці	Збільшення частки кваліфікованого персоналу в структурі усіх кадрів, зростання продуктивності праці, зниження трудомісткості енерговиробництва і енергоустаткування для ПДЕ, що приведе до зростання прибутку господарюючих суб'єктів
Незалежність населених пунктів, що застосовують ПДЕ, від централізованих енергомереж і підвищення рівня надійності енергозабезпечення	Відсутність витрат на приєднання до централізованої енергомережі. Економія витрат за рахунок зниження простоїв в господарській діяльності у разі можливих аварій і відключень від централізованих мереж. Приріст припливу інвестицій в господарську діяльність в сільській місцевості
Поліпшення матеріального добробуту населення, що призводить до підвищення платоспроможного попиту	Збільшення доходу на душу населення
Підвищення конкурентоспроможності різних господарств, що залучають місцеві паливні-енергетичні ресурси у виробничу діяльність	Збільшення прибутку підприємств за рахунок зниження собівартості продукції
Міждержавна співпраця по поновлюваній енергетиці що пливає на інвестиційний клімат і імідж регіону	Приплив іноземних і вітчизняних інвестицій в регіон

Джерело: розроблено авторами

Таким чином, під соціальним ефектом від впровадження ПДЕ розумітимемо показник, отриманий на основі виявлення і економічної оцінки якісних характеристик, що впливають на соціальні зміни в суспільстві. Для оцінки соціального ефекту від впровадження поновлюваної енергетики пропонуємо застосовувати наступну формулу:

$$E\Phi^{соц} = \sum_{n=0}^t \sum_{i=1}^k \frac{B_{соц_{ni}}}{(1+r_{соц})^n} - \sum_{n=0}^t \sum_{i=1}^k \frac{Z_{соц_{ni}}}{(1+r_{соц})^n}$$

де $E\Phi^{соц}$ - соціальний ефект від застосування поновлюваних джерел енергії, грн.;

$B_{соц_{ni}}$ - і- соціальні вигоди від застосування ПДЕ

в n- періоді;

$Z_{соц_{ni}}$ - і- соціальні витрати від застосування ПДЕ в n- періоді;

$r_{соц}$ - соціальна ставка дисконтирования

Якщо $E\Phi^{соц} > 0$, то проект являється соціально значимим для економіки. Соціальна ставка дисконтування застосовується в різних проектах суспільного сектору економіки, спрямованих на поліпшення якості життя населення включаючи природоохоронну діяльність, освіту. Її значення в зарубіжних країнах варіюється в межах від 3 до 6 %.

Інвестиції для будівельно-монтажних робіт при зведенні об'єктів ПДЕ спочатку враховуються при оцінці економічної ефективності проекту, коли

здійснюється розрахунок NPV (чистої приведеної вартості), PI (індексу рентабельності інвестицій), IRR (внутрішньої норми доходності) і DPP (терміну окупності на основі дисконтованих грошових потоків), тому немає необхідності враховувати їх об'єм при розрахунку соціального ефекту.

Висновки. В сучасних умовах підвищення енергозбереження можливе через розвиток альтернативної енергетики. Для цього вимагається сформувати конкретну програму дій, спрямованих на розробку і реалізацію стимулюючих заходів у сфері ПДЕ. В цьому випадку доцільно скористатися закордонним досвідом і адаптувати методи, успішно вживані іншими країнами, до національної альтернативної енергетики. Найбільшу увагу слід приділити соціальній

складовій. Запропонована формула для оцінки соціального ефекту має істотне господарське значення і може застосовуватися при обґрунтуванні ефективності розвитку поновлюваної енергетики.

Обґрунтування соціальної значущості проектів по «зеленій» економіці повинно бути стимулом для реалізації проектів по альтернативній енергетиці в цілях енергозбереження у вітчизняній економіці. Враховуючи, що в Україні легкодоступні енергоресурси нестримно виснажуються, а освоєння нових родовищ вимагає серйозних вливань грошових коштів, слід прискорити конкретні і зрозумілі механізми стимулювання розвитку ПДЕ.

ASSESSMENT OF THE SOCIAL COMPONENT OF THE EFFECTIVENESS OF THE TRANSITION TO ALTERNATIVE ENERGY SOURCES

Iryna Perevozova, Doctor of Economics, Professor, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 15 Karpatska Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76019, e-mail: perevozova@ukr.net, ORCID: 0000-0002-3878-802X

Nadiia Shylovtseva, Candidat of Economics, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: nadezhchdasilov@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4276-9235

Tatyana Maksimenko, Postgraduate Student, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 15 Karpatska Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76019, e-mail: mezhirich@gmail.com

Energy conservation is a key focus of the green economy. The correct energy conservation policy of a country can significantly increase its competitiveness of the national economy. The aim of the article is a meaningful definition of the energy saving process, a qualitative and quantitative assessment of the social component of the effectiveness of the transition to alternative energy sources. Objective: study of one of the promising measures of energy conservation policy - attracting renewable energy sources in economic activity. General scientific methods are used: system analysis - to determine the features of the development of energy saving in Ukraine, comparative analysis to formalize the cause-effect relationships of the studied factors of the influence of renewable energy sources on the country's economic activity. It is determined that energy saving should be understood as the process of ensuring the rational use of energy resources in economic activity with minimizing environmental damage through the implementation of a set of measures (regulatory, scientific, practical, financial, economic, organizational, technical, informational, educational and innovative). The classification of measures in the field of energy conservation is systematized. In order to stimulate the development of "green" energy in the regions, the need is substantiated, together with the calculation of economic and environmental effects, to assess the social effect of the introduction of alternative energy. Conclusions: the proposed approach for calculating the social effect of the use of renewable energy sources is based on qualitative and quantitative characteristics that affect social changes in society during the transition to renewable energy sources. The proposed formula for assessing the social effect is of significant economic importance and can be used to justify the effectiveness of the development of renewable energy.

Key words: green economy, ecology, energy saving, alternative energy, stimulation, social effect.

ОЦЕНКА СОЦИАЛЬНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПЕРЕХОДА НА АЛЬТЕРНАТИВНЫЕ ИСТОЧНИКИ ЭНЕРГИИ

Перевозова Ирина Владимировна, доктор экономических наук, профессор, Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа, ул. Карпатская, 15, г. Ивано-Франковск, Украина, 76019, e-mail: perevozova@ukr.net, ORCID: 0000-0002-3878-802X

Шиловцева Надежда Васильевна, кандидат экономических наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 4, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: nadezhchdasilov@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4276-9235

Максименко Татьяна Алексеевна, аспирант, Ивано-Франковский национальный технический университет нефти и газа, ул. Карпатская, 15, г. Ивано-Франковск, Украина, 76019, e-mail: mezhirich@gmail.com

Энергосбережение является ключевым направлением «зеленой» экономики. Правильная политика энергосбережения страны может существенно повысить ее конкурентоспособность национальную экономику. Целью статьи является содержательное определение процесса энергосбережения, качественная и количественная оценка социальной составляющей эффективности перехода на альтернативные источники энергии. Задача: исследование одного из перспективных мероприятий политики энергосбережения - привлечении возобновляемых источников энергии в хозяйственной деятельности. Используются общенаучные методы: системный анализ - для определения особенностей развития энергосбережения в Украине, компаративный анализ для формализации причинно-следственных взаимосвязей исследуемых факторов влияния возобновляемых источников энергии на хозяйственную деятельность страны. В результате определено, что под энергосбережением следует понимать процесс обеспечения в хозяйственной деятельности рационального использования энергоресурсов с минимизацией экологического ущерба за счет реализации совокупности мероприятий (нормативно-правовых, научно-практических, финансово-экономических, организационно-технических, информационно-просветительских, инновационно-технологических). Систематизированы классификацию мероприятий в сфере энергосбережения. В целях стимулирования развития в регионах «зеленой» энергетики, обоснована необходимость вместе с расчетом экономического и экологического эффектов осуществлять оценку социального эффекта от внедрения альтернативной энергетики. Выводы: предложенный подход для расчета социального эффекта от применения возобновляемых источников энергии базируется на качественных и количественных характеристиках, влияющих на социальные изменения в обществе при переходе к

возобновляемым источникам энергии. Предложенная формула для оценки социального эффекта имеет существенное хозяйственное значение и может применяться при обосновании эффективности развития возобновляемой энергетики.

Ключевые слова: «зеленая» экономика, экология, энергосбережение, альтернативная энергетика, стимулирование, социальный эффект.

References

1. Zakon Ukrainy «Ob energosberezhenii» [The Law of Ukraine "On Energy Saving"]. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/go/74/94> (accessed 10 January 2020).
2. Andrizhiyevskiy, A. A., Volodin, V. I. (2005). *Energosberezheniye i energeticheskiy menedzhment* [Energy Saving and Energy Management]. Minsk: Vysheysh. shk., 294 s. (in Russian)
3. Hordiyenko, O.S. (2012). Enerhozberezhennya transportnykh pidpryyemstv [Energy Saving of Transport Enterprises]. *Tekhnolohycheskyy audyt y rezervy proyzvodstva* [Technological audit and production reserves]. No 1 (7). T. 5, pp. 13 – 14. (in Ukrainian)
4. Kosheva, H.O. (2011). Derzhavni mekhanizmy upravlinnya enerhozberezhennyam [State mechanisms of energy saving management] (PhD Thesis), Donets. derzh. un-t. upr. Donetsk, 20 p. (in Ukrainian)
5. Mataras, Ye. V., Olekhovich, Ye. V. (2007). Realizatsiya osnovnikh protsesov energosberezheniya v Respublike Belarus' [Realization of the main energy saving processes in the Republic of Belarus]. *Studencheskiy vestnik* [Student Bulletin]. No 10. (in Russian)
6. Hapryndashvili, B.V. (2014). Enerhozberezhennya yak chynnyk pidvyshchennya konkurentospromozhnosti promyslovykh pidpryyemstv [Energy saving as a factor in increasing the competitiveness of industrial enterprises]. *Biznes Inform* [Business Inform], No 8, pp. 213 – 217. (in Ukrainian)
7. Dokunina, K.I. (2012). Teoretychni aspekty formuvannya ekonomichnoho mekhanizmu enerhozberezhennya [Theoretical aspects of the formation of the economic mechanism of energy saving]. *Komunal'ne hospodarstvo mist* [Utilities of cities]. No. 106, pp. 341 – 350. (in Ukrainian)
8. Mikhaylov, S. A., Meshalki, V. P., Balyabina, A. A. (2009). Mesto strategii energosberezheniya v strategii sotsial'no-ekonomicheskogo razvitiya regiona [The place of energy saving strategies in the strategy of socio-economic development of the region]. *Menedzhment v Rossii i za rubezhom* [Management in Russia and abroad]. No 2, pp. 22 – 30. (in Russian)
9. Timofeyev, V. N., Nemirovskiy, I. A. (2007). Energomenedzhment i energosberezheniya – obshchnost' i otlichiya [Energy management and energy conservation – community and differences]. *Energosberezheniye. Energetika. Energoaudit* [Energy saving. Energy Energy audit]. No 5, pp. 32 – 37. (in Russian)
10. Danilov, O. L., Kostyuchenko, P. A. (2006). *Prakticheskoye posobiye po vyboru i razrabotke energosberegayushchikh proyektov* [Practical guide on the selection and development of energy-saving projects]. M.: ZAO «Tekhnopromstroy», 668 p. (in Russian)
11. Babenko, V., Sidorov, V., Koniaieva, Y., Kysliuk, L. (2019). Features in scientific and technical cooperation in the field of non-conventional renewable energy. *Global Journal of Environmental Science and Management*, 5(Special issue), pp. 105-112. doi: <http://dx.doi.org/10.22034/gjesm.2019.05.SI.12>
12. Babenko V., Koniaieva Y. (2019). Prospects for improving technology in non-conventional energy development. *Visnik of V. N. Karazin Kharkiv National University. Chap. International Relations. Economics. Country Studies. Tourism (IRECST)*, vol. 9, pp. 92-99. doi: [24.26565/2310B9513B2019B9B11](https://doi.org/10.26565/2310B9513B2019B9B11)
13. Koniaieva, Yelyzaveta G., Babenko, Vitalina A. (2019). Determining priorities of scientific and technical cooperation between Ukraine, the EU and Chile in the field of non-conventional renewable energy sources. *Acta Innovations*, No 32, pp. 40-50. doi: <https://doi.org/10.32933/ActaInnovation.s32.5>
14. Sergeev, N.N. (2013). Metodologicheskiye aspekty energosberezheniya i povysheniya energeticheskoy effektivnosti promyshlennykh predpriyatiy [Methodological aspects of energy conservation and energy efficiency of industrial enterprises]: monografiya. Izhevsk: Udmurt. un-t, 116 p. (in Russian)
15. Nimechchyni vdalosya zabezpechyty 85% enerhiyi z al'ternatyvnykh dzherel [Germany has managed to provide 85% of its energy from alternative sources]. Available at: <https://nachasi.com/2017/05/10/germany-energy/> (accessed 25 January 2020).
16. Klavdiyenko, V.P. (2010). Innovatsii i «ozeleneniye» ekonomiki SSHA [Innovation and greening the US economy]. *Innovatsii* [Innovation]. No 12, pp. 14 – 18. (in Russian)
17. Strel'tsov, D.V. (2010). Politika Yaponii v sfere energosberezheniya: istoricheskiye i pravovyye aspekty [Energy Policy of Japan: Historical and Legal Aspects]. *Vostochnaya analitika* [Eastern analytics]. No 1, pp. 56 – 64. (in Russian)
18. Minekoenergo. Available at: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/publish/article?art_id=245428807 (accessed 3 February 2020).

УДК 658:007

ИНФОРМАЦИОННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРОЦЕССОВ РЕФЛЕКСИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ СТАДНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

Турлакова Светлана Сергеевна

к.э.н., доцент

отдел финансово-экономических проблем

использования производственного потенциала

Институт экономики промышленности НАН Украины,

03057, г. Киев, ул. Желябова, 2

e-mail: svetlana.turlakova@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3954-8503>

Обоснована актуальность практической реализации концепции моделирования процессов рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях, которая сводится к построению концептуальной информационной модели. **Предметом** исследования в статье является инструментарий информационного моделирования процессов рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях. **Целью статьи** является информационное моделирование процессов рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях. **Задача:** построение информационной модели механизмов рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях в разрезе взаимосвязанных функций, выполняемых рассматриваемой системой и отношений между данными, где среди прочих отражаются информационно-коммуникационные связи. Используются общенаучные **методы:** системный анализ – для определения особенностей механизма рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях, структурный (функциональный) анализ – для выявления основных функций системы моделирования процессов рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях, методология информационного моделирования SADT (нотация IDEF0) – для разработки информационной модели системы моделирования процессов рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях. Получены **результаты:** разработана информационная IDEF0-модель системы моделирования процессов рефлексивного управления стадным поведением на базе методологии SADT, которая позволяет получить целостную картину соответствующих процессов на предприятиях, основные системные понятия которой формируют базу будущей информационной системы. **Выводы:** формализация в рамках информационной модели основных функций механизма моделирования процессов рефлексивного управления стадным поведением на предприятии позволяет в логической, удобной и последовательной форме описать основные информационные связи, представить механизмы реализации, комплекс математических моделей и подходов соответствующей системы.

Ключевые слова: моделирование, рефлексивное управление, стадное поведение, предприятие, информационная модель, IDEF0.

Актуальность темы исследования.

Центральное место в анализе процессов формирования поведения агентов на предприятиях занимает исследование процедур принятия решения и факторов, опосредующих выбор. Исследователями доказано, что иррациональные составляющие механизма принятия решений агентами часто определяют результат принятия экономических решений и напрямую влияют на эффективность функционирования социально-экономических систем, в рамках которых они реализуются.

Иррациональность, связанная с проявлениями некомпетентности, нежеланием обосновывать решения, недостаточной информированностью агентов является причиной возможного проявления стадного поведения субъектов в процессе принятия решений в экономических системах. Чтобы избежать рисков проявлений стадного поведения и их последствий на предприятиях и эффективно использовать такие проявления для извлечения экономической выгоды, необходимым является изучение процессов проявления стадности на

предприятиях, рефлексивных составляющих процессов принятия решений агентами и разработка механизмов управления стадным поведением. В [1] представлено обоснование целесообразности разработки концепции моделирования процессов рефлексивного управления стадным поведением в экономических системах. В [2] приведены основные этапы моделирования механизма рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях. Практическая реализация соответствующего механизма требует его сведения к уровню формализации, пригодному для создания информационной системы, и сводится к построению соответствующей концептуальной информационной модели.

Степень научной разработки и базовые источники разработки проблемы.

Процессы рефлексивного управления в экономических системах рассмотрены в работах Лешко В.Е., Лефевра В.А., Лепы Р.Н., Шкарлета С.Н., Витлинского В.В., Рамазанова С.К., Порохни В.М., Паршиной Е.А., Мальчик М.В., Максишко Н.К., Левицко С.И. и др.

Вопросы моделирования стадного поведения в экономических системах рассмотрены в работах Сороса Дж., Бреера В.В., Новикова Д.А., Чхартишвили А.Г., Губанов Д.А., Вороновицкого М.М., Данича В.Н., Солодухина С.И.

Вопросам анализа и разработке информационных моделей и соответствующих систем посвящены работы Марка Д.А., МакГоуэна К., Маклакова С.В., Бабенко В.А. и др.

Целью статьи является информационное моделирование процессов рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях.

Результаты исследований. Среди современных подходов к созданию информационных систем на предприятиях принято выделять структурно ориентированные, объектно-ориентированные, процессно-ориентированные методы [3 - 9]:

Структурный подход к разработке информационных моделей заключается в декомпозиции (разбиении) системы на автоматизируемые функции: система разбивается на функциональные подсистемы, которые в свою очередь делятся на подфункции, подразделяемые на задачи и так далее. Процесс разбиения продолжается вплоть до конкретных процедур. При этом автоматизируемая система сохраняет целостное представление, в котором все составляющие компоненты взаимосвязаны [9, 10]. Все методологии структурного подхода сложные проблемы решают путём их разбиения на множество меньших независимых задач, легких для понимания и решения, и организуются в иерархические древовидные структуры с добавлением новых деталей на каждом уровне. Таким образом, выделяются наиболее существенные аспекты системы, данные структурируются и иерархически организовываются [5].

Среди особенностей структурного подхода следует отметить необходимость разбиения технологий выполнения работ на отдельные, как правило, не связанные между собой фрагменты, которые выполняются различными структурными элементами организационной структуры, а также отсутствие ответственного за конечный результат и контроль над технологией в целом [11].

Также в структурном анализе используются в основном средства, иллюстрирующие функции, выполняемые системой и отношения между данными, где среди прочих отражаются информационно-коммуникационные связи. Информационно-коммуникационные связи характеризуются тем, что блоки группируются по использованию одних и тех же входных данных и/или производству одних и тех же выходных данных. Данный факт является тем преимуществом, которое позволяет использовать структурный подход и соответствующие методологии для построения соответствующей концептуальной информационной модели механизма

рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях [12].

Рассмотрим возможность применения стандарта IDEF0 (Integrated Definition for Function Modeling), которая основана на методологии SADT, и позволяет описать рассматриваемую систему в виде иерархической системы взаимосвязанных функций для информационного моделирования механизма рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях [12, 13].

Основу методологии IDEF0 составляет графический язык описания бизнес-процессов [11]. При этом, в основе методологии лежат четыре основных понятия: функционального блока, интерфейсной дуги, декомпозиции, глоссария. Функциональный блок графически изображается в виде прямоугольника и олицетворяет собой некоторую конкретную функцию в рамках рассматриваемой системы. Следует отметить, что каждая из четырех сторон функционального блока связана с определенными типами сигналов: левая сторона – с входящими, правая сторона – с исходящими, верхняя сторона – с управляющими, нижняя сторона – с механизмами преобразования входящих сигналов в исходящие [9]. Интерфейсная дуга отображает элемент системы, который обрабатывается функциональным блоком или оказывает иное влияние на функцию, отображенную данным функциональным блоком. Декомпозиция позволяет постепенно и структурировано представлять модель системы в виде иерархической структуры отдельных диаграмм, что делает ее менее перегруженной и легко воспринимаемой. Уровень детализации процесса при разбиении на составляющие определяется непосредственно разработчиком модели. Глоссарий является описанием сущности каждого из элементов системы и представляет набор соответствующих определений, ключевых слов, повествовательных изложений и т.д., которые характеризуют объект, отображенный данным элементом [13].

Таким образом, методология функционального моделирования IDEF0, по существу, предполагает идентификацию бизнес-процессов, их декомпозицию до нужной степени детализации, а также, при помощи четкой нотации для входов и выходов каждой функции, увязку всех функций в единую модель соответственно информационным связям основных функций в реальной системе [5]. Преимущество построенных таким образом моделей в том, что их легко обсуждать с экспертами предметной области в силу их наглядного графического представления, и, кроме того, основные системные понятия формируют словарь предметной области, который закладывается в будущую информационную систему механизма рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях.

Рассмотрим информационную IDEF0-модель механизма рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях. В целом, модель в нотации IDEF0 представляет собой совокупность иерархически упорядоченных и взаимосвязанных диаграмм. Вершиной этой древовидной структуры, представляющей собой общее описание системы и ее взаимодействия с внешней средой, является контекстная диаграмма. После описания в целом проводится разбиение системы на крупные фрагменты путем построения диаграмм декомпозиции, которые описывают каждый фрагмент системы и их взаимодействие [5].

Декомпозиция позволяет постепенно и структурировано представлять модель системы в виде иерархической структуры отдельных диаграмм, что делает ее менее перегруженной и легко воспринимаемой. Уровень детализации процесса при разбиении на составляющие определяется непосредственно разработчиком модели. Глоссарий является описанием сущности каждого из элементов системы и представляет набор соответствующих определений, ключевых слов, повествовательных изложений и т.д., которые характеризуют объект, отображенный данным элементом [13].

В основе методологии лежат четыре основных понятия: функционального блока, интерфейсной дуги, декомпозиции, глоссария. Функциональный блок графически изображается в виде прямоугольника и олицетворяет собой некоторую конкретную функцию в рамках рассматриваемой системы. Следует отметить, что каждая из четырех сторон функционального блока связана с определенными типами сигналов: левая сторона — с входящими, правая сторона — с исходящими, верхняя сторона — с управляющими, нижняя сторона — с механизмами преобразования входящих сигналов в исходящие. Интерфейсная дуга отображает элемент системы, который обрабатывается функциональным блоком или оказывает иное влияние на функцию, отображенную данным функциональным блоком.

Контекстная диаграмма механизма рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях представлена на рис. 1.

Методология функционального моделирования IDEF0 рассматривает моделируемую систему как произвольно определенную и отделенную границей от внешней среды, которая преобразует входы в выходы, находясь под управлением и используя механизмы [5].

Так, на вход системы рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях поступают информация о внутренней и внешней среде предприятия и результаты опроса агентов. После соответствующей обработки результаты деятельности системы:

- результат принятия решений агентов управления соответственно функциям рефлексивного выбора до управления;

- результат принятия решений агентов управления соответственно функциям рефлексивного выбора после управления;

- эффективность рефлексивного управления стадным поведением на предприятии поступают на выход блока.

Правила и процедуры, в соответствии с которыми реализуется механизм рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях, на контекстной диаграмме представлены интерфейсными дугами:

- методология анкетирования Р. Кеттела;
- методология нейросетевого моделирования (SOM Кохонена);
- теория нечетких множеств Л. Заде;
- алгебра рефлексивных моделей;
- методология информационного управления;
- методология экономического анализа.

Соответствующие дуги отражают управляющую информацию для блока и регламентирует выполнение соответствующей функции в информационной модели.

Механизмы преобразования входящих сигналов в исходящие в системе рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях на контекстной диаграмме представлены стрелками, входящими в блок снизу, и реализуются:

- объектной модель рефлексивного управления стадным поведением;
- методами и моделями определения значений характеристик агентов;
- рефлексивными моделями оценки состояний агентов;
- методом рефлексивного управления стадным поведением;
- методом оценки близости состояния агентов к целевому состоянию.

Моделируя механизм рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях, детализацию контекстной диаграммы будем производить соответственно необходимости реализации соответствующих функций в процессе реализации основных функций, отказавшись от детализации и исследования отдельных элементов, не являющихся необходимыми в рамках соответствующей системы.

На рис. 2 представлена диаграмма декомпозиции первого уровня детализации информационной модели механизма рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях, которая содержит четыре основных функциональных блока:

- «Определение рефлексивных характеристик агентов управления по направлениям выявления»;

- «Прогнозирование результатов принятия решений агентами соответственно функциям рефлексивного выбора»;

– «Управление стадным поведением агентов на предприятиях»;

– «Оценка эффективности рефлексивного управления стадностью на предприятии».

На вход блока определение рефлексивных характеристик агентов управления по направлениям выявления поступает информация о внутренней и внешней среде предприятия и результаты опроса агентов. Также входом в первый блок являются рефлексивные управляющие воздействия, которые поступают на вход после выполнения третьей функции механизма в качестве информационного потока обратной связи. Выходами и результатами обработки соответствующей информации на предприятиях являются значения рефлексивных характеристик агентов по направлениям выявления до управления, результаты кластеризации агентов и значения рефлексивных характеристик агентов по направлениям выявления после управления.

Интерфейсные дуги «Методология анкетирования Р. Кеттела», «Теория нечетких множеств Л. Заде», «Методология нейросетевого моделирования (SOM Кохонена)», входящие в блок сверху, являются управляющей информацией и регламентируют выполнение функции, описанной в блоке.

Интерфейсные дуги, входящие в блок снизу («Объектная модель рефлексивного управления стадным поведением», «Методы и модели определения значений характеристик агентов»), определяют механизмы реализации представленной в блоке функции системы рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях.

На основании входящей информации о значениях рефлексивных характеристик агентов по направлениям выявления до управления и после управления, выполняется прогнозирование результатов принятия решений агентами соответственно функциям рефлексивного выбора. После выполнения соответствующей функции в рамках механизма рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях результат принятия решений агентов управления соответственно функциям рефлексивного выбора до и после управления передается на вход блока «Управление стадным поведением агентов на предприятиях» и «Оценка эффективности рефлексивного управления стадностью на предприятии». Результатом выполнения функции «Управление стадным поведением агентов на предприятиях» являются рефлексивные управляющие воздействия, которые соответственно одноименной интерфейсной дуге передаются на входы блоков «Определение рефлексивных характеристик агентов управления по направлениям выявления» и «Прогнозирование результатов принятия решений агентами соответственно функциям рефлексивного выбора». При этом в качестве управляющей информации для блока «Прогнозирование результатов принятия решений агентами

соответственно функциям рефлексивного выбора» является «Алгебра рефлексивных моделей», для блока «Управление стадным поведением агентов на предприятиях» – «Методы информационного управления», для блока «Оценка эффективности рефлексивного управления стадностью на предприятии» – «Методы экономического анализа».

В качестве механизмов интерфейсными дугами, входящими в соответствующие блоки снизу, на рис. 2 определены рефлексивная модель оценки состояний агентов, метод рефлексивного управления стадным поведением и методом оценки близости состояния агентов к целевому состоянию соответственно. Результатом выполнения функции оценки эффективности рефлексивного управления стадностью на предприятии будет одноименная стрелка, которая подается на выход блока и диаграммы. Кроме того, сквозными выходными интерфейсными дугами на контекстную диаграмму (рис. 1) механизма рефлексивного управления стадным поведением на предприятии являются выходы второго блока «Прогнозирование результатов принятия решений агентами соответственно функциям рефлексивного выбора» – результат принятия решений агентов управления соответственно функциям рефлексивного выбора до и после управления (рис. 2).

В связи со сложностью реализации функции, представленной в блоке 1 диаграммы декомпозиции первого уровня детализации, необходимым является более подробное представление блока «Определение рефлексивных характеристик агентов управления по направлениям выявления» и соответствующая дальнейшая детализация информационной модели механизма рефлексивного управления стадным поведением на предприятии.

Рассмотрим диаграмму декомпозиции второго уровня детализации механизма рефлексивного управления стадным поведением на предприятии, а именно блока А1 «Определение рефлексивных характеристик агентов управления по направлениям выявления» (рис. 3).

Диаграмма декомпозиции второго уровня детализации механизма рефлексивного управления стадным поведением на предприятии содержит три функциональных блока:

– «Формирование нечетких множеств по результатам анкетирования агентов»;

– «Кластеризация агентов самоорганизующимися картами Кохонена по направлениям выявления рефлексивных характеристик агентов»;

– «Определение значений рефлексивных характеристик агентов управления по направлениям выявления».

Последовательность выполнения функций, представленных в блоках, соответствует порядковому номеру блока на диаграмме (рис. 3).

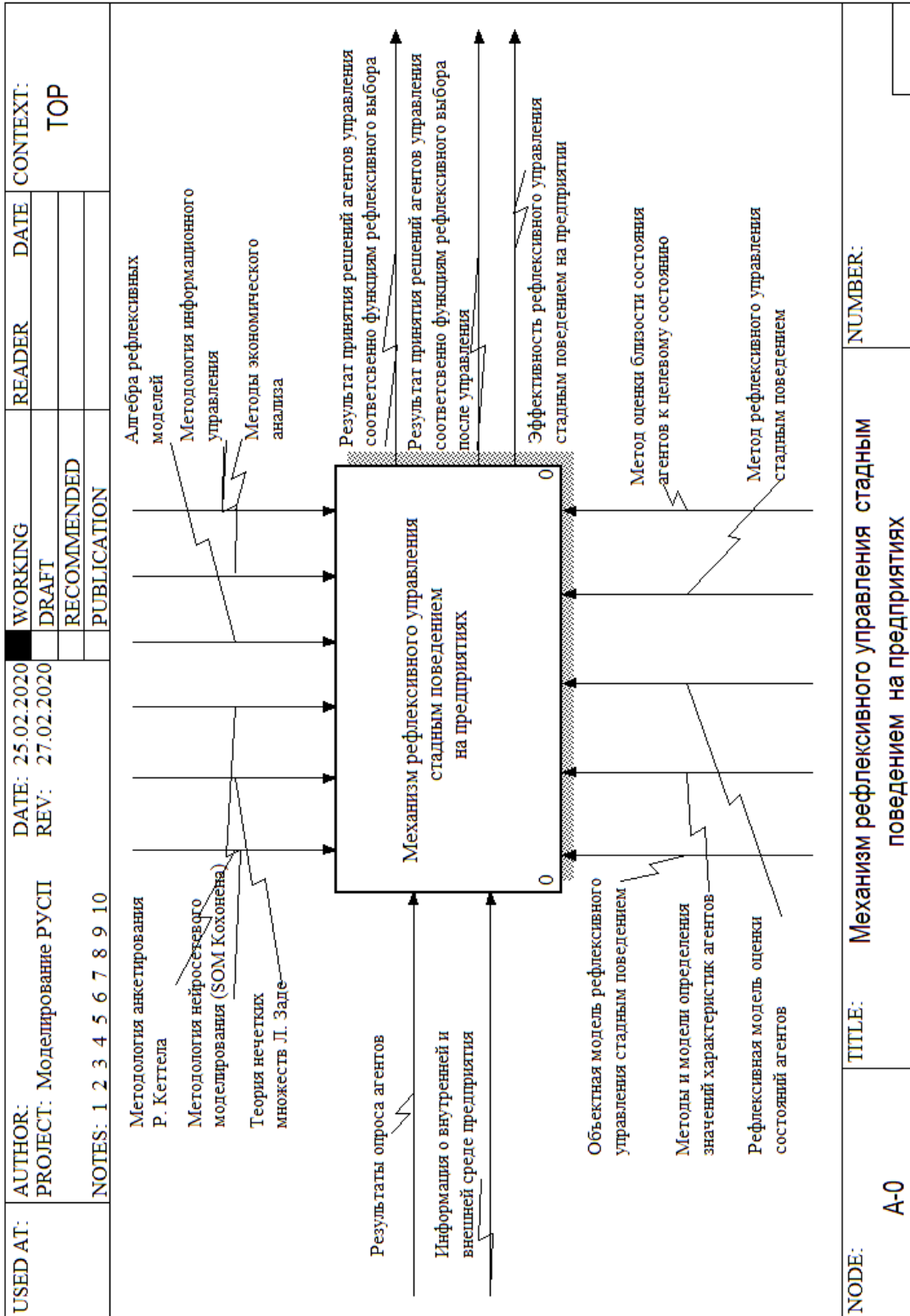

Рис. 1 – Контекстная диаграмма механизма рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях
 Составлено автором.

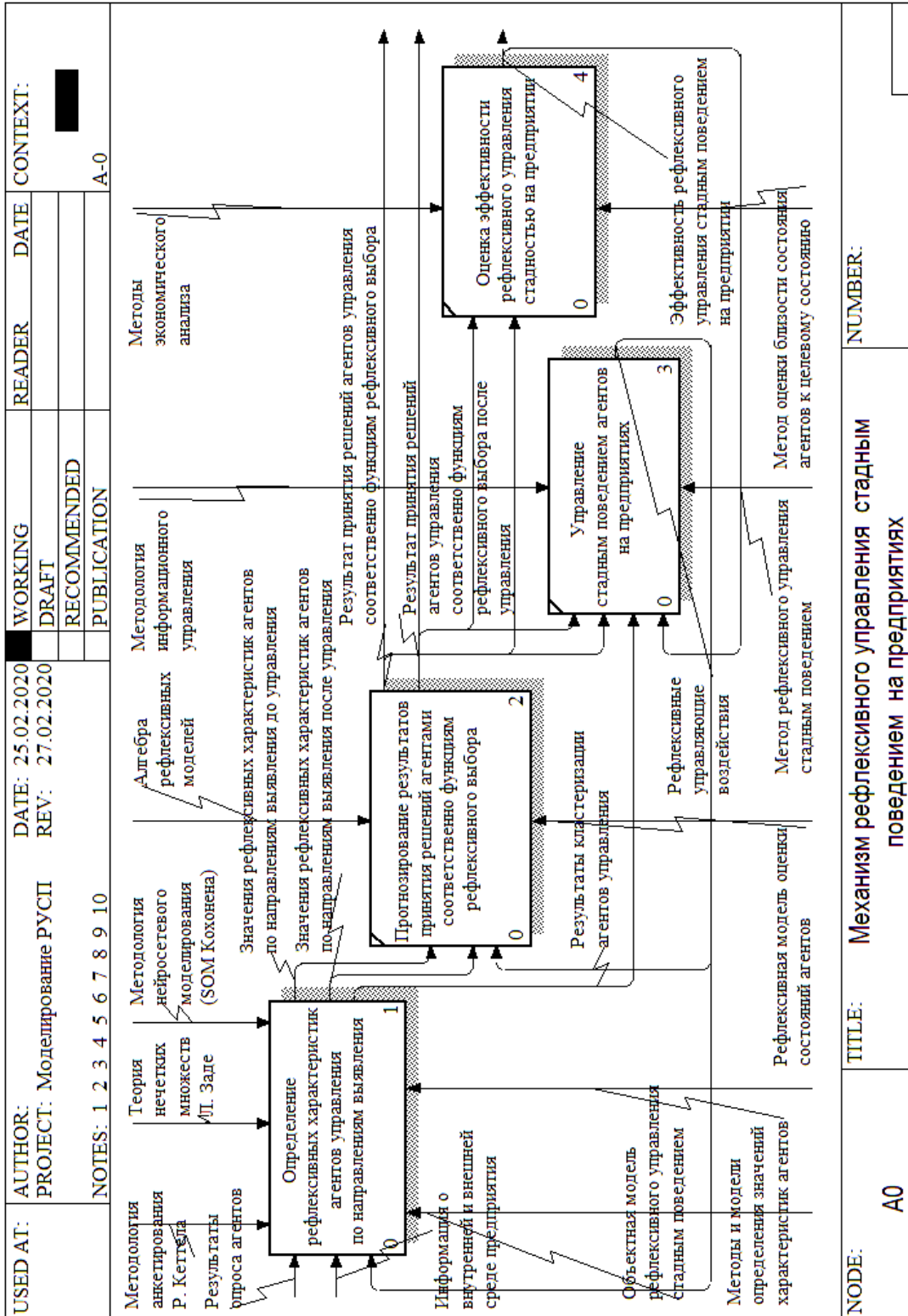

Рис. 2 – Диаграмма декомпозиции первого уровня детализации информационной модели механизма рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях

Составлено автором.

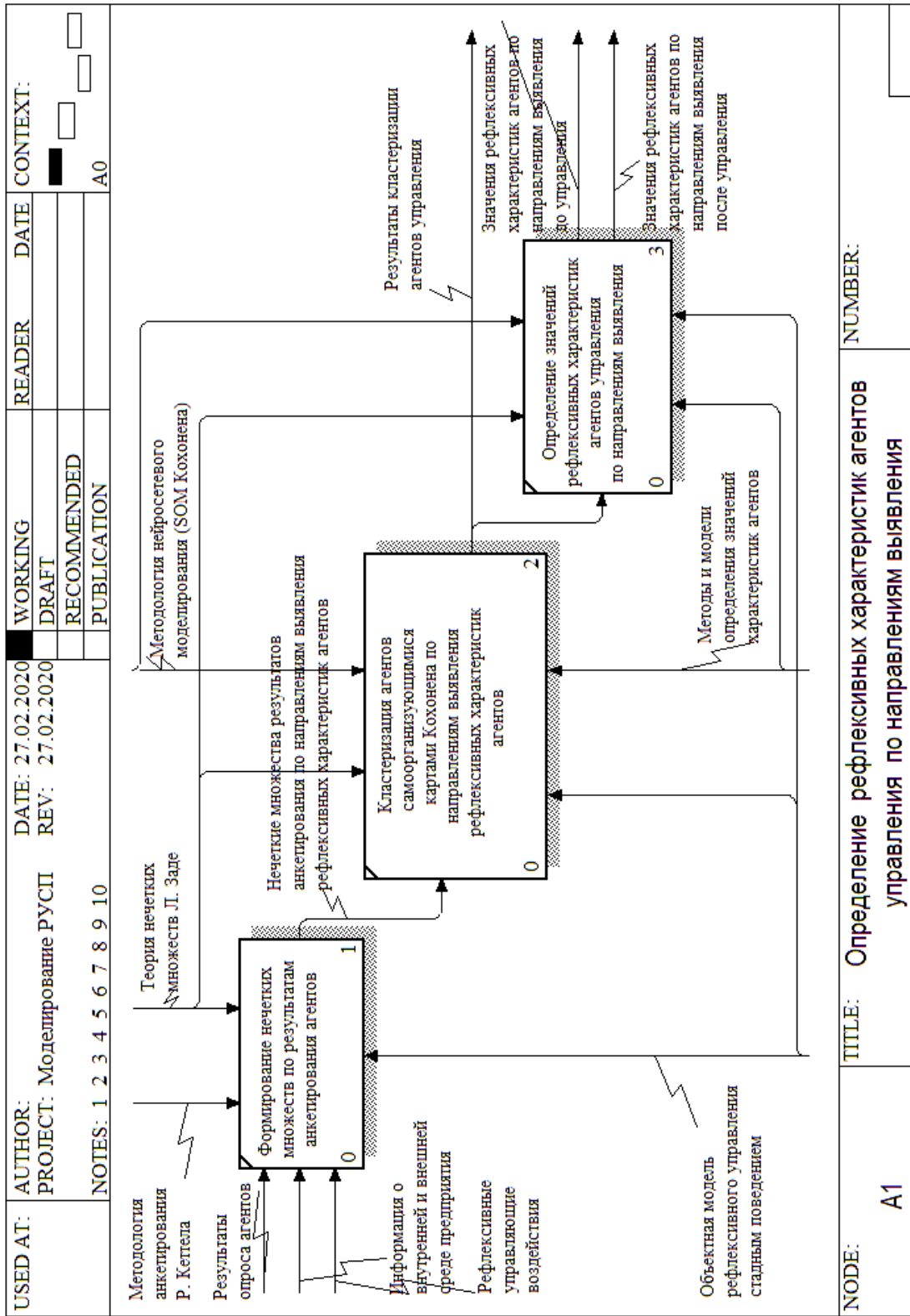

Рис. 3 – Диаграмма декомпозиции второго уровня детализации механизма рефлексивного управления стадным поведением на предприятии Составлено автором.

Входами первого блока «Формирование нечетких множеств по результатам анкетирования агентов» является информация о внутренней и внешней среде предприятия, результаты опроса агентов и рефлексивные управляющие воздействия. Информация о сформированных нечетких множествах по результатам анкетирования по направлениям выявления рефлексивных характеристик агентов является выходом соответствующего блока и подается как входящий информационный поток на блок «Кластеризация агентов самоорганизующимися картами Кохонена по направлениям выявления рефлексивных характеристик агентов». Управляющей информацией для блока «Формирование нечетких множеств по результатам анкетирования агентов» являются методология анкетирования Р. Кеттела и теория нечетких множеств Л. Заде. Механизмом реализации рассматриваемой функции выступает объектная модель рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях.

Результат выполнения функции «Кластеризация агентов самоорганизующимися картами Кохонена по направлениям выявления рефлексивных характеристик», представленной в блоке 2 на рис. 5.5, описывает интерфейсная дуга «Результаты кластеризации агентов управления». При этом, результаты кластеризации агентов управления подаются на третий блок диаграммы второго уровня детализации (рис. 2) и является сквозным выходом на диаграмму первого уровня детализации (рис. 1), где в качестве входящей информации используется в блоках «Прогнозирование результатов принятия решений агентами соответственно функциям рефлексивного выбора» и «Управление стадным поведением агентов на предприятиях».

По результатам кластеризации самоорганизующимися картами Кохонена по направлениям выявления рефлексивных характеристик определяются соответствующие значения информированности, компетентности, авторитетности агентов, их склонности к подражанию и интенциональной направленности относительно предмета принятия решений и в качестве результирующей информации после выполнения функции, определенной в блоке 3 (рис. 5.4), передаются на выход блока и диаграммы. На рисунке 5.5 описанная информация отображена интерфейсными дугами «Значения рефлексивных характеристик агентов по направлениям выявления до управления» и «Значения рефлексивных характеристик агентов по направлениям выявления после управления».

Аналогично предыдущему рассматриваемому блоку управляющей информацией для обеспечения реализации функций кластеризация агентов самоорганизующимися картами Кохонена

по направлениям выявления рефлексивных характеристик и определения соответствующих значений рефлексивных характеристик агентов являются теория нечетких множеств Л. Заде и методология нейросетевого моделирования (SOM Кохонена).

В свою очередь механизмами, обеспечивающими выполнение функций, представленных во втором и третьем блоках на рис. 3 выступают объектная модель рефлексивного управления стадным поведением и методы и модели определения значений характеристик агентов.

Выводы. Таким образом, разработанная информационная IDEF0-модель системы рефлексивного управления стадным поведением на предприятии, которая основана на методологии SADT, позволяет получить целостную картину соответствующих процессов на предприятиях, основные системные понятия которой формируют базу будущей информационной системы одноименного механизма. Предложенная модель позволит пользователям на предприятиях получить четкое представление о том, какие данные используются и какие функции выполняются в процессе реализации механизма рефлексивного управления стадным поведением.

Применение нотации IDEF0 для моделирования процессов предложенного механизма даёт преимущества относительно наглядного и удобного для восприятия представления структуры процессов, входных и выходных потоков, механизмов и управляющих воздействий, что будет способствовать оперативности и эффективности практического внедрения рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях. Кроме того, позволяет поводить функциональную декомпозицию процессов рефлексивного управления стадным поведением на предприятиях и представить их в виде совокупности иерархически упорядоченных, взаимосвязанных диаграмм.

Формализация в рамках информационной модели процессов определения рефлексивных характеристик агентов управления по направлениям выявления, прогнозирования результатов принятия решений агентами соответственно функциям рефлексивного выбора, управления стадным поведением агентов на предприятиях и оценки эффективности рефлексивного управления стадностью на предприятии позволяет не только наглядно представить основные этапы механизма рефлексивного управления стадным поведением, но и проанализировать влияние различных факторов на результаты реализации соответствующих функций на предприятиях.

Разработанная структурно-функциональная модель информационно обеспечения реализации основных функций системы рефлексивного

управления стадным поведением на предприятии опирается на методологии нейросетевого моделирования, анкетирования Р. Кеттела, теорию нечетких множеств Л. Заде, алгебру рефлексивных моделей, методологии информационного управления и экономического анализа. При этом в рамках информационной модели выполнением соответствующих функций реализуются объектная модель рефлексивного управления стадным поведением, методы и модели определения значений характеристик агентов, рефлексивная модель оценки состояний агентов, метод рефлексивного управления стадным поведением и методом оценки близости состояния агентов к целевому состоянию.

Таким образом, с помощью предложенной информационной модели на предприятиях возможным станет получение результата принятия решений агентов соответственно функциям рефлексивного выбора до и после управления и оценка эффективности рефлексивного управления стадным поведением на предприятии для обеспечения целенаправленного поведения агентов, выгодного управляющему центру, и эффективного функционирования и развития предприятий.

Предложенная модель позволяет в логической, удобной и последовательной форме описать взаимосвязи между функциями управления и основными информационными связями, механизмами реализации, комплексом математических моделей и подходов системы моделирования рефлексивного управления стадным поведением на предприятии.

Информационное обеспечение процессов рефлексивного управления стадным поведением в рамках соответствующей IDEF0-модели даёт представление о перечне и взаимосвязи информационных потоков, методов, процессов, механизмов и инструментов информационного взаимодействия. Особенностью представленного подхода является возможность его адаптации к специфике конкретного предприятия. При этом

не будет возникать необходимости в привлечении значительных дополнительных финансовых и человеческих ресурсов, так как все функции предусмотрено осуществлять в рамках действующей организационной структуры предприятий, внедряющих изменения для обеспечения возможности управления стадным поведением на предприятии.

Одной из слабых сторон предложенной разработки является то, что основные функции рефлексивного управления стадным поведением непосредственно на предприятии будут выполняться различными элементами организационной структуры, которые не определены в рамках рассмотренной IDEF0-модели. Кроме того, модель не определяет ответственного за конечный результат реализации соответствующего механизма и тех, кто будет контролировать его внедрение на предприятии.

Однако представленный подход создает условия для практической реализации механизма моделирования рефлексивного управления стадным поведением в рамках действующей организационной структуры предприятия, не требует привлечения дополнительных ресурсов и позволяет устранить указанные недостатки непосредственно на предприятиях, которые будут внедрять предложенную модель в практику своего функционирования. Главное назначение модели состоит в обеспечении информационной поддержки реализации механизма рефлексивного управления стадным поведением непосредственно на предприятии. Кроме того, рассмотренная информационная модель является основой для дальнейшей автоматизации процессов рефлексивного управления стадным поведением на предприятии.

Перспективным направлением исследований является внедрение предложенной информационной модели процессов рефлексивного управления стадным поведением в практику функционирования и развития предприятий.

INFORMATION MODELING OF PROCESSES OF REFLEXIVE MANAGEMENT OF HERD BEHAVIOR AT ENTERPRISES

Turlakova Svetlana Sergeevna, The Candidate of Economic Sciences, Assistant Professor, Senior Researcher of Department of Financial and Economic Problems of Using Production Potential, Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine, 03057, Ukraine, Kyiv, 2 Gelabov Str., +380667990752, svetlana.turlakova@gmail.com

The relevance of the practical implementation of the concept of modeling processes of reflexive management of herd behavior at enterprises, which is reduced to the construction of a conceptual information model, is substantiated. The **subject** of this research is the toolkit of information modeling of the processes of reflexive management of herd behavior at enterprises. The **goal** of the article is information modeling of the processes of reflexive management of herd behavior at enterprises. **Objective:** the construction of an information model of the mechanisms of reflexive management of herd behavior in enterprises in the context of the interrelated functions performed by the system in question and the relationship between data, where, among others, information communications are reflected. General scientific **methods** are used: system analysis – to determine the features of the mechanism of reflexive management of herd behavior at enterprises, structural (functional) analysis – to identify the main functions of the modeling system of processes of reflexive management of herd behavior at enterprises, information modeling methodology SADT (IDEF0 notation) – to develop information models of a system for modeling the processes of reflexive management of herd behavior at enterprises. The **results** are obtained: an information IDEF0 model of a system for modeling the processes of reflexive management of herd behavior based on the SADT methodology is developed, which allows you to get a holistic picture of the corresponding processes at enterprises, the basic system concepts of which form the basis of the future information system. **Conclusions:** formalization, within the framework of the information model of the basic functions of the mechanism of modeling the processes of reflexive management of herd behavior at the enterprise, allows us to describe the basic information connections in a logical, convenient and consistent form, present implementation mechanisms, a set of mathematical models and approaches of the corresponding system.

Keywords: modeling, reflexive management, herd behavior, enterprise, information model, IDEF0.

ІНФОРМАЦІЙНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ РЕФЛЕКСИВНОГО УПРАВЛІННЯ СТАДНОЮ ПОВЕДІНКОЮ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Турлакова Светлана Сергеевна, кандидат економічних наук, доцент, Старший научный сотрудник отдела финансово-экономических проблем использования производственного потенциала, Институт экономики промышленности НАН Украины. 03057, г. Киев, ул. Желябова, 2, +380667990752, svetlana.turlakova@gmail.com

Обґрунтовано актуальність практичної реалізації концепції моделювання процесів рефлексивного управління стадною поведінкою на підприємствах, яка зводиться до побудови концептуальної інформаційної моделі. **Предметом** дослідження в статті є інструментарій інформаційного моделювання процесів рефлексивного управління стадною поведінкою на підприємствах. **Метою** статті є інформаційне моделювання процесів рефлексивного управління стадною поведінкою на підприємствах. **Завдання:** побудова інформаційної моделі механізмів рефлексивного управління стадною поведінкою на підприємствах в розрізі взаємопов'язаних функцій, які виконуються у відповідній системі та відносин між даними, де серед інших відображаються інформаційно-комунікаційні зв'язки. Використовуються загальнонаукові **методи:** системний аналіз – для визначення особливостей механізму рефлексивного управління стадною поведінкою на підприємствах, структурний (функціональний) аналіз – для виявлення основних функцій системи моделювання процесів рефлексивного управління стадною поведінкою на підприємствах, методологія інформаційного моделювання SADT (нотація IDEF0) – для розробки інформаційної моделі системи моделювання процесів рефлексивного управління стадною поведінкою на підприємствах. Отримано **результати:** розроблено інформаційну IDEF0-модель системи моделювання процесів рефлексивного управління стадною поведінкою на базі методології SADT, яка дозволяє отримати цілісну картину відповідних процесів на підприємствах, основні системні поняття якої формують базу майбутньої інформаційної системи. **Висновки:** формалізація в рамках інформаційної моделі основних функцій механізму моделювання процесів рефлексивного управління стадною поведінкою на підприємстві дозволяє в логічній, зручній і послідовній формі описати основні інформаційні зв'язки, представити механізми реалізації, комплекс математичних моделей і підходів відповідної системи.

Ключові слова: моделювання, рефлексивне управління, стадна поведінка, підприємство, інформаційна модель, IDEF0.

References

1. Turlakova S.S. (2013). Obosnovanie tselesoobraznosti razrabotki kontseptsii modelirovaniya protsessov reflektivnogo upravleniya stadnym povedeniem v ekonomicheskikh sistemakh [Substantiation of the feasibility of developing the concept of simulation of processes of reflexive control of herd behavior in economic systems]. *Refleksivnye protsessy i upravlenie v ekonomike: kontseptsii, modeli, prikladnye aspekty [Reflexive processes and management in the economy: concepts, models, applied aspects]*. Donetsk, pp.108 – 119.
2. Turlakova S.S. (2014). Osnovnye etapy modelirovaniya mekhanizma reflektivnogo upravleniya stadnym povedeniem na predpriyatiyakh [The main stages of modeling the mechanism of reflexive control of herd behavior in enterprises]. *Visnik Donets'kogo universitetu ekonomiki ta prava, 2*, pp. 139 – 142.
3. Babenko V. O. (2016). Informatsiyne zabezpechennya optimizatsii upravlinnya innovatsiynoyu diyal'nistyu pidpriemstv Ukraini [Information support of optimization of management of innovative activity of the enterprises of Ukraine]. *Energoberezhennye. Energetika. Energoaudit*, 11 (154), pp. 45-54.
4. Babenko V.O. (2014). *Upravlinnya innovatsiynimi protsesami pererobnikh pidpriemstv APK (matematichne modelyuvannya ta informatsiyni tekhnologii) [Managements of innovative processes of processing enterprises agrarian and industrial complex (mathematical modeling and information technologies)]*. Kh.:KhNAU, Kh. Machulin.
5. Turlakova, S. S. (2019). Information and communication technologies for the development of "smart" industries. *Economy of Industry*, 1(85), 101-122.
6. Maklakov S.V. (2004). *Modelirovanie biznes-protsessov s AllFusion Process Modeler (BPwin 4.1) [Business Process Modeling with AllFusion Process Modeler (BPwin 4.1)]*. M.: DIALOG_MIFI.
7. Baronov V.V., Kalyanov G.N., Popov Yu.N., Titovskiy I.N. (2009). *Informatsionnye tekhnologii i upravlenie predpriyatiem [Information technologies and enterprise management]*. M.: Kompaniya AyTi.
8. Vallespir B., Ducq Y. Enterprise modelling: from early languages to models transformation. *International Journal of Production Research*, 43(20), pp. 2878-2896. <https://doi.org/10.1080/00207543.2017.1418985>
9. Lakhoua M.N., Salem J.B. & El Amraoui L. The Need For System Analysis Based On Two Structured Analysis Methods SADT And SA/RT A CTA Technica Corviniensis. *Bulletin of Engineering*, T.XI(1), pp. 113-117.
10. Cheng-Leong A., Li Pheng K.& Keng Leng G.R. (1999). IDEF*: A comprehensive modelling methodology for the development of manufacturing enterprise systems. *International Journal of Production Research*, 37 (17), pp. 3839-3858, doi: 10.1080/002075499189790
11. Nurdiansyah Y., Wijayanto F., Firdaus (2017). The Design of E-Commerce System in the Shrimp Paste Industry using the Method of Structured Analysis and Design Technique (SADT) to Increase Marketing. *MATEC Web of Conferences*, 164, pp. 7-15, <https://doi.org/10.1051/matecconf/201816401049>
12. De Sousa V.M. & Del Val Cura L.M. (2018). Logical Design of Graph Databases from an Entity-Relationship Conceptual Model. *In Proceedings of the 20th International Conference on Information Integration and Web-based Applications & Services (iiWAS2018)*. ACM, New York. NY. USA, 183-189, doi: <https://doi.org/10.1145/3282373.3282375>
13. Marka D.A., MakGouen K. (1993). *Metodologiya strukturnogo analiza i proektirovaniya [Structural analysis and design methodology]*. M.: MetaTekhnologiya.

ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ КОСМІЧНОГО ТУРИЗМУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Богдан Дарина Віталіївна

Студент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: bogdandasha77@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6154-0017>

Ісаєнко Владислава Олександрівна

Студент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: vladislava.isayenko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2918-1699>

Перепелиця Анна Сергіївна

Старший викладач

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: anna.perepelytsia@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2306-7975>

Поява попиту на космічні подорожі, поява комерційних підприємств та туристичних агенцій в сфері космічної індустрії, розробка транспортних засобів, призначених винятково для перевезення туристів у космос – усе це свідчить про те, що космос незабаром може перетворитися з об'єкта наукового дослідження на туристичну дестинацію. Тому на сьогодні дослідження стану та перспектив розвитку космічного туризму є актуальною темою. Предметом дослідження в статті є розвиток космічного туризму в світі. Мета – визначення основних факторів, що стримують розвиток космічного туризму в світі. Завдання: дослідити економічні переваги розвитку космічного туризму та можливість збільшення комерційних підприємств в сфері космічної індустрії; оцінити ключові концепції, що беруть участь у розробці способів зменшення або усунення соціальних, економічних проблем, що виникають у сфері космічного туризму. Використовуються загальнонаукові методи: системний аналіз та факторний аналіз. Результати даного дослідження: виявлено основні економічні переваги, недоліки та проблеми космічного туризму; проаналізовано стан та виявлено перспективи розвитку космічного туризму; визначено необхідність вивчення основ розвитку майбутнього космічного туризму в майбутньому, його впливу на суспільство та тих, хто бере участь в ньому; оцінено важливість майбутніх зусиль та можливих політичних рекомендацій. Особливу увагу приділено огляду договорів про космічне право, угод та конвенцій космічного туризму. Автори роблять висновок, що космічний туризм показує стрімкий розвиток, а космічна індустрія залишається однією з перспективних інвестиційних галузей, яка майбутньому може стати основним напрямком розвитку космічної діяльності. Так як космічний туризм – це визначена ринкова ніша, яка може сприяти використанню інфраструктури в космосі, особливо завдяки майбутнім відкриттям.

Ключові слова: Космічний туризм, космічний турист, проблеми космічного туризму, економічні переваги, договори про космічне право, суборбітальний політ.

Поняття космічного туризму. Космічний туризм – це вид туризму та одна з ланок світової туристичної індустрії, яка надає послуги людям для доступу в космос, збагачує досвідом пригод і відпочинку. Визначення цього питання було надане Європейським космічним агентством, що описує це явище так: "Космічний туризм - це виконання суб-орбітального польоту, що фінансується приватним сектором та / або здійснюється в приватному режимі за допомогою транспортних засобів та розвитку технологій на базі ринку космічного туризму. Космічний туризм можна розглядати як одну з галузей туристичної індустрії, яка в основному базується на технологічному розвитку, прогресі та її діяльності, пов'язаної зі супутниковими орбітальними польотами. Проте є сумніви щодо готовності та

ступеню входження космічного туризму в сферу туристичної індустрії [1]. Взагалі, космічний туризм – це вид туризму, учасники якого платять за польоти в космічний простір. Більшість науковців вважає цю ідею футуристичною. Проте протягом останніх років простежується зростання обсягу професійної роботи у цій сфері, тому на сьогоднішній день створення служб комерційного характеру є реалістичною метою для розвитку космічного бізнесу.

Існує деяка категорія "космічних подорожей", яка також включає політ у космос для ділових цілей – проте вона на теперішньому етапі можлива лише для державних кадрів. Хоча за останні роки було відзначено, що державні космічні агентства не зацікавлені в космічному туризмі, це може значною мірою сприяти

фінансуванню космічної діяльності з боку приватних підприємства та її розвитку цілому.

У березні 1998 року, в опублікованому звіті NASA – "Загальнодоступні космічні подорожі та туризм", була схвалена ідея космічного туризму та зазначено, що планується розпочати суборбітальні польоти та ринок космічного туризму буде набагато ширшим, ніж просто запуск в космос.

Незважаючи на те, що космічний туризм склався завдяки ряду науково-фантастичних розповідей, вражає те, що майже ні в якій з них туризм не зображується більше, ніж дрібномасштабна діяльність, сильно затьмарена державними космічними місіями – різними військовими операціями, науковими дослідженнями, спробами оборони тощо. Це гарний приклад того, як модель Холодної війни в сфері космічної діяльності паралізувала уяву громадськості. Тобто, урядові організації, що здійснюють монополні "місії" в космосі нібито на користь платників податків, створили фіксований образ космічної діяльності, в якій панували фантазії вчених та інженерів, політиків, засобів масової інформації та широкої громадськості протягом декількох десятиліть.

Ціна на переліт до Міжнародної космічної станції складає 20-35 мільйонів доларів США. Космічні туристи або ж як їх по-іншому називають учасники космічного польоту, зазвичай підписують контракти з третіми сторонами для проведення конкретних досліджень на орбіті. Це допомагає мінімізувати витрати.

Інфраструктура для суборбітальної космічної промисловості туризму розробляється шляхом будівництва космодрому в різних частинах світу, включаючи Каліфорнію, Оклахому, Нью-Мексико, Флориду, Вірджинію, Аляску, а також Об'єднані Арабські Емірати. Деякі вважають за краще використовувати термін "особистий космічний політ", як у випадку з Федерацією особистого космічного польоту. За останні роки виникла низка компаній-початківців, сподіваючись створити індустрію космічного туризму [1].

Розбіжності щодо термінології «космічних туристів». Денніс Тіто, Марк Шаттлворт, Григорій Ольсен, Ануше Ансарі та Річард Гарріот заявили про своє бажання називатися інакше, ніж "космічний турист". Причиною було те, що вони проводили наукові експерименти, які були частиною їхньої подорожі. Гарріот висловив свою думку про те, щоб його називали "приватним космонавтом" або "приватним астронавтом". Тіто вважає за краще бути відомим як "незалежний дослідник", і існує багато термінів, запропонованих іншими. Чарльз Сімоні є єдиним, хто, здається, не має ніяких зауважень щодо терміну "космічний туризм". Однак тут важливо зазначити, що навіть Договір про космічний простір або інші відповідні конвенції не передбачають відповідного визначення.

Існує думка, що космічний туризм має потенціал бурхливого розвитку промисловості, що може сприяти розвитку та врегулюванню космосу, а отже, існує потреба у врегулюванні заперечень щодо термінології [8].

Зростання ранньої мрії: використання потенціалу. Економічна перспектива космічного туризму була докладно розглянута в попередніх роботах. Його потенціал перетвориться на великомасштабну авіакомпанію був описаний в 1986 році [11]. На основі широкого спектру пов'язаних досліджень, опублікованих протягом 20 років, потенційно важливі економічні вигоди були описані детально в 2006 році [10]. Основні моменти коротко описуються тут.

Орбітальний політ в 2001 році Денніса Тіто на ракеті "Союз" показав, що, незважаючи на те, що він витратив приблизно 1 трлн доларів, оскільки той же тип ракети запустив перший супутник у 1957 році, державні космічні агентства ОЕСР не зменшили витрати на політ в космос і через півстоліття. Союз залишається найдешевшим і безпечним засобом космічного руху.

Наступні рейси 2004 року SpaceShipOne показали, що суборбітальні польоти можуть здійснюватися на суму близько 1% від витратних ракет, що використовуються космічними агентствами, і що комерційні пасажирські перевезення могли початись на початку 1970-х років, якщо не раніше. З економічної точки зору це досить вигідно, так як стало можливим б створення нових галузей та зростання зайнятості в цій сфері. З огляду на це, зрозуміло, що "космічна політика" урядів несе відповідальність за затримку в 40 років в сфері економічного використання космічних подорожей.

Дослідження Asford та Collins [4], Японського ракетного товариства (JRS) [12], Асоціації космічного транспорту (STA) і NASA [16], Ashford [3], Bekey [19], Futron (for NASA) [7] та інших все більше демонстрували, що космічні подорожі можуть перетворитися на нову велику ділову активність таскоротити витрати на подорожі на орбіту на 99% і більше. Різке зменшення витрат на запуск дозволить також забезпечити масштабний економічний розвиток у космосі, що значною мірою сприятиме вирішенню глобальних екологічних проблем, а також усуне обґрунтування "ресурсної війни", роблячи необмежені ресурси космосу економічно доступними [10]. Також це може мати важливі культурні переваги [9].

Важливо також визнати, що з точки зору економіки або бізнесу космічна галузь сьогодні дуже нездорова. Рівень працевлаштування в галузі ракетного машинобудування в США знизився з більш ніж 28000 в 1999 році до менш ніж 5000 в 2002 році [2], у той час як зайнятість у космічній галузі в Європі з 1995 по 2005 рік зменшилася на 20% [13]. "Суть справи" полягає в тому, що, як і будь-яка інша галузь, за винятком тих випадків,

коли космічна промисловість почне надавати послуги, які можуть бути досить популярними, досить велика кількість громадськості досягне значного економічного масштабу, вона не може стати основною комерційною діяльністю, і буде продовжувати накладати тяжкий тягар на платників податків.

Економічні переваги. В умовах демократії та капіталізму, якщо існує значний попит на певну послугу, яка не загрожує певним верствам суспільства, люди та установи вільно поставляють її. Проте розвиток комерційної космічної діяльності, як послуги космічного туризму, забезпечить великі економічні та соціальні переваги для людства, ніж будь-які бізнес-можливості через його потенціал для зростання такої галузі як авіація та інших.

Як було сказано, більшість учасників космічної діяльності, що фінансуються урядом, а також політики вважають космічний туризм "марною тратою грошей та ресурсів" або не хочуть вкладати кошти, оскільки рентабельність інвестицій може бути дуже низькою. Проте, самі космічні агентства, а не громадськість вирішують, яка технологія розробляти. У результаті космічна діяльність залишається тягарем для платників податків, а не джерелом прибутку для економіки, а громадськість втрачає інтерес до будь-якого космічного розвитку.

Це серйозна помилка, оскільки в майбутньому такі послуги космічного туризму можуть стати популярною новою галуззю індустрії дозвілля та туризму за допомогою передових аерокосмічних технологій. Економічні наслідки зростання таких видів діяльності будуть дуже позитивними, не лише для компаній, а й для світового економічного прогресу та суспільства в цілому. Більше того, під його впливом, "космічний розвиток" відновить своє природне значення економічного розвитку в космосі, замість його сучасного значення вибраної урядом технології та використання в космосі взагалі без економічних переваг [15].

Головні проблеми космічного туризму. Сучасна космічна комерційна діяльність в основному обмежується супутниками зв'язку, радіомовлення та спостереження. Зниження комерційного попиту на супутники призвело до скорочення комерційної космічної галузі, а також до необхідності розвивати нові космічні ринки, якщо космічна галузь має зростати. Оскільки відсутня інша космічна діяльність, яка надає більший потенціал для зростання, стійкість космічних агентств, що проти космічного туризму стає все більш неприйнятною.

Таким чином, існують певні проблеми, які знову становлять загрозу розвитку космічного туризму. Вартість є однією з найбільших проблем, оскільки такі туристичні поїздки обмежуються лише багатими людьми. Космічні агенції ОЕСР витратили близько 1 трильйона доларів США з 1961 року без будь-яких скорочень витрат на

доступ до космосу. Це чітко показує, що космічні агентства не намагаються скоротити витрати на проникнення в космос. Справа в тому, що космічні агентства не знають, як можна знизити вартість космічного польоту, тому що ця можливість вивчена не досить досконало. Це свідчить про те, що вартість доступу до космосу в космічних агентствах на порядок вище, ніж вона повинна бути [19]. Свідчення цього є те, що НАСА пропонує витратити 14 мільярдів доларів США для розробки одноразової капсули, що в порівнянні до здатності капсули Аполлона, створеної 40 років тому, зможе перевозити більше пасажирів.

Як наслідок, якщо вони не визнають, що існує нагальна необхідність скоротити витрати, наскільки це дозволяє технологія, і спостерігати космічний туризм як єдину діяльність, яка пропонує пов'язати економічну енергію витрат споживачів та розвиток космосу, роль космічних агентств у майбутньому розвитку та дослідженні космосу, ймовірно, поступово буде скорочуватися. Зрештою, зменшивши вартість космічної діяльності, розвиток космічних подорожей призведе до постійного та прогресивного розширення людської культури в космос, проте це також вимагатиме інституційних змін.

Як вже було сказано, космічні агентства зосереджують увагу більше на розвитку супутників, а недавнє зниження комерційного попиту на супутники призвело до швидкого скорочення космічної галузі, звідки щорічні доходи зараз ледь складають 2% від 1 трильйони доларів сукупних витрат, зроблених Космічними агентствами ОЕСР [2]. Таким чином, стало зрозуміло, що агенції щорічно витрачають гроші на космічну діяльність, яка не є рентабельною та не призводить до розвитку комерційної космічної діяльності. Таким чином, негативна позиція космічних агентств не є економічно виправданою, вона базується на політичному розрахунку. Тому, будь-які політичні міркування, а також позиції політиків відіграють важливу роль у запобіганні такої діяльності. Отже, все це потрібно змінити, а космічні агентства повинні пам'ятати про свої статутні обов'язки.

Зв'язок страхової системи та космічного туризму. Космічний туризм розвивається з кожним роком, що дає величезну можливість «страховим компаніям» пропонувати свої послуги космічним мандрівникам, що дуже схоже з їхню діяльністю в авіакомпаніях. Ні у космічному праві, ні у повітряному праві договір страхування не регулюється на міжнародному рівні. Страхування в космічній галузі стосується, зокрема, супутників зв'язку, історія якого нараховує більше 50 років.

Що стосується страхування космічних апаратів, то я хотілося відзначити наступне: страховики відіграють дуже важливу роль, зменшуючи фінансовий ризик, що змусить сторони більш охоче фінансувати космічні апарати. Але найбільша проблема полягає в тому,

що компанії спочатку хотіли б побачити результат, а вже потім приймати на себе ризик операції із запуску та експлуатації апаратів.

Космічний туризм дозріває в системі особистої космічної транспортної системи, тому крім сектора супутникового та космічного запуску, особисті космічні польоти, космічний туризм та інші його види виникають як можливий ринок страхової індустрії. Та попри це ризики у цьому секторі, як у індустріальному, технологічному, комерційному, фінансовому, так і страховому аспектах є значно високими, тому буде доцільним органам державної влади розділити ризики та прибутки з іншими зацікавленими сторонами, які планують увійти у бізнес у космічній діяльності.

Правові норми, які стосуються комерційної діяльності в космосі

Найближчим часом космічний туризм стане доменом приватних підприємств. Проте комерційна діяльність не обов'язково потребує участі у неурядовій та приватній діяльності. Але до сих пір ідею космічного туризму підтримували приватні підприємства. Космічний туризм спирається на інтереси суспільства та суспільне благополуччя, що, в свою чергу, створює величезну потребу в робочій силі. Таким чином, держави повинні підтримувати та надавати адекватну платформу приватним підприємствам.

Наступним є те, який закон буде керувати підприємствами, які здійснюють таку діяльність. Можна застосувати як національне законодавство, так і міжнародне право. Однак це відбувається непрямым способом, тобто державні та недержавні органи часто делегують певні завдання на приватному підприємстві, тому слід розглянути правові умови, що стосуються приватної діяльності у космічному просторі.

Відповідні договори про космічне право, угоди та конвенції.

Договір про космічний простір 1967 року

Договір про космічний простір є основою міжнародного космічного права. Коли зазначений Договір був створений і сформувався, не було ніяких підстав для безпосередньої приватної діяльності в космічному просторі. Тим не менше, Договір про космічний простір не ігнорує приватну діяльність у космосі взагалі (Ст. VI та IX Договору про космічний простір). Крім того, VI ст. договору згадується принцип свободи дослідження та включає право вільного доступу, право на свободу розвідки та право вільного використання. Ця свобода надається лише державам.

Організація Об'єднаних Націй також обговорила це питання в своїй резолюції 1962 (XVIII) Генеральної Асамблеї, що має назву "Декларація правових принципів, що регулюють діяльність держав у розвідці та використанні космічного простору". Подібним чином, Рада також запропонувала, що "всі види діяльності, пов'язані з розвідкою та використанням

космічного простору, повинні здійснюватися виключно державами".

Договір про космічний простір також передбачає принцип "вивчення та використання космічного простору", і тому космічний туризм входить у сферу "використання" в цьому контексті. Тут важливо зазначити, що жодне положення у договорі не згадує термін комерційний". Ст. VIII Договору про космічний простір надає юрисдикцію, володіння та контроль над космічним об'єктом та його персоналом у космічному просторі в руки держави. Хоча Договір про космічний простір в основному обговорює держави-учасники, він має правовий вплив на таку діяльність приватних підприємств. Ст. VI Договору про космічний простір передбачає відповідальність національної держави за космічну діяльність, що здійснюється державною або приватною організацією те, що всі вони можуть бути притягнуті до відповідальності. Така правова ситуація не є задовільною для держав-учасниць або для приватних підприємств, що займаються космічним туризмом [17].

Конвенція про відповідальність

Конвенція про відповідальність була створена внаслідок ст. VI Договору про космічний простір, тобто принцип відповідальності. Ст. II Конвенції про відповідальність робить стартовою державою абсолютно відповідальною за компенсацію за будь-який вид шкоди, заподіяної космічним об'єктом на поверхні Землі або літальних апаратів у польоті. Стаття III Конвенції про відповідальність та Договір IV Договору про космічний простір передбачають, що, якщо шкода заподіяна деінде, крім поверхні землі, держава, що запускає, несе відповідальність лише у тому випадку, якщо шкода заподіяна його помилкою або помилкою особи, за яку вона несе відповідальність, яка також охоплює неурядові організації. Стартова держава не несе відповідальності і несе відповідальність за різними ступенями вини, але в кінцевому підсумку держава несе відповідальність за збитки, заподіяні приватним підприємством [17].

Це негативно впливає на космічний туризм, оскільки держави відмовляються дозволяти приватним підприємствам здійснювати космічний туризм або що держави створюють перебільшені вимоги. Проте Конвенція про відповідальність повинна розглядатися як недостатня щодо аспекту врегулювання претензій. Тому пропонується, що потенційно необмежена відповідальність держав, згаданих у конвенції про відповідальність, повинна бути замінена міжнародною угодою, яка передбачає обмежену та гарантовану максимальну суму відповідальності за таку діяльність.

Регістраційна конвенція 1975 року

Конвенція про реєстрацію має дві основні функції, тобто координувати запуск та забезпечити ідентифікацію країни запуску у зв'язку з Конвенцією про відповідальність. Приватні підприємства, які хочуть здійснити космічний

туризм, повинні дотримуватися цієї процедури. Проблема виникає, коли запускаюча держава не є державою-членом реєстраційної конвенції. Таким чином, ця проблема повинна бути вирішена, щоб уникнути будь-яких конфліктів.

Договір про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах та Угоду про спасіння космонавтів, які також можуть бути використані під час розгляду юридичних питань, пов'язаних із космічним туризмом. Враховуючи нинішню ситуацію, коли немає конкретного закону, що стосується, зокрема, космічного туризму, і в той же час наявність недостатніх законів про космічний простір погіршує ситуацію. Таким чином, існує негайна необхідність ухвалення законодавчих актів про комерційну діяльність у космічному просторі, згідно з якими держави контролюють зовнішньоекономічну діяльність своїх урядових організацій або приватних підприємств. Іншим рішенням є створення міжнародного договору, який забезпечує рівноправну стандартизацію та призводить до більшої прозорості та надійності для приватних підприємств у космічному туризмі або будь-якої іншої комерційної діяльності у космічному просторі.

Навколишнє середовище. У випадку космічного туризму неможливо уникнути проблем пов'язаних з навколишнім середовищем, адже просторово-туристичний рух може вплинути на екологічний стан Землі. Проте нові розвинені транспортні системи, працюватимуть більш ефективно і, як наслідок, менш створюватимуть забруднення. Ст. IX Договору про космічний простір також говорить про збереження навколишнього середовища небесних тіл, які можуть бути пошкоджені внаслідок космічного туризму, адже нагромадження сміття також може забруднити космічне середовище [12].

Таким чином, пам'ятаючи, що космічний туризм має загальну спадщину, він повинен відповідати екологічним стандартам.

Висновок. Не дивлячись на економічну не стабільність у світі, космічна індустрія залишається однією з перспективних інвестиційних галузей, тому настав час розвіяти міф, який вводив в оману як уряд, так і громадськість, що космічний простір є бар'єром, а не сферою розвитку можливостей. Адже, у майбутньому з'явиться перспектива для початку пасажирських суборбітальних космічних польотів за допомогою новорозроблених комерційних космічних апаратів.

Таким чином, щоб максимально використовувати переваги цієї можливості, громадськість у багатьох країнах повинна змусити свої уряди вносити відповідні інституційні зміни, необхідні для подолання тривалого застою космічної діяльності, яку підтримують лише космічні агентства, та їх клієнтів, які отримують прибуток від діючих угод. Космічний туризм включає аспекти космічного транспорту, пілотованого космічного польоту та комерціалізації космічного простору. Враховуючи лазівки існуючих законів, існує негайна потреба в регулюванні космічної діяльності. Крім того, підхід міжнародного космічного права повинен бути належним чином переглянутий та переформований, щоб приватні підприємства безпосередньо могли здійснювати комерційну діяльність у цій галузі. Зростання «руху космічного туризму», яке можна умовно називати таким, матиме величезний благодотворний культурний ефект, який розширить людські горизонти та можливості. Під його впливом космічний туризм у майбутньому може стати основним напрямком розвитку космічної діяльності, яка забезпечить багатьох людей робочими місцями та проноситиме чималий прибуток державам-учасницям.

RESEARCH ON THE DEVELOPMENT OF SPACE TOURISM: PROBLEMS AND PROSPECTS

Daryna Bohdan, Student, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: bogdandasha77@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6154-0017>

Vladyslava Isaienko, Student, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: vladislava.isaienko@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2918-1699>

Anna Perepelytsia, Senior Lecturer, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, E-mail: anna.perepelytsia@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2306-7975>

An increasing demand for space travel, the creation of commercial enterprises and travel agencies in the field of space industry, the development of vehicles intended solely for the transportation of tourists to space – all this suggests that space can soon turn from a matter of scientific research into a tourist destination. Therefore, today the study of the state and prospects of space tourism development is a hot topic. The subject of research in the article is the development of space tourism in the world. The goal is to identify the main factors constraining the development of space tourism in the world. The objectives are to explore the economic benefits of space tourism development and the possibility of increasing commercial enterprises in the field of space industry; to evaluate key concepts involved in developing ways to reduce or eliminate social, economic problems arising in the field of space tourism. General scientific methods used: system analysis and factor analysis. The results of this study: the main economic advantages, disadvantages and problems of space tourism have been revealed; the state have been analyzed, and prospects for the development of space tourism have been identified; the need to study the fundamentals of space tourism development in the future have been determined, its impact on society and those who participate in it, the importance of upcoming efforts and possible policy recommendations have been evaluated. Special attention is paid to the review of space law treaties, agreements and conventions on space tourism. The authors conclude that space tourism is showing rapid development, and the space industry remains one of the promising investment sectors which may become the main direction of development of space activities in the future. Because space tourism is a certain market niche that can contribute to the use of infrastructure in space, especially due to the upcoming discoveries.

Key words: Space tourism, space tourist, problems of space tourism, economic advantages, space law treaties, suborbital flight.

ИССЛЕДОВАНИЕ РАЗВИТИЯ КОСМИЧЕСКОГО ТУРИЗМА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Богдан Дарина Витальевна, студент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: bogdandasha77@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6154-0017>

Исаенко Владислава Александровна, студент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, E-mail: vladislava.isayenko@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2918-1699>

Перепелица Анна Сергеевна, старший преподаватель, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: anna.perelytsia@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2306-7975>

Появление спроса на космические путешествия, возникновение коммерческих предприятий и туристических агентств в сфере космической индустрии, разработка транспортных средств, предназначенных исключительно для перевозки туристов в космос – все это свидетельствует о том, что космос может превратиться из объекта научного исследования в туристическую дестинацию. Поэтому на сегодняшний день исследование состояния и перспектив развития космического туризма является актуальной темой. Предметом исследования в статье является развитие космического туризма в мире. Цель – определение основных факторов, сдерживающих развитие космического туризма в мире. Задача: исследовать экономические преимущества развития космического туризма и возможность увеличения коммерческих предприятий в сфере космической индустрии; оценить ключевые концепции, участвующих в разработке способов уменьшения или устранения социальных, экономических проблем, возникающих в сфере космического туризма. Используются общенаучные методы: системный анализ и факторный анализ. Результаты данного исследования: выявлены основные экономические преимущества, недостатки и проблемы космического туризма; проанализировано состояние и выявлены перспективы развития космического туризма; определена необходимость изучения основ развития будущего космического туризма в будущем, его влияния на общество и тех, кто участвует в нем, оценена важность предстоящих усилий и возможных политических рекомендаций. Особое внимание уделяется обзору договоров о космическом праве, соглашений и конвенций космического туризма. Авторы делают вывод, что космическая индустрия показывает стремительное развитие, а космическая индустрия остается одной из перспективных инвестиционных отраслей, которая в будущем может стать основным направлением развития космической деятельности. Так как космический туризм – это определенная рыночная ниша, которая может способствовать использованию инфраструктуры в космосе, особенно благодаря предстоящим открытиям.

Ключевые слова: Космический туризм, космический турист, проблемы космического туризма, экономические преимущества, договоры о космическом праве, суборбитальный полет.

References

1. Andrew A. (2001). *Cash 2021: Commercial Access and Space Habitation*. *Astronautica* vol. 51; No1-9; pp.637-646
2. Anon. (2003). *The Economic Impact of Commercial Space Transportation on the U.S. Economy: 2002 Results and Outlook for 2010*. FAA, Associate Administrator for Commercial Space Transportation.
3. Ashford D. (2003). *Spaceflight Revolution*. London: Imperial College Press.
4. Ashford D., Collins P. (1990). *Your Spaceflight Manual: How you could be a tourist in space within 20 years*. London : Eddison – Saad.
5. Babenko V., Kulczyk Z., Perevosova I., Syniavska O. and Davydova O. (2019). Factors of the development of international e-commerce under the conditions of globalization. *SHS Web of Conferences*, 65, pp. 10-16. doi: <https://doi.org/10.1051/shsconf/20196504016>
6. Babenko V., Sidorov V., Pankova Ju. (2017). Modern imperatives of the development of the integration of foreign economic policy of Ukraine in the modern world economic space: monograph, *International economic relations and sustainable development* [edited by Dr. of Economics, Prof. O. Prokopenko, Ph.D in Economics T. Kurbatova], Ruda Śląska: Drukarnia i Studio Graficzne Omnidium, pp. 51-70.
7. Bekey I. (1998). *Economically Viable Public Space Travel. Proceedings of 49th IAF Congress*. Available at: http://www.spacefuture.com/archive/economically_viable_public_space_travel.shtml
8. Cater Iain Carl (2010). *Steps to Space: opportunities for astro tourism Development*. Tourism Management. Elsevier Ltd.; DOI: 10.1016/j.tourman.2009.09.001
9. Collins P. (2004). *Space Tourism: Recent Progress and Future Prospects*. Space Technology and Applications International Forum (STAIF-2004). Available at: http://www.spacefuture.com/archive/space_tourism_recent_progress_and_future_prospects.shtml
10. Collins P. (2006). *The Economic Benefits of Space Tourism*. JBIS. Vol 59, pp 400-411
11. Collins P., Ashford D. (1986). *Potential Economic Implications of the Development of Space Tourism*. IAF paper no IAA-86-446. Available at: http://www.spacefuture.com/archive/potential_economic_implications_of_the_development_of_space_tourism.shtml
12. Convention on Registration of Objects Launched into Outer Space. Available at: <http://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/introregistration-convention.html>
13. De Selding P. (2006). *Industry, ESA Air Grievances During Space Days Meeting*. Space News. Vol. 17, No. 23.
14. Isozaki K. (1998). *Status Report on Space Tour Vehicle Kankoh-Maru of Japanese Rocket Society*. IAF paper no IAA-98-IAA.1.5.06. Available at: http://www.spacefuture.com/archive/status_report_on_space_tour_vehicle_kankoh_maru_of_japanese_rocket_society.shtml

15. Niskanen W. (1971). *Bureaucracy and Representative Government*. Edward Elgar Press. Chicago : Alone Atherton.
16. O'Neil. (1998). *General Public Space Travel and Tourism - Volume 1 Executive Summary*. NASA/STA, NP-1998-03-11-MSFC. Available at: http://www.spacefuture.com/archive/general_public_space_travel_and_tourism.shtml
17. Sidorov V.I., Babenko V.A., Perepelitsia A.S. (2016). Clusterization the Countries by the Level Information in the Conditions of International Globalization. International Scientific Conference. *The Development of International Competitiveness: State, Region, Enterprise*. Conference Proceeding, Part 1, December 16, 2016. Lisbon, Portugal: Baltija Publishing, pp. 11-15.
18. Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies. Available at: <http://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/outerspacetreaty.html>
19. Webber D. (2003). *Public Space Markets - What We Know and What We Don't Know*. STAIF 2003 Albuquerque. Available at: http://www.spacefuture.com/archive/public_space_markets_what_we_know_and_what_we_dont_know.shtml

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ БЛОКЧЕЙНУ В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ

Гапоненко Ганна Ігорівна

канд. екон. наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: a.i.gaponenko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8998-4795>

Василенко Владислав Юрійович

студент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: dakar2016@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1687-9235>

У наш час технологія Blockchain є однією з найбажаніших, адже практично кожна галузь прагне застосувати її у себе. Туризм не став винятком. Виробники послуг на основі розподіленої бази даних стверджують, що завдяки блокчейну можливо повністю позбутися від монополії на ринку, що в свою чергу призведе до зниження цін на послуги та підвищення рівня комфорту туристів. Вперше технологія була використана в мережі біткоїн. В наш час блокчейн знаходить застосування в найрізноманітніших областях, починаючи з обробки фінансових операцій, закінчуючи зберіганням даних про покупку віртуальних котів. Сфера туризму може використовувати блокчейн для зберігання загальнодоступної інформації про якість готелів, для обробки транзакцій за покупку квитків та бронювання житла, для створення баз зберігання посвідчення особи і т.п. Предметом дослідження є використання технології блокчейну у туристичній галузі. Мета – аналіз сучасного стану та визначення перспектив використання технології блокчейну у сфері туристичного бізнесу. Завдання полягають у висвітленні основних проблем та перспектив використання блокчейну, а також формулюванні стратегії використання даної технології на туристичному ринку як засобу покращення якості подорожей. В рамках дослідження використовуються теоретичні, методологічні та системні методи аналізу джерельної бази, в тому числі статистичні матеріали, нормативні документи, наукові публікації для описового і структурного аналізу для оцінки стану використання технології блокчейн в туризмі та перспектив її застосування. Отримано наступні результати: виявлено основні напрямки використання блокчейну у туризмі, його вплив на створення більш різноманітної та гнучкої пропозиції на ринку туристичних послуг. Зроблено висновок, що технологія блокчейну може забезпечити більшу безпеку та прозорість в туристичній галузі таким чином збільшуючи її прибутковість, що в свою чергу впливає на створення нових робочих місць та на рівень життя населення.

Ключові слова: блокчейн, технологія, криптовалюти, туристичний ринок.

Постановка проблеми. Туристична галузь завдяки появі нових цифрових технологій, знаходиться на етапі чергових перетворень. Нові технології, які створюються, дозволяють туристу безпосередньо працювати з виробником туристичної послуги, що сприяє наданню споживачеві більш якісного і недорогого продукту, підвищуючи відповідальність виробника.

Еволюційним проривом у розвитку інформаційних технологій є масштабне поширення blockchain (блокчейну). Незважаючи на те, що ця технологія поки знаходиться на ранній стадії свого розвитку, вона вже демонструє великий потенціал з точки зору формування принципово нового цифрового механізму для обміну «цінними» даними. За оцінками Всесвітнього економічного форуму, до 2027 року 10% світового ВВП буде зберігатися за допомогою блокчейну [11].

Аналіз останніх наукових досліджень. Детальний опис створення набору децентралізованої електронної системи торгівлі з використанням технології блокчейн вперше

описав у своїй статті під назвою «Біткоїн: однорангова електронна система готівки» Накамото Сатосі у 2008 році. Під впливом його дослідження використання технології блокчейн почало здійснюватися за допомогою технічних засобів для встановлення механізму консенсусу між суб'єктами господарювання, що сприяло прориву не лише сучасної економіки, але й технічної сфери життя суспільства. У 2017 році експерти Amadeus в аналітичному дослідженні «Блокчейн на службі індустрії подорожей» віднесли технологію до групи шести ключових напрямків, здатних зробити революцію в сфері подорожей [2]. У 2018 та 2019 міжнародна аудиторська компанія Deloitte провела дослідження «Global Blockchain Survey», в якому детально вивчила тематику розповсюдження та використання блокчейну у світі. Але потрібно відзначити, що питання залишається дискусійним та невирішеним, зокрема, в частині можливостей та ризиків використання криптовалют та технології блокчейн саме в туризмі.

Метою статті є розкриття сутності технології блокчейн, а також можливих напрямів її застосування у туризмі.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх кількох років поява блокчейну викликала захоплення у багатьох через його потенціал різко перетворити спосіб зберігання та використання даних та інших джерел інформації. Ця технологія обіцяє підвищити прозорість та безпеку транзакцій, змусивши туристичну галузь почати експериментувати з нею. Блокчейн – це універсальна технологія, яка дозволяє записувати інформацію про фінансові транзакції, зберігати

медичні записи або навіть відслідковувати рух товарів, даних і платежів в рамках ланцюга поставок. В кінцевому рахунку це швидше інструмент реалізації бізнес-моделі, ніж технологія.

Дослідження компанії «Делойт», у якому взяли участь понад 1 тис. керівників вищої ланки, що блискуче знаються на технології блокчейн, з семи країн і дев'яти галузей, є показником того, в якому напрямку розвивається технологія. Як бачимо з рис. 1, перевагами використання блокчейну, на думку експертів, є більша швидкість операцій, а також нові моделі та джерела доходу.

Рис. 1. Переваги використання блокчейну

Основна характеристика технології Blockchain полягає в тому, що дані децентралізовані, це означає, що вони розподіляються по різних вузлах або комп'ютерах, що входять до мережі, і кожен з них має копію всієї зібраної інформації. Після того, як додається блок або реєстр, всі члени блокчейну повинні підтвердити його, щоб отримати його в копії, що зберігається в кожній частині ланцюга (рис.2). Цей процес забезпечує безпеку, відстеження, незмінність та прозорість даних, що зберігаються у блокчейні. Технології також притаманні такі властивості, як застосування криптовалюта¹ (найпоширеніша –

біткоїн); наявність обчислювальної інфраструктури; ужиток платформи транзакцій; платформа розроблення додатків; програмне забезпечення з відкритим вихідним кодом.

Україна за результатами WEF-2018 (*World Economic Forum*) увійшла в ТОП 14 країн, що займають лідируючі позиції по впровадженню технології блокчейн. Про це повідомив під час форуму один з головних блокчейн-експертів в світі і автор бестселера «Blockchain Revolution» Дон Тапскотт (Канада). Під час свого виступу він

назва активно використовується і застосовується щодо коїнів (монет), які не мають вираження у вигляді паперових банкнот або монет з металу. Такий вид грошей існує виключно в цифровому просторі.

¹ Термін «криптовалюта» вперше став обговорюватися в 2011 році, починаючи з публікації журналу Forbes. З тих пір

презентував світову блокчейн-карту з 14 країнами-лідерами по впровадженню цієї проривної технології, до яких увійшла і наша країна. У список лідерів також увійшли США, Канада, Ізраїль, Дубаї, Грузія, Естонія, Великобританія, Франція, Швеція, Китай, Німеччина, Австралія та Бразилія [11]. Це, без сумнівів, величезне досягнення України і величезний крок країни в бік прогресу, інновацій та розвитку. Доказом того, що наша країна є однією з провідних в питаннях функціонування технології блокчейн може стати те, що Кабінет міністрів України схвалив впровадження блокчейну в роботу державного реєстру речових прав на нерухоме майно та Системи електронних торгів арештованим майном (СЕТАМ), а Міністерство юстиції розробляє один з перших в світі державних проєктів, пов'язаних з даною технологією.

Як вже було відзначено нами вище, одним із лідерів в сфері застосування блокчейн-технологій в Європі та світі є Німеччина. Німецька енергетична компанія RWE планує застосовувати блокчейн на заправках для електрокарів. Партнером компанії виступає блокчейн-стартап

Slock.it. Це один з кроків до автономного транспорту, поряд з безпілотними авто і інтернетом речей на дорогах. Незабаром сам автомобіль і заправна станція стануть сторонами контракту, і будуть проводити транзакції самостійно завдяки вбудованим синхронізованим програмам. Естонський уряд вже кілька років успішно використовує технології розподіленого реєстру через технологію персональної ідентифікації Keyless Signature Infrastructure (KSI). Вона дозволяє громадянам перевіряти, що їх дані не використовуються не за призначенням. Технології блокчейн дозволили створити Естонії систему електронної реєстрації для бізнесу, електронну систему сплати податків і електронну систему голосування. Нідерланди поступово рухаються до повної відмови від традиційної валюти. В країні вже реалізовано проєкт біткоїн-міста. Місто Арнем стало майданчиком для реалізації ініціативи — більше 100 різних закладів: ресторанів, клубів, пунктів прокату, готелів, усіляких магазинів стали приймати до оплати біткоїни.

Як працює блокчейн?

Рис. 2. Схема принципу роботи блокчейну

Також в наш час сформувалося чимало міжнародних ініціатив по просуванню технології

блокчейн, а також вивчення перспектив створення міжнародних мереж управління і стандартизації

для полегшення міжнародної взаємодії при використанні даної технології. Так, у 2015 р. був ініційований багатонаціональний проект «Drachmae» в підтримку міжнародного туризму. Його сутність полягає в тому, щоб використовувати блокчейн-технології для надання послуг стільникових операторів, що дозволить відмовитися від роумінгу і перейти на оплату цих послуг в криптовалюті.

Туристична індустрія насамперед потребує зниження витрат і поліпшення обслуговування клієнтів. Індустрія подорожей покладається на різні компанії, що передають інформацію між собою. Наприклад, турагентам потрібно передати реквізити клієнтів авіакомпаніям та готелям, тоді як особисті речі мандрівників часто передаються між компаніями і також відстежуються. Блокчейн може зробити доступ і зберігання важливої інформації простішим і надійнішим, оскільки відповідальність за їх зберігання розподіляється по всій мережі. Застосування блокчейну в туризмі зосереджено в наступних ключових сферах: програмах лояльності, страхуванні, системах ідентифікації, сервісах бронювання житла та авіаквитків, відстеження багажу, системах оплати [1]. Розглянемо можливості технології на їх прикладі більш докладно.

1. *Програми лояльності.* Блокчейн здатний підвищити ефективність програм лояльності. Туристична індустрія (авіакомпанії, готелі і т.д.) в значній мірі покладається на програми заохочень. Програми лояльності створюються для своїх клієнтів з метою перетворити їх на постійних. Блокчейн також може допомогти з цими програмами, спрощуючи процес, дозволяючи клієнтам легше отримувати інформацію про свої бали лояльності та дозволяючи використовувати їх. Це також може допомогти боротися з шахрайством у цій галузі.

Тіпські – приклад системи винагороди за лояльність клієнта. Тут клієнти та мережі готелів, або гостинні компанії, безпосередньо контактують. Клієнтам, які відповідають вимогам, виділяються бали «TRIP» для перебування в готелі, і ці бали постійно записуються у блокчейн, тобто вони не закінчуються та можуть бути використані в будь-який час.

2. *Страхування в туризмі.* Дуже перспективний напрям для впровадження технології розподілених реєстрів. В даний час процес отримання компенсації за відкладений або скасований рейс пов'язаний з безліччю проблем, через що мандрівники втрачають час і гроші. Допомогти в цій ситуації зможуть смарт-контракти, специфіка яких дозволить автоматично виплачувати постраждалим туристам страхові компенсації, а також бронювати нові квитки [6].

3. *Ідентифікація особистості.* Служби ідентифікації є надзвичайно важливими для туристичної галузі, і блокчейн потенційно може стати галузевим стандартом для зберігання цієї

інформації. Використовувана таким чином, технологія має здатність різко скоротити час реєстрації або черги в аеропортах, оскільки простий відбиток пальця або сітківка ока можуть замінити показані документи.

Діючим прикладом є спільний проект від ShoCard & SITA, у якому блокчейн використовується для управління ідентичністю. Незважаючи на те, що платформа ще зароджується, можна сподіватися, що цей проект незабаром прокладе шлях до децентралізованої бази даних ID, використовуючи стандартний формат, щоб туристичні компанії могли швидко та легко ідентифікувати клієнтів. Також в Дубаї Головне управління у справах біженців та іноземців (GDRFA) підписало контракт з британським стартапом ObjectTech на установку біометричних тунелів. Ця технологія покликана зменшити довгі черги в міжнародному аеропорту по прибутті в Об'єднані Арабські Емірати. Зареєструватися в країні можна буде за допомогою попередньо затвердженого і повністю оцифрованого паспорту, який включає електронний чіп, відбитки пальців, скановану діафрагму і дані сканування особи. Сканування особи буде здійснюватися з використанням технології LIDAR, яка вже використовується в даний час для автомобілів без водія. Потрібно відмітити, що GDRFA вже запустило програму «Emirates Smart Wallet», яка дозволяє пасажиром пройти контроль з допомогою смартфонів, а не звичних паспортів [8].

4. *Сервіси бронювання житла, покупки авіаквитків.* Після виникнення платформ онлайн-бронювання туристична індустрія значно розширилася, а її вага на ринку продовжує збільшуватися. Якщо в 2017 році ринок подорожей був оцінений в 630 мільярдів доларів, то до 2022 року прогнозується її збільшення у два рази. Спочатку онлайн-агентства подорожей сприяли прогресу туристичної індустрії, налагоджуючи прямі контакти між клієнтами і об'єктами нерухомості. Однак зростаюча консолідація постачальників послуг на цьому ринку з часом призвела до зменшення прозорості та посилення конкуренції. В результаті левова частка влади на даному ринку зосередилася в руках декількох ключових об'єднань, які поглинули 2/3 світового ринку онлайн-туризму. Це призвело до виникнення середовища, де мандрівники не можуть самі приймати рішення щодо своїх поїздок.

Експерти відзначають, що смарт-контракти забезпечать точне дотримання всіх умов угоди, що унеможливить подвійне бронювання номерів; крім цього, архітектура блокчейн дозволить бронювати без комісій, створюючи альтернативу популярних сервісів бронювання. Варто зауважити, що великі компанії також вивчають технологію блокчейн і розглядають варіанти створення внутрішньої системи розподілених реєстрів, яка допоможе оптимізувати процеси компанії, тим самим

здешевити послуги. Тому поки неможливо спрогнозувати, чи зможуть невеликі стартапи посунути монополістів, оскільки цілком реалістичний і такий сценарій, коли монополісти в майбутньому поглинуть перспективні стартапи і стануть ще сильніше. З упевненістю можна стверджувати, що інновації допоможуть вирішити вказані проблеми. Крім цього, у туристів з'явиться більше можливостей для самостійних подорожей.

З появою криптовалют і блокчейну багато компаній, що пов'язані з туристичною галуззю, встигли оцінити їх переваги та почали використовувати дані технології:

- **BTCTrip.** Американська туристична компанія стала одним з перших постачальників послуг для власників криптовалют в області онлайн-бронювання. Ця компанія – альтернатива туристичному гіганту Expedia, який в 2018 році перестав приймати біткоіни в якості оплати за послуги, хоча ця можливість існувала з 2014 року. BTCTrip, крім біткоінів, приймає платежі в таких криптовалютах, як Litecoin і Dogecoin.

- **LockChain.** Працює як прямий ринок для готелів та туристів, які прагнуть взяти в оренду майно. Платформа охоплює оплату, управління майном та різні інші аспекти процесу бронювання. Оскільки сервіс використовує децентралізовану систему, посередників і комісійних платежів немає.

- **VeeToken / Beenest** – одне з найбільш інноваційних сучасних застосувань Blockchain. Технологія використовується для того, щоб клієнти могли зв'язатися з господарями для організації та оплати проживання. Знову ж таки, комісії немає, в той час як протоколи платежів вже існують, зберігаючи користувачів.

- **AirBaltic.** Ця латвійська компанія в 2014 році стала першим авіаперевізником в світі, який став приймати біткоіни за оплату послуг в 60 кінцевих пунктів в Європі, на Близькому Сході, в Росії і США.

- **S7 Airlines.** Цей авіаперевізник в партнерстві з Альфа-Банком запропонував можливість покупки квитків, використовуючи базу Ethereum. В рамках такого рішення Альфа-Банк здійснює платежі, отримуючи інформацію про транзакції з вузла мережі, що є частиною приватного блокчейна. Операції по формуванню заявки, перевірці залишку коштів на рахунку, списанню грошей і оновлення статусу стали виконуватися автоматично. Це дозволило оптимізувати бізнес-процеси: розрахунки в такій системі здійснюються лише за 23 секунди замість 2 тижнів.

- **Surf Air.** Цей американський авіаперевізник дозволяє пасажиром оплачувати не один рейс, а цілий абонемент на необмежене використання послуг компанії протягом обумовленого терміну. Тут приймають платежі в біткоінах і Ethereum.

- **Destinia.** Найбільше туристичне онлайн-бюро в Іспанії завдяки партнерству з BitPay приймає платежі в біткоінах з 2014 р. Використовуючи криптовалюту, тут можна придбати квитки на літаки та поїзди, забронювати готель, взяти автомобіль напрокат тощо [9].

5. **Відстеження багажу.** Відстеження багажу за допомогою блокчейну особливо цінне, оскільки втрата або затримка валіз в подорожі – явище не рідке. Це посилюється складними планами поїздок з безліччю зупинок та пересадок. Децентралізований блокчейн дозволяє чітко зафіксувати кожну точку, через яку проходить багаж. Його легко відстежити, навіть коли в транспортуванні бере участь кілька компаній.

Платформа Winding Tree – це, мабуть, головний сучасний приклад відстеження багажу через блокчейн, що також включає елемент бронювання. Відсутність посередників означає, що бронювання та відстеження можна здійснити легко, безпечно і надійно [10].

6. **Системи оплати.** Основна перевага, яку потрібно зазначити, коли мова йде про платежі, полягає в тому, що платежі з криптовалютою будуть набагато безпечнішими і прозорими. Усі транзакції, здійснені на блокчейні, залишаються зареєстрованими у ланцюзі і не можуть бути змінені. Також оскільки це децентралізована система, не буде жодних посередників, які можуть втручатися або затримувати оплату. Таким чином, не потрібно обмінювати валюту за умови подорожі в іншу країну. Ось чому здійснення платежів за допомогою блокчейну може істотно змінитись, якщо мова йде про закордонні транзакції, де операція може затриматись більше ніж на тиждень або бути скасована протягом цього періоду з усіма незручностями, які це спричиняє.

Одним з найбільш перспективних напрямів використання технології блокчейну в сфері туризму, на думку експертів, є токенизація послуг готелів. Прихильники криптовалют вважають, що токенизація послуг готелів буде вигідна як самим готелям (оскільки туристи залишають більше грошей в готелі, а вже куплені токени легше витратити; крім цього, готелі зможуть залучати завдяки продажу токенів додаткові кошти), так і туристам – вони знають курс обміну заздалегідь і можуть купити токени готелю без обману, а невитрачені токени продавати на біржі. До того ж токенизація дає великий простір для акцій, розпродажів в низький сезон і т. п. [8].

Взагалі блокчейн та туризм можуть перетворитись на дуже вигідне поєднання, оскільки ця технологія може забезпечити більшу безпеку та прозорість в галузі. Децентралізований характер блокчейну означає, що інформація ніколи не може переходити «офлайн» або втрачатися через випадкове видалення або зловмисну кібер-атаку, гарантуючи, що транзакції завжди простежуються. Але слід звернути увагу на проблеми, які вже зараз необхідно вирішити з

метою отримання ефективного результату від впровадження інноваційного блокчейну в нашій країні:

- в Україні відсутнє інституційно-правове регулювання блокчейну, не розроблені стандарти регулювання технології розподіленої бази даних; не передбачені правові норми про форму, умови, порядок укладення смарт-контрактів, про захист прав споживачів. Не визначений і не розроблений механізм притягнення до відповідальності учасників угоди. Реєстрація громадян на цифровій платформі може спричинити масові порушення при роботі з персональними даними (зберігання, обробка, передача), складність встановлення і притягнення винних осіб до відповідальності;

- через високу вартість витрат на придбання і впровадження технології блокчейн, лише деякі, найбільші туристичні компанії фінансово зможуть здійснити інноваційний перехід. Крім того, будуть потрібні додаткові витрати на навчання і перепідготовку фахівців по роботі в системі блокчейн;

- розподілена база даних займає багато місця, тому можуть виникати технічні проблеми, пов'язані з обробкою, завантаженням, передачею даних. У разі введення невірної пароля, втрати доступу до секретного ключа – можлива повна втрата даних і т. ін. Хоча блокчейн слугує базовою технологією, кожна компанія, організація чи колектив можуть створити свою мережу та включити її алгоритми, що може ускладнити спілкування між різними системами.

Попри виявлені проблеми, перевагами від впровадження технології блокчейн в туризмі стануть спрощення фінансових операцій шляхом

їх автоматизації, економія часу та коштів туристів завдяки різноманітним електронним сервісам (як то онлайн-бронювання та магазини віртуальної реальності), зниження вартості туристичного продукту та поліпшення якості послуг, що надаються. В свою чергу за рахунок оптимізації торговельної, інформаційної та виробничої діяльності відбудеться збільшення прибутку організації, що надають туристичні послуги.

Висновки. Величезний потенціал блокчейну і здатність трансформувати індустрію туризму роблять його вивчення вкрай важливим. Використовуючи технологію блокчейн, туристи зможуть планувати свої поїздки і бронювання готелів через заключення смарт-контрактів, усуваючи тим самим таких посередників, як Expedia і Hotels.com. Переваги для готельного бізнесу або авіакомпаній полягають в тому, що платежі їх клієнтів будуть надходити миттєво, в той час як платіжні провайдери часто стикаються зі збоями, які тягнуть за собою незручності для клієнтів. Перший крок до майбутніх змін туристичної галузі за допомогою блокчейну вже зроблено. Наступним етапом повинна стати виважена державна політика щодо практичної реалізації, правової регламентації інституту блокчейну, оцінка ефективності, виявлення і усунення недоліків в роботі з його використанням. Таким чином, перед туристичною галуззю стоїть амбітне завдання інноваційного розвитку туризму, активного просування на світовий ринок якісного туристичного продукту. Спростити його вирішення дозволить застосування блокчейну, гарантуючи, таким чином, покупцеві якість туристичного продукту.

PROSPECTS FOR THE USE OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGY IN THE TOURISM INDUSTRY

Hanna Haponenko, Ph.D (Economics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: a.i.gaponenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8998-4795>

Vladyslav Vasylenko, Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody sq., 6, Kharkiv, Ukraine, 61022, E-mail: dakar2016@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1687-9235>

Nowadays, Blockchain is one of the most desired technologies, because almost every industry seeks to apply it. Tourism was no exception. Manufacturers of services on the basis of a distributed database claim that thanks to the blockchain it is possible to completely get rid of the monopoly in the market, which in turn will lead to lower prices for services and increase the level of tourist comfort. The technology was first applied to the Bitcoin network. Now blockchain finds application in a wide variety of areas, from processing financial transactions to storage of data on the purchase of virtual cats. The tourism sector can use the blockchain to store publicly available information about the quality of hotels and the behaviors of tourists, to process transactions for the purchase of tickets and reservation of housing, to create databases for storing identity cards, etc. The subject of the article research is the use of blockchain in the tourism industry. The goal is to analyze the current state and determine the prospects for using blockchain technology in the tourism business. The tasks are to highlight the main problems and prospects for using the blockchain, as well as formulating a strategy for using this technology in the tourism market as a means of improving the quality of travel. The study uses theoretical, methodological and systematic methods of source analysis, including statistical materials, regulatory documents, scientific articles to assess the state of the use of blockchain technology in tourism and the prospects for its application. The following results were obtained: the main directions of the use of the blockchain in tourism were identified, its influence on the creation of a more diverse and flexible offer in the tourism services market. It is concluded that blockchain technology can provide greater security and transparency in the tourism industry thus increasing its profitability, which in turn affects the creation of new jobs and the standard of living of the population.

Keywords: blockchain, technology, cryptocurrencies, tourist market.

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИИ БЛОКЧЕЙНА В ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ

Гапоненко Анна Игоревна, канд.экон.наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, площадь Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: a.i.gaponenko@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8998-4795>

Василенко Владислав Юрьевич, студент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: dakar2016@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1687-9235>

В наше время технология Blockchain является одной из самых желанных, ведь практически каждая отрасль стремится применить её у себя. Туризм не стал исключением. Производители услуг на основе распределённой базы данных утверждают, что благодаря блокчейну возможно полностью избавиться от монополии на рынке, что в свою очередь приведет к снижению цен на услуги и повышению уровня комфорта туристов. Впервые технология была применена в сети биткоина. Сейчас же блокчейн находит применение в самых разнообразных областях, начиная обработкой финансовых операций, заканчивая хранением данных о покупке виртуальных котов. Сфера же туризма может использовать блокчейн для хранения общедоступной информации о качестве отелей и воспитанности туристов, для обработки транзакций за покупку билетов и бронирование жилья, для создания баз хранения удостоверения личности и т.д. Предметом исследования статьи является использование блокчейна в туристической отрасли. Цель - анализ современного состояния и определение перспектив использования технологии блокчейна в сфере туристического бизнеса. Задачи состоят в освещении основных проблем и перспектив использования блокчейна, а также формулировке стратегии использования данной технологии на туристическом рынке как средства улучшения качества путешествий. В рамках исследования используются теоретические, методологические и системные методы анализа источников, в том числе статистические материалы, нормативные документы, научные статьи для оценки состояния использования технологии блокчейн в туризме и перспектив ее применения. Получены следующие результаты: выявлены основные направления использования блокчейна в туризме, его влияние на создание более разнообразного и гибкого предложения на рынке туристических услуг. Сделан вывод, что технология блокчейна может обеспечить большую безопасность и прозрачность в туристической отрасли таким образом увеличивая ее доходность, что в свою очередь влияет на создание новых рабочих мест и уровень жизни населения.

Ключевые слова: блокчейн, технология, криптовалюта, туристический рынок.

References

1. Dik V. V., Staroverova O. V., Urincov A. I. (2016). *Tekhnologicheskaya i organizacionnaya virtualizaciya predpriyatiya v usloviyah informacionnogo obshchestva* [Technological and organizational virtualization of the enterprise in the information society]. Simferopol': Izdatel'stvo: Krymskij federal'nyj universitet im. V.I. Vernadskogo. (in Russian)
2. Makhovka V. M. (2018). *Interaktyvni ta Smart-tekhnologii v turyzmi. Metodolohiia ta praktyka staloho rozvytku turyzmu: kol. Monohrafiia* [Interactive and smart technology in tourism. Methodology and practice of steel tourism development: count. monograph]. Poltava: Astraia. (in Ukrainian)
3. Alejandro Cancelas. (2018). What We Can Expect From Blockchain in the Tourism Industry. Available at: <https://www.wearemarketing.com/blog/what-we-can-expect-from-blockchain-in-the-tourism-industry.html>
4. Chokun, J. Who accepts bitcoins as payments? (2016) Available at: <https://99bitcoins.com/who-accepts-bitcoins-payment-companies-takes-bitcoins/>
5. Colombo, E., & Baggio, R. (2017) Tourism distribution channels: Knowledge requirements. In N. Scott, M. De Martino, & M. Van Niekerk (Eds.). Knowledge transfer to and within tourism: Academic, industry and government bridges. UK: Emerald.
6. Giancaspro, M. (2017). Is a 'smart contract' really a smart idea? Insights from a legal perspective. Computer Law and Security Review. Available at: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S026736491730167X>
7. Iansiti, M., & Lakhani, K. R. (2017). The truth about blockchain: It will take years to transform business, but the journey begins now. Harvard Business Review, (January – February), 118 – 127.
8. Leung, D., & Dickinger, A. (2017). Use of Bitcoin in online travel product shopping: The European perspective. In R. Shegg, & B. Stangl (Eds.). Information and communication technologies in tourism 2017 (pp. 741 – 754). Springer.
9. Narayanan, A., Bonneau, J., Felten, E., Miller, A., & Goldfeder, S. (2016). Bitcoin and cryptocurrency technologies: A comprehensive introduction. Princeton: Princeton University Press.
10. Sixtin, E. (2017) TUI tourism group will adopt Ethereum blockchain technology Available at: <https://btcmanager.com/tui-tourism-group-to-adopt-ethereums-blockchain/>
11. World Economic Forum Available at: <https://www.weforum.org/>

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАКЛАДІВ ЗДОРОВОГО ХАРЧУВАННЯ НА РИНКУ РЕСТОРАННИХ ПОСЛУГ МІСТА ХАРКІВ

Данько Наталія Іванівна

Канд.екон. наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: n.danko@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2977-6641>

Чубаха Анастасія Олексіївна

студент

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

м. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

e-mail: a_stu@mail.ru

ORCID:<https://orcid.org/0000-0003-4168-0033>

Статтю присвячено аналізу розвитку системи здорового харчування у закладах ресторанного господарства м. Харкова. Об'єктом є ресторанне господарство, як складна система. Предметом є особливості організації роботи ресторану здорового харчування. Мета даної статті полягає в поглибленні теоретичних знань щодо організації ресторанного господарства в Україні та виявлення перспектив розвитку закладів здорового харчування на ринку ресторанних послуг міста Харків. Для досягнення поставленої мети в статті, ставилися та вирішувалися наступні завдання: висвітлити основні теоретичні поняття та нормативно-правове забезпечення ресторанного господарства; розглянути проблеми надмірної ваги в Україні; проаналізувати європейський ринок закладів здорового харчування; дослідити український ринок підприємств сфери здорового харчування; охарактеризувати сучасний стан та перспективи розвитку системи «Eathealthy» у ресторанному господарстві; виявити формат закладів, у яких може бути впроваджено здорове харчування. Методи дослідження, що були використанні під час написання цієї статті - аналітичний, порівняльний, науково-дослідний. Через вирішення завдань було отримано такі результати: дослідження засвідчують наявність такого незаповненого сегменту на ринку ресторанного господарства як здорове харчування. На сьогоднішній день в Україні практично відсутні заклади, які можуть запропонувати таке меню. Та зроблені такі висновки, що меню «Здорове харчування» може бути запроваджено у закладах будь-яких форматів. Найбільш розповсюдженим є формат фаст-фуд. Переорієнтація ресторанів фаст-фуд на здорове харчування в Україні є недоцільною, оскільки такі заклади орієнтовані на споживачів із невеликими доходами і за використання екологічно чистої сировини та матеріалів, вартість яких є високою на ринку, втратить більшість клієнтів.

Ключові слова: ресторанне господарство, здорове харчування, меню, продукти, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. Згідно з останніми статистичними даними, за останні чотири роки кількість людей з ожирінням виросло з 11,5 відсотків (565 мільйонів чоловік) до 13 відсотків (670 мільйонів), і продовжує стрімко зростати. Як показав аналіз, число людей, які страждають від ожиріння, стрімко зростає, і до 2025 року може досягти одного мільярда. Світова тенденція ожиріння серед дорослого населення планети, складена на основі статистичних даних, наданих Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) (рис 1).

Велика частина людей - 26 відсотків жінок і 16 відсотків чоловіків в Україні страждають від надмірної ваги (рис 2). Основна причина в тому, що велика частина нашої популяції не веде здоровий спосіб життя, мало рухається і має нездорові звички в харчуванні. Ожиріння може викликати не тільки малорухливий спосіб життя і неправильне харчування, а й деякі захворювання, які викликають порушення обміну речовин [15].

Зараз мода на здорове харчування актуальна, як ніколи. За останні десятиліття виробники

навчилися збільшувати термін придатності, здешевлювати рецептури, покращувати структуру і смакові якості продуктів харчування. На вирішення цих завдань працювали провідні світові хіміки, інженери і кондитери-технологи. Однак статистичні дані говорять про зростання серцево-судинних захворювань, захворювань алергічного характеру, ожиріння та багатьох інших захворювань, традиційно пов'язаних з харчуванням і способом життя. Сьогодні виробники і споживачі продуктів харчування прагнуть робити більш здоровий вибір.

Аналіз останніх публікацій. Як зазначає міністр охорони здоров'я України, людина набагато більше ризикує отримати різні запалення, хронічні хвороби і навіть рак, якщо він неправильно харчується, зокрема, якщо в його щоденному раціоні багато трансжирів.

ЗМІ та інтернет, активно пропагандуючи здоровий спосіб життя, вчать споживачів звертати увагу на склад продуктів харчування, які вони купують. Сучасний покупець знає про Е-коди, трансізомери і насичені жири в рази більше покупця дев'яностих. Слідуючи за споживчим попитом,

багато виробників продуктів харчування активно розвивають функціональні напрямки (продукти, збагачені корисними компонентами) в своїй асортиментній лінійці. Особливо це стосується продуктів кисломолочної групи (йогурти, ряжанка, різні напої, збагачені біфідобактеріями і т.д.), зернових і хлібобулочних виробів.

Структура харчування українців як і раніше залишається незадовільною: вона характеризується високою калорійністю, що призводить до надлишкової маси тіла та ожиріння, а також характеризується надмірним споживанням тваринних жирів, цукру і солі. Високий рівень споживання жирів, солодоців, ковбасних виробів і хліба супроводжується недостатнім споживанням ряду важливих

продуктів, таких як риба, натуральне м'ясо і свіжі фрукти. Харчування переважної частини населення незбалансовано, неповноцінно і нерегулярно. Дослідження в галузі охорони здоров'я свідчать про високий рівень захворювань, обумовлений нездоровим харчуванням.

В умовах зростаючого інтересу до здорового харчування більш глибоке вивчення практики харчування набуває особливої важливості, оскільки харчові норми, традиції і звички є невід'ємною частиною повсякденного життя. В цьому зв'язку термін «належний прийом їжі» представляється відповідним дослідницьким інструментом для розуміння того, як формується ставлення до здорового харчування.

Obesity is BMI > 30kg/m2, percentage estimate
5 to 10 | 15 to 20 | 25 to 30 | 35 to 40 | No data

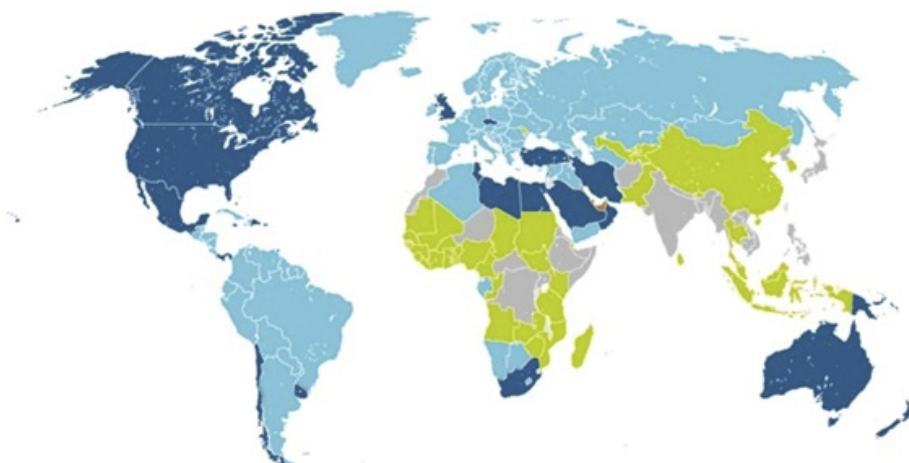

Рис. 1. Світова карта ожиріння людей на основі даних ВООЗ
Джерело: [13]

Кількість людей страждаючих від надмірної ваги

■ Не страждають ■ Жінки ■ Чоловіки

Рис. 2. Кількість людей страждаючих від надмірної ваги в Україні
Розроблено авторами на основі [15]

В Україні дана область недостатньо вивчена. У вирішують питання правильного / здорового харчування на практиці і як вони пояснюють своє наявності недолік інформації про те, як люди

ставлення до нього. В даний час більшість досліджень носить кількісний характер і присвячене вивченню загальних тенденцій в сфері ставлення до здоров'я / харчування або вирішення маркетингових завдань. З урахуванням того, що мода на красу і здоров'я в нашій країні досить нова, це означає, що ринок еко компаній як і раніше перспективний. Тому обрана тема є актуальною.

Мета статті полягає в аналізі розвитку системи здорового харчування у закладах ресторанного господарства м. Харкові та перспектив розвитку підприємств у даній галузі.

Вклад основного матеріалу. Ресторанне господарство - вид діяльності з надання послуг щодо задоволення потреб споживачів у харчуванні з організацією дозвілля або без нього. Воно відрізняється від всіх інших видів бізнесу. Це підприємство, яке об'єднує в собі мистецтво і традиції, механізми діяльності і досвід маркетологів, філософію обслуговування та концепцію формування потенційної аудиторії.

З року в рік ресторанний бізнес стрімко розвивається. Йде важлива конкурентна боротьба за відвідувачів. Саме цей фактор змушує продумувати не тільки основну стратегію і стиль діяльності ресторану, але й деталі, що додають закладу унікальність і неповторність. Тільки при формуванні добре розробленої концепції і послідовного комплексного впровадження всіх складових ресторанного бізнесу, гарантований успіх у розвитку діяльності ресторану.

Ресторани грають досить важливу роль у житті людини. Крім задоволення фізіологічних потреб у харчуванні, вони несуть важливу соціальну функцію. Людині потрібно не тільки поїсти, а й поспілкуватися. Ресторани - це одні з небагатьох місць, де працюють всі органи чуття, які генерують загальне почуття задоволення. Смак, зір, нюх, тактильні відчуття об'єднуються в оцінці страв, обслуговування і атмосфери ресторану.

Ефективна робота ресторану залежить від декількох факторів. Як і будь-яка складна система, ресторан починається з задуму його засновників і закінчується контролем функціонування установи. Розвиток індустрії харчування в нашій країні зараз розвивається досить швидкими темпами, але до світового рівня ще не доросла. Підприємства громадського харчування відіграють величезну роль у житті сучасного суспільства, і дуже важливо, як вони розвивалися і розвиваються в даний час, адже основна мета підприємств харчування - задоволення потреб людини в їжі, а це є однією з головних причин, в результаті якої ресторанний бізнес почав розвиватися. Тема здорового способу життя стала розвиватися як бізнес приблизно 5-6 років тому, хоча за кордоном вегетаріанські кафе і доставка фітнес-обідів завоювали популярність вже давно.

Мода на здоровий спосіб життя також вплинула на культуру харчування, визначивши ще одну світову тенденцію розвитку ресторанного бізнесу - вживання здорової їжі (тобто якісних продуктів, що пройшли мінімум обробки), що стало вимогою часу.

Суттєвою проблемою на сьогоднішній день є труднощі перевірки якості продуктів харчування в місці їх споживання, встановлення «чистоти» продуктів (відсутність шкідливих речовин, добрив і т.д.). Тому зростає потреба в контролі якості сировини, його сертифікації на безпеку вживання. Незважаючи на це, тенденція переходу на екологічні продукти харчування набуває все більшої популярності. Так, в Європі вже зараз люди готові платити великі гроші за чисті продукти, але для цього знадобилося 30 років підготовки. Але зараз ресторани корисної їжі - традиційний формат для Європи і США. За останні роки, кількість закладів значно змінилася. Кожного року відкривається близько 200 закладів по всій Європі (рис 3).

В Україні у теперішній час можна прослідкувати існування різноманітних концепцій організації ресторанного бізнесу на локальному ринку, що забезпечує, з одного боку, підтримку одне одному, а з іншого створює конкурентне середовище, яке сприяє підвищенню рівня якості, залученню більшої кількості споживачів і, як результат, збільшенню прибутку. За даними Асоціації франчайзингу України у 2015 р. українські ресторатори заробили близько 2,2 млрд дол. - майже на 30% більше, ніж роком раніше. Кількість постійних клієнтів кафе, барів і ресторанів під час фінансової кризи майже не змінилась. Основним драйвером зростання в 2014 р., була інфляція: за рік ціни на продукти, а разом з ними і середній чек - збільшилися на 10-20%. У 2016 р. ресторатори збільшили прибуток майже на 14 %, що складає близько 2,5 млрд дол. за рахунок значного зростання кількості підприємств громадського харчування в містах, де був великий приплив туристів. З цього приводу найбільш активно розвивалися ресторани мережі, що забезпечується довгостроковими економічними перевагами, які виражаються в зменшенні витрат, більш високому обороті, стабільності [13].

Основні фактори розвитку готельно-ресторанної та санаторно-курортної галузі як складової туристичної індустрії слід розбити на дві групи: статичні і динамічні.

До статичних факторів слід віднести природно-кліматичні, географічні і культурно-історичні фактори. Їх специфічною ознакою є незмінність у часі.

До динамічних факторів відносяться демографічні, соціальні, економічні, культурні, міжнародні фактори і науково-технічний прогрес. Крім цих можна виділити матеріальний і соціальний стан населення, рівень освіти, тривалість відпустки, професійну зайнятість і деякі інші фактори.

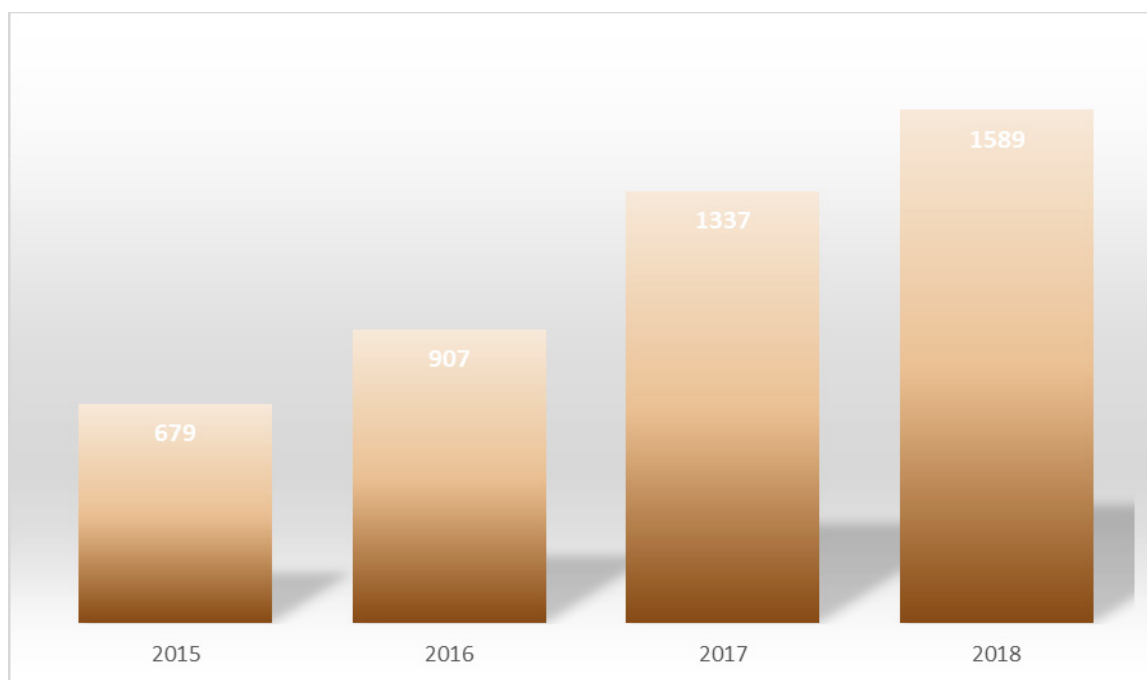

Рис 3. Кількість закладів з концепцією здорового харчування в Європі за 2015 – 2018 роки
Розроблено авторами на основі [6]

Останнім часом поряд з традиційними повносервісними ресторанами з'явилися спеціалізовані підприємства зі скороченим набором пропонованих послуг і страв. Спеціалізація їх може бути різноманітною. Ресторани можуть спеціалізуватися, як правило, на приготуванні національних страв, вечерь, сніданків. Поширення набувають ресторани швидкого обслуговування, які спеціалізуються на гамбургерах і смаженій картоплі (McDonald's), піці (Pizza Hut, Domino, Little Caesar), біфштексах (Sizzler), морепродуктах (Red Lobster), сендвічах (Subway). Особливо актуальними є тематичні ресторани: Дикий Захід, рок-н-рол, футбол, літаки тощо. Переважно вони пропонують обмежену кількість страв, але зосереджуються на створенні відповідного настрою та атмосфери.

Поглиблення спеціалізації закладів ресторанного господарства пов'язане зі створенням міжнародних ланцюгів, які відіграють важливу роль у розробці і просуванні високих стандартів обслуговування. Однією з перших на український ринок у 90-х роках ХХ ст. прийшла міжнародна мережа фаст фуд "McDonalds".

Іноземні системи дали поштовх для розвитку національних систем на основі франчайзингу. Одним з перших таких проектів стало створення мереж національних ресторанів швидкого харчування "Швидко", "Мак Смак", "Домашня кухня", "Пузата хата". Перша з них була відкрита 1999 р. у Києві.

У деяких регіонах України з'явилися свої оригінальні підприємства, наприклад "Домашній кухар" (Черкаси), "Жарю парю" (Одеса), мережа

ресторанів "XXI століття" в Києві. Для удосконалення вітчизняних франчайзингових систем і підтримання стабільного рівня якості необхідно створити мережу підприємств або зміцнити зв'язки з вітчизняними господарствами і комбінатами харчування. Так, більшість українських компаній ресторанного харчування використовує 90% вітчизняних продуктів, а компанія "McDonals" знайшла в Україні сировину, що відповідає американським стандартам, здійснює її переробку і виготовляє продукцію, утримуючи відносно низькі ціни.

Тема здорового способу життя стала розвиватися як бізнес приблизно 5-6 років тому, хоча за кордоном вегетаріанські кафе і доставка фітнес-обідів завоювали популярність вже давно. З урахуванням того, що мода на красу і здоров'я в нашій країні досить нова, це означає, що ринок еко компанії як і раніше перспективний, навіть, незважаючи на кризу - адже конкуренція тут не дуже висока, а попит - високий. Формат реалізації еко бізнесу актуальний як у вигляді інтернет-магазину, так і офлайн - магазину, а також ресторану. Питання тільки в тому, який формат більш комфортний, зрозумілий і близький клієнту.

За даними проведеного анкетування щодо переваг споживачів у здоровому харчуванні потенційним цільовим сегментом виявились жінки та чоловіки, які мають позитивне ставлення до розвитку підприємств здорового харчування. Окрім того, доцільною буде орієнтація на спортсменів та людей, що підтримують здоровий спосіб життя.

Як показує світова практика, меню "Здорове харчування" може бути запровадженим у закладах

будь-яких форматів. Найбільш розповсюдженим є формат фаст-фуд. Переорієнтація ресторанів фаст-фуд на здорове харчування в Україні є недоцільною, оскільки такі заклади орієнтовані на сегмент споживачів із невеликими доходами і за використання екологічно чистої сировини та матеріалів, вартість яких є високою на ринку, втрачати більшість клієнтів.

Елітні ресторани України позиціонують свою продукцію як продукцію здорового харчування, наголошуючи на тому, що не використовують у своїй діяльності напівфабрикатів, штучних сумішей тощо. Вони також можуть собі дозволити запропонувати дієтичне меню для споживачів, що також є напрямком здорового харчування. Можливою є переорієнтація традиційних ресторанів на здорове харчування, проте в сучасних умовах нестабільності економіки, кризових фінансових явищ новий напрямок діяльності, який потребує неабияких капіталовкладень, буде неефективним (можливо збитковим) для підприємств даного типу. До того ж існуватиме ризик втрати існуючих клієнтів, підвищення витрат на залучення нових та їх утримання в майбутньому.

Стратегія здорового харчування у широкому його розумінні найбільш придатною буде у закладах quick&casual (ринок фаст фуду середнього цінового діапазону). Середня вартість чеку у таких ресторанах вища аніж у ресторанах фаст-фуд, деяке підвищення цін за рахунок використання нових ресурсів не призведе до втрати основної маси клієнтів та дозволить залучити нових, тим самим підвищивши рівень прибутковості. Окрім того, заклади такого типу є більш масовими, що дозволить популяризувати здорове харчування серед населення.

Один з теоретиків сучасного менеджменту Пітер Дракер визначив мету маркетингу так: «Мета маркетингу – зробити продажі постійними. Мета – знати і розуміти клієнтів настільки добре, щоб продукт чи послуга підходили їм і продавалися самотужки» [4, с. 56]. Це не означає, що реклама і просування товарів та послуг не потрібні взагалі – вони мають бути частиною системи, робота якої спрямована на задоволення потреб клієнтів. Реклама і просування досягнуть максимальної ефективності в тому випадку, якщо спочатку будуть визначені потреби та інтереси клієнтів, а потім будуть запропоновані доступні їм за ціною товари та послуги.

Проведені маркетингові дослідження засвідчують наявність такого незаповненого сегменту на ринку ресторанного господарства, як сегмент здорового харчування. Як показує практика, на сьогоднішній день в Україні практично відсутні заклади ресторанного господарства, які серед спектру своїх товарів та послуг можуть запропонувати меню здорового харчування.

Але надихнувшись тенденцією здорового харчування, в Україні все частіше відкриваються ресторани та магазини здорового харчування. Більша частина зосереджена в столиці – Києві. Там знаходиться декілька десятків таких закладів, найкращі та найпопулярніші з них це - MilkBar, Nebos, Simple, Маями Блюз, Три, Клюква и Брюква, Say Grace Cafe, Fresh Factory, Онегин, KRUDO club.

В місті Харкові також є декілька закладів, що пропонують страви здорового харчування, такі як:

Кафе-магазин «Вітамін» - зустрічає ексклюзивною, корисною продукцією ручної роботи шеф-кухаря, який є автором рецептів всіх страв пропонованих в кафе, а так само кондитерських і кулінарних виробів, які також можна придбати в магазині. В процесі виготовлення вся продукція не піддається термічній обробці, не містить підсилювачів смаку і запаху, консервантів, цукру і солі промислового виробництва [13].

1. Кафе-магазин «НаХЛІБник» - новий формат обслуговування для справжніх гурманів. Це не тільки гідна альтернатива домашній кухні і шанс звільнити себе від турбот з приготування щоденних страв і святкових ласощів, а й приємне насолода смачною і корисною їжею. Над асортиментом працюють тільки висококласні кухарі, пекарі та кондитери, віртуози і майстри своєї справи, які вміло поєднують в своїх творіннях оригінальні авторські рецепти, і кращі традиції гастрономії. Ретельно відбираючи свіжі продукти, використовуючи найсучасніше обладнання і європейські технології обробки, вони дбають про те, щоб всі інгредієнти максимально зберігали свої корисні властивості. НаХЛІБник пропонує авторську кулінарію та оригінальні кондитерські вироби власного виробництва, готові страви від шеф-кухаря і шеф-кондитера на будь-який смак, завжди в наявності фірмовий свіжий хліб і домашня випічка, ексклюзивні цукерки hand-made авторської роботи з шоколаду «Valrhona» в оригінальній упаковці, великий асортимент продуктів, за допомогою яких можна самостійно створювати гастрономічні шедеври, делікатеси і солодощі для особливих випадків з усього світу, фуршетне і банкетне меню, кейтеринговий сервіс обслуговування урочистостей, корпоративних і ділових заходів [10].

2. Ресторан «Зелений Папуга» - стоїть окремо на гастрономічній карті Харкова - його історія бере свій початок з 1995-го року. Зручно розташований в безпосередній близькості до станції метро «Наукова». Для шанувальників здорового харчування пропонують сік з паростків пшениці, вітамінні коктейлі, свіжовичавлені соки, низькокалорійні страви і десерти, трав'яні чаї власного купажу. Головною особливістю є те, що в Зелений Папузі живе справжній зелений папуга Григорій. Гриша дуже любить поговорити з гостями на будь-які

актуальні теми, тим самим звеселяючи і радуєючи всіх [8].

Харків став батьківщиною найвідомішої мережі сендвіч-барів здорового та швидкого харчування - FreshLine.

В квітні 2009 року відкрилася перша торгова точка на вул. Артема, 43. Це було місце перших успіхів і невдач отриманих методом проб і помилок.

На той момент, та й по сей день, концепція приготування сендвічів Фрешлайн унікальна і нова для українського ринку громадського харчування. Їм вдалося дати можливість харчуватися здоровою різноманітною їжею в форматі фаст-фуду. Якість і свіжість продуктів - це той фундамент, який був закладений в самому початку діяльності і залишається постійним завжди. Ідея творчого підходу при приготуванні сендвіча Фрешлайн цікава, адже сам гість вирішує, що класти в його сендвіч і в якій кількості.

Протягом двох років ідея допрацьовувалася і удосконалювалася і вже в 2011 році було відкрито ще 3 сендвіч-бару. За цей період було розроблено кілька нових сортів хліба, нові десерти, меню стало більш різноманітним. Покращилась і якість самих торгових точок - всі заклади оснащені якісним італійським обладнанням для випічки хліба,

визначена концепція дизайну, розроблена система стандартів роботи.

До кінця 2013 року штат співробітників збільшився в 10 разів, а кількість точок в мережі досягло 14 торгових підрозділів. Залучено багато кваліфікованих фахівців, які допомагають компанії Фрешлайн виходити на новий рівень - рівень продажу франшизи в інші регіони України. Зараз мережа сендвіч-барів Фрешлайн - динамічно розвивається і відкрила свої заклади в Харкові, Києві, Одесі, Дніпрі, Львові, Полтаві, Сумах, Вінниці, Кривому Розі, Тернополі, Чернігові, Ялті та Мінську [8].

Аналіз ринку свідчить, що саме заклади ресторанного господарства, що пропонують здорове харчування у Харкові, у недостатній мірі задовольняють вимоги споживачів за напрямом «EAT HEALTHY». Також зараз набирають популярність он-лайн магазини доставок такого харчування, кількість яких у м. Харкові збільшується.

Такі показники доводять нам, що тенденція здорового харчування заповняє місцевий ринок в доволі різних формах і конкуренція на ньому починає зростати.

В Харкові, такі підприємства зосереджені, в більшій мірі, в районі станції метро "Наукова" (рис 3).

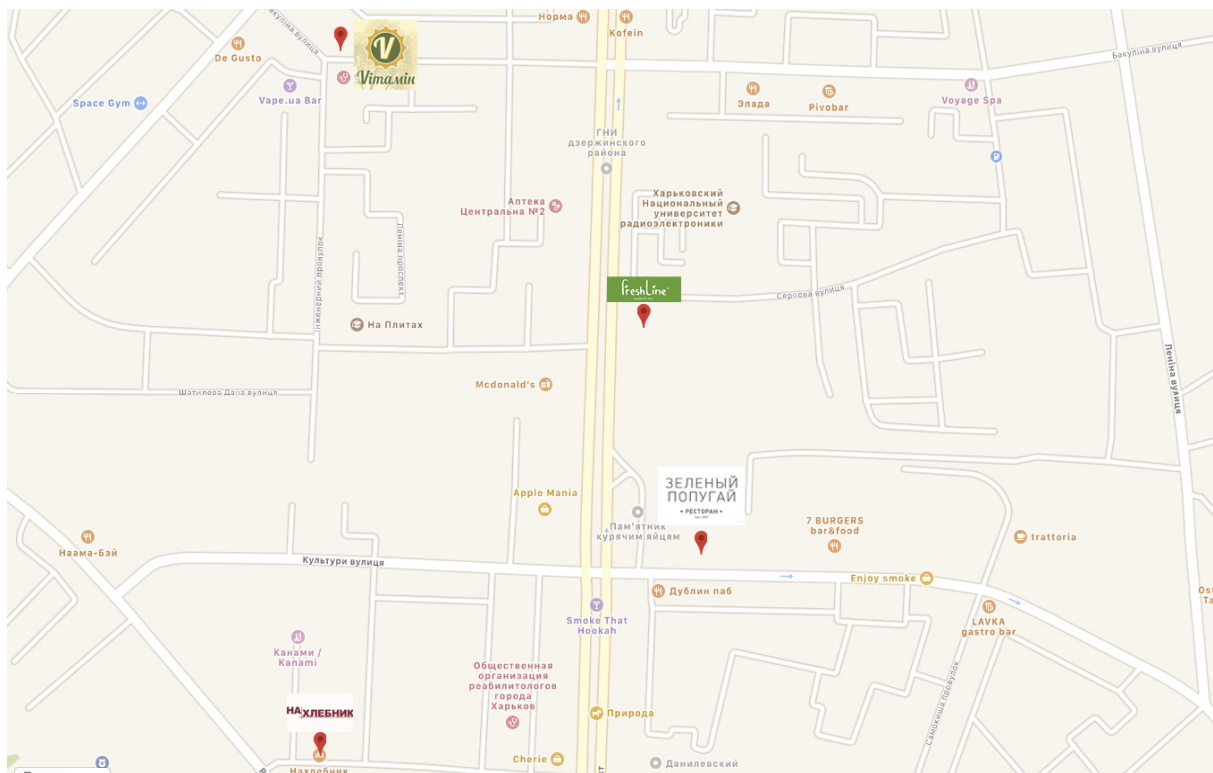

Рис. 3. Підприємства здорового харчування на карті Харкова

Основною вимогою до продукції ресторанів здорового харчування є використання екологічно чистої сировини, з якої виготовлятимуться перші та другі страви, коктейлі та напої. Окрім того, в меню закладу

обов'язково мають бути свіжі натуральні соки, пропозиція свіжих овочів та фруктів (салатів з них), десертів – фруктових та запечених. Уся продукція має виготовлятися за індивідуальними технологіями, наприклад, смаження під тиском

(при цьому має використовуватись натуральна очищена соняшникова, оливкова або інша олія); вакуумне пакування продукції (за умови доставки додому або послуги їжа на виніс; випарювання (дієтичне харчування), використання молекулярної кухні, яка дозволяє досягти нових поєднань корисних речовин різних продуктів, зацікавити споживачів незвичністю меню. Усі ці технології дозволяють зберігати корисні речовини у продуктах та забезпечують високий рівень цінності для клієнтів. Задля утримання лідерської позиції на ринку здорового харчування доцільно мати ексклюзивно запатентовану власну технологію приготування їжі, що дозволить сформувати стійкі конкурентні переваги у галузі.

Кафе здорового харчування – це можливість отримати здорову і смачну їжу за невелику кількість часу та не дуже велику плату. Подібний ресторан складе конкуренцію закладам фаст-фуду та іншим ресторанам високої кухні, тому що одним з плюсів даного виду бізнесу є швидке та якісне приготування їжі та високий рівень обслуговування. А головною відмінністю такого закладу є смачна домашня їжа. Кафе здорового харчування надає своїм відвідувачам меню, складене виключно на основі здорових страв. У такому закладі можна буде спробувати страви, приготовані з високоякісних і простих продуктів за домашніми рецептами. Здебільшого це м'ясні вироби, приготовані на розжаренні, грилі та пару, різноманітні гарніри з рису і овочів, салати, соуси, а також великий вибір натуральних напоїв. Всі страви прості, але дуже корисні і смачні.

Концепція кафе здорового харчування ґрунтується на простоті, затишку і невимушеній атмосфері. Це дозволяє привернути увагу сімейних пар з дітьми, людей живущих поодиночці, а також бізнесменів. У такому закладі можуть проходити ділові зустрічі, переговори, а так само частиною відвідувачів стануть офісні працівники. До того ж багато людей віддають перевагу обідати й вечеряти не вдома, щоб зайвий раз насолодитися товариством своєї родини, а не витратити час на приготування їжі. Як наслідок, клієнтська база досить велика.

Висновки. Аналіз державної політики щодо розвитку ресторанного господарства як основної складової сфери послуг свідчить щодо спрямованості на поліпшення якісних критеріїв його функціонування. Правове поле координації функціонування підприємств ресторанного господарства обумовлюють Закони України, нормативні та регуляторні акти, державні

стандарты тощо. Вимоги, що пред'являються до виробничих, торговельних та побутових приміщень закладів ресторанного господарства, обладнання, інвентарю, переліку послуг, технологічних режимів виробництва продукції, встановлюються законодавством України.

Режим харчування та якість продукції впливають на людину. Перспективним є просування на ринку закладів здорового харчування. Статистичні дані інформують про зростання серцево-судинних захворювань, захворювань алергічного характеру, ожиріння та багатьох інших захворювань, традиційно пов'язаних з харчуванням і способом життя. Проведене анкетування свідчить, що потенційним цільовим сегментом закладів здорового харчування виявились жінки та чоловіки, які мають позитивне ставлення до зміни свого здоров'я. Окрім того, доцільною буде орієнтація на спортсменів та людей, що підтримують здоровий спосіб життя.

Основною вимогою до продукції ресторанів здорового харчування є використання екологічно чистої сировини, з якої виготовляються перші та другі страви, коктейлі та напої. Використання новітніх технологій обробки та виробництва кінцевих страв дозволять зберігати корисні речовини у продуктах та забезпечують високий рівень цінності для клієнтів. Задля утримання лідерської позиції на ринку здорового харчування доцільно мати ексклюзивно запатентовану власну технологію приготування їжі, що дозволить сформувати стійкі конкурентні переваги у галузі.

Проведені маркетингові дослідження засвідчують наявність такого незаповненого сегменту на ринку ресторанного господарства м. Харкова як сегмент здорового харчування. Як показує практика, на сьогоднішній день в Україні практично відсутні заклади ресторанного господарства, які серед спектру своїх товарів та послуг можуть запропонувати меню здорового харчування.

Аналіз інформаційних джерел доводить, що меню «Здорове харчування» може бути запровадженом у закладах будь-яких форматів. Найбільш розповсюдженим є формат фаст-фуд. Переорієнтація ресторанів фаст-фуд на здорове харчування в Україні є недоцільною, оскільки такі заклади орієнтовані на сегмент споживачів із невеликими доходами і за використання екологічно чистої сировини та матеріалів, вартість яких є високою на ринку, втратить більшість клієнтів.

PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT HEALTHY FOOD INSTITUTIONS IN THE RESTAURANT SERVICES MARKET IN KHARKIV

Natalya Danko, Ph.D (Economics), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: n.danko@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2977-6641>

Chubaka Anastasiya, student, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody sq., Kharkiv, Ukraine, 61022, e-mail: a_stu@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4168-0033>

The article highlights the analysis of the development of a healthy nutrition system in the restaurants of the Kharkiv restaurant industry. The object is a restaurant economy, as a complex system. The subject is the organization of a healthy food restaurant. The purpose of this article is to deepen theoretical knowledge about the organization of restaurant economy in Ukraine and to identify the prospects for the development of healthy eating institutions in the market of restaurant services in the city of Kharkiv. To achieve the goal in the article, the following tasks were addressed and solved: to highlight the main theoretical concepts and normative and legal provisions of the restaurant industry; to consider overweight problems in Ukraine; to analyze the European market of healthy food establishments; to study the Ukrainian market of healthy food companies; characterize the current state and prospects of the "Eat healthy" system in the restaurant industry; to find out the format of establishments in which healthy eating can be introduced. Methods of research used during the writing of this article - analytical, comparative, research. Through the solution of the tasks, the following results were obtained: studies confirm the presence of such an incomplete segment in the restaurant market as a healthy diet. To date, there are practically no institutions in Ukraine that can offer such a menu. But the following conclusions are made that the menu "Healthy eating" can be implemented in institutions of any format. The most common is the fast food format. There-orientation of fast-food restaurants for healthy eating in Ukraine is in appropriate, since such institutions are aimed at consumers with low income, and for the use of environmentally friendly raw materials and materials whose cost is high on the market, it will lose most of the customers.

Keywords: restaurant economy, healthy food, menu, products, competitiveness.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ ЗДОРОВОГО ПИТАНИЯ НА РЫНКЕ РЕСТОРАННЫХ УСЛУГ ГОРОДА ХАРЬКОВ

Данько Наталья Ивановна, канд. экон. наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: n.danko@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2977-6641>

Чубаха Анастасия Алексеевна, студент, Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, e-mail: a_stu@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4168-0033>

Статья посвящена анализу развития системы здорового питания в учреждениях ресторанного хозяйства г. Харьков. Объектом является ресторанное хозяйство, как сложная система. Предметом являются особенности организации работы ресторана здорового питания. Цель данной статьи состоит в углублении теоретических знаний по организации ресторанного хозяйства в Украине и выявления перспектив развития учреждений здорового питания на рынке ресторанных услуг города Харьков. Для достижения поставленной цели в статье, решались следующие задачи: осветить основные теоретические понятия и нормативно-правовое обеспечение ресторанного хозяйства; рассмотреть проблемы избыточного веса в Украине; проанализировать европейский рынок заведений здорового питания; исследовать украинский рынок предприятий сферы здорового питания; охарактеризовать современное состояние и перспективы развития системы «Eat healthy» в ресторанном хозяйстве; выявить формат заведений, в которых может быть внедрено здоровое питание. Методы исследования, были использованы при написании этой статьи - аналитический, сравнительный, научно-исследовательский. В ходе решения задач были получены следующие результаты: исследования свидетельствуют о наличии такого незаполненного сегмента на рынке ресторанного хозяйства как здоровое питание. На сегодняшний день в Украине практически отсутствуют учреждения, которые могут предложить такое меню. И сделаны следующие выводы, что меню «Здоровое питание» может быть введенным в учреждениях любых форматов. Наиболее распространенным является формат фаст-фуд. Переориентация ресторанов фаст-фуд на здоровое питание в Украине является нецелесообразной, поскольку такие заведения ориентированы на потребителей с небольшими доходами и за использование экологически чистого сырья и материалов, стоимость которых высока на рынке, потеряет большинство клиентов.

Ключевые слова: общественное питание, здоровое питание, меню, продукты, конкурентоспособность.

References

1. Avetisova, A. (2002). *Ekonomika predpriyatij pitannya*. [Economics of catering] Donetsk: DonGUZT. (in Russian)
2. Arkhipov, V. (2007). *Orghanizacija restorannogho ghospodarstva*. [Organization of restaurant business] Kyjiv: Inkos. (in Ukrainian)
3. Borodina, V. (2003). *Restoranno-gostinichnyy biznes*. [Restaurant and hotel business] Moscow: Knizhnyy mir. (in Russian)
4. Mikhaylitskaya, M., Voytenko, T., & Soloshenko, L. (2012). *Vse ob uchete i organizatsii restorannogo khozyaystva*. [All about accounting and organization of restaurant facilities] Kharkiv: Izdatelskiy dom Faktor. (in Russian)
5. Statsenko, V. V. (2002). *Glavnaya tekhnologiya uspekha restorannogo biznesa*. [The main success technology of the restaurant business] Kherson: Oldi-plyus. (in Russian)
6. Navarra, T. (2017, november 27). Restaurant Statistics That Will Shape the Industry in 2018. Available at: <https://www.7shifts.com/blog/15-restaurant-stats-for-2018>
7. Asociacija franchajzynghu Ukrajinu. (2018). *Asociacija franchajzynghu Ukrajinu* [Franchising Association of Ukraine]. Available at: www.franchising.org.ua (in Ukrainian)
8. Sendvich-kafe «Freshline». (2018). *Sendvich-kafe «Freshline»*. [Sandwich Café «Freshline»] Available at: www.freshline.name (in Ukrainian)
9. Restoran «Zelenyj Papugha». (2018). *Restoran «Zelenyj Papugha»* [Restaurant «Green Parrot»]. Available at: www.greenparrot.com.ua (in Ukrainian)
10. Kafe-mag hazyn «NaKhLIBnyk». (2018). *Kafe-mag hazyn «NaKhLIBnyk»* [Cafe-shop «NaKhLIBnyk»] Available at: www.nahlebnik.com (in Ukrainian)
11. Derzhavnyj komitet statystyky Ukrajinu. (n.d.). *UKSTAT. [The State Statistics Committee of Ukraine]* Available at: www.ukrstat.gov.ua (in Ukrainian)

12. Biletska, Y., Babenko, V., Gusliev, A. (2019). Marketing studies of consumption preferences at developing dietary products. *EUREKA: Social and Humanities*, 5, pp. 16-21. doi: 10.21303/2504-5571.2019.001009

13. Kafe-magazyn «Vitamin». (2018). *Kafe-magazyn «Vitamin»* [Cafe shop «Vitamin»] . Available at: www.vitamin-magazin.com (in Ukrainian)

14. Vsesvitnja orghanizacija okhorony zdorov'ja. (2018). *VOOZ*. [World Health Organization] Available at: www.who.int (in Ukrainian)

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЙ ДЛЯ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

Покоłodна Марія Миколаївна

кандидат географічних наук, доцент

Харківський національний університет міського господарства

імені О.М. Бекетова

вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, Україна, 61000

e-mail: mari.pokolodna@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1170-0881>

Корнєєва Сніжана Геннадіївна

магістрант

Харківський національний університет міського господарства

імені О.М. Бекетова

вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, Україна, 61000

e-mail: snezhana.kornieieva@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4262-3295>

Коваленко Дарія Віталіївна

магістрант

Харківський національний університет міського господарства

імені О. М. Бекетова

e-mail: kovalenko.daria2019@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2836-9438>

В наш час для адаптації та інтеграції в суспільство людей з обмеженими можливостями створюються реабілітаційні програми, в тому числі і соціокультурна, до якої належить туристська сфера діяльності, яка нерозривно пов'язана з організацією екскурсійного обслуговування. Попит на екскурсійні послуги у людей з особливими потребами зростає, але їх доступність дуже низька через невиконання низки спеціальних умов екскурсійного обслуговування даного контингенту споживачів, що й обумовлює актуальність даної теми дослідження. Предметом дослідження в статті є особливості організації та проведення екскурсій для різних категорій осіб з обмеженими можливостями. Мета – полягає у виокремленні та структуризації основних організаційних та методичних рекомендацій щодо екскурсійного обслуговування різних категорій осіб з обмеженими можливостями. Завдання: дослідити сучасні реалії надання екскурсійних послуг особам з обмеженими можливостями на теренах нашої держави; узагальнити організаційні та методичні рекомендації щодо екскурсійного обслуговування осіб з порушеннями опорно-рухового апарату, з гіперкінезами (спастикою), з порушенням слуху, з порушенням зору, з поєднаною патологією; виокремити вимоги щодо складових екскурсійного обслуговування осіб з обмеженими можливостями. Використовуються загальнонаукові методи: характеристик для опису сучасної ситуації щодо екскурсійного обслуговування осіб з обмеженими можливостями; системний аналіз та структуризація для визначення організаційних та методичних особливостей екскурсійного обслуговування зазначених груп екскурсантів. Отримано такі результати: на основі проведеного аналізу можливо зауважити, що в сучасних реаліях в державі найбільш активно в екскурсійне обслуговування осіб з обмеженими можливостями включилися музейні установи, а екскурсій в класичному розумінні в міському або природному середовищі обмаль; кожна категорія екскурсантів – осіб з обмеженими можливостями має певні особливості, які потрібно здійсненні екскурсійного обслуговування. Висновки: узагальнені та охарактеризовані організаційні та методичні рекомендації щодо екскурсійного обслуговування осіб з обмеженими можливостями потрібно враховувати в якості рекомендацій для його подальшого здійснення та розвитку.

Ключові слова: екскурсійне обслуговування, екскурсія, особи з обмеженими можливостями, соціокультурна реабілітація.

Постановка проблеми. У сучасному світі велика увага приділяється руху за рівність у правах, у тому числі і людей з обмеженими можливостями. До осіб з обмеженими можливостями належать наступні категорії осіб: люди з інвалідністю; люди з захворюваннями зору, слуху, опорно-рухового апарату; люди похилого віку. Політика в області взаємин держави і людей з обмеженими можливостями повинна узгоджуватися з загальновизнаними принципами і нормами Міжнародного права. Серед них особливе місце належить «Стандартним правилам

забезпечення рівних можливостей для інвалідів», прийнятим Генеральною Асамблеєю ООН 20 грудня 1993 р. та Декларації ООН про права інвалідів [12].

Згідно Стандартних правил, процес реабілітації не обмежується наданням лише медичної допомоги, а включає також соціокультурну реабілітацію. Під соціокультурної реабілітацією розуміють комплекс заходів і умов, що дозволяють інваліду адаптуватися в стандартних соціокультурних умовах: не тільки займатися посильною роботою, але і користуватися

накопиченими людством досягненнями культури [14, 19]. На даний час набирає темпи робота по створенню для людей з обмеженими можливостями спеціальних реабілітаційних програм, впроваджуються інноваційні технології соціальної роботи. Причетна до цього процесу і туристична сфера, в рамках якої виявляються і вирішуються гострі проблеми так званого доступного (безбар'єрного) туризму. Достатньо насичене інформаційне середовище сформувало серед людей з обмеженими можливостями стійкий попит на туристичне обслуговування [3, с. 4]. Але, на жаль, доступний туризм - найбільша з неохоплених ніш вітчизняного туристичного ринку. Внаслідок цього доступність туризму для людей з обмеженими можливостями в Україні знаходиться на низькому рівні [1].

Залучення людей з обмеженими можливостями в коло споживачів туристичних послуг пов'язане з вирішенням наступних задач [5, 11]: створенням комфортних умов для пересування і проживання, формуванням інституту профільних фахівців, правильною організацією спеціалізованого туристсько-екскурсійного обслуговування. При цьому, якщо організація повноцінних тривалих туристських подорожей для зазначеного контингенту осіб є доволі складним завданням для сучасних реалій держави, то організація екскурсійної діяльності, яка триває менше ніж 24 години і не потребує розміщення та довгих переїздів є більш досяжним та реальним завданням.

Мета статті полягає у виокремленні та структуризації основних організаційних та методичних рекомендацій щодо екскурсійного обслуговування різних категорій осіб з обмеженими можливостями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Організація та надання рекреаційно-туристичних послуг для людей з обмеженими можливостями в Україні доволі актуальна тематика наукових досліджень в якій вже виокремилися певні напрями. Так, Войтовська А.І., Слатвінська Л.А., Хрущ Ю.М., Іванова В.М., Медведський Р.С. узагальнили розуміння, підходи, особливості та сучасний розвиток інклюзивного туризму в Україні; Волошинський О., Горбацьо І., Мацелюх А., Сварник М. дослідили теорію і практику організації активного відпочинку та туризму для неповносправних осіб [8]; Аніщенко А. П., Яріко М. О. присвятили свої дослідження розвитку інфраструктури інклюзивного туризму [2]; інклюзивний туризм як вид реабілітації розглядається в публікаціях В. В. Лепського, Л. Ю. Науменко, І. С. Борисова, В. М. Березовського, С. В. Макаренко, Кравченко О. О.; Гусак Н. С., Перфільєва М. В., Карпич І. О. досліджували правове забезпечення розвитку інклюзивного туризму в Україні. При цьому, проблематика особливостей організації екскурсійної діяльності, як частини

організованого інклюзивного туризму та самостійного виду реабілітації людей з обмеженими можливостями в Україні на теперішній час залишається практично не дослідженою, що потребує подальших наукових, практичних та методичних напрацювань.

Виклад основного матеріалу. Інтеграція в суспільство людини з особливими потребами передбачає надання йому реальних можливостей брати участь у всіх видах соціального життя, в тому числі займатися туризмом. Сьогодні соціокультурна реабілітація осіб з обмеженими можливостями розглядається як комплекс заходів, спрямованих на надання допомоги цій категорії громадян в досягненні та підтримці оптимального ступеня їх участі у взаємодії і комунікації з суспільством [15]. Це найбільш повно інтегрує їх в суспільство, забезпечуючи тим самим позитивні зміни в способі життя. Одним із затребуваних сьогодні напрямів соціокультурної реабілітації людей з особливими потребами є туротерапія - соціокультурна реабілітаційна технологія, в основу якої покладено туристична та екскурсійна види діяльності [8, с.112].

Туризм як для звичайних осіб так для осіб з обмеженими можливостями неможливий без надання екскурсійних послуг, як найбільш ефективного та інформативно-наочного засобу знайомства з об'єктами та місцевостями. Для осіб з обмеженими можливостями саме організовані екскурсії а не самостійне знайомство з місцевістю є ще більш актуальними через низку обставин: по-перше, знайомство з місцевістю проходить під керівництвом кваліфікованого фахівця, який має не тільки професійні знання щодо об'єктів та місцевості в цілому, але й враховує специфічні потреби даної категорії екскурсантів (на відміну від звичайних туристів даному контингенту набагато складніше самостійно організувати цей процес); по-друге, професійний екскурсовод завжди прилаштується під вимоги і потреби щодо змісту та обсягу інформації, методів її подачі; по-третє, при організованому екскурсійному обслуговуванні вирішується проблема транспортування екскурсантів; по-четверте, під час організованого екскурсійного обслуговування даного контингенту прокладання маршруту має виключне значення і тому завжди будуть враховані вимоги щодо безперешкодного доступу до об'єктів; по-п'яте, організоване екскурсійне обслуговування здебільшого передбачає залучення помічників для його здійснення.

Дослідження сучасних вітчизняних практик екскурсійного обслуговування осіб з обмеженими можливостями свідчить про те, що найбільш активно, до цього процесу включилися провідні музейні установи. Зокрема, екскурсії для учнів шкіл, реабілітаційних центрів та організованих груп дорослих та дітей із особливостями розвитку (затримка психо-мовленнєвого розвитку, розумова відсталість, синдром Дауна, аутизм)

розроблені та адаптовані під особливості, можливості та потреби учнів співробітниками PinchukArtCentre [13]. Екскурсії проходять українською та російською мовами на вибір. Вік учасників не обмежений.

Інклюзивний аудіогід розробили для музеїв Харкова в рамках чотирічної роботи фестивалю "ІнклюзіОН" – присвяченому інклюзії у широкому розумінні. Завдяки проекту люди з вадами зору можуть долучитися до мистецтва. Контент дозволяє відчутти атмосферу твору, почути опис картини і уявити, що саме на ній зображено. У Харківському художньому музеї за допомогою аудіогіда можна відвідати виставки картин українських і західноєвропейських художників. Екскурсії можна слухати через смартфон в безкоштовному додатку IZI Travel [7].

Крім Художнього музею, інклюзивні аудіоекскурсії з'являються в Національному музеї ім. Сковороди і Пархомівському художньому музеї, де зберігаються роботи Малевича і Пікассо. Прикладом, в 2018 році команда «ІнклюзіОНу» проводила Дні туризму в харківських музеях. Екскурсії та майстер-класи для людей з інвалідністю та сімей з дітьми запропонували п'ять музеїв. Так, Харківський художній музей проводив екскурсії для батьків з дітьми, людей з проблемами слуху та зору: огляд експозиції «Вітчизняне мистецтво XVI-початку XX століть» з відеогідом жестовою мовою. Харківський історичний музей - екскурсії для людей з проблемами зору та слуху, опорно-рухового апарату. Музей видатних харків'ян імені Шульженко і Музей природи для сімей з дітьми, людей з проблемами слуху, зору. Художньо-меморіальний музей імені Рєпіна підготував програму для батьків з дітьми і людей з проблемами слуху (майстер-клас з розпису глиняної іграшки) [9].

У Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського презентували унікальний мистецький проект "Бачити серцем" для людей з порушенням зору. В рамках проекту відбуваються тренінги з аудіодискрипції для працівників музеїв: їм показують алгоритм роботи з особливими відвідувачами і вчать проводити інклюзивні екскурсії [4].

В Національному музеї у Львові оцифровують Богородчанський іконостас Йова Кондзелевича. Передбачено дві частини роботи — для незрячих (у музеї) — створюються 3 D моделі щоб людина могла їх торкнутися, відчутти — «побачити» руками, важливо, що будуть збережені навіть дефекти, котрих із віком зазнала дошка. Зокрема, сліди від шашеля, а для людей мало-мобільних і таких, що не можуть фінансово спромогтися на подорожі, аби подивитися найцінніші пам'ятки (на сайті - створення віртуальної моделі з високим ступенем деталізації) [20].

Проведення екскурсій безпосередньо у міському середовищі або на природних об'єктах с

поки що вкрай рідким та поодиноким явищем на території нашої держави. Здебільшого такі заходи проходять під час тематичних фестивальних заходів, зокрема, Всеукраїнського фестивалю творчості осіб з обмеженими фізичними можливостями «Барви життя» (м. Київ), Всеукраїнської соціально-культурної акції «Зірки в темряві» (м. Київ), Всеукраїнського інтегрованого концертного проекту «Відчинилося життя» (м. Чернігів), Всеукраїнського фестивалю творчості інвалідів «Ми діти твої, Україно» (м. Київ), фестивалю "ІнклюзіОН" (м. Харків).

Така ситуація пояснюється декількома основними факторами, зокрема наступними [16]: відсутність комерційної зацікавленості традиційних підприємств туристсько-екскурсійного обслуговування щодо даної категорії споживачів, через його низьку платоспроможність; високий ступінь відповідальності та рівня підготовки і проведення такої специфічної екскурсійної послуги як «інклюзивна екскурсія»; небагатий досвід серед екскурсоводів щодо проведення екскурсій для даного контингенту споживачів; і, можливо, головне – непристосованість середовища екскурсійних об'єктів та місцевостей для відвідування особами з обмеженими можливостями. Пороте з цього приводу в державі поступово відбуваються певні зрушення і фактично центральні частини великих міст вже мають необхідні елементи інфраструктури. Так, окрім організації безбар'єрного середовища в містах України встановлюють скульптури-макети, які детально відтворюють відомі архітектурні будівлі з інформацією про них наданою шрифтом Брайля на різних мовах. Такі скульптури вже давно використовують у багатьох європейських містах. Проте в Україні такі об'єкти поки що не отримали достатнього розповсюдження, зокрема перший такий проект був виконаний в Одесі де зараз нараховується понад 10 таких скульптур, які презентують найвидатніші архітектурні об'єкти міста, що значно полегшує проведення екскурсій для осіб з обмеженими можливостями зору. Зроблені скульптури з полімеру, вкриті бронзовою стружкою та містять написи на трьох мовах з перекладом на шрифт Брайля [6]. Зараз аналогічні скульптури також встановлені в Черкасах, Львові, Києві та Харкові.

В цілому ж якщо аналізувати закордонний досвід, то можливо зазначити, що більшість європейських держав має високий ступінь прилаштування середовища під розвиток інклюзивного туризму (його окремих видів) та екскурсійної діяльності. Як, зазначається в дослідженнях Межової Л.А., Летіна А.Л., Луговської Л.А., прикладом в Іспанії адаптовані всі елементи туристичної інфраструктури майже на 90% а для інклюзивних туристів доступні гірськолижний, вітрильний, науково-пізнавальний, пляжний туризм. У Фінляндії

адаптовані всі елементи туристичної інфраструктури майже на 70%, зокрема в регіоні Рейма Кантрі (сафарі на собаках, конях, чотириколісних мотоциклах, снігоходах а також рибна ловля, веслування, плавання на плотах і лижі), гольф, керлінг. В Ізраїлі адаптовані всі елементи туристичної інфраструктури майже на 85% - його спеціалізації інклюзивний культурно-пізнавальний, пляжний, релігійний туризм. Греція адаптувала всі елементи туристичної інфраструктури майже на 65%, зокрема найбільш розвиненим є культурно-пізнавальний для незрячих. В Угорщина адаптовані всі елементи туристської інфраструктури майже на 65%, переважає культурно-пізнавальний, пляжний, лікувально-оздоровчий. В Чехії адаптовані всі елементи туристичної інфраструктури майже на 95%, її спеціалізація це - культурно-пізнавальний, лікувально-оздоровчий, дотикові стежки в світ, івент-тури (організація міжнародних фестивалів для людей з обмеженими можливостями здоров'я), гірськолижний, інтелектуальний туризм). У Німеччині з метою розвитку культурно-пізнавального туризму, місця дозвілля оснащені з урахуванням потреб маломобільних громадян. У музеях і театрах, як правило, пропонуються крісла-коляски, якими можуть скористатися люди з інвалідністю. Адаптовані всі елементи туристичної інфраструктури майже на 95% а переважаючи види інклюзивного туризму - культурно-пізнавальний та лікувально-оздоровчий. Франція адаптувала всі елементи туристичної інфраструктури майже на 85% та спеціалізується на надання послуг культурно-пізнавального, лікувально-оздоровчого та гірськолижний туризму для осіб з обмеженими можливостями [17].

Австрійський гірський курорт Тіроль увійшов в число найбільш пристосованих для інвалідних колясок районів Європи, де можна не просто безперешкодно гуляти по вулицях Тіролю і оглядати визначні пам'ятки, а й піднятися на певні гірські висоти [2].

Велика увага «доступному» культурно-пізнавальному туризму приділяється і в Іспанії. Британські турфірми, які спеціалізуються на інклюзивних турах, провели інспекцію в Барселоні і визнали це місто одним з кращих в світі з точки зору туристичної доступності. Був створений спеціальний сайт «Доступний туризм», що містить всі відомості про відповідні поїздки по Каталонії, з наданням докладної інформації про 19 туристичних маршрутах, на яких створені необхідні умови для прийому людей з інвалідністю та для літніх людей. Технічне оснащення сайту дозволяє людям з інвалідністю (включаючи тих, хто погано бачить), без сторонньої допомоги, мати повний доступ до інформації (за рахунок більш контрастного зображення, спеціальних пристосувань для полегшення читання з екрану, аудіо і т.ін.). Зараз сайт доступний на шести мовах:

каталонська, іспанська, англійська, французька, італійська та німецька. Всі центральні вулиці міста обладнані рампами, всі автобуси адаптовані, в готелях є спеціальні номери, зручні для людей з інвалідністю. Кожна нова станція метро має спеціальне обладнання для людей з обмеженими можливостями [21].

При налаштуванні середовища та подальшій організації екскурсійного обслуговування варто враховувати, що кожна група екскурсантів зазначеного контингенту осіб має відмінні риси, адже при порушенні функцій одного або декількох органів сприйняття навколишнього світу отримують компенсаторний розвиток відчуття, пов'язані з неушкодженими органами. Причому розвиненість того чи іншого виду відчуття залежить від ряду факторів: рівня чутливості аналізаторів, характеру діяльності, в якій людина бере участь і т.д. Результатом компенсаторного розвитку відчуттів є розвиток індивідуальних міжаналізаторних зв'язків і особливі образи предметів і явищ.

Тому екскурсивод повинен розуміти, що робота з інвалідами вимагає володіння екскурсійними методами, адаптованими до конкретної аудиторії. Зрозуміло, є загальні вимоги до екскурсійного обслуговування інвалідів, але значно більше факторів зобов'язує диференційовано підходити до планування і проведення екскурсійних заходів [18, с.27].

З урахуванням характеру різних обмежень життєдіяльності екскурсантів, для обслуговування кожної групи необхідно використовувати спеціалізовані методи і техніку проведення екскурсій.

Екскурсанти з порушеннями опорно-рухового апарату

На ефективність роботи з цією групою екскурсантів найбільше впливає доступність об'єктів екскурсійного показу. Необхідно, щоб була сформована інфраструктура (пандуси з поручнями, ліфти з широкими дверима або підйомники, спеціальні туалети.). Для ефективного екскурсійного обслуговування необхідна організація допомоги супроводжуючих осіб на кожного екскурсанта.

До особливих рекомендацій можна віднести наступні [10, 18]:

- заздалегідь подбати, щоб пандуси при вході в будівлі були чисті, не слизькі, та не загороджені сторонніми предметами;

- проходи між залами і в залах музеїв, галерей не повинні бути звужені випадковими предметами, двостулкові двері повинні бути відкритими;

- таблички із зазначенням розташування спеціального туалету повинні бути на видному місці;

- при проведенні екскурсії краще, щоб обличчя екскурсивода і екскурсантів були розташовані на одному рівні, екскурсиводу рекомендується присідати, де є можливість, або відходити трохи

назад, щоб екскурсантам не треба було закидати голову;

- всі потрібні об'єкти (наприклад, вимикачі, ручки, розетки) знаходяться не вище 120 см і не нижче 40 см, так що до них можна дістати стоячи або сидячи;

- ширина дверей відвідуваних об'єктів не менше 85 см, пороги не більш як 2 см, щоб зайти, не потрібно підніматися по сходах.

При планування маршруту потрібно враховувати, що ширина міських доріжок і алей - як мінімум 180 см: це дозволяє людям йти в різних напрямках, а також рухатися поруч пішоходу і людині в інвалідному візку.

Екскурсанти з порушеннями мови

Для нормальної мовної діяльності необхідна цілісність і збереження всіх структур мозку, наявність нормального слуху і зору. У людей з мовною патологією найбільші труднощі виникають в спілкуванні з оточуючими, що потребує від екскурсовода особливої уваги в налагодженні контакту з цією категорією екскурсантів.

До особливих рекомендацій при обслуговуванні можна віднести:

- рекомендується не перебивати і не виправляти вимову екскурсантів;

- не прискорювати запитання екскурсантів і давати відповіді на них не дослухавши до кінця;

- не вдавати, якщо не зрозуміли, що сказано, краще перепитати чи попросити пояснень;

- під час екскурсії посилено підтримувати візуальний контакт;

- не використовувати в тексті екскурсії складні речення;

- задавати питання, які вимагають простих відповідей або кивків голови;

- якщо виникають проблеми в спілкуванні, запитати, чи не хоче екскурсант використати інший спосіб - написати, надрукувати на електронному пристрої.

Екскурсанти з гіперкінезами (спастикою)

Гіперкінези - мимовільні рухи тіла або кінцівок, які виникають у наслідок пошкодження спинного мозку, частіш за все це симптоми людей з дитячим церебральним паралічем (ДЦП).

Під час проведення екскурсії рекомендується:

- не намагатися надавати допомогу без з'ясування чи є в ній потреба (у деяких ситуаціях допомога буде тільки заважати);

- не відволікатися, не помічати на мимовільні рухи екскурсантів;

- бажано, щоб навколо екскурсантів був вільний простір;

- у разі передачі якогось предмету, бажано підстрахувати його від падіння.

В окремих випадках ці люди мають додатково і проблеми з промовою. Тоді потрібно користуватися рекомендаціями наведеними вище.

Екскурсанти з порушенням слуху

Розрізняють декілька стадій глухоти - слабочуючих, оглухлих та глухих людей. В

залежності від цього формуються рекомендації щодо екскурсійного обслуговування.

До особливих рекомендацій належать [10, 18]:

- якщо екскурсанти мають залишок слуху, тримати повільний та рівний темп вимови, мати чітку дикцію;

- подбати, щоб не заважали сторонні джерела шуму;

- під час розмови використовувати прості фрази;

- не затемнювати обличчя і не загороджувати його руками, волоссям або якимись предметами, щоб екскурсанти мали можливість стежити за мімікою та губами;

- при повідомленні інформації, яка включає в себе номер, технічний або інший складний термін, краще її написати на аркуші і показати групі;

- під час спілкування з повністю глухими людьми за допомогою сурдоперекладача необхідно звертатися безпосередньо до екскурсанта.

В екскурсіях з глухими та слабочуючими варто використовувати аудіовізуальні технічні засоби. До них належать: індивідуальний аудіогід (дозволяє слухати текст на комфортній гучності, виключаючи сторонні звуки), планшет/ DVD-плеєр, (люди з проблемами слуху краще сприймають візуальний ряд).

Екскурсанти з порушенням зору

Це одна з найважчих форм інвалідності. Головною проблемою даної групи екскурсантів є недостатнє сприйняття навколишнього світу. До форм сліпоти відносяться: слабозоркість, тотальна сліпота та залишковий зір. Тому перед проведенням екскурсії, необхідно попередньо з'ясувати ступінь втрати зору - чи бачать екскурсанти предмети або їх обриси, чи володіє хтось із них світловідчуттям або вони не бачать нічого, і, ґрунтуючись на цьому, вже будувати екскурсійний маршрут.

Сліпі мають великі труднощі з пересуванням у просторі, можуть пересуватися самостійно за допомогою тростини або з супроводжуючим. Незрячий тримає за руку супроводжуючого (або бере його під руку, або дотримується його руки трохи вище ліктя), залишаючись при цьому на півкроку позаду. Рекомендовано, щоб група тотально сліпих складалася з 5 екскурсантів, якщо інший тип вади зору, то з 10. На кожного екскурсанта потрібен один супровідник

При проведенні екскурсії рекомендується:

- не робити різких рухів, при появі перешкоди (сходи, яма, калюжа та ін.) попереджувати заздалегідь, злегка зупинившись;

- при кожному зверненні називати себе;

- говорити спокійним голосом, не уникати погляду в обличчя;

- використовувати більше мову для опису подій і об'єктів, а не жести і міміку;

- під час загальної бесіди у групі пояснювати, до кого звертаються;

- звертатися до сліпого безпосередньо, а не до його супроводжуючого.

Для даного контингенту екскурсантів при показі використовується техніка тактильного показу. Вона полягає в тому, що екскурсанта підводять до експонату, кладуть руки на предмет і дозволяють спокійно його вивчити, чітко пояснюючи те, що знаходиться під пальцями. Не можна своєю рукою водити руку сліпого по предмету, що оглядається, бажано його не квапити. Відповідно для даної групи екскурсантів важливим є підбір екскурсійних об'єктів доступних для споглядання відповідними способом.

Під час екскурсії також можна характеризувати предмети, використовуючи назви кольорів, у багатьох є залишковий зір або уявлення про кольори. Цілком доречно користуватися дієсловом «подивіться», навіть з тотально сліпими.

Екскурсанти з поєднаною патологією (на прикладі сліпоглухих)

У наш час зустрічається все більше випадків, коли людина з поєднаною патологією. Наприклад, особа з порушеннями одночасно слуху та зору або слуху та опорно-рухового апарату. Таке ураження двох найголовніших почуттів сприйняття людини не завжди буває повним. Часто при повній глухоті

людина користується залишковим зором. Іноді при повній втраті зору може користуватися залишками слуху.

Для людей з вродженою сліпоглухотою використовуються два засоби спілкування [10, 18]:

- невербальні (несловесні) засоби спілкування - жести, картинки, реальні предмети;

- контактна форма прояву жестів (якщо у людини втрачена можливість візуально сприймати жести повідомлення.

У другому випадку необхідно задіяти тіфлосурдоперекладача. Це фахівець, який володіє дактильною азбукою, в якій кожній літері відповідає певне положення пальців. Якщо немає такої можливості - найпростіший засіб спілкування зі сліпоглухим - це лист на долоні - дермографія. Пальцем сліпоглухої людини, або тупим кінцем ручки потрібно писати друковані літери на долоні екскурсанта. Група таких відвідувачів повинна бути не більше 3 осіб з супроводжуючими.

Таким чином можливо зробити узагальнення щодо елементів які потребують першочергової уваги при організації та проведенні екскурсій для осіб з обмеженими можливостями які наведені на схемі на рис. 1.

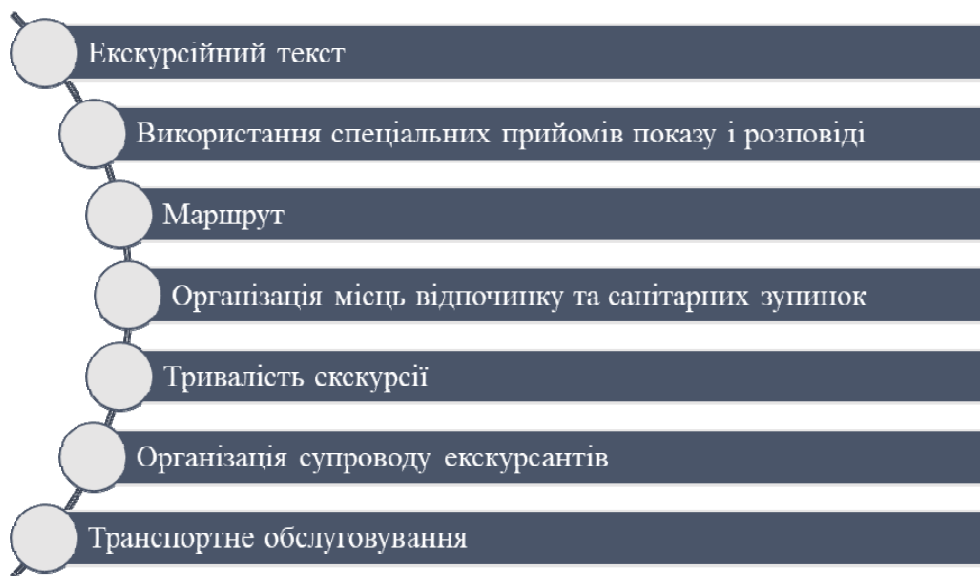

Рис. 1. Складові елементи екскурсійного обслуговування при організації та проведенні екскурсій для осіб з обмеженими можливостями

Найважливішим елементом екскурсії, що вимагає спеціальної підготовки є екскурсійний текст. При підборі екскурсійної інформації про об'єкти слід обирати найголовніше та не перевантажувати його датами та цифровим матеріалом, маловідомими спеціальними термінами. Не слід будувати складні та довгі речення, рекомендується використання римованих форм та цитат, при характеристиках об'єктів в тексті потрібно більше уваги приділяти таким формам подачі матеріалу як пояснення,

характеристика, опис; вони повинні бути більш ретельними та глибокими.

При наданні послуг з екскурсійного обслуговування, організатор екскурсії для осіб з обмеженими можливостями повинен звернути ретельну увагу на тривалість та планування тараси екскурсійного маршруту. В першу чергу, слід враховувати можливість підходу/під'їзду до обраних об'єктів та наявність достатнього місця для зупинки групи, вимоги безпеки екскурсантів при знаходженні на об'єктах. Тривалість екскурсії

потрібно скорочувати, враховуючи швидку фізичні та емоційну втомлюваність даного контингенту екскурсантів. В обов'язковому порядку передбачаються місця для короточасного відпочинку та санітарних зупинок. При цьому маршрут має бути функціонально повним, тобто, якщо це оглядова екскурсія на автобусі, необхідно передбачити і відвідування музею, галереї виставки (інших закладів культури), і пішохідну частину (по історичній частині міста, по парку, набережній). При плануванні траси пішохідної частини враховується наявність пандусів та поручнів у сходів, пологих спусків у тротуарах в місцях наземних переходів вулиць. В Україні екскурсійне обслуговування людей з обмеженими можливостями через відсутність зазначених елементів інфраструктури поки що знаходиться на низькому рівні. Нажаль, більшість навіть розвинутих міст України не мають гідних умов для організації спеціалізованої екскурсійної діяльності, але зрушення в цій галузі є. Наприклад, у Харкові найбільш пристосованою територією для проведення екскурсії для людей з обмеженими можливостями, зокрема порушенням зору є міський сад імені Шевченка, який має велику територію з вільними безбар'єрними пішохідними зонами та місцями для відпочинку. На території парку відсутні сторонні джерела шуму, які можуть заважати сприйняттю інформації. Безпосередньо для огляду доступні такі об'єкти показу, як Віковий дуб, алея кінофестивалю «Харківський бузок», пам'ятник «50-ої паралелі», пам'ятник футбольному м'ячу, декоративний герб міста. За допомогою техніки тактильного показу вигляд кожного об'єкта в повній мірі може відтворитися в уяві екскурсантів.

З метою забезпечення безпеки екскурсантів і підвищення якості туристичного обслуговування при проведенні екскурсії необхідно організувати супровід екскурсантів. Супроводжуючий - це людина, яка знає проблеми осіб з особливими потребами і створює їм комфортні умови під час проходження маршруту. Супроводжуючий може бути як один на групу екскурсантів так і для кожного екскурсанта персонально (в залежності від потреби та складності маршруту). Бажано щоб серед супровідників був медичний працівник, який розуміється на потребах та проблемних моментах які можуть виникати під час екскурсійного обслуговування, фізично розвинені та психологічно підготовлені особистості, в тому числі і волонтери.

Супроводжуючий повинен:

- надавати організаційну допомогу екскурсоводу під час проведення екскурсії;
- знати і дотримуватися техніки безпеки під час проходження по маршруту;
- уточнити в учасників екскурсійної поїздки шляхом індивідуального опитування наявність у

кожного з них паспорта та страхового медичного полісу;

- інформувати екскурсовода про погане самопочуття екскурсанта і надати першу допомогу;

- при необхідності просити водія про позапланову зупинку.

Головна функція персонального помічника - це функція санітара, який надає допомогу в побутовому і санітарному самообслуговуванні, допомогу при посадці в транспорт і виходу з нього, а також при пішохідному пересуванні.

При організації транспортних екскурсій велику увагу треба приділити технічному стану та оснащенню транспортного засобу. Автобуси екскурсійного класу повинні бути оснащені системою кондиціонування повітря, аудіо- і відеосистемою, анатомічними сидіннями з регульованою спинкою і відповідати найсуворішим вимогам для комфортної і безпечної подорожі [5]. Не рекомендується обирати транспорт, у якого високі підніжки, вузькі двері, а також відсутні додаткові засоби безпеки і конструкцій - пандуси, поручні і підйомники. При посадці в автобус, виходу з нього, а також при прискоренні і уповільненні руху транспорту, відсутність таких засобів або обмеження в оснащенні ними автобуса, може призвести до нещасного випадку.

На тривалих екскурсіях також слід приділити увагу особливостям надання послуги харчування. Існує два варіанта організації харчування екскурсантів – під час зупинок на місті або у спеціалізованих місцях громадського харчування.

У першому варіанті бажано перед початком екскурсії забезпечити кожного екскурсанта так званім «кишеньковим харчуванням». У «кишенькове харчування» можуть входити проста чиста вода, сухофрукти, печиво, цукерки, йогурт, сир (10-15% добового раціону харчування людини). Під час прийому їжі використовується одноразовий посуд, який після збирається і переноситься в спеціально відведене в транспорті для цих цілей місце. Екскурсовод зобов'язаний перед початком маршруту проінформувати екскурсантів про правила прийому їжі та утилізації сміття, а також попередити про час санітарних зупинок [18, с.10].

Надання послуги харчування на тривалих маршрутах може проходити в спеціалізованих місцях громадського харчування. Обслуговування людей з обмеженими можливостями має свої особливості, які необхідно враховувати при виборі об'єкта харчування, складанні меню і форми обслуговування.

Основні рекомендації, які в повній мірі можуть застосовуватися в умовах обмеженої інфраструктури при обслуговуванні людей з порушенням опорно-рухового апарату та осіб з порушенням зору:

- людей з порушенням опорно-рухового апарату не можна розсаджувати на стільці з

низько розташованою перемичкою між передніми ніжками, що мають обмеження в рухливості тазостегнового суглоба, на таких стільцях їм сидіти вкрай незручно;

- відстань між столиками в залі і екскурсантами, які сидять за одним столиком, має дозволяти сидіти розслаблено, витягнути ноги;

- розсаджуючи екскурсантів за столиками, необхідно мати на увазі, що людину, сліпого на одне око, необхідно посадити на таке місце, щоб з боку сліпого ока був відсутній рух інших людей, в тому числі і офіціанта.

Висновки. Люди з обмеженими можливостями мають однакове право на відпочинок та такий самий інтерес до екскурсійних послуг, як і інші, тільки в силу

свого фізичного стану вони потребують більш ретельного підходу до його організації та безпосереднього проведення екскурсій. Зроблена в статті спроба виокремлення та узагальнення вимог щодо організації і проведення екскурсій для осіб з обмеженими можливостями безумовно потребує подальшого дослідження та опрацювання.

При цьому важливе значення має безпосередньо практика організації та проведення таких екскурсій, для яких в Україні в цілому, та в місті Харкові, зокрема мається значний екскурсійний потенціал, висококваліфіковані екскурсіводи і певний рівень спеціалізованої інфраструктури.

FEATURES OF ORGANIZING AND CONDUCTING EXCURSIONS FOR PERSONS WITH DISABILITIES

Mariia Pokolodna, Candidate of Geographic Sciences, Associate Professor, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, 17, Marshala Bazhanova str., Kharkiv, Ukraine, 61000, e-mail: mari.pokolodna@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1170-0881>

Snizhana Kornieieva, Student, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, 17, Marshala Bazhanova str., Kharkiv, Ukraine, 61000, e-mail: snezhana.kornieieva@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4262-3295>

Daria Kovalenko, Student, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, 17, Marshala Bazhanova str., Kharkiv, Ukraine, 61000, e-mail: kovalenko.daria2019@ukr.net

Nowadays, for the adaptation and integration of people with disabilities into society, rehabilitation programs are being created, including the socio-cultural, to which the tourist industry belongs, which is inextricably linked with the organization of excursion services. The demand for excursion services among people with special needs is growing, but their availability is very low due to the non-fulfillment of a number of special conditions for excursion services for this contingent of consumers, which determines the relevance of this research topic. The subject of the research in the article is the features of the organization and conduct of excursions for various categories of persons with disabilities. The goal is to highlight and structure the main organizational and methodological recommendations for excursion services for various categories of persons with disabilities. Tasks: to explore the modern realities of providing excursion services to persons with disabilities in the territory of our state; summarize organizational and methodological recommendations for excursion services for people with disorders of the musculoskeletal system, with hyperkinesis (spasticity), with hearing impairment, with visual impairment, and with joint pathology; identify specific requirements for the components of excursion services for people with disabilities. General scientific methods are used: characteristics to describe the current situation in excursion services for persons with disabilities; system analysis and structuring to determine the organizational and methodological features of excursion services for these groups of excursionists. The following results were obtained: based on the analysis, it may be noted that in modern realities in the state museum institutions are most actively involved in excursion services for people with disabilities, and there are practically no excursions in the urban or natural environment; each category of sightseers - people with disabilities has certain features that must be considered when providing sightseeing services. Conclusions: organizational and methodological recommendations on excursion services for people with disabilities are summarized and characterized, it should be taken into account as recommendations for its further implementation and development.

Key words: excursion service, excursion, persons with disabilities, sociocultural rehabilitation

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОВЕДЕНИЯ ЭКСКУРСИЙ ДЛЯ ЛИЦ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

Поклодная Мария Николаевна, кандидат географических наук, доцент, Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А. Н. Бекетова, ул. Маршала Бажанова, 17, Харьков, Украина, 61000, e-mail: mari.pokolodna@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1170-0881>

Корнеева Снежана Геннадьевна, магистрант, Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А. Н. Бекетова, ул. Маршала Бажанова, 17, Харьков, Украина, 61000, e-mail: snezhana.kornieieva@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4262-3295>

Коваленко Дарья Витальевна, магистрант, Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А. Н. Бекетова, ул. Маршала Бажанова, 17, Харьков, Украина, 61000, e-mail: kovalenko.daria2019@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2836-9438>

В наше время для адаптации и интеграции в общество людей с ограниченными возможностями создаются реабилитационные программы, в том числе и социокультурная, к которой принадлежит туристская сфера деятельности, которая неразрывно связана с организацией экскурсионного обслуживания. Спрос на экскурсионные услуги у людей с особыми потребностями растет, но их доступность очень низкая из-за невыполнения ряда специальных условий экскурсионного обслуживания данного контингента потребителей, что и обуславливает актуальность данной темы исследования. Предметом исследования в статье являются особенности организации и проведения экскурсий для различных категорий лиц с ограниченными возможностями. Цель - заключается в выделении и структуризации основных организационных и методических рекомендаций по экскурсионному обслуживанию различных категорий лиц с ограниченными возможностями. Задачи: исследовать современные реалии предоставления экскурсионных услуг лицам с ограниченными возможностями на территории нашего государства; обобщить организационные и методические рекомендации по экскурсионному обслуживанию лиц с нарушениями опорно-двигательного аппарата, с гиперкинезами (спастикой), с нарушением слуха, с нарушением зрения, с совместной патологией; выделить специфические требования по составляющим экскурсионного обслуживания лиц с ограниченными возможностями. Используются общенаучные методы: характеристики для описания современной ситуации в экскурсионном обслуживании лиц с ограниченными возможностями; системный анализ и структурирование для определения

организационных и методических особенностей экскурсионного обслуживания указанных групп экскурсантов. Получены следующие результаты: на основе проведенного анализа возможно заметить, что в современных реалиях в государстве наиболее активно в экскурсионное обслуживание лиц с ограниченными возможностями включились музейные учреждения, а экскурсий в городской или природной среде практически не ведется; каждая категория экскурсантов - лиц с ограниченными возможностями имеет определенные особенности, которые нужно учитывать при осуществлении экскурсионного обслуживания. Выводы: обобщены и охарактеризованы организационные и методические рекомендации по экскурсионному обслуживанию лиц с ограниченными возможностями нужно учитывать в качестве рекомендаций для его дальнейшего осуществления и развития.

Ключевые слова: лица с ограниченными возможностями, социокультурная реабилитация, экскурсионное обслуживание, экскурсия.

References

1. Nova Doba. (2019, lystopad 29). Aktualni problemy vprovadzhennia inkliuzyvnoho reabilitatsiino-sotsialnoho turyzmu v Ukraini [Actual problems of implementation of inclusive rehabilitation and social tourism in Ukraine]. Available at: <http://novadoba.com.ua/33268-pro-inkliuzyvnyy-turyzm-govoryly-v-udpu.html>. (in Ukrainian)
2. Anishchenko, A. P., Yariko, M. O. (2016, hruden 28). Rozvytok infrastruktury inkliuzyvnoho turyzmu yak rezultat transformatsii mentalitetu suspilstva (XX-XXI st.) [Development of inclusive tourism infrastructure as a result of transformations of the mentality of society (XX-XXI centuries)]. Available at: <http://socsvit.org/node/61>. (in Ukrainian)
3. Bavel'skiy, A.D., Zorin, I.V., Seselkin, A.I. (2012). Dostupnaya sreda kak faktor razvitiya i bezopasnosti bezbar'ernogo turizma [Accessible environment as a factor in the development and security of barrier-free tourism]. *Turizm: pravo i ekonomika*, 1, 2 – 5. (in Russian)
4. Depo.ua. (2019, lystopad 29). «Bachyty sertsem»: yak u Poltavi rozvyvaiut inkliuzyvne mystetstvo [«Seeing by heart»: how inclusive art develops in Poltava]. Available at: <https://poltava.depo.ua/ukr/poltava/bachiti-sertsem-yak-u-poltavi-rozvivayut-inklyuzivne-mistetstvo-201908091009402>. (in Ukrainian)
5. Andreeva, E.B. (2008). Besprepyatstvennyy turizm; Invaturizm: chto eto takoe? [Unobstructed tourism; Invaturizm: tourism: what is it?]. *Sotsial'nyy informatsionno-analiticheskiy zhurnal «Strana i my vmeste»*, 3, 56-60. (in Russian)
6. «5 kanal». (2019, lystopad 29). Vidchuty arkhitekturu na dotyk: v Odesi vidkryly try skulptury dlia nezriachykh liudei [To feel the architecture to the touch: three sculptures for blind people were opened in Odessa]. Available at: <https://www.5.ua/regiony/vidchuty-arkhitekturu-na-dotyk-v-odesi-vidkryly-try-skulptury-dlia-nezriachykh-liudei-194684.html>. (in Ukrainian)
7. Kharkivskiy Khudozhnii Muzei. (2019, lystopad 29). Vidteper u muzei pratsiue shche ody bezkoshtovnyi inkliuzyvnyi audio hid [Another free inclusive audio guide now works at the museum]. Available at: <http://artmuseum.kh.ua/news/vidteper-u-muzeyi-pratsyuye-shche-odin-bezkoshtovnij-inklyuzivnij-audiogid-.html>. (in Ukrainian)
8. Voloshynskiy, O., Horbatso I., Matseliukh, A., Svarnyk, M. (2009). *Teoriia i praktyka orhanizatsii aktyvnoho vidpochynku ta turyzmu dlia nepovnospravnykh osib* [The theory and practice of organizing outdoor recreation and tourism for disabled persons]. Lviv: Liha-Pres. (in Ukrainian)
9. Agentstvo «MediaPort». (2019, noyabrya 29). V Khar'kove proynet festival' «dostupnogo turizma» [Kharkov will host the festival of «affordable tourism»]. Available at: <https://www.mediaport.ua/v-harkove-proydyot-festival-dostupnogo-turizma> (in Russian)
10. Herasymova, E. M., Donii, N. Ye., Topol, O. V. (2015). *Sotsialna robota zi spetsialnymy hrupamy kliientiv:navchalnyi posibnyk* [Social work with special groups of clients: a tutorial]. Chernihiv: NTU. (in Ukrainian)
11. Glushchenko, O. I. (2012). Dostupnyy turizm [Affordable Tourism]. *Sbornik nauchnykh statey Vserossiyskogo simpoziuma «Problemy dostupnogo turizma»*, 1, 21-24. (in Ukrainian)
12. Deklaratsiia pro prava invalidiv. no 995_117 (vid 09.12.1975) [Declaration on the Rights of Persons with Disabilities]. Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_117. (in Ukrainian)
13. PinchukArtCentre. (2019, lystopad 29). Inkliuzyvni prohramy PinchukArtCentre [PinchukArtCentre Inclusive Programs]. Available at: https://pinchukartcentre.org/ua/education/inclusive_programmes (in Ukrainian)
14. Dnipropetrovska medychna akademiia. (2019, lystopad 29). Inkliuzyvnyi turyzm – novyi vyd reabilitatsii liudei z invalidnistiu sait [Inclusive tourism is a new type of disability rehabilitation site]. Available at: <http://www.dsma.dp.ua/ua/novini/178-inklyuzivnij-turizm-novij-vid-reabilitatsiji-lyudej-z-invalidnistyu> (in Ukrainian)
15. Vse o turizme – turisticheskaya biblioteka. (2019, noyabrya 29). Inklyuzivnyi reabilitatsiyno-sotsial'niy turizm – rozvitok novogo vidu reabilitatsii osib z invalidnistyu v Ukraini [Inclusive rehabilitation and social

tourism - development of a new type of rehabilitation of persons with disabilities in Ukraine]. Available at: http://tourlib.net/statti_ukr/inclusive-tourism.htm. (in Russian)

16. Ionitskaya, K.A. (2011). Sotsial'no-ekonomicheskie aspekty razvitiya dostupnogo turizma [Socio-economic aspects of the development of affordable tourism]. *Vestnik RMAT*, 3 (3), 53-57. (in Russian)

17. Mezhova, L.A., Letin, A.L., Lugovskaya, L.A. (2015). Teoriya i praktika organizatsii inklyuzivnogo turizma v Rossii i zarubezhom [Theory and practice of organizing inclusive tourism in Russia and abroad]. *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya*, 1-1. Available at: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=17354>. (in Russian)

18. Ministerstvo truda i sotsial'nogo razvitiya Rostovskoy oblasti (2009). *Organizatsiya i provedenie sotsial'nykh turov. Rekomendatsii po turizmu dlya pozhilykh lyudey i invalidov. Metodicheskoe posobie* [Organization and conduct of social tours. Travel advice for the elderly and disabled. Toolkit]. Rostov-na-Donu: Rossiya. (in Russian)

19. Organizatsiya Ob"edinennykh Natsiy (1993, December 20). Standartnye pravila obespecheniya ravnykh vozmozhnostey dlya invalidov (rezolyutsiya 48/96 General'noy Assamblei ot 20 dekabrya 1993 goda) [Standard Rules for Equal Opportunities for Persons with Disabilities (General Assembly resolution 48/96 of 20 December 1993)]. Available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disabled.shtml (in Russian)

20. Den'. (2019, noyabrya 29). «Uvidet'» rukami: kak i zachem v Natsional'nom muzee vo L'vove otsifrovuyvayut Bogorodchanskiy ikonostas Iova Kondzelevicha [«See» with your hands: how and why at the National Museum in Lviv the Bogorodchansky iconostasis of Job Kondzelevich is digitized]. Available at: <http://day.kyiv.ua/ru/article/kultura/uvidet-rukami> (in Russian)

21. UNWTO. (2019, November 29). Recommendations on Accessible Tourism for All. Available at: <http://ethics.unwto.org/publication/unwto-recommendations-accessible/>

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ НА РОЗВИТОК ТУРИЗМУ В КРАЇНАХ БЛИЗЬКОГО СХОДУ

Шамара Ірина Миколаївна

канд. екон. наук, доцент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

email: shamara@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000000224319185>

Савченко Микита Геннадійович

студент

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

пл. Свободи, 6, м. Харків, Україна, 61022

email: bawangbieji49@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1231-5539>

В статті розглядаються тенденції та проблеми розвитку туризму на Близькому Сході, проаналізовано туристичні ресурси країн регіону, тенденції розвитку в'їзного, виїзного та внутрішнього туризму в регіоні, категорії туристів, та основні проблеми розвитку туризму в регіоні. «Арабська весна» привела к стрімкому падінню популярності Близького Сходу як туристичного напрямку. Предметом дослідження статті є визначення основних проблем та дослідження впливу політичної нестабільності в країнах Близького Сходу на тенденції розвитку туризму в регіоні. Мета – визначення впливу політичної нестабільності на тенденції розвитку та формування туристичних потоків в країнах Близького Сходу. Завдання: дослідження основних проблем, що призвели до падіння популярності регіону, а також проблем що стримують розвиток туризму та загальний потенціал в країнах регіону. В ході дослідження використовувалися наступні загальнонаукові методи: системного аналізу за допомогою якого було розглянуто тенденції та проблеми розвитку туризму в країнах Близького Сходу; порівняльно-історичний метод за допомогою якого було досліджено вплив політичних подій на розвиток туризму в країнах регіону; статистичного аналізу для дослідження туристичних потоків в країнах регіону. Отримано такі результати: акти тероризму, війни та радикалізм деяких релігійних общин, привели к відтоку туристів, пошкодженню всесвітньо відомих історичних пам'яток та загибелі туристів, що в кінці кінців призвело до втрати регіоном його колишнього потенціалу. Висновки: на даний час основною проблемою, що стримує розвиток туризму на Близькому Сході є політична ситуація в регіоні, яка впливає не тільки на країни у яких війна але й на сусідні країни.

Ключові слова: туризм, туристичні потоки, політична нестабільність, Близький Схід, «Арабська весна».

Постановка проблеми. Близький Схід довгий час був популярним напрямком туризму не тільки у туристів з Європи але і з усього світу. Найбільшої популярності туризм на Близькому Сході досяг у 2010 році. Але після досягнення найбільш високого показника туристичних прибуттів у 2010 році, у 2011 році через ряд народних революцій відомих як «Арабська весна» відбувся значний спад показників туризму. «Арабська весна» принесла у регіон не тільки політичну нестабільність але і підвищення рівня тероризму. Через «Арабську Весну» регіон втратив у 2011 році близько 5 млн. туристів та близько 6 млрд. доларів США (Шмыткова, Чечётенко 2017). Деякі країни, змогли пройти через цей період відносно спокійно, але разом з тим деякі країни, які раніше були відносно популярними туристичними напрямками, зіткнулись з проблемами, які не змогли вирішити до теперішнього часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей та закономірностей розвитку світового ринку туризму значну увагу приділяють провідні вітчизняні науковці Азар В., Макогон Ю., Новицький В. та інші. Питанням

розвитку міжнародного туристичного обміну присвячені праці вітчизняних та зарубіжних вчених Герасименка В., Гудзя П., Жукова Е., Кифяка В., Купера К., Левковської Л., Мілля Р., Ткаченко Т., Чудновського О.

Постановка Завдання. Основною метою даного дослідження є аналіз впливу політичної нестабільності на проблеми розвитку туризму в країнах Близького Сходу на сучасному етапі.

Вклад основного матеріалу. Термін Близький Схід Всесвітня туристична організація застосовує для позначення регіону, який простягається від Атлантичного океану на заході до Перської затоки на сході і включає в себе країни «Родючого півмісяця» (Ірак, Сирія, Ліван, Йорданія і Палестина), держави Аравійського півострова (Саудівська Аравія, Ємен, Кувейт, Катар, Бахрейн, ОАЕ, Оман) і країни Північної Африки (Єгипет і Лівія). Країни Близького Сходу концентрують досить вагомую частину економічного світового потенціалу – близько 6,6 трлн. дол. США, що становить 5,7% ВВП від загальносвітового показника (Шмыткова, Чечётенко 2017). Проте Близький Схід завжди залишався ареною для геополітичної гри великих держав. Що, з одного

боку, могло приводити к відносній стабільності, з іншого, погіршувало доволі напружені відносини між країнами або соціальними та політичними угрупованнями у цих країнах. Серйозною проблемою для країн цього регіону були проблеми соціального характеру та їх низький рівень регіональної інтеграції. В регіоні відбулось доволі багато військових конфліктів різного характеру серед яких і релігійні, наприклад: Громадянська війна в Лівані 1975-1990 років між християнами та мусульманами, до релігійних війн можна також віднести серію Арабо-Ізраїльських конфліктів які мали місце ще з 1949 року, останній значним конфліктом війни була друга Ліванська війна, яка відбулась у 2006 році між Ізраїлем та силами Хізбалли, що базуються на території Лівану. Незважаючи на це, Близький Схід був одним з найбільш популярних місць відпочинку серед туристів з усього світу. Для міжнародних туристів найбільш привабливими країнами виступали Єгипет, Сирія а також країни Аравійського півострова.

Близький Схід має велику кількість природних ресурсів, особливо паливно-енергетичних. За даними 2017 р. країни члени ОПЕК володіють 81,89% світових запасів нафти, серед них 65,36% приходяться на країни Близького Сходу. Найбільші запаси нафти знаходяться у Саудівській Аравії, які складають 21,9% від усіх світових запасів нафти (ОПЕК, 2017). Проте регіон багатий не тільки покладами нафти, хоча вона і складає основу економіки регіону, також запаси природного газу є важливою часткою економіки регіону. Завдяки великим запасам паливно-енергетичних ресурсів Саудівська Аравія, ОАЕ та ще деякі країни мають дуже високі показники ВВП на душу населення. Проте, незважаючи на велику кількість паливно-енергетичних ресурсів, за виключенням Саудівської Аравії, ОАЕ, Кувейту та Катару, середній рівень життя у регіоні залишається невисоким.

Окрім паливно-енергетичних ресурсів, країни Близького Сходу відомі і своїми туристичними

ресурсами. До сприятливих умов для розвитку туризму країн Близького Сходу можна віднести природні умови приморських районів Середземного моря та м'який субтропічний клімат. Доволі великою популярністю серед туристів користуються країни Перської затоки із яких можна виділити ОАЕ та Саудівську Аравію, бархатний сезон у цих країни припадає на зимові місяці, що приваблює туристів із Європи. Різноманітні історичні пам'ятки та екзотична природа також сприяють розвитку туризму в регіоні. Близький Схід має велику кількість історичних пам'яток: руїни міст, храмів стародавньої Персії, Вавилону та Єгипту; пам'ятки Грецької та Римської культури, які відносяться до більш пізнього історичного періоду. Культура цього регіону приваблює туристів своєю стародавністю та своєю відмінністю від західної.

За даними ЮНВТО за 2017 рік на регіон Близького сходу приходиться 4% від загально світових туристичних прибуттів та 58 млн. туристів. Загалом потік туристів в регіоні збільшився на 5 % у порівнянні з минулим роком, але все ж таки регіон за останні роки здає свої позиції у порівнянні з Африканським регіоном.

Основні причини проблем регіону, з точки зору туристичної привабливості, витікають в основному з того що Близький Схід неможна назвати спокійним, доволі часто у регіоні спалахують військові конфлікти або політична нестабільність, всі ці аспекти дуже негативно плывають на туристичну привабливість країн регіону.

Основами політичної нестабільності у регіоні є високий соціальний розрив між верствами населення, бідними та багатими. Соціальну напругу у регіоні підвищувало те, що більшість населення регіону становлять особи молодого віку, середній вік якого складає 23-24 роки і при цьому індекс безробітних людей молодого віку у регіоні на 2017 рік сягав 30%.

Таблиця 1

Розподіл доходів від туризму за регіонами світу

Регіони	Доходи від туризму, млрд. доларів США					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Європа	463,4	457,8	489,3	508,9	449,6	447,3
Азія та Океанія	289,4	323,9	358,9	376,8	349,4	366,7
Америка	199,1	212,6	229,2	274,0	305,6	313,2
Африка	32,6	33,6	34,2	36,5	32,8	34,8
Близький Схід	45,9	47,0	47,3	53,6	58,2	57,6
Всього у світі	1,030	1,075	1159	1252	1196	1220

Складено авторами за матеріалами: (UNWTO, 2017)

У регіоні, до цього часу, на протязі принаймні останніх трьох десятиліть спалахували бунти знедолених. Нинішня потужна хвиля соціальних протестів, що розпочалася ще в 2011 році, багато в чому викликана тим, що населенню, особливо молоді (більш активної, освіченої і через соціальні мережі непогано пов'язаної між собою і обізнаною про життя в країнах Європейського союзу), набридло жити, як раніше. Великий вклад у соціальну напругу також був внесений радикальними мусульманськими елементами, які дуже ефективно використовували, як соціальні проблеми людей, так і інтервенції іноземних (в більшості західних держав), як плацдарм для радикальної пропаганди. Таким чином, велика кількість молоді, які хотіли змін у житті, але не могли себе реалізувати через складне соціальне становище у регіоні, знаходили вихід у

радикальному Ісламі, який пропонував вихід у релігії, а саме у її радикальній течії. Тому у лютому 2011 року більшість країн регіону були охоплені політичною нестабільністю. Політична нестабільність у Лівії, Сирії та Іраку приводить до початку громадянської війни у цих країнах. Лідери радикальних ісламістів та терористичних груп повністю підтримали «Арабську весну» тому, що політична нестабільність давала їм можливість вийти із підпілля та заявити свої права на владу. Політична нестабільність в країнах регіону привела к посиленню радикальних елементів, що у свою чергу привело до підвищення рівня тероризму в регіоні. Громадянська війна в Сирії також викликала загострення політичної ситуації в сусідніх з нею державах. Дії НАТО з вирішення конфліктів «Арабської весни» привели до серйозних економічних наслідків в країнах регіону.

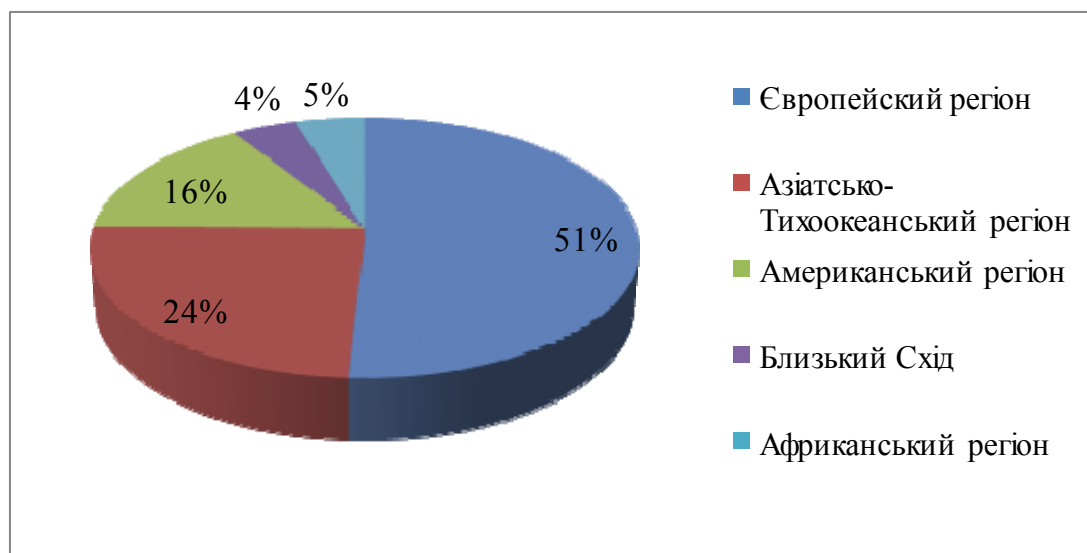

Рис. 1. Частка туристичних регіонів в структурі світового туристичного ринку в 2017 році, у %
Складено авторами за матеріалами: (UNWTO, 2017)

Всі ці події негативно відобразилися на туристичному іміджі країн регіону та розвитку туризму в них. Причини падіння показників туризму в регіоні були напряму зв'язані з політичною нестабільністю та зростаючою загрозою тероризму. Туристи із іноземних країн вважали туризм у країнах регіону небезпечним, тому обирали спокійні та відносно дешеві країни Азії. У 2011 році через початок громадянських війн в регіоні, почалась міграція із охоплених війною країн у Європу, що досягла свого піку в 2014 році та стала причинною так званої міграційної кризи.

Розглянемо розвиток туризму на прикладі деяких країн Близького Сходу. Так, єдиною країною яка продемонструвала тенденції до відновлення після негативних подій в регіоні став Єгипет. Але відновлення туристичного потенціалу Єгипту все ж не повернуло йому колишніх позицій, як однієї із найбільш популярних туристичних дестинацій у світі. Туризм у Єгипті

також страждав і страждає від тероризму. Періодично на території Єгипту відбуваються терористичні акти, спалахи насильства і релігійного екстремізму. Так у січні 2011 р. стався вибух біля коптської церкви Святих в Олександрії, а в 2016 р – вибух всередині коптського собору в Каїрі. В 2016 р. в Хургаді було скоєно напад на готель, в результаті якого постраждали 3 туриста з Австрії та Швеції. У квітні 2017 р. серія скоординованих терористичних актів сталася в храмах в єгипетських містах Танта і Олександрія, жертвами якого стали 45 осіб. Тяжким ударом для Єгипту стало закриття авіасполучення з Росією і Великобританією після теракту на борту літака Airbus 321 над Синайським півостровом в 2015 р. Втрата 40% частки прибуттів, що склали російські і британські туристи, завдала серйозного збитку туристичній галузі Єгипту і всій економіці країни в цілому. Ці втрати були доволі суттєві для Єгипту який був туристичним лідером регіону.

Для відновлення туристичної привабливості Єгиптом вживалися різноманітні заходи. Так, після закінчення заворушень «Арабської весни» Єгипет запустив рекламні кампанії, використавши конфлікт в нових слоганах та намагався зробити площу Тахрір, яка була місцем початку заворушень новою туристичною пам'яткою столиці. Також були суттєво знижені ціни на проживання в єгипетських готелях. Окрім цього Єгипет провів ряд рекламних акцій для того щоб

Єгипет почав активне співробітництво з іншими державами у сфері боротьби з тероризмом. Всі ці акції у результаті змогли частково відновити туристичну привабливість Єгипту. Але Єгипет не зміг наблизитись до свого пікового результату яким був для країни 2010 рік. У 2010 році Єгипет відвідали рекордні 14 млн. туристів, а наприклад у 2017 році Єгипет відвідало лише 8,2 млн. туристів (Egypt, 2017).

Кількість іноземних туристів в Єгипті згідно даних ЮНВТО

Рис. 2. Кількість іноземних туристів в Єгипті 2012-2016 рр., млн. осіб
Складено авторами за матеріалами: (UNWTO, 2017)

Розвитку відпочинкового виду туризму у Єгипті сприяє те, що країна є достатньо привабливою як для споживачів бюджетного відпочинку, так і для споживачів відпочинку преміум класу. Проте, сьогодні Єгипет все ж таки втратив свою колишню популярність перед ОАЕ серед заможних туристів.

Останні роки ОАЕ займає друге місце серед найбільш популярних серед туристів країн Близького Сходу. Причиною популярності цього напрямку є те, що ОАЕ багата та стабільна держава, яка демонструє стабільний ріст у економіці, незважаючи навіть на падіння цін на нафту у 2014 році, що негативно відзначилось на фондовому ринку та на економіці країни в цілому.

ОАЕ дуже позитивно відрізняється в очах іноземних туристів від сусідньої Саудівської Аравії, меншою радикальністю релігії та більшою відкритістю. ОАЕ, однак, відрізняється від Туреччини або Єгипту, перш за все ціною на відпочинок. ОАЕ, в цілому, є більш дорогою для відпочинку країною, ціни на готелі та харчування в ОАЕ є суттєво вищими ніж у зазначених раніше країнах. Проте, у 2017 р. кількість міжнародних туристів які відвідали ОАЕ становить 15,8 млн. осіб, і в порівнянні з попереднім роком ця

кількість туристів виросла на 6,2%. Згідно з цією статистикою ОАЕ продовжує свій рух до підвищення кількості в'їзних (Dubai, 2019).

Проте відпочинок в ОАЕ неможна назвати бюджетним, тому в цьому аспекті ОАЕ програє Туреччині та Єгипту. Також в ОАЕ є дуже розвинений бізнес-туризм, завдяки чому доволі суттєву частину туристів в ОАЕ становлять бізнес-туристи. Країна не настільки консервативна, як наприклад, сусідня Саудівська Аравія, що робить її більш конкурентоспроможною.

Саудівська Аравія, преш за все, є найбільшим у світі експортером нафти та володіє одними з найбільшими у світі запасами нафти, що робить її однією з найбагатших країн світу. Туризм в Саудівській Аравії також є доволі важливим джерелом заробітку для країни.

На території Саудівської Аравії розташовуються 2 дуже важливих для всього ісламського світу міста, а саме Мекка та Медина, завдяки цьому у Саудівській Аравії дуже розвинений так званий event-туризм. Щорічно мусульмани з усього світу приїжджають до Саудівська Аравія для того щоб провести традиційний для мусульман Хадж до Мекки. Фактично, Саудівська Аравія є однією із найбільш популярних для мусульманських туристів країн світу

і event-туризм відіграє у цьому не останню роль, також багатьох туристів приваблює класична ісламська архітектура.

Однак Саудівська Аравія є абсолютною теократичною монархією, релігія є невід'ємною частиною життя населення Саудівської Аравії тому туристам, приїжджаючим до цієї країни, необхідно слідувати релігійним законам держави. Це робить Саудівську Аравію менш привабливою

країною для туристів із не мусульманських держав. Права жінки у Саудівській Аравії є дуже дискусійним питанням особливо у західних державах, смертна кара та в цілому доволі жорстке шаріатське право робить країну не дуже популярною серед європейських туристів. Країна є популярним напрямком туризму для туристів із мусульманських країн, що доволі суттєво відрізняє Саудівську Аравію від Єгипту та Туреччини.

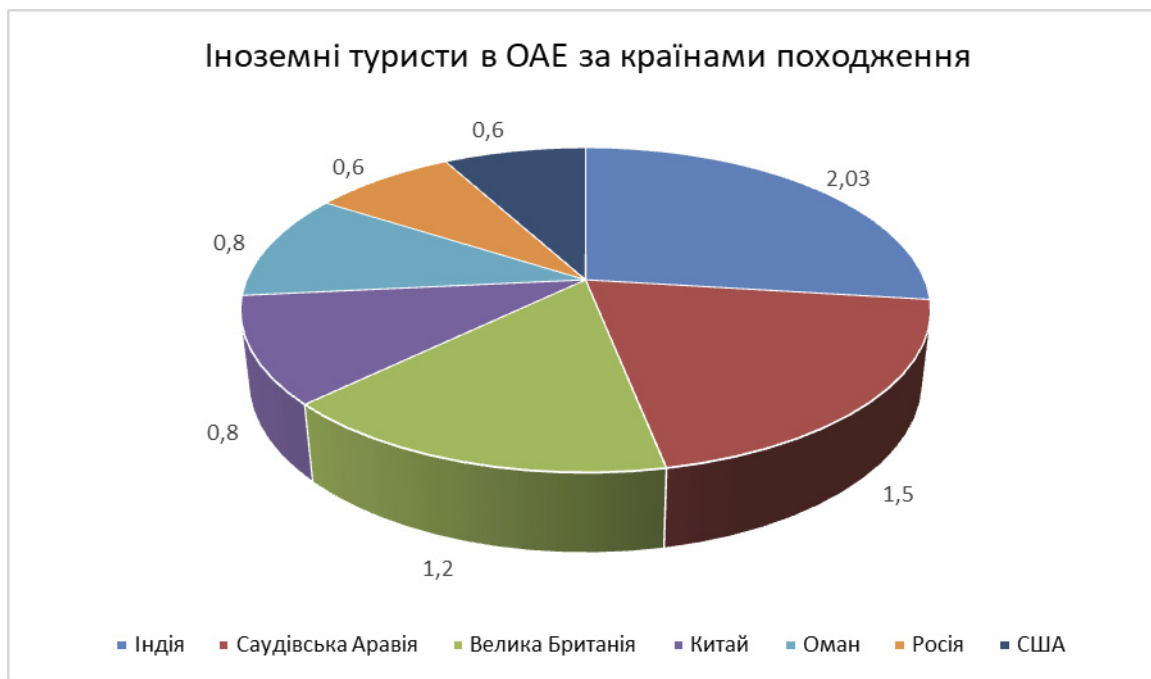

Рис. 3. Частка іноземних туристів, що відвідали ОАЕ у 2018 році, за країнами походження, %
Складено авторами за матеріалами: (Dubai, 2019)

Рис. 4. Кількість іноземних туристів, що відвідали Саудівську Аравію 2013-2017 рр., млн. осіб.
Складено авторами за матеріалами: (UNWTO, 2017)

Окремо слід виділити Туреччину, як країну, яка завдяки своїй стабільності продовжує займати першу строчку по прибуткам від туризму та кількості іноземних туристів, випереджаючи за цими показниками інші країни регіону.

Туреччину практично не зачепили події «Арабської весни», тому Туреччина змогла зберегти свій статус однієї із найбільш привабливих для європейських туристів країною. Під час подій «Арабської весни» та періоду політичної нестабільності, Туреччина змогла виграти завдяки стабільності та гарному

положенню між Заходом і Сходом. Проте 2015 та 2016 рік стали роками важких втрат для туризму Туреччини через атаку у центральному аеропорту Стамбула, коли загинуло понад 40 осіб, майже половина з яких були іноземцями, а також невдала спроба державного перевороту в Туреччині стала причиною смерті понад 240 осіб. Всі ці фактори призвели до сильного падіння привабливості Туреччини як туристичної дестинації та важкого удару по туристичному бізнесу який поніс колосальні втрати (Constanze Letsch, 2016).

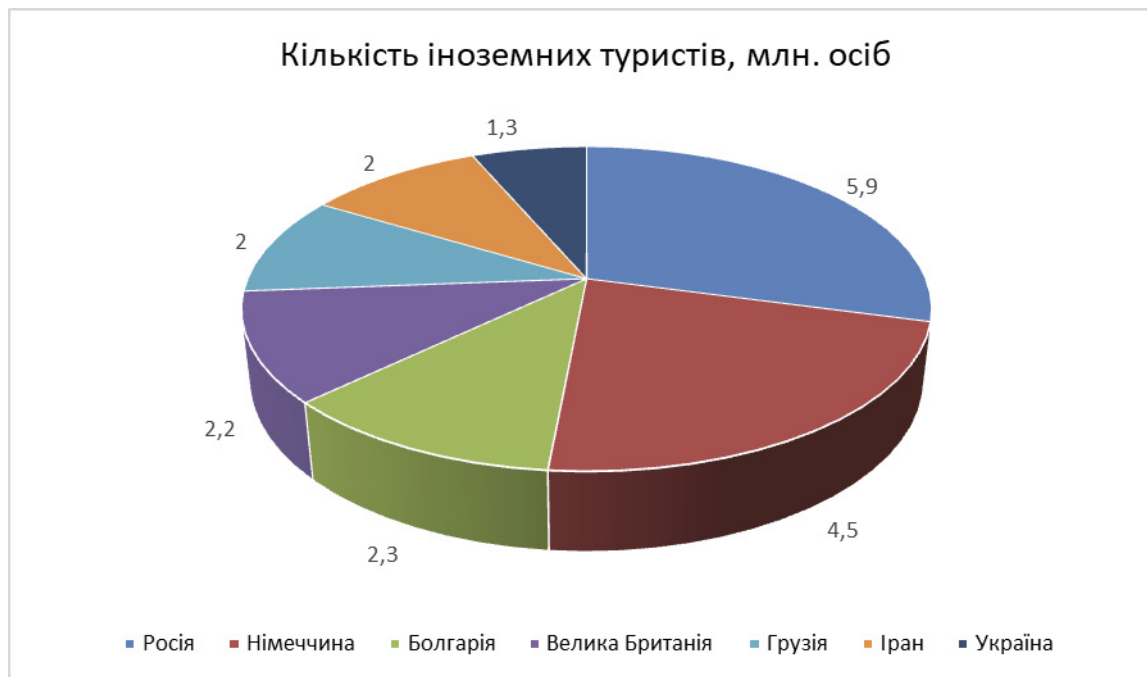

Рис. 5. Кількість іноземних туристів, що відвідали Туреччину у 2018 році, за країнами походження
Складено авторами за матеріалами: (UNWTO, 2017)

Проте, згодом імідж Туреччини почав відновлюватись, на це також вплинуло відновлення дружніх відносин з Росією. Завдяки діям турецької влади вже у 2017 році, популярність Туреччини відновила та на 2017 рік країну відвідало понад 32,4 млн. туристів (GÜNEŞ KÖMÜRÇÜLER, 2018).

Туреччина є найбільш популярним напрямом туризму для росіян та німців, а також є одним із найбільш популярних туристичних напрямів для туристів з України (Turkey, 2016).

За даними ЮНВТО усього за 2018 рік Туреччину відвідало 39,5 млн. осіб. Туреччина пропонує відпочинок для усіх соціальних верств населення, від середніх 3 зіркових готелів до дорогих 5 зіркових готелів преміум класу. Також важливою конкурентною перевагою є відносно низька ціна на відпочинок, харчування та інші необхідні для туристів умови у порівнянні з ОАЕ або Саудівською Аравією.

В цілому, можна сказати, що за рахунок стабільності, багатих туристичних ресурсів країни та багатовекторних пропозицій для туристів.

Туреччина демонструє стабільний ріст популярності, важливими залишаються терористична безпека та політична стабільність яка має критичний вплив на привабливість країни та формування позитивного туристичного іміджу.

Висновки. На даний час основною проблемою для туризму на Близькому Сході є політична ситуація в регіоні, яка впливає не тільки на країни у яких війна але й на сусідні країни. Основними проблемами на Близькому Сході, що впливають на розвиток туризму також можна назвати:

- соціальні, велика кількість населення молодого віку через економічні проблеми не має можливості реалізувати себе у житті і доволі часто приєднуються до різних радикальних груп;
- міжконфесійна та міжетнічна ворожнеча у деяких країнах регіону;
- підвищення рівня тероризму у регіоні, що є однією із основних проблем для розвитку туризму у регіоні;
- архаїчне відношення до жінок, що негативно сприймається у прогресивних країнах заходу;

- неможливість конкурувати з стабільними та толерантними до іноземців та їх культури країнами Східної та Південно-Східної Азії;

- нетолерантність до ЛГБТ туристів.

Близький схід, якій з початку ХХ століття, стикається з військовими конфліктами та ростом соціальної напруги та радикалізму, в той час, як інші туристичні регіони, в першу чергу, Океанія та Азія навпаки демонструють ріст популярності пов'язаний з відносною стабільністю в регіоні та підвищення рівня сервісу.

Туристи бачать у інших регіонах спосіб відпочити без будь якого мінімального ризику. Розвиток туризму в регіоні залежить від політичної та економічної стабільності, а також

від покращення соціальної ситуації, яка не в останню чергу залежить від миру.

Наразі сили ісламських радикалів практично розгромлені в Сирії та Іраку. Країни Близького Сходу приділяють більше уваги до боротьби з терористичними силами, що безумовно дає надію на можливо швидке врегулювання ситуації в регіоні. Проте щоб повернути кредит довіри у туристів зі всього світу, країнам Близького Сходу все ще треба багато чого зробити. В свою чергу, ЮНВТО дає доволі непогану оцінку щодо розвитку туризму на Близькому сході та прогнозує що до 2030 року, число туристичних прибуттів в регіоні досягне 149 млн. осіб .

INFLUENCE OF POLITICAL INSTABILITY ON THE MIDDLE EAST COUNTRIES TOURISM DEVELOPMENT

Irina Shamara, Ph.D (Economics), Associate Professor, V. N Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody Sq., Kharkov, Ukraine, 61022, email: shamara@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000000224319185>

Mykyta Savchenko, Student, V. N Karazin Kharkiv National University, 6, Svobody Sq., Kharkov, Ukraine, 61022, email: bawangbieji49@gmail.com ; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1231-5539>

The article deals with the analyze of the trends and problems of tourism development in the Middle East, tourist resources of the countries of this region, trends of inbound, outbound and domestic tourism in the region, categories of tourists, and the main problems of tourism development in the region. «Arab Spring» has led to a sharp fall in popularity of the Middle East as a tourist destination. The subject of the article is the definition of key issues and the study of the impact of political instability in the countries of the Middle East on the trends of tourism development in the region. The purpose is to determine the impact of political instability on trends in the development and formation of tourist flows in the Middle East. Objectives: the study of the main problems that led to the decline of the region's popularity, as well as problems hampering the development of tourism and the overall potential in the countries of the region. In the course of the study, the following general scientific methods were used: using systematic analysis the trends and problems of tourism development in the countries of the Middle East were considered; using the comparative-historical method the influence of political events on the tourism development of the region was investigated; using statistical analysis for the study of tourist flows in the countries of the region. The following results were received: the acts of terrorism, the war and radicalism of some religious communities, led to the outflow of tourists, damage to world-famous historical monuments and the death of tourists, which eventually led to the loss of the region of its former potential. Conclusions: At present, the main problem hampering the development of tourism in the Middle East is the political situation in the region, which affects not only the countries in which the war, but also the neighboring country.

Key words: tourism, tourist flows, political instability, Middle East, "Arab Spring".

ВЛИЯНИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ НА РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА В СТРАНАХ БЛИЖНЕГО ВОСТОКА

Шамара Ирина Николаевна, кандидат экономических наук, доцент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, email: shamara@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2431-9185>.

Савченко Никита Геннадиевич, студент, Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, пл. Свободы, 6, г. Харьков, Украина, 61022, email: bawangbieji49@gmail.com ; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1231-5539>

В статье рассматриваются тенденции и проблемы развития туризма на Ближнем Востоке, проанализированы туристические ресурсы стран региона, тенденции развития въездного, выездного и внутреннего туризма в регионе, категории туристов, и основные проблемы развития туризма в регионе. «Арабская весна» привела к стремительному падению популярности Ближнего Востока как туристического направления. Предметом исследования статьи является определение основных проблем и исследования влияния политической нестабильности в странах Ближнего Востока на тенденции развития туризма в регионе. Цель – определение влияния политической нестабильности на тенденции развития и формирования туристических потоков в странах Ближнего Востока. Задачи: исследование основных проблем, которые привели к падению популярности региона, а также проблем, которые сдерживают развитие туризма и общий потенциал в странах региона. В ходе исследования использовались следующие общенаучные методы: системного анализа с помощью которого были рассмотрены тенденции и проблемы развития туризма в странах Ближнего Востока; сравнительно-исторический метод с помощью которого было исследовано влияние политических событий на развитие туризма в странах региона; статистического анализа для исследования туристических потоков в странах региона. Получены следующие результаты: акты терроризма, войны и радикализм некоторых религиозных общин, привели к оттоку туристов, повреждение всемирно известных исторических памятников и гибели туристов, в конце концов привело к потере регионом его бывшего потенциала. Выводы: в настоящее время основной проблемой, сдерживающей развитие туризма на Ближнем Востоке политическая ситуация в регионе, которая влияет не только на страны в которых война но и на соседние стране.

Ключевые слова: туризм, туристические потоки, политическая нестабильность, Ближний Восток, «Арабская весна».

References

1. UNWTO World Tourism Barometer. Available at: <https://www.e-unwto.org/loi/wtobarometerrus>
2. Shmytkova A. V., Chechyotenko YU. S. (2017) Vliyanie geopoliticheskoy obstanovki na razvitie turizma na blizhnem vostoке v XXI veke [The influence of the geopolitical situation on the development of tourism in

the Middle East in the XXI century]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/v/vliyanie-geopoliticheskoy-obstanovki-na-razvitie-turizma-na-blizhnem-vostoke-v-xxi-veke> (in Russian)

3. Constanze Letsch (5 Oct. 2016): Turkey's tourism industry reels from a year to forget. Available at: <https://www.theguardian.com/travel/2016/oct/05/turkey-tourism-industry-reels-year-to-forget-istanbul-antalya>

4. Dubai sees 15.8m visitors as it sets its sights on 20m. Available at: <https://gulfnews.com/business/tourism/dubai-sees-158m-visitors-as-it-sets-its-sights-on-20m-1.2170183>

5. Dubai Statistic Center , Visitor by Nationality – 2018. Available at: <https://www.dsc.gov.ae/en-us/Themes/Pages/Tourism.aspx?Theme=30>

6. Egypt: Country-specific: Arrivals of non-resident visitors at national borders, by nationality 2012 - 2016 (05.2017). Available at: <https://www.e-unwto.org/action/doSearch?ConceptID=2271&target=topic>

7. GÜNEŞ KÖMÜRÇÜLER (February 09 2018) : It is now time for Turkey's tourism sector to raise revenue. Available at: <http://www.hurriyetdailynews.com/opinion/gunes-komurculer/it-is-now-time-for-turkeys-tourism-sector-to-raise-revenue-127034>

8. Turkey TR: International Tourism: Expenditures. Available at: <https://www.ceicdata.com/en/turkey/tourism-statistics>

9. OPEC Share of World Crude Oil Reserves. Available at: https://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/330.htm

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК

**Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна**

**Серія «Міжнародні відносини. Економіка.
Країнознавство. Туризм»**

Випуск 10

Збірник наукових праць

Українською, російською та англійською мовами

Підписано до друку 25.11.2019. Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк ризографічний.
Ум. друк. арк. 21,06. Обл.-вид. арк. 21,51. Наклад 100 пр. Зам. № Безкоштовно

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.09

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна
Тел. 705-24-32